O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI

Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA AMALIYOT: INNOVATSIYA – TAHLIL - NATIJA

MAKTABGACHA TA’LIM

BOSHLANG‘ICH TA’LIM

INKLYUZIV TA’LIM

www. buxoromol.uz
info_youtube.com/c/eduuz

scan or visit
www.website .com/ scholar3c

RESPUBLIKA MIQYOSIDAGI ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI TO‘PLAMI

2026-YIL 23-OKTABR

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI

BUXORO VILOYATI PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI

MAKTABGACHA, BOSHLANG‘ICH VA MAXSUS TA’LIM METODIKALARI KAFEDRASI

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA AMALIYOT: INNOVATSIYA – TAHLIL – NATIJA

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI

2026-yil 23-oktabr

BUXORO – 2025

“MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA AMALIYOT: INNOVATSIYA – TAHLIL – NATIJA” respublika onlayn ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Buxoro – 2026.

Tahrir hay’ati

A.A.Xamidov – Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi direktori

N.X.Aslanova – “Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari” kafedra mudiri, dotsent (PhD)

G.Sh.Karimova – Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi o‘qituvchisi

S.S.To‘rayeva – Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi katta o‘qituvchisi (PhD)

D.B.Xamrayeva – Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi katta o‘qituvchisi

G.O.Ochilova – Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi o‘qituvchisi

N.I.To‘ymurodova – Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi o‘qituvchisi

Mazkur respublika miqiyosidagi ilmiy-amaliy konferensiya 2026-yil 23-oktabr kuni Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazida “M**aktabgacha va boshlang‘ich ta’limda amaliyot: innovatsiya – tahlil – natija**” mavzusida zamonaviy ta’limni takomillashtirish maqsadida o‘tkazildi va unga tegishli maqolalar to‘plam sifatida jamlandi.

To‘plam Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasida 2026-yil 19-oktabr kuni 8-sonli yig‘ilishida muhokama etilgan, 2026-yil 22-oktabrda BVPM markazi ilmiy kengashining navbatdan tashqari yig‘ilishida muhokama qilinib, nashrga tavsiya etilgan.

Maqolalarda keltirilgan ma’lumotlar, ilmiy-nazariy fikrlarning mazmuni va ishonchliligi hamda imloviy savodxonligiga mualliflar mas’uldir.

I SHO‘BA. BOSHLANG‘ICH TA’LIM: INNOVATSION METODLAR VA AMALIY NATIJALAR

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM PEDAGOGLARINING KASBIY VA TRANSVERSAL KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Akmal Xamidov
Buxoro viloyati PMM direktori,
p.f.f.d (PhD) dotsent

Annotatsiya

Mazkur maqolada pedagogik prognozlash asosida mutaxassislarning kasbiy faoliyatini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Zamonaviy ta’lim tizimida ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar, raqamli texnologiyalar va mehnat bozori talablarini hisobga olgan holda kasbiy hamda transversal kompetensiyalarni oldindan aniqlashning ahamiyati asoslangan. Kompetensiyalarni prognozlash diagnostika, prognozlash, rivojlantirish va monitoring bosqichlarini qamrab oluvchi uzluksiz jarayon sifatida tavsiflangan.

Kalit so‘zlar: *pedagogik prognozlash, kasbiy faoliyat, kompetensiyalarni prognozlash, kasbiy kompetensiya, transversal kompetensiyalar, diagnostika, individual kasbiy rivojlanish trayektoriyasi, monitoring, raqamli savodxonlik, uzluksiz kasbiy rivojlanish.*

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования профессиональной деятельности специалистов на основе педагогического прогнозирования. Обосновывается значимость прогнозирования профессиональных и трансверсальных компетенций с учетом социально-экономических изменений, развития цифровых технологий и требований рынка труда. Прогнозирование компетенций представлено как непрерывный процесс, включающий диагностику, прогнозирование, развитие и мониторинг.*

Ключевые слова: *педагогическое прогнозирование, профессиональная деятельность, прогнозирование компетенций, профессиональные компетенции, трансверсальные компетенции, диагностика, индивидуальная траектория профессионального развития, мониторинг, цифровая грамотность, непрерывное профессиональное развитие.*

Abstract. *This article examines the theoretical and practical aspects of improving professionals’ performance through pedagogical forecasting. It substantiates the importance of anticipating professional and transversal competencies in response to socioeconomic changes, digital transformation, and evolving labor market requirements. Competency forecasting is presented as a continuous process comprising diagnosis, forecasting, development, and monitoring. The article explores mechanisms for assessing current competencies, identifying future professional development needs, designing individual professional development pathways, and monitoring progress.*

Keywords: *pedagogical forecasting, professional activity, competency forecasting, professional competencies, transversal competencies, diagnosis, individual professional development pathway, monitoring, digital literacy, continuous professional development.*

Zamonaviy ta’lim tizimida mutaxassisning kasbiy faoliyati faqat mavjud bilim va ko‘nikmalar bilan cheklanmaydi. Tezkor ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar, raqamli texnologiyalar, mehnat bozori talablari hamda kompetensiyalarga yo‘naltirilgan yondashuv ta’lim subyektlaridan “bugun” bilan birga “kelajak”ni ham ko‘ra bilishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan pedagogik prognozlash mutaxassis kasbiy rivojini boshqarish, kutilayotgan ehtiyojlarni aniqlash va

rivojlanish yo‘nalishlarini oldindan belgilashning samarali metodologiyasi sifatida tobora muhimlashib bormoqda.

Pedagogik prognozlash orqali kasbiy faoliyatni takomillashtirish quyidagi mantiqiy zanjirga tayanadi: diagnostika → prognoz → loyihalash → amalga oshirish → monitoring → tuzatish.

Bu zanjir mutaxassisning real holatini aniqlash (diagnostika), kelajakdagi ehtiyoj va natijalarni oldindan ko‘rish (prognoz), individual yoki institutsional rivojlanish rejasini yaratish (loyihalash) va natijalarni boshqarish (monitoring) imkonini beradi. Shunga mos ravishda asosiy takomillashtirish yo‘nalishlari quyidagilar hisoblanadi.

Kompetensiyalarni prognozlash - mutaxassis kasbiy rivojining strategik asosi hisoblanadi. Pedagogik prognozlash tizimida kompetensiyalarni prognozlash mutaxassis kasbiy faoliyatini takomillashtirishning eng muhim va markaziy yo‘nalishlaridan biri sanalanadi. Ushbu yo‘nalishning mazmuni kelajakda mehnat bozori, ta’lim tizimi va ijtimoiy ehtiyojlar tomonidan talab etiladigan kasbiy (professional) hamda transversal (umumkasbiy) kompetensiyalarni oldindan aniqlash va ularni shakllantirish mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Zamonaviy sharoitda kasbiy faoliyatning tezkor o‘zgarishi, yangi texnologiyalar paydo bo‘lishi va kasblar mazmunining transformatsiyalashuvi mutaxassis tayyorlash jarayonini retrospektiv emas, balki prospektiv yondashuv asosida tashkil etishni taqozo etadi. Shu sababli kompetensiyalarni prognozlash mavjud malaka va ko‘nikmalarni baholash bilan cheklanmay, balki mutaxassisning rivojlanish potensialini aniqlashga xizmat qiladi.

Kasbiy kompetensiyalarni prognozlash muayyan kasb yoki lavozim doirasida mutaxassisdan kelajakda talab etiladigan bilim, ko‘nikma va malakalar majmuasini oldindan belgilashni nazarda tutadi. Bu jarayonda kasb mazmunining evolyutsiyasi, kasbiy faoliyatda qo‘llanilayotgan texnologiyalar, professional standartlar va normativ talablar, ta’lim natijalariga qo‘yilayotgan yangi mezonlar hisobga olinadi.

Masalan, pedagog faoliyatida an’anaviy fan bilimlari bilan bir qatorda, ta’limni loyihalash, baholash tizimlarini ishlab chiqish, raqamli resurslardan samarali foydalanish, inklyuziv ta’limni tashkil etish kabi kompetensiyalar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Prognozlash ushbu kompetensiyalarning qaysi biri qisqa, o‘rta va uzoq muddatli istiqbolda ustuvor bo‘lishini aniqlash imkonini beradi.

Kompetensiyalarni prognozlashda transversal, ya’ni kasblararo va umumiy ahamiyatga ega kompetensiyalar alohida o‘rin tutadi. Ushbu kompetensiyalar mutaxassisning turli faoliyat sharoitlarida moslashuvchanligini ta’minlaydi hamda kasbiy barqarorlikning muhim omili hisoblanadi. Prognozlash jarayonida aynan

ushbu transversal kompetensiyalarning kelajakda kasbiy muvaffaqiyatga ta’siri kuchayib borayotgani aniqlanadi. Natijada ta’lim dasturlari faqat tor kasbiy bilimlarga emas, balki moslashuvchan, ko‘p funksiyali mutaxassisni shakllantirishga yo‘naltiriladi.

Kompetensiyalarni prognozlash bir qator metodologik yondashuvlarga tayangan holda amalga oshiriladi. Mehnat bozori va ijtimoiy buyurtmani tahlil qilish, professional standartlar va kompetensiya modellarini solishtirish, ekspert baholash va foresight tadqiqotlari, ta’lim natijalari va kasbiy faoliyat samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash imkonini beradi.

Mazkur yondashuvlar asosida kompetensiyalarning ustuvorligi, rivojlanish sur’ati va shakllanish bosqichlari aniqlanib, ta’lim mazmuni va metodikasiga moslashtiriladi.

Kompetensiyalarni prognozlash natijalari o‘quv rejalari va dasturlarini yangilash, malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslarini individuallashtirish, mutaxassisning kasbiy rivojlanish trayektoriyasini loyihalash hamda ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan boshqaruv qarorlarini asoslash uchun xizmat qiladi. Shu tariqa kompetensiyalarni prognozlash pedagogik prognozlash tizimida mutaxassis kasbiy rivojini strategik rejalashtirish vositasi sifatida namoyon bo‘lib, ta’lim tizimining barqaror va istiqbolli rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Kompetensiyalarni prognozlashning amaliy modeli *(diagnostika – prognoz – rivojlantirish – monitoring)* kompetensiyalarni prognozlash pedagogik faoliyatda uzluksiz sikl sifatida amalga oshiriladi va quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1-bosqich. Diagnostika bosqichi bo‘lib, ushbu bosqichda mutaxassisning joriy kompetensiya holati aniqlanadi. Diagnostika kasbiy bilim va ko‘nikmalarni baholash (test, amaliy topshiriqlar), pedagogik faoliyatni kuzatish, portfel tahlili, o‘quv natijalari va ta’lim samaradorligi ko‘rsatkichlari, o‘z-o‘zini baholash va refleksiya manbalari orqali amalga oshiriladi. Natijada mavjud kompetensiyalar darajasi va rivojlanish ehtiyojlari aniqlanadi.

2-bosqich. Prognozlash bosqichida diagnostik ma’lumotlar asosida mutaxassis uchun kelajakda zarur bo‘ladigan kompetensiyalar aniqlanadi. Bu jarayonda ta’lim tizimidagi islohotlar, kasbiy standartlar va mehnat bozori talablari, ta’lim texnologiyalarining rivoji, ta’lim sifatiga qo‘yilayotgan yangi talablar hisobga olinadi. Prognozlash qisqa, o‘rta va uzoq muddatli istiqbolga yo‘naltiriladi. Natijada ustuvor kasbiy va transversal kompetensiyalar ro‘yxati shakllantiriladi.

3-bosqich. Rivojlantirish va loyihalash bosqichida prognoz natijalariga asoslangan holda individual yoki institutsional rivojlanish rejasi ishlab chiqiladi. Unda modulli va maqsadli malaka oshirish kurslari, mentorlik va coaching, mustaqil

ta’lim va reflektiv faoliyat, amaliy tajriba almashish kabi mexanizmlar belgilanadi. Natijada individual kasbiy rivojlanish trayektoriyasi (IKRT) yaratiladi.

4-bosqich. Monitoring va tuzatish bosqichi bo‘lib, rivojlanish jarayoni davomida kompetensiyalar shakllanish dinamikasi, ta’lim natijalari, pedagogik faoliyat samaradorligi doimiy monitoring qilinadi. Monitoring natijalari asosida prognoz va rivojlanish rejasiga tuzatishlar kiritiladi. Natijada kompetensiyalarni rivojlantirish jarayoni moslashuvchan va samarali bo‘ladi.

Kasbiy va transversal kompetensiyalarni siklik prognozlash

Kompetensiya turi	Mazmuni	Prognozlash obyekti	Rivojlantirish mexanizmlari	Kutilayotgan natija
Kasbiy	Muayyan kasb doirasidagi bilim, ko‘nikma va malakalar	Fan mazmuni, metodika, baholash, ta’lim texnologiyalari	Malaka oshirish kurslari, amaliy seminarlar, metodik laboratoriyalar	Ta’lim sifati va kasbiy samaradorlik oshadi
Muloqot	Jamoa, o‘quvchi va ota-onalar bilan samarali muloqot	Hamkorlik, liderlik, konfliktlarni boshqarish	Treninglar, jamoaviy loyihalar, coaching	Ijtimoiy moslashuv va jamoada ishlash kuchayadi
Tanqidiy fikrlash	Muammolarni tahlil qilish va asoslangan qaror qabul qilish	Analitik va reflektiv tafakkur	Case-study, muammoli vaziyatlar, tadqiqot faoliyati	Innovatsion yondashuv va qaror sifati oshadi
Ijodiy	Yangi g‘oya va yechimlar yaratish	Innovatsion faoliyat	Kreativ topshiriqlar, loyiha ishlari	Pedagogik innovatsiyalar paydo bo‘ladi
Raqamli savodxonlik	Raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish	EdTech, LMS, analitika	Raqamli treninglar, onlayn platformalar	Ta’limning moslashuvchanligi oshadi
O‘z-o‘zini rivojlantirish	Uzluksiz kasbiy o‘sishga tayyorlik	Refleksiya va o‘rganish motivatsiyasi	Individual ta’lim rejalari, portfel	Kasbiy barqarorlik va moslashuvchan

Kompetensiyalarni prognozlash ta’lim mazmunini kelajak ehtiyojlariga moslashtirish, malaka oshirishni formallikdan chiqarish, o‘qituvchi faoliyatini strategik boshqarish, kasbiy risklarni erta aniqlash, ta’lim sifatini barqaror oshirish imkonini beradi. Shu sababli kompetensiyalarni prognozlash zamonaviy pedagogik faoliyatda diagnostika va loyihalash bilan integratsiyalashgan markaziy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANLGAN ADABIYOT

1. Александровская, Л.Н. Управление качеством: роль образования / Л.Н. Александровская // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 1. – С. 9.
2. Быстров, И.Е. Управление кадровым обеспечением регионов на основе прогнозирования потребности в спесиалистах с высшим профессионалным образованием: дис. …канд. техн. наук / И.Е. Быстров. - СПб., 2003. - 101 с.

3. Бляхеров, И. Многоступенчатое высшее профессиональное образование: профилный подход / И. Бляхеров, С. Руднев, Э. Соколов, Н. Фролов // Высшее образование в России. - 2003. - № 4. - С. 31.

TA’LIMNING UNIVERSAL DIZAYNI TAMOYILLARI: O‘QUVCHI UCHUN PSIXOLOGIK XAVFSIZ MUHITNI TASHKIL ETISH

Aslanova Nozima Xakimovna
Buxoro viloyati PMM Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi mudiri, p.f.f.d (PhD), dotsent

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ta’limning universal dizayni (TUD) tamoyillari asosida o‘quvchilar uchun psixologik xavfsiz, inklyuziv va qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitini tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Psixologik xavfsizlikning o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligi, mustaqil fikrlashi, xatolardan o‘rganishi, o‘z imkoniyatlarini namoyon etishi hamda ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ta’siri tahlil qilingan. Ta’limning universal dizayni doirasida o‘quvchilarni ta’limga jalb etishning turli usullarini qo‘llash, axborotni taqdim etish shakllarini diversifikatsiya qilish, bilim va ko‘nikmalarni namoyon etish imkoniyatlarini kengaytirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *ta’limning universal dizayni, psixologik xavfsizlik, inklyuziv ta’lim, individual yondashuv, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, emotsional farovonlik, o‘quvchi faolligi, ijobiy qayta aloqa, teng imkoniyatlar.*

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты организации психологически безопасной, инклюзивной и поддерживающей образовательной среды для учащихся на основе принципов универсального дизайна обучения (УДО). Анализируется влияние психологической безопасности на активность учащихся в образовательном процессе, развитие самостоятельного мышления, способность учиться на ошибках, раскрытие индивидуального потенциала и социально-эмоциональное развитие. Особое внимание уделяется использованию различных способов вовлечения учащихся в обучение, разнообразию форм представления учебной информации и расширению возможностей демонстрации знаний и умений в соответствии с принципами УДО.*

Ключевые слова: *универсальный дизайн обучения, психологическая безопасность, инклюзивное образование, индивидуальный подход, педагогическая поддержка, эмоциональное благополучие, активность учащихся, позитивная обратная связь, равные возможности.*

Abstract. *This article examines the theoretical and practical aspects of creating a psychologically safe, inclusive, and supportive learning environment based on the principles of Universal Design for Learning (UDL). It analyzes how psychological safety influences students’ engagement, independent thinking, willingness to learn from mistakes, ability to demonstrate their potential, and social-emotional development. Particular attention is given to providing multiple means of engagement, diversifying the presentation of learning materials, and expanding opportunities for students to demonstrate their knowledge and skills in accordance with UDL principles.*

Keywords: *Universal Design for Learning, psychological safety, inclusive education, individualized approach, pedagogical support, emotional well-being, student engagement, constructive feedback, equal opportunities.*

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri har bir o‘quvchining individual imkoniyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari va rivojlanish xususiyatlarini hisobga oladigan ta’lim muhitini yaratishdan iborat. Ta’lim sifati faqat o‘quv dasturlarining mazmuni yoki pedagogik texnologiyalarning samaradorligi bilan belgilanmaydi. O‘quvchining o‘zini qanday his qilishi, o‘z fikrini erkin ifoda eta

olishi, savol berishdan cho‘chimasligi, xatoga yo‘l qo‘yganda kamsitilmasligi va jamoaning teng huquqli a’zosi sifatida qabul qilinishi ham ta’limning ijobiy natijalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, psixologik xavfsiz ta’lim muhitini tashkil etish zamonaviy ta’limning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Psixologik xavfsizlik o‘quvchining ta’lim jarayonida o‘zini himoyalangan, qadrlangan va qabul qilingan deb his etishi, fikr bildirish, yordam so‘rash, tashabbus ko‘rsatish hamda xatolarini tan olish imkoniyatiga ega bo‘lishini anglatadi. Bunday muhitda o‘quvchi o‘z qobiliyatlarini namoyon etishga intiladi, o‘quv topshiriqlarida faol ishtirok etadi va yangi bilimlarni o‘zlashtirishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Ta’limning universal dizayni (TUD) mazkur vazifalarni hal etishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. CAST tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan TUD ko‘rsatmalarining 3.0-versiyasi ta’limdagi to‘siqlarni oldindan aniqlash, o‘quvchilarning xilma-xilligini hisobga olish, o‘zaro daxldorlik hissini kuchaytirish va ta’lim oluvchilarning mustaqilligini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratadi (CAST, 2024).

Ta’limning universal dizayni — ta’lim maqsadlari, metodlari, o‘quv materiallari, baholash vositalari va ta’lim muhitini o‘quvchilarning individual farqlarini hisobga olgan holda loyihalashtirishga qaratilgan yondashuv hisoblanadi. Uning asosiy g‘oyasi barcha o‘quvchilarga bir xil usulni qo‘llash emas, balki ularning ta’lim olishdagi ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos keladigan turli yo‘llarni taqdim etishdan iborat.

TUDning asosiy tamoyillari uchta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishni qamrab oladi:
Ta’limga jalb etishning turli usullaridan foydalanish. O‘quvchilarning qiziqishlari, motivatsiyasi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va emotsional ehtiyojlari turlicha bo‘ladi. Shu sababli pedagog tanlov imkoniyatlarini yaratishi, topshiriqlarning maqsadini tushuntirishi, hamkorlikni rag‘batlantirishi va o‘quvchilarda jamoaga daxldorlik hissini shakllantirishi lozim.

Axborotni taqdim etishning turli shakllaridan foydalanish. O‘quv materiallarini matn, rasm, diagramma, audio, video, namoyish va amaliy faoliyat orqali taqdim etish o‘quvchilarning axborotni idrok etishidagi farqlarni hisobga olish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, nutqiy, sensor, kognitiv yoki boshqa individual ehtiyojlari mavjud o‘quvchilar uchun muhimdir.

Bilim va ko‘nikmalarni namoyon etishning turli imkoniyatlarini taqdim etish. O‘quvchiga o‘z bilimini og‘zaki javob, yozma ish, rasm, loyiha, amaliy namoyish yoki raqamli mahsulot orqali ko‘rsatish imkoniyatini berish uning haqiqiy o‘zlashtirish darajasini aniqlashga yordam beradi.

Psixologik xavfsizlik esa ushbu imkoniyatlardan foydalanish uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy-emotsional sharoitni yaratadi. Masalan, o‘quvchiga javob berishning turli shakllari taklif etilishi mumkin, biroq uning fikri masxara qilinadigan yoki xatosi uchun jazolanadigan muhitda u o‘z bilimini namoyon etishdan qochishi ehtimoli mavjud. Demak, ta’limning universal dizayni va psixologik xavfsizlik bir-birini to‘ldiruvchi pedagogik yondashuvlardir.

Psixologik xavfsiz ta’lim muhitini tashkil etish o‘quvchining jismoniy xavfsizligini ta’minlash bilan cheklanmaydi. U o‘quvchining shaxsiy qadr-qimmati, hissiy holati, ijtimoiy munosabatlari va ta’lim jarayonidagi ishtirokini ham qamrab oladi. Bunday muhitning asosiy mezonlari quyidagilardan iborat.

Shaxsiy qadr-qimmatni hurmat qilish. Har bir o‘quvchi qobiliyati, o‘zlashtirish tezligi, tili, ijtimoiy kelib chiqishi yoki individual xususiyatlaridan qat’i nazar, hurmatga loyiqdir. Pedagog o‘quvchilarni bir-biri bilan taqqoslash, kamsituvchi iboralarni ishlatish va salbiy tamg‘alashdan saqlanishi kerak.

Xatoga nisbatan ijobiy munosabat. Xato ta’lim jarayonining tabiiy tarkibiy qismi sifatida qabul qilinishi lozim. O‘quvchining xatosini jazolash yoki masxara qilish o‘rniga, uning sabablarini aniqlash, to‘g‘ri yechimga olib boradigan savollar berish va keyingi urinishini qo‘llab-quvvatlash maqsadga muvofiq.

Erkin fikr bildirish imkoniyati. O‘quvchilar savol berish, o‘z nuqtayi nazarini ifodalash, tushunmagan jihatlarini aytish va yordam so‘rash imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak. Pedagog turli fikrlarni tinglashi va o‘quvchining javobi kutilgan natijadan farq qilgan taqdirda ham uning ishtirokini qadrlashi zarur.

Teng ishtirok va daxldorlik hissi. Guruhli faoliyatda barcha o‘quvchilar uchun mazmunli vazifalar belgilanishi, ayrim bolalarning doimiy ravishda chetda qolib ketishiga yo‘l qo‘yilmasligi lozim. Jamoada o‘zaro yordam, hamkorlik va bir-birining muvaffaqiyatidan quvonish madaniyati rivojlantirilishi kerak.

Tazyiq va kamsitishlarning oldini olish. Masxara qilish, haqoratlash, tahdid, kiberbulling va ijtimoiy chetlatish holatlariga nisbatan aniq munosabat bildirilishi zarur. O‘quvchilar muammo yuzaga kelganda kimga murojaat qilishlari va qanday yordam olishlarini bilishlari muhim.

Emotsional qo‘llab-quvvatlash. O‘quvchining xavotiri, qo‘rquvi, charchog‘i yoki o‘ziga ishonchsizligi e’tiborsiz qoldirilmasligi kerak. Zarur holatlarda pedagog, maktab psixologi, ota-ona va boshqa mutaxassislar o‘zaro hamkorlikda faoliyat olib borishi lozim. Mazkur mezonlar ta’lim jarayonida o‘quvchining o‘zini xavfsiz his etishi va o‘rganishga faol jalb qilinishini qo‘llab-quvvatlaydi.

Psixologik xavfsiz muhitni yaratish alohida tadbirlar bilan cheklanmaydi. Bu pedagogning darsni rejalashtirishidan boshlab, topshiriqlarni taqdim etishi,

o‘quvchilar bilan muloqoti, baholashi va refleksiya jarayonigacha davom etadigan tizimli faoliyat hisoblanadi.

O‘quvchining ta’limga qiziqishi va ichki motivatsiyasi psixologik xavfsizlik bilan chambarchas bog‘liq. Pedagog o‘quvchilarga topshiriqlarni bajarish usulini tanlash, individual yoki guruhda ishlash, muayyan vazifani bajarish ketma-ketligini belgilash imkoniyatini berishi mumkin.

Masalan, boshlang‘ich sinfda “Tabiatni asraylik” mavzusini o‘rganishda o‘quvchilarga rasm chizish, kichik matn yozish, og‘zaki hikoya tuzish yoki guruhli loyiha tayyorlash variantlari taklif etiladi. Bunda barcha o‘quvchilar umumiy o‘quv maqsadiga yo‘naladi, ammo o‘z imkoniyatlariga mos ifoda usulini tanlaydi. Bunday yondashuv o‘quvchining mustaqilligini qo‘llab-quvvatlaydi va topshiriqni bajarish jarayonidagi ortiqcha psixologik bosimni kamaytirishi mumkin.

Ta’lim materiallarining yagona shaklda taqdim etilishi ayrim o‘quvchilar uchun tushunish qiyinchiliklarini yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli pedagog yangi mavzuni tushuntirishda og‘zaki izoh, vizual material, namuna, amaliy mashq va zarur hollarda audio yoki raqamli vositalardan foydalanishi lozim. Masalan, matematik masalani o‘rgatishda masala shartini matn orqali o‘qish, asosiy ma’lumotlarni rangli belgilar bilan ajratish, predmetlar yoki rasmlar yordamida vaziyatni modellashtirish va yechim bosqichlarini ko‘rsatish lozim. Bu usul o‘quvchining mavzuni tushunmaganligi sababli o‘zini noqulay his etishining oldini olishga, mustaqil ishlashiga va o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashga yordam beradi.

O‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini faqat bitta usul, masalan, yozma nazorat ishi orqali baholash ularning barcha imkoniyatlarini to‘liq ochib bermasligi mumkin. Shu sababli baholash usullari o‘quv maqsadiga mos ravishda xilma-xil bo‘lishi talab etiladi. O‘quvchi bilimini og‘zaki tushuntirish yoki hikoya qilish, yozma topshiriq orqali, rasm, jadval yoki diagramma tuzish orqali, tajriba yoki amaliy ishni namoyish etish orqali, loyiha yoki portfolio taqdim etish orqali, raqamli vositalar yordamida natija yaratish kabi shakllarda namoyon etishiga imkon berish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda baholash mezonlari oldindan tushuntirilishi, topshiriqning murakkabligi o‘quv maqsadiga mos bo‘lishi va zarur yordam imkoniyatlari belgilanishi lozim. Muqobil ifoda shakllari o‘quv maqsadini pasaytirishni emas, balki o‘quvchiga o‘z bilimini maqbul shaklda namoyon etish imkonini berishni nazarda tutadi.

Pedagogning nutqi, ovoz ohangi, yuz ifodasi, tinglash madaniyati va o‘quvchiga munosabati psixologik xavfsizlikni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. “Sen buni bilmaysan” yoki “Nega yana xato qilding?” kabi iboralar o‘quvchining shaxsiy qadr-qimmatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ularning

o‘rniga “Masalani yana bir bor tahlil qilamiz”, “Qaysi bosqichda qiyinchilik yuzaga kelganini aniqlaymiz” yoki “Sizning fikringiz qiziqarli, uni qanday asoslash mumkin?” kabi qo‘llab-quvvatlovchi jumlalardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Samarali qayta aloqa uchta muhim savolga javob berishi kerak: O‘quvchi nimani muvaffaqiyatli bajardi?, Qaysi jihatni takomillashtirish kerak?, Keyingi bosqichda qanday harakatni amalga oshirish mumkin? Bunday muloqot o‘quvchining xatosini shaxsiy kamchilik sifatida emas, balki o‘rganish jarayonidagi rivojlanish nuqtasi sifatida ko‘rishga yordam beradi.

Hamkorlikka asoslangan ta’lim o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro yordam, tinglash, fikr almashish va umumiy maqsad sari intilish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Biroq guruhli ishning o‘zi avtomatik ravishda psixologik xavfsizlikni ta’minlamaydi. Guruhdagi munosabatlar, vazifalarning taqsimlanishi va har bir o‘quvchining ishtiroki pedagog tomonidan e’tiborga olinishi zarur. Buning uchun guruh a’zolarining vazifalarini aniq belgilash, o‘zaro hurmat va tinglash qoidalarini birgalikda ishlab chiqish, juftlikda ishlash orqali tortinchoq o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash, o‘quvchilarga yordam so‘rash va yordam taklif etish imkoniyatini yaratish, faoliyat yakunida individual va jamoaviy refleksiya o‘tkazish va boshqa usullardan foydalanish mumkin. Shuningdek, o‘quvchilarga o‘z hissiyotlarini tanish, ifodalash, boshqalarning holatini tushunish va kelishmovchiliklarni tinch yo‘l bilan hal qilishni o‘rgatish muhimdir. TUD tamoyillarini samarali qo‘llash pedagogdan nafaqat metodik mahoratni, balki refleksiv, kommunikativ va ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni ham talab etadi.

Birinchidan, pedagog o‘quvchilar o‘rtasidagi individual farqlarni kamchilik sifatida emas, balki ta’lim jarayonining tabiiy xususiyati sifatida qabul qilishi lozim.

Ikkinchidan, darsni rejalashtirishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan to‘siqlarni oldindan aniqlash zarur. Bunday to‘siqlarga murakkab til, ortiqcha axborot yuklamasi, noaniq topshiriqlar, vaqt taqsimoti, muhitdagi shovqin, harakatlanishdagi cheklovlar yoki o‘quvchining javob berishdan qo‘rqishi kabilar kiradi.

Uchinchidan, pedagog o‘z faoliyatini muntazam tahlil qilib borishi kerak. Bunda “Qaysi o‘quvchilar darsda faol qatnashdi?”, “Kimlar o‘z fikrini bildirishdan tortindi?”, “Qaysi topshiriqlar ayrim o‘quvchilar uchun to‘siq bo‘ldi?” va “Keyingi darsda qanday o‘zgarishlar kiritish mumkin?” kabi savollar muhim ahamiyatga ega.

To‘rtinchidan, pedagog ota-onalar, psixolog, maxsus pedagog, logoped va maktab ma’muriyati bilan hamkorlik qilishi zarur. Ayniqsa, o‘quvchining ehtiyojlarini aniqlash va zarur qo‘llab-quvvatlash choralarini belgilash jamoaviy yondashuvni talab qiladi.

Beshinchidan, psixologik xavfsizlikni ta’minlash bo‘yicha umumiy qoidalar barcha ishtirokchilar uchun tushunarli bo‘lishi kerak. O‘quvchilar o‘zaro hurmat, shaxsiy chegaralarga rioya qilish, maxfiylik, kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik va muammo yuzaga kelganda yordam so‘rash tartiblarini mutaxassisklar jamoasida muhokama qilishni bilishlari lozim.

Psixologik xavfsiz muhitni tashkil etish samaradorligini aniqlash uchun faqat o‘quv natijalariga tayanish yetarli emas. O‘quvchilarning o‘zini qanday his qilishi, darsdagi ishtiroki, o‘zaro munosabatlari va yordam olish imkoniyatlari ham o‘rganilishi kerak.

Buning uchun quyidagi monitoring yo‘nalishlarini tavsiya etish mumkin:

Monitoring yo‘nalishi	Aniqlanadigan ko‘rsatkichlar	Ma’lumot to‘plash usuli
Emotsional xavfsizlik	O‘quvchining o‘zini erkin va xotirjam his etishi	Anonim so‘rovnoma, suhbat
Erkin fikr bildirish	Savol berish, javob berish va yordam so‘rashga tayyorlik	Kuzatish, refleksiya
Teng ishtirok	Guruhli va individual faoliyatda ishtirok etish imkoniyatlari	Kuzatish varaqasi
O‘zaro hurmat	Masxara, kamsitish va chetlatish holatlarining oldini olish	Suhbat, murojaatlarni tahlil qilish
Pedagogik qo‘llab-quvvatlash	Ijobiy qayta aloqa va individual yordamning mavjudligi	Dars tahlili, pedagogik kuzatish
Ta’limga daxldorlik	O‘quvchining jamoaga mansublik va qabul qilinganlik hissi	Anonim so‘rovnoma, guruhiy muhokama

Monitoring vositalarini qo‘llashda o‘quvchilarning yoshi, rivojlanish xususiyatlari va muloqot imkoniyatlari hisobga olinishi lozim. So‘rovnomalar o‘quvchini ayblash yoki uning psixologik holatiga tashxis qo‘yish uchun emas, balki ta’lim muhitidagi to‘siqlarni aniqlash va pedagogik sharoitlarni yaxshilash uchun xizmat qilishi kerak. Olingan ma’lumotlar asosida pedagog darsni tashkil etish usullarini qayta ko‘rib chiqishi, zarur yordam shakllarini kengaytirishi va o‘quvchilarning fikrlarini inobatga olishi mumkin. Shu tariqa monitoring bir martalik nazorat emas, balki ta’lim muhitini uzluksiz takomillashtirish jarayoniga aylanadi. Ta’limning universal dizayni tamoyillari asosida psixologik xavfsiz muhitni tashkil etish inklyuziv ta’lim sifatini oshirishning muhim pedagogik shartlaridan biridir. Bunday muhit o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan qiziqishini qo‘llab-quvvatlaydi, mustaqil fikrlashiga sharoit yaratadi, xatolardan o‘rganish imkoniyatini kengaytiradi va jamoada o‘zini teng huquqli ishtirokchi sifatida his etishiga yordam beradi.

Tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, psixologik xavfsizlik va ta’limning universal dizayni o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ta’limdagi to‘siqlarni kamaytirish hamda har bir o‘quvchining ishtirokini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, psixologik xavfsiz muhitni shakllantirish uchun pedagog o‘quvchilarning individual farqlarini hisobga olishi, ta’lim materiallarini turli shakllarda taqdim etishi va bilimlarni namoyon etishning muqobil usullarini yaratishi zarur.

Uchinchidan, ijobiy qayta aloqa, xatolarga konstruktiv munosabat, erkin fikr bildirish imkoniyati va hamkorlikka asoslangan faoliyat o‘quvchilarning emotsional farovonligi hamda ta’lim jarayonidagi faolligini qo‘llab-quvvatlaydi.

To‘rtinchidan, psixologik xavfsizlikni ta’minlash faqat pedagogning individual faoliyati bilan cheklanmasligi, balki maktab rahbariyati, psixolog, maxsus pedagog, ota-onalar va boshqa mutaxassislarning hamkorligiga asoslanishi lozim.

Beshinchidan, psixologik xavfsiz muhitni baholashda o‘quvchilarning fikrlari, darsdagi ishtiroki, o‘zaro munosabatlari va yordam olish imkoniyatlari muntazam o‘rganilishi kerak.

Ta’limning universal dizayni tamoyillari asosida tashkil etilgan psixologik xavfsiz muhit har bir o‘quvchining imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, ta’limdagi tenglikni ta’minlash va inklyuziv pedagogik madaniyatni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. CAST. CAST Universal Design for Learning Guidelines Version 3.0. Lynnfield, MA: CAST. 2024. https://udlguidelines.cast.org/
2. Meyer, A., Rose, D. H., & Gordon, D. (2014). Universal Design for Learning: Theory and Practice. Wakefield, MA: CAST Professional Publishing.
3. Edmondson, A. Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams. Administrative Science Quarterly, 44(2), 1999. 354.
4. Rose, D. H., & Meyer, A. (Eds.). A Practical Reader in Universal Design for Learning. Cambridge, MA: Harvard Education Press. 2006.
5. Florian, L., & Black-Hawkins, K. Exploring Inclusive Pedagogy. British Educational Research Journal, 2011. 37(5), 820.

ZAMONAVIY YONDASHUVLAR ASOSIDA O‘QITUVCHILARNING KASBIY RIVOJLANISHINI STRATEGIK BOSHQARISH USULLARI

Mansurov Farrux Najmitdinovich,
Samarqand viloyati pedagogik
mahorat markazi Pedagogika, psixologiya
va ta’lim texnologiyalari kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanish jarayonini strategik rejalashtirish va boshqarishning ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Muallif globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini oshirish ta’lim tizimi barqarorligining muhim omili ekanini ta’kidlaydi. Maqolada kasbiy rivojlanishning mazmuni, strategik rejalashtirishning mohiyati hamda bu jarayonni samarali tashkil etishning asosiy yondashuvlari — tizimli, kompetensiyaviy va motivatsion yondashuvlar tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi, strategik rejalashtirish, boshqaruv jarayoni, tizimli yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, motivatsion yondashuv, ta’lim sifati, pedagogik salohiyat, ichki motivatsiya, innovatsion fikrlash.*

Аннотация. *В данной статье раскрываются научно-теоретические основы стратегического планирования и управления процессом профессионального развития учителей. Автор подчеркивает, что в условиях глобализации и цифровой трансформации повышение профессионального потенциала педагогических кадров является важным фактором устойчивости системы образования. В статье анализируются содержание профессионального развития, сущность стратегического планирования, а также основные подходы к эффективной организации данного процесса — системный, компетентностный и мотивационный подходы.*

Ключевые слова: *профессиональное развитие учителей, стратегическое планирование, управленческий процесс, системный подход, компетентностный подход, мотивационный подход, качество образования, педагогический потенциал, внутренняя мотивация, инновационное мышление.*

Annotation. *This article highlights the scientific and theoretical foundations of strategic planning and management in the process of teachers ʹprofessional development. The author emphasizes that in the context of globalization and digital transformation, enhancing the professional capacity of teaching staff is a crucial factor for the stability of the education system. The study analyzes the content of professional development, the essence of strategic planning, and the main approaches to effectively organizing this process — the systemic, competency-based, and motivational approaches.*

Keywords: *teachers ʹprofessional development, strategic planning, management process, systemic approach, competency-based approach, motivational approach, quality of education, pedagogical potential, intrinsic motivation, innovative thinking.*

Kirish. Globallashuv, raqamli transformatsiya va ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida ta’lim tizimi inson kapitalini rivojlantirishning eng muhim omiliga aylanmoqda. Har bir jamiyatning barqaror taraqqiyoti, eng avvalo, uning pedagog kadrlarining kasbiy salohiyatiga, yangiliklarga ochiqligi va o‘z ustida ishlash madaniyatiga bog‘liq. Shu bois, ta’lim sohasida faoliyat yuritayotgan rahbarlar va pedagoglarning kasbiy rivojlanish jarayonini strategik rejalashtirish va boshqarish bugungi kunning eng dolzarb ilmiy-amaliy yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Kasbiy rivojlanish — bu oddiy malaka oshirish jarayoni emas, balki o‘qituvchining o‘z kasbiy kompetensiyalarini, qadriyatlarini, motivatsiyasini va refleksiv tafakkurini uzluksiz takomillashtirishga qaratilgan dinamik tizimli

jarayondir. Bunday jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etish esa, o‘z navbatida, strategik boshqaruv tamoyillarini chuqur tushunish va ularni ta’lim amaliyotiga tatbiq etishni talab qiladi. Zamonaviy boshqaruv nazariyalari (F. Teylor, G. Fayol, P. Drucker, H. Mintzberg) hamda ta’lim menejmenti kontsepsiyalariga ko‘ra, strategik rejalashtirish — bu kelajakni oldindan ko‘ra bilish, mavjud resurslar asosida uzoq muddatli maqsadlarga erishish uchun aniq yo‘nalishlar belgilash demakdir. Ta’lim sohasida bu jarayon, bir tomondan, o‘qituvchilarning kasbiy o‘sish yo‘lini tizimlashtirsa, ikkinchi tomondan, ta’lim muassasasining umumiy rivojlanish strategiyasi bilan uyg‘unlashgan boshqaruv mexanizmini shakllantiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining so‘nggi yillarda qabul qilingan PF–79-son Farmoni (2023-y.), PQ–231-son Qarori (2024-y.) hamda XTVning 246-son buyrug‘i (2024-y.) kabi normativ-huquqiy hujjatlar, pedagog kadrlar faoliyatini sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish, ularning kasbiy rivojlanishini strategik yondashuv asosida boshqarish zarurligini alohida ta’kidlaydi. Ushbu hujjatlar asosida o‘qituvchilar uchun individual rivojlanish rejalari, kompetensiyaga asoslangan baholash tizimi va kasbiy rivojlanishning indikatorlari (KPI) joriy etilmoqda. Biroq, kasbiy rivojlanishni strategik rejalashtirish jarayonida bir qator muammolar ham mavjud: o‘qituvchilarning strategik fikrlash madaniyatining yetarli emasligi, rejalashtirishda maqsadli ko‘rsatkichlarning aniq belgilanmaganligi, monitoring va tahlil mexanizmlarining sust ishlashi kabi omillar bu yo‘nalishda ilmiy-nazariy izlanishlarni yanada chuqurlashtirishni talab qiladi.

Asosiy qism. Strategik rejalashtirish mohiyatan tashkilot yoki tizimning uzoq muddatli maqsadlarini belgilash, istiqbolni aniqlash va resurslarni oqilona taqsimlashga qaratilgan boshqaruv faoliyatidir. P. Drucker strategiyani “kelajakni hozirdan qurish san’ati” deb atagan bo‘lsa, H. Mintzberg uni “doimiy tahlil, tanlov va qaror qabul qilish jarayoni” sifatida talqin etadi. Ta’lim tizimida strategik rejalashtirish o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash, ularni maktab maqsadlari va davlat siyosati bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi.

O‘qituvchilarni kasbiy rivojlantirish jarayonini boshqarishda bir nechta ilmiy yondashuvlar muhim rol o‘ynaydi. **Tizimli yondashuv** o‘qituvchining kasbiy rivojlanishini ta’lim tizimining barcha tarkibiy qismlari — rahbariyat, metodik xizmat, o‘qituvchilar jamoasi va tashqi muhit bilan o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqadi. Bu yondashuvda rivojlanish individual emas, balki butun maktab jamoasi miqyosida boshqariladigan jarayon sifatida qaraladi.

Bu yondashuvda o‘qituvchilarni rivojlantirish quyidagi savollar asosida amalga oshiriladi:

- **Kimni** rivojlantirish kerak (diagnostika)?

- **Nimani** rivojlantirish kerak (kompetensiyalar, ehtiyojlar)?
- **Qanday rivojlantirish kerak** (usullar, strategiyalar, shakllar)?
- **Qaysi resurslar yordamida** (moddiy, tashkiliy, inson resurslari)?
- **Natija qanday baholanadi** (monitoring, refleksiya, tahlil)?

Kompetensiyaviy yondashuv o‘qituvchining kasbiy bilim va ko‘nikmalarini real pedagogik vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatiga urg‘u beradi. Bunda asosiy e’tibor nazariy bilimlarni emas, balki o‘quvchilarning o‘qish motivatsiyasini oshirish, differensial yondashuvni qo‘llash, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni integratsiya qilish kabi amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratiladi. Zamonaviy ta’lim tizimida bilim, ko‘nikma va malakalarni shunchaki o‘zlashtirish emas, balki ularni amaliyotda qo‘llay olish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv muhim o‘rin egallaydi. Bu yondashuv o‘quvchini yoki pedagogni mustaqil fikrlashga, muammolarni hal etishga, muloqot qilishga va o‘z faoliyatini baholay olishga o‘rgatadi.

Kompetensiyaviy yondashuvning markazida “nima biladi?” emas, balki “nima qila oladi?” degan savol turadi. Ya’ni o‘qituvchi yoki o‘quvchi o‘z bilimini real hayotiy vaziyatlarda samarali qo‘llay olish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Bu yondashuv o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi faqat fan bo‘yicha bilimli bo‘lishi emas, balki o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish, hamkorlikda ishlash, axborot texnologiyalaridan foydalanish kabi kasbiy kompetensiyalarni egallashi lozim. Kompetensiyaviy yondashuvning afzalligi shundaki, u ta’limni hayot bilan bog‘laydi, o‘quvchi va o‘qituvchini faol subyektga aylantiradi hamda ta’lim natijasini aniq mezonlar asosida baholash imkonini beradi. Shu bois, ushbu yondashuv zamonaviy ta’limning poydevori sifatida qaralmoqda. Zamonaviy ta’lim tizimida bilim, ko‘nikma va malakalarni shunchaki o‘zlashtirish emas, balki ularni amaliyotda qo‘llay olish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv muhim o‘rin egallaydi. Bu yondashuv o‘quvchini yoki pedagogni mustaqil fikrlashga, muammolarni hal etishga, muloqot qilishga va o‘z faoliyatini baholay olishga o‘rgatadi. Bu yondashuv o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi faqat fan bo‘yicha bilimli bo‘lishi emas, balki o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish, hamkorlikda ishlash, axborot texnologiyalaridan foydalanish kabi kasbiy kompetensiyalarni egallashi lozim. Kompetensiyaviy yondashuvning afzalligi shundaki, u ta’limni hayot bilan bog‘laydi, o‘quvchi va o‘qituvchini faol subyektga aylantiradi hamda

ta’lim natijasini aniq mezonlar asosida baholash imkonini beradi. Shu bois, ushbu yondashuv zamonaviy ta’limning poydevori sifatida qaralmoqda.

Motivatsion yondashuv esa o‘qituvchilarning ichki ehtiyojlari, kasbga sadoqati, o‘z faoliyatida ma’no topish va o‘z-o‘zini anglash jarayoniga e’tibor qaratadi. Zamonaviy boshqaruv nazariyalari shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchini majburiy kurslar emas, balki o‘z kasbiy o‘sishini o‘zi rejalashtira oladigan, erkin tanlov va individual yo‘nalish asosidagi rivojlanish dasturlari yanada samarali natija beradi. O‘qituvchining kasbiy rivojlanishi — bu faqat tashkiliy yoki metodik jarayon emas, balki ichki ehtiyoj va istak bilan bog‘liq murakkab psixologik jarayondir. Shu sababli o‘qituvchilarning malakasini oshirishda **motivatsion yondashuv** muhim o‘rin tutadi. Motivatsion yondashuvning mohiyati — o‘qituvchini o‘zini rivojlantirishga undovchi **ichki turtkilarni shakllantirish** va ularni doimiy qo‘llab-quvvatlashdir. Bunday turtkilar o‘qituvchining o‘z ishidan mamnun bo‘lishi, kasbiy muvaffaqiyat hissi, jamiyatda e’tirof topish, o‘quvchilarning yutuqlaridan faxrlanish kabi omillar orqali yuzaga keladi. Motivatsion yondashuvda rahbariyatning rag‘batlantirish tizimi, do‘stona muhit, tan olish va baholash mexanizmlari alohida ahamiyatga ega. Chunki tashqi rag‘bat ichki motivatsiyani kuchaytiradi, ichki motivatsiya esa o‘qituvchini uzluksiz o‘sishga undaydi. Demak, o‘qituvchilarni kasbiy rivojlantirishda motivatsion yondashuv ularning faolligini oshiradi, o‘z ustida ishlash madaniyatini shakllantiradi va natijada ta’lim sifati ham sezilarli darajada yuksaladi.

Strategik boshqaruv jarayoni o‘qituvchilarning hozirgi kasbiy salohiyatini tahlil qilishdan boshlanadi. Diagnostika bosqichida o‘qituvchilarning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi, so‘ng ularning ehtiyojlariga mos rivojlanish maqsadlari belgilanadi. Rejalashtirish bosqichida o‘qituvchining individual rivojlanish rejasini ishlab chiqish, resurslarni taqsimlash va zarur shart-sharoitlarni yaratish ko‘zda tutiladi. Amalga oshirish bosqichida esa rejalashtirilgan faoliyatlar — seminarlar, treninglar, tajriba almashuvlar, loyiha ishlarining bajarilishi ta’minlanadi. Oxirida monitoring va baholash bosqichi orqali natijalar tahlil qilinadi, o‘qituvchining kasbiy o‘sish dinamikasi aniqlanadi va keyingi strategiya uchun tahliliy asos yaratiladi. Shunday qilib, o‘qituvchilarni kasbiy rivojlantirishni strategik boshqarish bu uzluksiz, reflektiv, maqsadli va ilmiy asoslangan jarayondir. U o‘qituvchining kasbiy yetukligini oshirish bilan birga, maktab jamoasida o‘zaro o‘rganish va innovatsion madaniyatni shakllantiradi.

Xulosa. O‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini strategik rejalashtirish va boshqarish-bu zamonaviy ta’lim tizimining barqaror rivojlanishiga xizmat qiluvchi eng muhim boshqaruv mexanizmlaridan biridir. Ushbu jarayon o‘qituvchining

bilim, koʻnikma va qadriyatlarini muntazam yangilash, ularning kasbiy salohiyatini oshirish hamda taʼlim sifatini yuqori bosqichga koʻtarish uchun zarur shart-sharoit yaratadi. Tizimli, kompetensiyaviy va motivatsion yondashuvlar integratsiyasi oʻqituvchilarning kasbiy rivojlanish jarayonini kompleks tarzda boshqarish imkonini beradi. Tizimli yondashuv jarayonni butun taʼlim muassasasi darajasida boshqarishni taʼminlasa, kompetensiyaviy yondashuv oʻqituvchining amaliy faoliyatda samarali ishlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Motivatsion yondashuv esa oʻqituvchining ichki motivlarini faollashtirib, oʻz ustida ishlashga, yangilikka intilishga undaydi. Strategik rejalashtirish oʻqituvchilarning kasbiy rivojlanishini ilmiy asoslangan, maqsadga yoʻnaltirilgan va natijadorlikka qaratilgan jarayonga aylantiradi. Bunday yondashuv orqali har bir pedagog oʻz kasbiy yoʻlini ongli rejalashtira oladi, taʼlim muassasalari esa oʻzining umumiy rivojlanish strategiyasini samarali amalga oshirish imkoniyatiga ega boʻladi. Shu bois, oʻqituvchilarni kasbiy rivojlantirishni strategik boshqarish taʼlim tizimida sifatli oʻzgarishlar, innovatsion fikrlash va barqaror natijalarga erishishning muhim garovi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Выготский Л. С. Психология развития человека. — М.: Смысл, 2005.
2. Fullan M. *The New Meaning of Educational Change.* — New York: Teachers College Press, 2007.
3. Hargreaves A., Fullan M. *Professional Capital: Transforming Teaching in Every School.* — New York: Teachers College Press, 2012.
4. Mintzberg H. *The Rise and Fall of Strategic Planning.* — New York: Free Press, 1994.
5. Drucker P. *Management: Tasks, Responsibilities, Practices.* — New York: Harper & Row, 1973.
6. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 28-dekabrdagi PF–79-son Farmoni.
7. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 29-yanvardagi PQ–231-son Qarori.
8. Oʻzbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab taʼlimi vazirligining 2024-yil 8-maydagi 246-son buyrugʻi.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH DARSLIKLARIDAGI SHE’RLARDA TAKROR SO‘ZLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Usmonova Dilnoza Komildjonovna
Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi
boshlang‘ich ta’lim metodisti,

Annotatsiya. *Maqolada boshlang‘ich sinf «O‘qish kitobi» darsliklaridagi she’rlarda qo‘llanilgan takror vositalari – so‘z takrori, takroriy va juft so‘zlar, anafora, epifora, naqarat va tovush takrori – lingvopoetik va metodik jihatdan tahlil qilinadi. Takrorning she’r ritmini yaratish, obrazni kuchaytirish, matnni eslab qolish hamda o‘quvchining o‘qish texnikasi va nutqini rivojlantirishdagi o‘rni asoslab beriladi. Muallif tomonidan «Takror ovchisi», «Aks-sado o‘qish», «Ritm zinapoyasi», «Takror xaritasi» kabi metodlar va ularni qo‘llashga oid dars namunasi taklif etiladi.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, o‘qish darsi, bolalar she’riyati, takror, takroriy so‘zlar, anafora, naqarat, ritm, ifodali o‘qish, o‘qish savodxonligi.*

Аннотация. *В статье с лингвопоэтической и методической точки зрения анализируются средства повтора в стихотворениях учебников «Книга для чтения» начальных классов: лексический повтор, повторные и парные слова, анафора, эпифора, рефрен и звуковой повтор. Обосновывается роль повтора в создании ритма, усилении образа, запоминании текста, развитии техники чтения и речи учащихся. Автор предлагает методы «Охотник за повторами», «Чтение-эхо», «Ритмическая лесенка», «Карта повторов» и образец урока по их применению.*

Ключевые слова: *начальное образование, урок чтения, детская поэзия, повтор, повторные слова, анафора, рефрен, ритм, выразительное чтение, читательская грамотность.*

Abstract. *The article analyzes, from linguopoetic and methodological perspectives, the devices of repetition in poems from primary school reading textbooks: lexical repetition, reduplicated and paired words, anaphora, epiphora, refrain and sound repetition. It substantiates the role of repetition in creating rhythm, strengthening imagery, supporting memorization, and developing pupils’ reading fluency and speech. The author proposes the methods «Repetition Hunter», «Echo Reading», «Rhythm Ladder» and «Repetition Map», together with a sample lesson.*

Keywords: *primary education, reading lesson, children’s poetry, repetition, reduplication, anaphora, refrain, rhythm, expressive reading, reading literacy.*

KIRISH. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining badiiy matn bilan ilk jiddiy uchrashuvi ko‘pincha she’r orqali yuz beradi. Kichik hajmli, ohangdor va oson yodlanadigan she’rlar «O‘qish kitobi» darsliklarining salmoqli qismini tashkil etadi. Davlat ta’lim standartida ham boshlang‘ich sinfda ifodali o‘qish va badiiy matnni tushunish ko‘nikmalarini shakllantirish asosiy talablardan biri sifatida belgilangan [1; 2]. Ularda Quddus Muhammadiy, Po‘lat Mo‘min, Anvar Obidjon kabi bolalar shoirlarining asarlari bilan bir qatorda xalq og‘zaki ijodi namunalari – qo‘shiqlar, tez aytishlar, sanamalar ham o‘rin olgan.

Bolalar she’riyatining eng ko‘zga tashlanadigan belgilaridan biri – takror. So‘z, so‘z birikmasi, misra yoki tovushning qaytarilishi kattalar she’riyatida ba’zan ortiqchalik sifatida baholanishi mumkin. Bolalar uchun yozilgan she’rda esa takror tasodifiy emas: u yosh o‘quvchining idrok, xotira va nutq xususiyatlariga mos ravishda tanlangan badiiy vositadir. K.I. Chukovskiy bolalar nutqini kuzatib, bolaning so‘z va tovushlarni takrorlashdan, ritmli o‘yindan zavq olishini ta’kidlagan va buni bolalar shoiri uchun muhim qoida deb hisoblagan [9].

Shunga qaramay, amaliyotda o‘qituvchilar she’rni ko‘pincha mazmunini so‘zlab berish va yod olish bilan cheklaydi. She’rdagi takrorlar e’tibordan chetda qoladi yoki «bu so‘z nega ikki marta yozilgan?» degan savol bilan yuzaki tilga olinadi. Vaholanki, takrorni anglash o‘quvchini matnning qanday tuzilganini ko‘rishga, ya’ni chuqur o‘qishga o‘rgatadi. Bu xalqaro PIRLS tadqiqotida baholanadigan matnni talqin qilish va uning til vositalarini baholash ko‘nikmalariga bevosita bog‘liq [10].

Maqolaning maqsadi – boshlang‘ich sinf o‘qish darsliklaridagi she’rlarda uchraydigan takror turlarini tasniflash, ularning badiiy va pedagogik vazifalarini ochib berish hamda o‘qish darslarida takror bilan ishlashning yangi metodlarini taklif qilish.

TAKROR TUSHUNCHASI VA UNING TURLARI

Adabiyotshunoslikda takror deganda nutqda bir xil yoki o‘xshash til birliklarining ma’lum maqsad bilan qaytarilishi tushuniladi [5; 6]. Tilshunoslikda esa takror so‘z yasalishi va shakl hosil qilish usuli sifatida ham o‘rganiladi: «sekin-sekin», «uy-uy», «bola-chaqa» kabi takroriy va juft so‘zlar o‘zbek tilining o‘ziga xos xususiyatidir [4]. Boshlang‘ich sinf she’rlarida ikkala hodisa ham faol qo‘llaniladi. Ularni o‘qituvchi uchun qulay bo‘lishi maqsadida 1-jadvalda umumlashtirdik.

1-jadval. Boshlang‘ich sinf she’rlaridagi takror turlari

Takror turi	Mohiyati	Model misol (muallif tuzgan)
Takroriy so‘z	Bir so‘zning ketma-ket qaytarilishi; harakat davomiyligi, ko‘plik yoki kuchaytirishni bildiradi	«Sekin-sekin yog‘di qor», «Yugur-yugur, quvlashmachoq»
Juft so‘z	Ma’nosi yaqin yoki qarama-qarshi ikki so‘zning birikishi	«Qishin-yozin», «katta-kichik», «oldi-ketdi»
Anafora	Misralarning bir xil so‘z bilan boshlanishi	«Qushlar uchar osmonda, / Qushlar sayrar bo‘stonda»
Epifora (radif)	Misralarning bir xil so‘z bilan tugashi	«Qaldirg‘och ham keldi, / Bahor ham keldi»
Naqarat	Bandlar oxirida butun misra yoki misralar guruhining qaytarilishi	Har band oxirida: «Kel, bahor, kel, bahor!»
Tovush takrori (alliteratsiya)	Bir xil undosh yoki unli tovushning yaqin so‘zlarda qaytarilishi	«Sharq-shurq shalola shovullar»
Sintaktik parallelizm	Gap qurilishining bandlarda bir xil qaytarilishi	«Kim uchadi? – Qaldirg‘och. / Kim suzadi? – O‘rdakcha»

Jadvaldagi model misollar muallif tomonidan tuzilgan bo‘lib, takror turini aniq ko‘rsatish uchun soddalashtirilgan. Darsda esa o‘qituvchi aynan darslikdagi she’rdan shu turdagi takrorni o‘quvchilar bilan birga topadi.

Xalq ogʻzaki ijodi namunalarida takror ayniqsa yorqin namoyon boʻladi. Masalan, bolalar oʻyinida aytiladigan qoʻshiq takrorga qurilgan:

Oq terakmi, koʻk terak,
Bizdan sizga kim kerak?

Bu ikki misrada sintaktik parallelizm, «terak» soʻzining takrori va «-ak» tovush birikmasining uch marta qaytarilishi birgalikda ishlaydi. R. Yakobson poetik nutqning asosiy belgisi sifatida aynan shu kabi parallelizm va ekvivalent birliklarning qaytarilishini koʻrsatgan [8]. Natijada matn hech qanday yodlash mashqisiz bolalar xotirasiga muhrlanadi. «Boychechak» qoʻshigʻida esa har bandda qahramon nomining qaytarilishi qoʻshiqni jamoa boʻlib aytishni osonlashtiradi.

TAKRORNING BADIIY VA PEDAGOGIK VAZIFALARI

She’rdagi takror bir vaqtning oʻzida ham badiiy, ham pedagogik vazifani bajaradi. Bu ikki jihatni ajratib koʻrish oʻqituvchiga takror bilan maqsadli ishlash imkonini beradi.

1. Ritm va ohang yaratish. Takror she’rning ichki musiqasini hosil qiladi. Kichik yoshdagi bola matnni avvalo ohang orqali qabul qiladi, mazmun esa keyinroq anglanadi. Takrorlanuvchi soʻz va misralar oʻqishda «tayanch nuqta» vazifasini bajaradi: bola ularni oldindan biladi va oʻqish sur’atini shunga moslaydi.

2. Obraz va his-tuygʻuni kuchaytirish. «Oppoq-oppoq qor yogʻdi» birikmasidagi takror qorning koʻpligini ham, bolaning quvonchini ham ifodalaydi. Takroriy soʻzlar harakatning davomiyligini («yurib-yurib»), belgining kuchliligini («qip-qizil») yoki hodisaning koʻpligini («toʻp-toʻp») koʻrsatadi. Oʻquvchi bu farqni his qilishi uchun oʻqituvchi takrorli va takrorsiz variantni solishtirishga undashi foydali.

3. Xotira va yodlashga koʻmak. Psixologiyada ma’lumki, kichik maktab yoshida ixtiyorsiz xotira ustun turadi. Takror, qofiya va ritm bilan bogʻlangan matn ixtiyorsiz ravishda esda qoladi. Naqaratli she’rlarni yodlash, odatda, takrorsiz she’rlarga nisbatan bolalar uchun ancha yengil kechadi.

4. Oʻqish texnikasini rivojlantirish. 1–2-sinflarda boʻgʻinlab oʻqishdan butun soʻz bilan oʻqishga oʻtish davrida takrorlanuvchi soʻzlar katta ahamiyatga ega. Bola birinchi marta qiynalib oʻqigan soʻzni ikkinchi va uchinchi marta tezroq, yaxlit oʻqiydi. Shu tarzda takror oʻqishning toʻgʻriligi va tezligini oshiruvchi tabiiy mashqqa aylanadi.

5. Nutq va lugʻatni boyitish. Takroriy va juft soʻzlar oʻzbek tilining ifoda imkoniyatlarini koʻrsatadi. Oʻquvchi she’rdan «yaltir-yaltir», «gʻij-gʻij» kabi soʻzlarni oʻz nutqiga koʻchiradi. Bunday soʻzlar ustida ishlash grammatika darslarida juft va takroriy soʻzlarni oʻrganishga ham zamin tayyorlaydi.

6. Fonematik eshitishni rivojlantirish. Tovush takrori va tez aytishlar bolaning tovushlarni farqlash qobiliyatini mashq qildiradi. Bu ayniqsa nutqida kamchiligi bor o‘quvchilar bilan ishlashda, logopedik yordam bilan uyg‘unlikda qo‘l keladi. K.D. Ushinskiy ona tili o‘qitishda tovush va so‘z ustida o‘yinli mashqlarni bolaning nutqiy sezgirligini tarbiyalash vositasi deb bilgan [7].

O‘QITUVCHI UCHUN SHE’RDAGI TAKRORNI TAHLIL QILISH ALGORITMI

Darsga tayyorgarlik ko‘rishda o‘qituvchi she’rdagi takrorlarni oldindan tahlil qilib olishi lozim. Buning uchun quyidagi besh qadamli algoritmni taklif qilamiz:

1. **Topish.** She’rdagi barcha takrorlanuvchi tovush, so‘z, birikma va misralarni belgilab chiqish.
2. **Tasniflash.** Har bir takrorning turini 1-jadval asosida aniqlash: takroriy so‘z, anafora, naqarat va hokazo.
3. **Vazifasini aniqlash.** Har bir takror nimaga xizmat qilishini belgilash: ritm, obraz, his-tuyg‘u yoki tuzilishni bog‘lash.
4. **Qiyinchilikni oldindan ko‘rish.** Qaysi takroriy yoki juft so‘zlar o‘quvchilar uchun notanish ekanini, qaysi misralar o‘qishda qiyinchilik tug‘dirishi mumkinligini aniqlash.
5. **Metod tanlash.** Sinfning darajasi va dars maqsadiga ko‘ra takror bilan ishlashning bir-ikki metodini tanlash (2-jadval).

Ushbu algoritm o‘qituvchiga har bir she’rga 10–15 daqiqa ichida tayyorlanish imkonini beradi. Vaqt o‘tishi bilan u odatga aylanadi va o‘qituvchining o‘zi ham she’rni lingvopoetik nuqtai nazardan chuqurroq ko‘ra boshlaydi. Muhimi, tahlil natijalari o‘quvchilarga tayyor holda berilmaydi: o‘qituvchi ularni savol va topshiriqlar orqali o‘quvchining o‘zi kashf qilishiga yo‘naltiradi.

TAKROR BILAN ISHLASHNING YANGI METODLARI

O‘qish darslarida takror bilan ishlashni tizimli tashkil etish uchun quyidagi metodlarni taklif qilamiz. Ular boshlang‘ich sinf o‘quvchisining yosh xususiyatlariga va o‘qish darsining metodik talablariga [3] moslashtirilgan va 5–10 daqiqa ichida o‘tkaziladi.

«Takror ovchisi». O‘quvchilar she’rni ovoz chiqarmay o‘qib, takrorlanuvchi so‘z va misralarni rangli qalam bilan belgilaydi: so‘z takrori – ko‘k, misra takrori – yashil, tovush takrori – qizil rang bilan. So‘ng juftlikda natijalar solishtiriladi. Metod o‘quvchini matnga diqqat bilan qarashga o‘rgatadi va takror turlarini bir-biridan farqlash ko‘nikmasini shakllantiradi.

«Aks-sado o‘qish». O‘qituvchi yoki yaxshi o‘qiydigan o‘quvchi misrani o‘qiydi, sinf esa takrorlanuvchi qismni aks-sado kabi jo‘r bo‘lib qaytaradi. Naqaratli she’rlarda bu usul ayniqsa samarali. U o‘qishga uyatchan bolalarni ham jalb qiladi,

chunki jamoa ichida xato qilish qo‘rquvi kamayadi. Asta-sekin o‘quvchilar yetakchi rolini ham navbat bilan bajaradi.

«Ritm zinapoyasi». Takrorlanuvchi misra uch bosqichda o‘qiladi: birinchi marta sekin va bo‘g‘inlab, ikkinchi marta qarsak bilan ritmni ushlab, uchinchi marta ifodali ohangda. Har bir «zina»da o‘qish sur’ati va ifodaliligi oshib boradi. Metod o‘qish tezligini mexanik mashq emas, balki o‘yin orqali rivojlantiradi.

«Takror xaritasi». She’r bandlari doskada yoki varaqda chiziqlar bilan sxema shaklida tasvirlanadi, takrorlanuvchi qismlar esa bir xil shakl (yulduzcha, doira) bilan belgilanadi. O‘quvchilar xaritaga qarab she’rning tuzilishini ko‘radi: naqarat qayerda qaytadi, anafora qaysi misralarni bog‘laydi. Bu usul ko‘rish orqali yaxshi o‘rganadigan bolalarga mos va she’rni yod olishda tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

«Takrorni olib tashla». O‘qituvchi she’rning takrorlari olib tashlangan variantini taqdim etadi. O‘quvchilar ikkala variantni o‘qib, qaysi biri chiroyliroq va ta’sirliroq ekanini muhokama qiladi. Savollar: «Nima o‘zgardi?», «Shoir nega bu so‘zni takrorlagan?». Metod o‘quvchini muallif niyatini izlashga, ya’ni matnni tahlil qilish va baholashga o‘rgatadi.

«Takror qo‘sh – she’r tuz». 3–4-sinflarda o‘quvchilar berilgan qolip asosida takrorli misralar tuzadi. Masalan, «... uchar osmonda, ... uchar ...» qolipiga o‘z so‘zlarini qo‘yadi. Ijodiy topshiriq o‘quvchining takrorni o‘zi qo‘llash orqali uning vazifasini chuqurroq anglashiga yordam beradi.

«Harakatli naqarat». Naqarat yoki takrorlanuvchi misraga oddiy harakat (qarsak, qadam, qo‘l ko‘tarish) biriktiriladi. Takror kelganda sinf harakatni bajaradi. Bu usul diqqati tez tarqaladigan bolalarni darsga qaytaradi va matn tuzilishini tana harakati orqali mustahkamlaydi.

Metodlarning sinflar bo‘yicha qo‘llanilishi 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval. Metodlarning sinflar va maqsadlar bo‘yicha taqsimoti

Metod	Sinf	Asosiy maqsad
«Aks-sado o‘qish»	1–2	O‘qish texnikasi, jamoaviy ishtirok, o‘ziga ishonch
«Harakatli naqarat»	1–2	Diqqatni jamlash, ritmni his qilish, yodlash
«Ritm zinapoyasi»	1–3	O‘qish tezligi va ifodaliligi
«Takror ovchisi»	2–4	Takror turlarini topish va farqlash
«Takror xaritasi»	2–4	She’r tuzilishini ko‘rish, yod olishga tayanch
«Takrorni olib tashla»	3–4	Muallif niyatini izlash, matnni tahlil qilish va baholash
«Takror qo‘sh – she’r tuz»	3–4	Ijodiy yozuv, takror vazifasini amalda anglash

TAKROR VA IFODALI O‘QISH. Takrorlanuvchi so‘z yoki misra she’rda har safar bir xil o‘qilmaydi. Ifodali o‘qishning muhim sirlaridan biri shundaki, takror har gal yangi ma’no yoki kuchli his bilan aytiladi. Masalan, «Kel, bahor, kel, bahor!»

naqarati birinchi bandda chaqiriq, oxirgi bandda esa quvonch ohangida yangrashi mumkin. O‘quvchi bu farqni anglagandagina takror «zerikarli qaytariq» bo‘lmay qoladi.

Ifodali o‘qishga o‘rgatishda quyidagi uch vosita takror bilan bevosita bog‘liq. Birinchisi – urg‘u: takrorlanuvchi so‘zlardan qaysi biri mantiqiy urg‘u olishini aniqlash. Ikkinchisi – pauza: takrordan oldin yoki keyin qisqa to‘xtam qilish orqali uni ajratib ko‘rsatish. Uchinchisi – ovoz kuchi va tezligi: takror ortib borgan sari ovozni asta-sekin kuchaytirish yoki aksincha pasaytirish.

Bu ishni yengillashtirish uchun o‘quvchilar bilan oddiy «o‘qish belgilari»dan foydalanish mumkin: urg‘u tushadigan so‘z ostiga chiziq, pauza o‘rniga vertikal chiziq, ovozni kuchaytirish kerak bo‘lgan joyga yuqoriga qaragan strelka qo‘yiladi. O‘quvchi she’r matnini belgilab bo‘lgach, belgilarga qarab o‘qiydi, so‘ng juftligi bilan kimning o‘qishi ta’sirliroq chiqqanini muhokama qiladi. Shu tarzda takror ifodali o‘qishni o‘rgatishning tayanch materialiga aylanadi.

Ifodali o‘qishni baholashda ham takrorga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq. O‘qituvchi o‘quvchining takrorni bir xil ohangda «mexanik» o‘qiyotganini yoki uni mazmunga mos ravishda o‘zgartirayotganini kuzatadi. Ikkinchi holat o‘quvchi matnni nafaqat o‘qiyotgani, balki tushunib, his qilib o‘qiyotganining belgisidir.

TURLI EHTIYOJLI O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA TAKRORNING O‘RNI. Takror sinfdagi har xil o‘quvchilar uchun ham qulay vosita bo‘lib xizmat qiladi. O‘qishda qiynaladigan, nutqida kamchiligi bor yoki ona tili boshqa bo‘lgan bola uchun takrorlanuvchi misra «xavfsiz orol» vazifasini bajaradi. U bu qismni jamoa bilan birga o‘qiydi, so‘ng asta-sekin yangi misralarga o‘tadi. Shu tariqa takrorli she’r o‘qishga ishonchsiz bolani darsdan chetda qoldirmaydi.

Iqtidorli o‘quvchilar uchun esa takror ijodiy izlanish manbaiga aylanadi. Ularga quyidagi kabi murakkabroq topshiriqlar beriladi: ikki shoirning bir mavzudagi she’rlarida takrordan qanday foydalanilganini solishtirish, xalq qo‘shig‘i va zamonaviy she’rdagi naqaratni taqqoslash, o‘zi tuzgan she’rida takrorning ikki turini qo‘llash. Bir she’r doirasida turli darajadagi topshiriqlarni berish sinfdagi barcha o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi.

Takror bilan ishlashda ota-onalar bilan hamkorlik ham samara beradi. O‘qituvchi uy vazifasi sifatida oilada aytiladigan alla, qo‘shiq yoki tez aytishlardagi takrorlarni topib kelishni topshirishi mumkin. Bunday topshiriq bolaning o‘qish darsidagi bilimini oilaviy og‘zaki madaniyat bilan bog‘laydi va ota-onani ham bolaning o‘qishiga qiziqtiradi.

AMALIY NAMUNA: 2-SINF O‘QISH DARSI

Mavzu: bahor haqidagi naqaratli she’r (darslikdagi she’r tanlanadi). Darsning maqsadi: o‘quvchi she’rni to‘g‘ri va ifodali o‘qiydi, undagi takrorlarni topadi va ularning she’r mazmuniga qanday ta’sir qilishini o‘z so‘zlari bilan tushuntiradi. Darsning takror bilan ishlashga oid qismi 3-jadvalda ko‘rsatilgan.

3-jadval. Dars bosqichlari va takror bilan ishlash

Bosqich	Vaqt	O‘quvchi faoliyati
Kirish	5 daq.	Bahor tovushlari (qush sayrashi, yomg‘ir) audiosini tinglash; «Bahor qanday tovush chiqaradi?» savoliga javob
Birinchi tanishuv	7 daq.	O‘qituvchining ifodali o‘qishi; «Aks-sado o‘qish» – naqaratni sinf jo‘r bo‘lib qaytaradi
Takrorni topish	8 daq.	«Takror ovchisi»: juftlikda takrorlarni rangli qalam bilan belgilash va solishtirish
Tahlil	8 daq.	«Takrorni olib tashla»: ikki variantni o‘qib solishtirish; «Shoir nega takrorlagan?» muhokamasi
Mustahkamlash	10 daq.	«Ritm zinapoyasi» bilan qayta o‘qish; «Takror xaritasi» asosida bandlarni yod olishni boshlash
Yakun	7 daq.	Har bir o‘quvchi she’rdagi o‘ziga yoqqan takrorni aytadi va nima uchun yoqqanini tushuntiradi

Dars davomida o‘qituvchi uchta ko‘rsatkichni kuzatadi: o‘quvchi takrorni mustaqil topa oladimi, takrorlanuvchi qismlarni ikkinchi va uchinchi o‘qishda to‘g‘ri va tezroq o‘qiydimi, takrorning vazifasini oddiy so‘zlar bilan izohlay oladimi. Bu kuzatuvlar o‘quvchi bilan keyingi ishni rejalashtirishga asos bo‘ladi.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, takror bilan ishlash she’rni qismlarga ajratib, uning jozibasini yo‘qotishga olib kelmasligi lozim. Tahlil har doim she’rni yaxlit, ifodali o‘qish bilan boshlanib, yana yaxlit o‘qish bilan yakunlanadi. Shunda o‘quvchi takrorni alohida «grammatik hodisa» emas, she’rning tirik qismi sifatida qabul qiladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR. Boshlang‘ich sinf o‘qish darsliklaridagi she’rlarda takror bolalar she’riyatining asosiy badiiy vositalaridan biri hisoblanadi. U she’r ritmini yaratadi, obrazni kuchaytiradi, matnni eslab qolishni osonlashtiradi va o‘quvchining o‘qish texnikasi, nutqi hamda fonematik eshitishini rivojlantiradi. Takror bilan maqsadli ishlash o‘quvchini matnning tuzilishini ko‘rishga va muallif niyatini izlashga o‘rgatadi, bu esa o‘qish savodxonligining muhim tarkibiy qismidir. Shu asosda quyidagilar tavsiya etiladi:

– o‘qish darsliklarining metodik qo‘llanmalariga she’rdagi takror turlarini aniqlash va ular bilan ishlashga oid topshiriqlarni kiritish;
– 1–2-sinflarda naqaratli va takrorga boy she’rlardan o‘qish texnikasini rivojlantirish vositasi sifatida tizimli foydalanish;

– 3–4-sinflarda «Takrorni olib tashla» kabi tahliliy topshiriqlar orqali matnni talqin qilish va baholash ko‘nikmalarini shakllantirish;
– xalq og‘zaki ijodi namunalari – qo‘shiq, sanama, tez aytishlardan takror bilan ishlashning boshlang‘ich materiali sifatida foydalanish;
– boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun malaka oshirish kurslarida bolalar she’riyatining lingvopoetik tahliliga oid amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 187-son qarori. 2017-yil 6-aprel.
3. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X. va boshq. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T.: Noshir, 2009.
4. Hojiyev A. O‘zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so‘z yasalishining nazariy masalalari. – T.: Fan, 2010.
5. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004.
6. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – T.: Akademnashr, 2010.
7. Ушинский К.Д. Родное слово // Собрание сочинений. Т. 6. – М.–Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1949.
8. Jakobson R. Linguistics and Poetics // Style in Language / ed. T.A. Sebeok. – Cambridge, MA: MIT Press, 1960. – P. 350–377.
9. Чуковский К.И. От двух до пяти. – М.: Детская литература, 1970.
10. Mullis I.V.S., Martin M.O. (Eds.). PIRLS 2021 Assessment Frameworks. – Boston College: TIMSS & PIRLS International Study Center, 2019.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA INNOVATSION VA SAMARALI AMALIYOTLARNI QO‘LLASH MASALALARI

Abdullayeva Muxayyo Iskandarovna
Buxoro viloyti pedagogik mahorat markazi
Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi
kafedrasi o‘qituvchi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida zamonaviy innovatsion texnologiyalar va samarali pedagogik амалиётларни qo‘llashning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. O‘quvchilarning bilish faolligini oshirish, mustaqil fikrlashga o‘rgatish hamda ta’lim sifatini ta’minlashda interfaol metodlarning ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, darslarda raqamli vositalar va loyihaviy yondashuvdan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, инновация, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, samarali амалиёт, ta’lim sifati.*

Аннотация. *В данной статье освещаются теоретические и практические основы применения современных инновационных технологий и эффективной педагогической практики в процессе начального образования. Раскрывается значение интерактивных методов в повышении*

познавательной активности учащихся, обучении самостоятельному мышлению и обеспечении качества образования. Также даны рекомендации по использованию цифровых инструментов и проектного подхода на уроках.

Ключевые слова: *начальное образование, инновация, педагогические технологии, интерактивные методы, эффективная практика, качество.*

Abstract: *This article highlights the theoretical and practical foundations of applying modern innovative technologies and effective pedagogical practices in the primary education process. It reveals the significance of interactive methods in enhancing students' cognitive activity, teaching independent thinking, and ensuring educational quality. Recommendations on using digital tools and project-based approaches in lessons are also provided.*

Keywords: *primary education, innovation, pedagogical technologies, interactive methods, effective practice, educational quality.*

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida boshlang‘ich ta'lim uzluksiz ta'limning poydevori sifatida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bilish faolligini shakllantirish, ularning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini oshirish hamda shaxs yo‘naltirilgan ta'limni amalga oshirish uchun innovatsion va samarali pedagogik amaliyotlarni joriy etish bugungi kunning muhim talablaridan biridir. Ta'lim jarayoniga yangi metodik yondashuvlarning olib kirilishi o‘quvchilarning nafaqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishini, balki ularni mustaqil izlash, tahlil qilish va amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Asosiy qism: Ilmiy-tahliliy tadqiqot Boshlang‘ich ta'limda innovatsion amaliyotlar deganda, an'anaviy ta'lim shakllari va usullarini takomillashtirishga qaratilgan, o‘quv-tarbiya jarayonining samaradorligini oshiruvchi yangi pedagogik texnologiyalar, raqamli vositalar hamda interaktiv metodlar majmui tushuniladi. Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda innovatsiyalarni joriy etish quyidagi ustuvor yo‘nalishlarga asoslanadi: 1.Interaktiv va muammoli ta'lim metodlarini qo‘llash: An'anaviy “o‘qituvchi-markazlashgan” yondashuvdan “o‘quvchi-markazlashgan” yondashuvga o‘tish o‘quvchilarning o‘z fikrini erkin bayon etishi, mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Jumladan, “Klaster”, “Breynstorming”, “Loyihalar metodi” kabi interaktiv usullar kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarida tafakkur jarayonlarini jadallashtirib, fanga bo‘lgan qiziqishni oshiradi.

2. Raqamli ta'lim texnologiyalari va multimedia vositalaridan foydalanish: Boshlang‘ich ta'limda yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ko‘rgazmalilik tamoyili yetakchi o‘rin tutadi. Raqamli planshetlar, interaktiv panjaralar, ta'limiy o‘yinlar va multimediali taqdimotlar o‘quvchilarning axborotni qabul qilish va o‘zlashtirish darajasini sezilarli darajada oshiradi. Bu esa o‘z navbatida ularning xotirasi va diqqatini barqaror saqlashga xizmat qiladi.

3. Loyihaviy va tadqiqotchilik yondashuvlari: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kichik ilmiy-ijodiy loyihalarni bajarish ko‘nikmasini shakllantirish

ularda tadqiqotchilik ko‘nikmalarining poydevorini yaratadi. O‘quvchilar muammoni mustaqil ravishda qo‘ya bilish, uni hal qilish yo‘llarini izlash va olingan natijalarni taqdim etish bosqichlaridan o‘tadilar. Bu jarayon jamoada ishlash va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantiradi.

4. Pedagogik monitoring va refleksiv yondashuv: Samarali amaliyot faqatgina o‘qitish jarayonini emas, balki olingan natijalarni muntazam baholab borishni taqozo etadi. O‘quvchilarning o‘z-o‘zini baholay olish (refleksiya) ko‘nikmalarini shakllantirish ularda mas’uliyat hissini kuchaytiradi va o‘qish motivatsiyasini yuqori darajada saqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda innovatsion va samarali amaliyotlarni tizimli ravishda qo‘llash ta’lim sifatini oshirishning eng muhim kafolati hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, raqamli vositalar va interaktiv metodlarning uyg‘unlashuvi o‘quvchilarning shaxsiy salohiyatini erta ochishga, ularni globallashuv sharoitida raqobatbardosh shaxs sifatida shakllantirishga zamin yaratadi. Bu jarayonda o‘qituvchining kasbiy mahorati va innovatsion tayyorgarligi hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Mirziyoyev Sh.M. "Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz", 2. Quronov M. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
3. Quronov M. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
3. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayidahmedov N.S., To‘rayev A.B. Pedagogik texnologiyalar loyihalashtirish va amalda joriy etish. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2015.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Gadoyeva Maqsuda Ibodovna
Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi
Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi
kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining savodxonligini oshirishda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. O‘quvchilarning o‘qish, yozish, matnni tushunish, og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishda interaktiv ta’lim vositalari, elektron darsliklar, raqamli mashqlar hamda sun’iy intellektga asoslangan dasturlarning o‘rni tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, savodxonlik, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, interaktiv ta’lim, o‘qish savodxonligi, yozma nutq, elektron ta’lim, individual yondashuv, raqamli kompetensiya.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается педагогическое значение использования цифровых технологий и возможностей искусственного интеллекта в повышении грамотности учащихся начальных классов. Анализируется роль интерактивных образовательных средств, электронных учебников, цифровых упражнений и программ на основе искусственного интеллекта в развитии у учащихся навыков чтения, письма, понимания текста, а также устной и письменной речи.*

Ключевые слова: *начальное образование, грамотность, цифровые технологии, искусственный интеллект, интерактивное обучение, читательская грамотность, письменная речь, электронное обучение, индивидуальный подход, цифровая компетентность.*

Abstract. *This article highlights the pedagogical significance of using digital technologies and artificial intelligence to improve literacy among primary school students. It analyzes the role of interactive educational tools, electronic textbooks, digital exercises, and artificial intelligence-based programs in developing students' reading, writing, text comprehension, oral communication, and written expression skills.*

Keywords: *primary education, literacy, digital technologies, artificial intelligence, interactive learning, reading literacy, written expression, e-learning, individualized approach, digital competence.*

Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar o‘quvchilarning bilim olishi uchun zamonaviy, samarali va qulay sharoitlarni yaratishni talab etmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim jarayoniga yangi metod va vositalarni olib kirib, o‘qitish mazmuni hamda usullarini takomillashtirish imkoniyatini bermoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta'lim bosqichida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan oqilona foydalanish o‘quvchilarning savodxonligini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

An'anaviy ta'lim usullari o‘z ahamiyatini saqlab qolgan holda, raqamli vositalar bilan uyg‘unlashtirilsa, o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirish, o‘quv materialini tushunarli tarzda yetkazish va individual ehtiyojlarini hisobga olish imkoniyatlari kengayadi. Sun'iy intellekt texnologiyalari esa o‘quv materiallarini moslashtirish, mashqlar yaratish, matnlarni soddalashtirish va o‘qituvchiga darsni rejalashtirishda yordam berishi mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida savodxonlikni rivojlantirishning ahamiyati

Savodxonlik insonning jamiyatda faol ishtirok etishi, axborotni tushunishi, undan foydalanishi va o‘z fikrini boshqalarga yetkazishi uchun zarur bo‘lgan asosiy kompetensiyalardan biridir. Boshlang‘ich sinflarda savodxonlik tushunchasi faqat harflarni tanish yoki so‘zlarni o‘qish bilan cheklanmaydi. U o‘qish, yozish, tinglab tushunish, og‘zaki nutq, matnni tahlil qilish va mustaqil fikr bildirish ko‘nikmalarini ham qamrab oladi. O‘qish savodxonligi o‘quvchining matnni o‘qib, uning mazmunini anglash, asosiy fikrni aniqlash, xulosa chiqarish va olingan ma'lumotdan foydalanish qobiliyatini anglatadi. Yozish savodxonligi esa fikrlarni imlo va grammatik qoidalarga rioya qilgan holda yozma shaklda ifodalashni nazarda tutadi. Savodxonlikni rivojlantirish jarayonida o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Ayrim bolalar matnni tez o‘zlashtirsa, boshqalarga tovushlarni farqlash, so‘zlarni bo‘g‘inlarga ajratish yoki matn mazmunini anglash

uchun koʻproq vaqt talab etiladi. Shu sababli oʻqituvchi turli murakkablikdagi topshiriqlar, koʻrgazmali materiallar va takrorlash mashqlaridan foydalanishi lozim.

Raqamli texnologiyalar ana shu jarayonni yanada samarali tashkil etishga yordam beradi. Masalan, audio matnlar orqali oʻquvchilar soʻzlarning toʻgʻri talaffuzini tinglaydi, interaktiv mashqlar yordamida imlo qoidalarini mustahkamlaydi, elektron kitoblar orqali esa turli matnlar bilan ishlash imkoniyatiga ega boʻladi.

Raqamli texnologiyalarning savodxonlikni oshirishdagi imkoniyatlari

Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini koʻrgazmali, interaktiv va oʻquvchi ehtiyojlariga mos tarzda tashkil etish imkonini beradi. Elektron darsliklar, multimedia materiallari, ta'limiy oʻyinlar, videodarslar, audioyozuvlar va onlayn testlar boshlangʻich sinf oʻquvchilarining savodxonligini rivojlantirishda samarali vositalar boʻlib xizmat qilishi mumkin.

Birinchidan, interaktiv mashqlar oʻquvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi. Masalan, oʻquvchi ekranda berilgan rasmga mos soʻzni tanlaydi, harflardan soʻz tuzadi, gapdagi tushirib qoldirilgan soʻzni topadi yoki soʻzlarni tegishli guruhlarga ajratadi. Bunday topshiriqlar oʻquv materialini amaliy mashqlar orqali mustahkamlashga yordam beradi.

Ikkinchidan, audio va videomateriallar oʻqish hamda tinglab tushunish koʻnikmalarini rivojlantiradi. Oʻquvchilar ifodali oʻqilgan matnni tinglab, soʻzlarning talaffuziga, urgʻu va ohangga e'tibor qaratadilar. Shundan soʻng matn yuzasidan savollarga javob berish, voqealar ketma-ketligini aniqlash yoki matnga mos rasmni tanlash kabi topshiriqlarni bajarishlari mumkin.

Uchinchidan, elektron ta'lim resurslari oʻquv materiallarini turli shakllarda taqdim etish imkonini beradi. Matn, rasm, ovoz va animatsiyaning uygʻunligi ayniqsa boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun mavzuni tushunishni yengillashtiradi.

To'rtinchidan, tezkor qayta aloqa oʻquvchilarning xatolarini aniqlash va ularni tuzatish jarayonini yengillashtiradi. Masalan, test yoki interaktiv topshiriqdan soʻng oʻquvchi qaysi savolga notoʻgʻri javob berganini koʻrishi mumkin. Oʻqituvchi esa ushbu natijalardan kelib chiqib, qaysi mavzuni qayta tushuntirish zarurligini belgilaydi.

Beshinchidan, raqamli texnologiyalar oʻquvchilarda mustaqil ta'lim olish koʻnikmalarini rivojlantirishga koʻmaklashadi. Oʻqituvchi tavsiya etgan elektron matnlar va mashqlar yordamida oʻquvchilar darsda oʻrgangan bilimlarini uyda mustahkamlashlari mumkin. Bunda ota-onalar nazorati, foydalanish vaqtining me'yorlanishi va yoshga mos kontent tanlanishi muhim hisoblanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, raqamli vositalar an'anaviy kitob mutolaasi, daftar bilan ishlash, qoʻlda yozish va oʻqituvchi bilan jonli muloqotning oʻrnini toʻliq

egallamasligi kerak. Eng maqbul yondashuv — an’anaviy va raqamli ta’lim usullarini maqsadga muvofiq uyg‘unlashtirishdir.

Sun’iy intellektdan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari

Sun’iy intellekt — ma’lumotlarni tahlil qilish, qonuniyatlarni aniqlash, matn yaratish, savollarga javob berish va ayrim vazifalarni avtomatlashtirish imkonini beruvchi texnologiyalar majmuasidir. Ta’lim sohasida undan o‘quv materiallarini tayyorlash, mashqlar yaratish, o‘quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash va ta’lim jarayonini individuallashtirishda foydalanish mumkin. UNESCO tavsiyalarida sun’iy intellektdan ta’limda foydalanishda inson manfaatlari, ma’lumotlar xavfsizligi, yoshga moslik va pedagogik maqsadga muvofiqlikni ta’minlash zarurligi ta’kidlanadi.

Boshlang‘ich sinflarda sun’iy intellektdan foydalanishning birinchi muhim yo‘nalishi — individual yondashuvni kuchaytirish. O‘qituvchi o‘quvchilarning bilim darajasiga qarab turli murakkablikdagi matnlar va mashqlar tayyorlash uchun sun’iy intellektdan yordamchi vosita sifatida foydalanishi mumkin.

Ikkinchi yo‘nalish — o‘qish savodxonligini rivojlantirish. Sun’iy intellekt yordamida ma’lum yoshga mos qisqa hikoyalar, ertaklar, matn yuzasidan savollar va lug‘at mashqlarini ishlab chiqish mumkin.

Uchinchi yo‘nalish — yozma nutqni rivojlantirish. Sun’iy intellekt yordamida gap tuzish, matnni davom ettirish, imlo qoidalarini mustahkamlash va ijodiy yozuv topshiriqlarini ishlab chiqish mumkin.

To‘rtinchi yo‘nalish — o‘qituvchining metodik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash. Sun’iy intellekt dars ishlanmasi loyihasi, tarqatma materiallar, savol-javoblar, diktant matnlari va baholash mezonlarini tayyorlashda yordam berishi mumkin. Biroq sun’iy intellekt taqdim etgan ma’lumotlarda xatolar yoki yoshga mos bo‘lmagan mazmun uchrashi mumkin. Shu sababli yakuniy qaror va materiallarning sifati uchun o‘qituvchi mas’ul bo‘lib qoladi.

Beshinchi yo‘nalish — ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. O‘quvchilar sun’iy intellekt yaratgan matnni o‘qib, undagi asosiy fikrni aniqlashlari, tushunarsiz joylarini izohlashlari yoki matnga boshqa sarlavha tanlashlari mumkin.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt o‘quvchining o‘rniga barcha topshiriqlarni bajarib bermasligi lozim. Uning asosiy vazifasi bolaga tayyor javobni berish emas, balki o‘rganish jarayonida yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish, mashq qilish imkoniyatini yaratish va o‘qituvchining ishini qo‘llab-quvvatlashdan iborat.

Dars jarayonida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish usullari. Boshlang‘ich sinflarda raqamli vositalardan samarali foydalanish uchun ularni darsning aniq maqsadiga mos tanlash kerak. Quyidagi usullar amaliy ahamiyatga ega.

1. “Harfdan so‘zga” mashqi. Ekranda harflar aralash holda taqdim etiladi. O‘quvchilar harflarni to‘g‘ri tartibga keltirib, so‘z hosil qiladilar. Mashq tovush-harf munosabatlarini anglash, imlo va lug‘at boyligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

2. “Matnni tushun” topshirig‘i. O‘quvchilarga qisqa hikoya yoki ertak beriladi. Ular matnni o‘qib, asosiy qahramonni aniqlaydilar, voqealar ketma-ketligini belgilaydilar va savollarga javob beradilar. Raqamli testlar yordamida natijalarni tekshirish mumkin.

3. “Xatoni top” mashqi. O‘qituvchi sun’iy intellekt yordamida imlo yoki tinish belgilariga oid ataylab xatolar kiritilgan matn tayyorlaydi. O‘quvchilar matnni diqqat bilan o‘qib, xatolarni aniqlaydilar va to‘g‘ri variantni yozadilar. Bu mashq o‘quvchilarning imloviy hushyorligi va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi.

4. “Hikoyani davom ettir” topshirig‘i. O‘quvchilarga hikoyaning boshlanishi beriladi. Ular voqealar qanday davom etishini mustaqil ravishda yozadilar yoki og‘zaki bayon qiladilar. Sun’iy intellektdan muqobil davom variantlarini tayyorlash uchun foydalanish mumkin, ammo o‘quvchilarning ijodiy javoblari birinchi o‘ringa qo‘yiladi.**5.** “So‘zlar xazinasi” mashqi. O‘quvchilar yangi so‘zlarni o‘rganadilar, ularning ma’nosini izohlaydilar va shu so‘zlar bilan gap tuzadilar. Raqamli kartochkalar, rasmlar va audio materiallar so‘zlarni eslab qolishni yengillashtiradi. Masalan, 2-sinf o‘qish darsida “Bahor keldi” mavzusi tanlanishi mumkin. Dastlab o‘quvchilar bahor tasvirlangan rasmni kuzatib, mavzu yuzasidan fikr bildiradilar. Keyin qisqa matnni o‘qiydilar va undagi yangi so‘zlarni izohlaydilar. Raqamli topshiriq orqali matn mazmuniga doir savollarga javob beradilar. Yakunda esa “Bahorda tabiatda qanday o‘zgarishlar yuz beradi?” mavzusida 3–4 ta gap yozadilar. O‘qituvchi sun’iy intellektdan shu mavzu uchun qo‘shimcha savollar va turli darajadagi topshiriqlar tayyorlashda foydalanishi mumkin. Bunday mashg‘ulotlar o‘qish, yozish, tinglab tushunish va og‘zaki nutq ko‘nikmalarini o‘zaro bog‘liq holda rivojlantiradi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanishda pedagogik va axloqiy talablar

Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning imkoniyatlari keng bo‘lsa-da, ulardan foydalanishda ayrim muammolar va xavflarni hisobga olish zarur.

Birinchidan, barcha ta’lim muassasalarida kompyuter, planshet va barqaror internet imkoniyatlari bir xil emas. Shu sababli raqamli topshiriqlarning muqobil qog‘ozli shakllari ham tayyorlanishi kerak. Texnologiyadan foydalanish imkoniyati cheklangan o‘quvchilar ta’lim jarayonidan chetda qolmasligi lozim.

Ikkinchidan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlari e’tiborga olinishi zarur. Ekran qarshisida uzoq vaqt qolish o‘rniga, raqamli mashqlar qisqa muddatli va maqsadli tashkil etilishi, ular kitob o‘qish, yozish, harakatli mashqlar va jonli muloqot bilan uyg‘unlashtirilishi kerak.

Uchinchidan, bolalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish muhimdir. O‘quvchining ism-familiyasi, fotosurati, manzili, telefon raqami yoki boshqa shaxsiy ma’lumotlarini noma’lum platformalarga kiritishdan saqlanish lozim. Bolalar foydalanadigan dasturlar va internet resurslari o‘qituvchi hamda ota-onalar tomonidan tekshirilishi kerak.

To‘rtinchidan, sun’iy intellekt bergan javoblar har doim ham to‘g‘ri bo‘lavermaydi. Shu sababli o‘qituvchi matnlar, imlo qoidalari, tarixiy yoki ilmiy ma’lumotlarni tekshirishi, o‘quvchilarga esa har qanday axborotni tanqidiy baholashni o‘rgatishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining savodxonligini oshirishda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish ta’lim sifatini yaxshilash uchun muhim imkoniyatlarni yaratadi. Interaktiv mashqlar, elektron darsliklar, audio va videomateriallar, raqamli testlar hamda sun’iy intellekt yordamida tayyorlangan o‘quv topshiriqlari o‘quvchilarning o‘qish, yozish, matnni tushunish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga ko‘maklashadi.

Ushbu vositalar o‘qituvchiga o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, ta’lim materiallarini turli darajalarda tayyorlash va o‘quv natijalarini tahlil qilishda yordam beradi. Biroq raqamli texnologiyalarni joriy etishning o‘zi ta’lim samaradorligini avtomatik ravishda ta’minlamaydi. Natija, avvalo, texnologiyaning qanday maqsadda, qaysi metod asosida va qanday pedagogik sharoitda qo‘llanilishiga bog‘liq.

Samaradorlikka erishish uchun quyidagi tavsiyalar muhim hisoblanadi:

1. Har bir raqamli topshiriqni aniq ta’limiy maqsad asosida tashkil etish.
2. O‘quvchilarning yoshi, bilim darajasi va individual ehtiyojlarini hisobga olish.
3. Raqamli mashqlarni an’anaviy o‘qish, yozish va og‘zaki muloqot bilan uyg‘unlashtirish.
4. Sun’iy intellekt yaratgan materiallarni o‘qituvchi tomonidan tekshirish.
5. O‘quvchilarda axborot xavfsizligi, tanqidiy fikrlash va raqamli madaniyat ko‘nikmalarini shakllantirish.
6. Ota-onalar bilan hamkorlikda bolalarning raqamli vositalardan xavfsiz va me’yorida foydalanishini ta’minlash.

Demak, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt boshlang‘ich ta’limda o‘qituvchining o‘rnini egallovchi vosita emas, balki uning pedagogik faoliyatini boyituvchi yordamchi imkoniyatdir. Ulardan oqilona foydalanish savodxon, mustaqil fikrlaydigan, axborotni anglaydigan va zamonaviy bilimlarni egallashga intiladigan yosh avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni. “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
3. Boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalar, media savodxonlik va zamonaviy pedagogik texnologiyalarga oid ilmiy-uslubiy manbalar.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING NUTQIY MADANIYATINI DIDAKTIK O‘YINLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Sharopova Gulnoza Shaxoviddin qizi
Osiyo xalqaro universiteti
Pedagogika nazariyasi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy madaniyatini didaktik o‘yinlar orqali rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning nazariy, psixologik-pedagogik va metodik asoslari yoritilgan. Nutqiy madaniyatning fonetik-orfoepik, leksik-semantik, grammatik, matn tuzish hamda kommunikativ-pragmatik tarkiblari o‘zaro bog‘liq tizim sifatida talqin qilingan. Didaktik o‘yinlarning o‘quvchilarda so‘z boyligini kengaytirish, fikrni izchil ifodalash, tinglab tushunish, dialogga kirishish, nutq odobiga rioya qilish va muloqot vaziyatiga mos ifoda vositalarini tanlash imkoniyatlari tahlil etilgan. Shuningdek, metodikani takomillashtirish uchun diagnostik-tayyorgarlik, maqsadli-loyihalash, faoliyatli-amaliy, qayta aloqa va refleksiv-baholash bosqichlarini qamrab oluvchi yondashuv taklif qilingan. Didaktik o‘yinlarni tanlash mezonlari, ularni dars mazmuniga integratsiyalash shartlari va nutqiy rivojlanishni kuzatish ko‘rsatkichlari tizimlashtirilgan. Maqola nazariy tahlil va metodik umumlashtirishga asoslangan bo‘lib, unda tajriba-sinov natijalari sifatida tekshirilmagan raqamli ko‘rsatkichlar keltirilmagan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, nutqiy madaniyat, didaktik o‘yin, og‘zaki nutq, nutqiy kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, lug‘at boyligi, izchil nutq, nutq odobi, refleksiv baholash, metodik takomillashtirish.*

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретические, психологические, педагогические и методические основы совершенствования методики развития речевой культуры учащихся начальной школы посредством дидактических игр. Фонетико-ортоэпические, лексико-семантические, грамматические, текстостроительные и коммуникативно-прагматические компоненты речевой культуры интерпретируются как взаимосвязанная система. Анализируются возможности дидактических игр для расширения словарного запаса учащихся, связного выражения мысли, понимания на слух, вступления в диалог, соблюдения речевого этикета и выбора средств выражения, соответствующих коммуникативной ситуации. Также предлагается подход к совершенствованию методики, охватывающий этапы диагностико-подготовительного, целенаправленно-проектного, активно-практического, обратной связи и рефлексивно-оценочного. Систематизированы критерии отбора дидактических игр, условия их интеграции в содержание урока и показатели мониторинга развития речи. Статья основана на теоретическом анализе и методическом обобщении и не представляет непроверенные числовые показатели в качестве экспериментальных результатов.*

Ключевые слова: *начальное образование, культура речи, дидактическая игра, устная речь, речевая компетентность, коммуникативная компетентность, словарный запас, связная речь, речевой этикет, рефлексивная оценка, методическое совершенствование.*

Abstract. *This article examines the theoretical, psychological, pedagogical, and methodological foundations for improving methods for developing primary school students’ speech culture through didactic games. The phonetic-orthoepic, lexical-semantic, grammatical, text-construction, and communicative-pragmatic components of speech culture are interpreted as an interconnected system. The potential of*

didactic games for expanding students' vocabulary, coherent expression, listening comprehension, engaging in dialogue, maintaining speech etiquette, and selecting means of expression appropriate to the communicative situation is analyzed. An approach to improving the methodology is also proposed, encompassing the stages of diagnostic-preparatory, goal-oriented-project-based, active-practical, feedback, and reflective-evaluative learning. The criteria for selecting didactic games, the conditions for their integration into lesson content, and indicators for monitoring speech development are systematized. The article is based on theoretical analysis and methodological generalization and does not present unverified numerical indicators as experimental results.

Key words: *primary education, speech culture, didactic game, oral speech, speech competence, communicative competence, vocabulary, coherent speech, speech etiquette, reflective assessment, methodological improvement.*

KIRISH. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchining til vositalarini ongli o‘zlashtirishi, o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda ifodalashi, suhbatdoshni tinglashi, muloqot maqsadiga mos nutqiy birliklarni tanlashi hamda muomala odobiga rioya qilish ko‘nikmalari shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Nutqiy madaniyat o‘quvchining faqat so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishi yoki keng lug‘atga ega bo‘lishi bilan chegaralanmaydi. U fikrning aniqligi, izchilligi, grammatik to‘g‘riligi, ifoda vositalarining maqsadga muvofiqligi, tinglash va javob qaytarish madaniyati hamda nutq vaziyatini hisobga olish qobiliyatini ham qamrab oladi.

O‘quvchining nutqiy madaniyati boshqa o‘quv faoliyatlari bilan ham uzviy bog‘langan. Masalan, matnni tushunish, topshiriq mazmunini izohlash, o‘z fikrini dalillash, savol berish va guruh bilan ishlash jarayonlari nutqiy faoliyat orqali amalga oshadi. Shu sababli nutqiy madaniyatni rivojlantirish ona tili darslarining alohida vazifasi bo‘lish bilan birga, boshqa fanlar va sinfdan tashqari faoliyatlarda ham izchil qo‘llab-quvvatlanishi zarur. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni ta’lim sifatini ta’minlash va ta’lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish uchun umumiy huquqiy asos yaratadi [1].

An’anaviy dars amaliyotida nutqni rivojlantirish ayrim hollarda o‘qish, qayta hikoyalash, savollarga javob berish va yozma mashqlar bilan cheklanib qolishi mumkin. Bunday faoliyatlar muhim bo‘lsa-da, o‘quvchiga nutqni tabiiy kommunikativ vaziyatda qo‘llash, turli yechimlarni sinab ko‘rish, muloqot qoidalarini anglash va o‘z nutqini o‘zi nazorat qilish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar kerak. Didaktik o‘yinlar ana shu vazifalarni maqsadli tashkil etishga yordam beradigan metodik vositalardan biridir.

L.S.Vigotskiy ta’lim va rivojlanish jarayonida ijtimoiy o‘zaro ta’sir hamda tilning vositachilik rolini yoritgan [2]. D.B.Elkonin o‘yin faoliyatining bola rivojlanishidagi o‘rnini tahlil qilgan [3]. M.R.Lvovning kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar nutqini rivojlantirishga oid metodik qarashlari esa nutqiy malakalarni maqsadli mashq va izchil ta’limiy ishlar orqali rivojlantirish masalasini yoritishda muhim manbalardan hisoblanadi [4]. Zamonaviy tizimli sharhlarda ham boshlang‘ich yoshdagi bolalarning og‘zaki til ko‘nikmalariga yo‘naltirilgan maktab

dasturlari muayyan shartlar asosida lug‘at va umumiy til ko‘nikmalarini yaxshilashi mumkinligi ko‘rsatilgan [5]. O‘yin asosidagi til o‘rganish bo‘yicha 2024-yilgi tizimli sharh esa o‘yinlardan foydalanishning ijobiy imkoniyatlari bilan bir qatorda topshiriq murakkabligi, hamkorlikdagi qiyinchiliklar va ortiqcha kognitiv yuklamani ham hisobga olish zarurligini qayd etadi [6].

Maqolaning maqsadi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy madaniyatini didaktik o‘yinlar orqali rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning ilmiy-metodik asoslarini tahlil qilish va o‘yinlarni tanlash, loyihalash, tashkil etish hamda natijalarni baholash bo‘yicha tizimli yondashuvni asoslashdan iborat. Maqolada ilmiy adabiyotlar tahlili, qiyosiy tahlil, pedagogik tushunchalarni tizimlashtirish va metodik umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

ASOSIY QISM. Nutqiy madaniyatni boshlang‘ich sinf o‘quvchisining muayyan muloqot vaziyatida til birliklaridan to‘g‘ri, aniq, mantiqan izchil, odobli va maqsadga muvofiq foydalanish qobiliyati sifatida talqin qilish mumkin. Ushbu ta’rifda nutqning til me’yorlariga mosligi bilan birga, mazmuniy va ijtimoiy-pragmatik jihatlari ham qamrab olinadi. O‘quvchi fikrini grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzishi, biroq suhbatdoshini tinglamasligi yoki vaziyatga mos bo‘lmagan ifodalarni tanlashi mumkin. Shuning uchun nutqiy madaniyatni faqat grammatik to‘g‘rilik bilan baholash yetarli emas.

Tadqiqot mavzusi doirasida nutqiy madaniyatning quyidagi o‘zaro bog‘liq tarkibiy yo‘nalishlarini ajratish maqsadga muvofiq: fonetik-orfoepik, leksik-semantik, grammatik-sintaktik, matn va izchil nutq, kommunikativ-pragmatik hamda refleksiv-nazorat komponentlari. Bunday ajratish nutqiy madaniyatni alohida ko‘nikmalar yig‘indisi sifatida emas, balki bir-birini to‘ldiradigan tizim sifatida o‘rganish imkonini beradi.

Fonetik-orfoepik komponent so‘zlarni tushunarli talaffuz qilish, urg‘u va intonatsiyadan mazmunga mos foydalanish, nutq sur’atini boshqarish bilan bog‘liq. Leksik-semantik komponent so‘zlarning ma’nosini anglash, faol lug‘atni kengaytirish, sinonim va antonimlardan o‘rinli foydalanish hamda fikrga mos so‘zni tanlashni qamrab oladi. Grammatik-sintaktik komponent gaplarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzish, so‘zlarni o‘zaro bog‘lash va fikrlar o‘rtasidagi munosabatni ifodalashga yordam beradi.

Matn va izchil nutq komponenti voqealarni mantiqiy ketma-ketlikda bayon qilish, asosiy fikrni ajratish, sabab-oqibat aloqalarini ifodalash, hikoyaning boshlanishi, rivoji va yakunini tashkil etishni nazarda tutadi. Kommunikativ-pragmatik komponent muloqot maqsadini anglash, navbat bilan gapirish, savolni to‘g‘ri qo‘yish, suhbatdoshga mos javob qaytarish, iltimos, uzr, minnatdorlik va fikrga munosabat bildirish kabi nutqiy xatti-harakatlarni qamrab oladi. Refleksiv-

nazorat komponenti esa o‘quvchining o‘z nutqidagi takror, noaniqlik, grammatik xato yoki mantiqiy uzilishni sezishi va uni tuzatishga intilishini anglatadi.

Ushbu komponentlar o‘zaro chambarchas bog‘liq. Masalan, rasm asosida hikoya tuzayotgan o‘quvchi predmetlarni nomlash uchun lug‘at boyligidan foydalanadi, gaplarni grammatik jihatdan tuzadi, voqealarni izchil joylashtiradi, tinglovchining tushunishini hisobga oladi va nutqidagi noaniqliklarni tuzatadi. Demak, didaktik o‘yinlarni ishlab chiqishda faqat bitta komponentni mashq qildirish bilan cheklanmasdan, imkon qadar bir nechta nutqiy vazifani integratsiyalash muhimdir.

Didaktik o‘yin — oldindan belgilangan ta’limiy maqsad, o‘yin qoidalari, ishtirokchilar faoliyati va kutiladigan natijaga ega bo‘lgan o‘quv faoliyati shaklidir. U oddiy erkin o‘yindan shu jihati bilan farq qiladiki, undagi harakatlar muayyan bilim, ko‘nikma yoki kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltiriladi. O‘yin shakli esa o‘quvchining vazifaga qiziqishini kuchaytirishi, nutqiy faoliyatni tabiiyroq vaziyatga olib kirishi va o‘zaro muloqot uchun sabab yaratishi mumkin.

Nutqni rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘yinlarning asosiy pedagogik imkoniyati shundaki, ular bolani faqat javobni aytishga emas, balki fikr bildirish, izohlash, so‘rash, taqqoslash, dalillash, hikoya qilish va suhbatdoshning fikrini davom ettirishga jalb etadi. Masalan, “So‘zni top” o‘yinida o‘quvchi predmetni nomlaydi; “Nima uchun?” o‘yinida tanlagan javobini izohlaydi; “Hikoyani davom ettir” o‘yinida voqealar orasidagi mantiqiy bog‘lanishni saqlaydi; “Muloyim so‘zlar” o‘yinida esa nutq odobi va ijtimoiy vaziyatga mos ifodalarni qo‘llaydi.

O‘yin ta’limiy maqsad bilan bog‘lanmagan yoki faqat tezlik va g‘oliblikka qaratilgan bo‘lsa, uning nutqiy rivojlantiruvchi imkoniyati kamayishi mumkin. Masalan, faqat birinchi bo‘lib javob bergan o‘quvchini rag‘batlantirish sekinroq fikrlaydigan yoki omma oldida gapirishga tortinadigan bolalarning ishtirokini cheklashi mumkin. Shuning uchun didaktik o‘yinlarda javobning mazmuni, fikrning aniqligi, izohning mantiqiyligi, hamkorlik va o‘z nutqini takomillashtirish ham e’tiborga olinishi lozim.

Yang, Li va Zhou tomonidan 2009–2022-yillarda chop etilgan K–12 bosqichidagi o‘yin asosidagi til o‘rganish tadqiqotlarini qamrab olgan tizimli sharhda 83 ta maqola tahlil qilingan. Sharhda o‘yinli ta’limning til ko‘nikmalari va kommunikativ kompetensiya bilan bog‘liq ijobiy imkoniyatlari qayd etilgan, biroq vazifaning haddan tashqari murakkabligi, texnik muammolar, hamkorlikdagi qiyinchiliklar va yuqori kognitiv yuklama kabi cheklovlarga ham e’tibor qaratilgan [6]. Mazkur natijalarni o‘zbek tilidagi nutqiy madaniyatni rivojlantirishga bevosita ko‘chirib tatbiq etish mumkin emas, biroq ular o‘yin dizaynida maqsad, vazifa murakkabligi va o‘quvchini qo‘llab-quvvatlash muhimligini ko‘rsatadi. O‘zbek tilidagi

boshlang‘ich ta’limga oid ishlarda ham nutq madaniyatini shakllantirish, og‘zaki nutqni mashqlar va o‘yinlar orqali rivojlantirish hamda lingvistik kompetensiyalarni qo‘llab-quvvatlash masalalari yoritilgan [7–10]. Ushbu ishlarning umumiy metodik yo‘nalishi didaktik o‘yinni ta’limiy maqsad, til materiali va o‘quvchining faol nutqiy ishtiroki bilan bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi. Mazkur maqolada esa shu yo‘nalish nutqiy madaniyat komponentlari va bosqichli metodik tashkil etish mantig‘i asosida tizimlashtiriladi.

Didaktik o‘yinlarni nutqiy madaniyatning tarkibiy yo‘nalishlariga muvofiq tizimlashtirish o‘qituvchiga ta’limiy maqsadni aniq belgilash va natijani kuzatish imkonini beradi. Quyidagi tasnif metodik rejalashtirish uchun taklif etilayotgan amaliy tasnif bo‘lib, o‘yinlar bir vaqtning o‘zida bir nechta nutqiy ko‘nikmani rivojlantirishi mumkin.

- ✓ Fonetik-orfoepik o‘yinlar: “Tovushni eshit va top”, “Urg‘uni aniqlang”, “Ohangni o‘zgartir”. Ular so‘zlarni tushunarli talaffuz qilish, intonatsiyani farqlash va nutq sur’atini boshqarishga yo‘naltiriladi.
- ✓ Leksik-semantik o‘yinlar: “So‘z sandig‘i”, “Ma’nodoshini top”, “Bir so‘z — bir necha izoh”, “Ortiqcha so‘zni aniqlang”. Ular faol lug‘atni boyitish, so‘z ma’nosini tushuntirish va vaziyatga mos so‘z tanlashni rivojlantiradi.
- ✓ Grammatik-sintaktik o‘yinlar: “Gapni tuz”, “Gapni kengaytir”, “Xato ovchisi”. Ular gap tuzilishi, so‘zlar orasidagi grammatik bog‘lanishlar va fikrni to‘g‘ri ifodalashga xizmat qiladi.
- ✓ Matn va izchil nutq o‘yinlari: “Hikoyani davom ettir”, “Rasmlar ketma-ketligi”, “Voqeani qayta hikoya qil”. Ular matn tuzilishi, mantiqiy ketma-ketlik, sabab-oqibat aloqalari va mustaqil hikoya tuzishni rivojlantiradi.
- ✓ Kommunikativ-pragmatik o‘yinlar: “Muloyim so‘zlar”, “Suhbatni davom ettir”, “Matbuot anjumani”, “Vaziyatga mos javob”. Ular dialog, savol-javob, fikrga munosabat bildirish, nutq odobi va tinglash madaniyatiga yo‘naltiriladi.
- ✓ Refleksiv o‘yinlar: “Nutqimni tekshir”, “Aniqroq ayt”, “Eng tushunarli izoh”. Ular o‘quvchining o‘z nutqini qayta ko‘rib chiqishi, takrorlarni sezishi, noaniq ifodani aniqlashtirishi va fikrini takomillashtirishiga yordam beradi.

Mazkur tasnif didaktik o‘yinlarni faqat tashqi shakli bo‘yicha emas, balki rivojlantirish ko‘zda tutilgan nutqiy funksiya bo‘yicha tanlash imkonini beradi. O‘qituvchi avval qaysi ko‘nikmani rivojlantirish zarurligini belgilaydi, keyin shu ko‘nikmaga mos o‘yin va baholash ko‘rsatkichlarini tanlaydi.

Metodikani takomillashtirish didaktik o‘yinlar sonini ko‘paytirish bilangina belgilanmaydi. O‘yinlarning maqsad, mazmun, o‘quvchi ehtiyoji, nutqiy ko‘nikma va baholash mezonlari bilan izchil bog‘lanishi muhim. Shu nuqtayi nazardan quyidagi tamoyillarga tayanish maqsadga muvofiq.

Maqsadga yo‘naltirilganlik tamoyili. Har bir o‘yin oldindan belgilangan nutqiy natijaga ega bo‘lishi kerak. Masalan, “Hikoyani davom ettir” o‘yini faqat qiziqarli vaqt o‘tkazish uchun emas, balki voqealarni mantiqan davom ettirish, sabab-oqibatni ifodalash va matn yaxlitligini saqlash uchun tashkil etiladi.

Yosh va individual xususiyatlarga moslik tamoyili. Topshiriqning hajmi, qoidalar murakkabligi, so‘z tanlovi, javob berish vaqti va ko‘mak darajasi o‘quvchilarning yoshiga, til tajribasiga va tayyorgarligiga mos bo‘lishi zarur. Bir xil o‘yin turli darajadagi topshiriqlar orqali tabaqalashtirilishi mumkin.

Kommunikativ yo‘naltirilganlik tamoyili. O‘yin o‘quvchini til birliklarini sun’iy ravishda takrorlash bilangina cheklamasdan, ma’no yetkazish va boshqalar bilan muloqot qilishga jalb etishi lozim. O‘quvchi so‘z yoki gapni nima maqsadda ishlatayotganini anglashi zarur.

Faollik va hamkorlik tamoyili. O‘yin jarayonida har bir o‘quvchining nutqiy ishtiroki uchun imkoniyat yaratiladi. Guruhli ishda faqat faol o‘quvchilar javob berib, boshqalar kuzatuvchi bo‘lib qolmasligi uchun rollar, navbatlar va vazifalar oldindan belgilanadi.

Izchillik va bosqichma-bosqichlik tamoyili. Nutqiy topshiriqlar so‘z va birikma darajasidan gapga, gapdan dialog va kichik matnga, keyin esa mustaqil bayon va muhokamaga tomon rivojlantiriladi. Bunda o‘quvchining oldingi bilimlari keyingi faoliyat uchun tayanch sifatida olinadi.

Teskari aloqa va refleksiya tamoyili. O‘qituvchi o‘quvchining javobini faqat “to‘g‘ri” yoki “noto‘g‘ri” tarzida baholash bilan cheklanmay, fikrni qanday aniqlashtirish yoki izchilroq tuzish mumkinligini ko‘rsatadi. O‘quvchi ham o‘z nutqini tahlil qilib, keyingi urinishda nimani yaxshilashini belgilaydi.

Inklyuzivlik va psixologik xavfsizlik tamoyili. Xato qilish o‘rganishning tabiiy qismi sifatida qabul qilinadi. O‘quvchini omma oldida kamsitish, talaffuz xatosi ustidan kulish yoki faqat tez javobni qadrlashga yo‘l qo‘yilmaydi. Zarur bo‘lganda vizual tayanch, namuna, gap boshlovchilari va qo‘shimcha tayyorgarlik vaqti taklif etiladi.

Nutqiy madaniyatni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda didaktik o‘yinlarni alohida mashqlar sifatida emas, balki diagnostika, maqsad belgilash, o‘yinli faoliyat, qayta aloqa va natijani tahlil qilishni birlashtiruvchi tizim sifatida tashkil etish tavsiya etiladi. Quyidagi bosqichlar metodik jihatdan taklif etilayotgan modelni ifodalaydi.

Bosqich	**Mazmuni**	**Kutiladigan pedagogik natija**
1. Diagnostik-tayyorgarlik	O‘quvchilarning og‘zaki nutqi, lug‘at zaxirasi, gap tuzishi, izchil bayoni va muloqotdagi ishtiroki kuzatiladi.	Boshlang‘ich ehtiyojlar va rivojlantiriladigan ko‘nikmalar aniqlanadi.

Bosqich	Mazmuni	Kutiladigan pedagogik natija
2. Maqsadli-loyihalash	Nutqiy maqsad, o‘yin qoidasi, material, guruhlash usuli va kuzatuv ko‘rsatkichlari belgilanadi	Maqsad va o‘yin mazmuni o‘rtasida aniq bog‘liqlik yaratiladi
3. Faoliyatli-amaliy	O‘quvchilar o‘yin topshiriqlarini individual, juftlikda yoki guruhda bajaradi; savol beradi, izohlaydi, hikoya tuzadi	Nutqiy ko‘nikmalar tabiiy va modellashtirilgan vaziyatda mashq qilinadi
4. Qayta aloqa va tuzatish	O‘qituvchi aniq fikr-mulohaza beradi, o‘quvchi javobini qayta tuzadi; kerak bo‘lsa, topshiriq soddalashtiriladi yoki murakkablashtiriladi	Xatolarni anglash va nutqiy ifodani yaxshilash imkoniyati yuzaga keladi
5.Refleksiv-baholash	O‘quvchining javobi mezonlar asosida tahlil qilinadi; o‘z-o‘zini baholash va keyingi maqsadni belgilash amalga oshiriladi	Rivojlanish dinamikasi kuzatiladi va keyingi o‘yinlar rejalashtiriladi

Taklif etilayotgan bosqichli yondashuvning muhim xususiyati shundaki, har bir o‘yin oldingi kuzatuvda aniqlangan ehtiyojga javob beradi va undan keyingi tahlil uchun ma’lumot beradi. Masalan, diagnostik kuzatuvda o‘quvchining lug‘ati yetarli, lekin hikoyasi izchil emasligi aniqlansa, keyingi mashg‘ulotlarda rasmli ketma-ketlik, voqealar orasidagi sabab-oqibatni izohlash va hikoyaning boshlanish-yakunini tuzishga qaratilgan o‘yinlarga ustuvorlik beriladi.

Didaktik o‘yinlarning samaradorligi ularning mazmuni, o‘quvchilarning nutqiy ehtiyoji va o‘qituvchining tashkilotchilik harakatlariga bog‘liq. Quyida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan o‘yin namunalari keltiriladi. Ular tayyor universal dastur sifatida emas, balki dars mazmuni va sinf xususiyatlariga moslashtiriladigan metodik namunalar sifatida tavsiya etiladi.

O‘yin nomi	Asosiy maqsad	Tashkil etish tartibi
“So‘z sandig‘i”	Lug‘at boyligi, ma’no aniqligi va so‘z tanlash	O‘qituvchi mavzuga oid predmet yoki rasm kartalarini beradi. O‘quvchi predmetni nomlaydi, uning kamida ikki belgisini aytadi va so‘z ishtirokida gap tuzadi. Yuqoriroq darajada so‘zning ma’nodoshini yoki qarama-qarshi ma’nolisini topish so‘raladi.
“Hikoyani davom ettir”	Izchil nutq, mantiqiy ketma-ketlik va ijodiy ifoda	O‘qituvchi hikoyaning boshlanish qismini aytadi yoki rasm ko‘rsatadi. Har bir o‘quvchi voqeani mantiqan davom ettiradi. Yakunda guruh hikoyaning bosh qismi, rivoji va yakunini tekshiradi.
“Muloyim so‘zlar”	Nutq odobi va kommunikativ-pragmatik ko‘nikmalar	O‘quvchilarga “yordam so‘rash”, “xato uchun uzr so‘rash”, “fikrga qo‘shilmaslik” kabi vaziyatlar beriladi. Ular vaziyatga mos ifoda tanlaydi va juftlikda dialog tuzadi.
“Xato ovchisi”	Grammatik to‘g‘rilik va o‘z nutqini tahrirlash	O‘quvchilarga mazmunan tushunarli, lekin grammatik yoki uslubiy xatolari bor gaplar taqdim etiladi. Ular xatoni topadi, sababini izohlaydi va gapni to‘g‘ri shaklda qayta tuzadi.

O‘yin nomi	Asosiy maqsad	Tashkil etish tartibi
“Matbuot anjumani”	Savol tuzish, tinglash, javobni izchil ifodalash	Bir o‘quvchi muayyan rolni bajaradi, qolganlar mavzuga oid savollar beradi. Javob beruvchi fikrni to‘liq ifodalashga, savol beruvchilar esa navbat va muloqot odobiga rioya qilishga o‘rganadi.
“Aniqroq ayt”	Fikrning aniqligi va refleksiv nazorat	O‘quvchi noaniq yoki juda umumiy gapni aniqroq ifodalaydi, ortiqcha takrorni qisqartiradi va zarur tafsilot qo‘shadi. Juftlikdagi sherigi ifoda qanchalik tushunarli bo‘lganini izohlaydi.

O‘yinlarni darsda qo‘llashda avvalo ta’limiy maqsad va kutilayotgan natija o‘quvchilarga tushunarli tarzda bayon etiladi. So‘ng o‘qituvchi o‘yin qoidalarini qisqa izohlaydi, bir namuna ko‘rsatadi va barcha o‘quvchilarning ishtirokini tashkil qiladi. O‘yin davomida o‘qituvchi faqat to‘g‘ri javobni qayd etish bilan cheklanmay, o‘quvchining so‘zni tanlashi, fikrning mantiqiyligi, jumla tuzilishi, tinglash va javob qaytarish usullarini ham kuzatadi.

Masalan, “Hikoyani davom ettir” o‘yinida baholash voqeaning qiziqarliligi bilangina cheklanmasligi kerak. O‘quvchi avvalgi fikr bilan mantiqiy bog‘lanish yaratdimi, voqealarni to‘g‘ri ketma-ketlikda bayon qildimi, sabab-oqibatni ifodalay oldimi va tushunarli gaplardan foydalandimi — ushbu ko‘rsatkichlar muhimdir. Shunday baholash o‘yin natijasini bevosita nutqiy maqsad bilan bog‘laydi.

Metodikani takomillashtirish jarayonida nutqiy madaniyatni rivojlantirish natijalarini kuzatish va tahlil qilish alohida o‘rin tutadi. Baholash faqat xatolar sonini hisoblash yoki umumiy taassurot bildirishga asoslanmasligi kerak. O‘quvchining boshlang‘ich holati, topshiriqni bajarish jarayoni, mustaqillik darajasi va vaqt davomida yuz bergan o‘zgarishlar hisobga olinishi lozim.

Maqola doirasida metodik monitoring uchun quyidagi ko‘rsatkichlarni qo‘llash taklif etiladi: talaffuzning tushunarliligi; so‘zlarni ma’nosiga mos qo‘llash; faol lug‘atning xilma-xilligi; gaplarning grammatik to‘g‘riligi; fikrning mantiqiy ketma-ketligi; dialogda savol berish va javob qaytarish; suhbatdoshni tinglash; nutq odobiga rioya qilish; o‘z nutqini tuzatish qobiliyati. Mazkur ko‘rsatkichlar amaliyotda qo‘llanishidan oldin sinf, yosh va fan mazmuniga moslashtirilishi zarur. Kuzatuv natijalari o‘quvchining yutuq va qiyinchiliklarini aniqlash uchun ishlatiladi. Masalan, o‘quvchi grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzsa-yu, fikrlarini izchil bog‘lay olmasa, unga voqealar ketma-ketligi, bog‘lovchi birliklar va reja asosida hikoya tuzishga oid o‘yinlar taklif etiladi. Agar u fikrini yaxshi ifodalasa-yu, dialogda suhbatdoshni tinglashda qiynalsa, juftlikdagi suhbat, navbat bilan gapirish va savolni aniqlashtirishga qaratilgan o‘yinlar maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Bunda o‘qituvchining baholash tili rivojlantiruvchi xarakterga ega bo‘lishi lozim. “Sen noto‘g‘ri gapirding” kabi umumiy baho o‘rniga “fikring tushunarli, endi

sababini bitta gap bilan izohla” yoki “hikoyangda voqealar yaxshi berilgan, yakun qismini ham qo‘shib ko‘r” kabi aniq tavsiyalar berish samaraliroqdir. Bunday qayta aloqa o‘quvchiga o‘z nutqidagi muayyan jihatni anglash va keyingi urinishda yaxshilash imkonini beradi.

Didaktik o‘yinlar orqali nutqiy madaniyatni rivojlantirish metodikasining samaradorligi bir nechta shart-sharoitlarga bog‘liq. Birinchidan, o‘yinlar o‘quv dasturi va dars maqsadiga mos tanlanishi kerak. Har qanday qiziqarli o‘yin nutqiy maqsadga xizmat qilavermaydi. Shu sababli o‘yin mazmuni, kutilayotgan nutqiy harakat va baholash mezonlari oldindan aniqlashtiriladi.

Ikkinchidan, o‘yinlar tizimli ravishda qo‘llanishi zarur. Tasodifiy va bir-biridan uzilgan o‘yinlar qisqa muddatli faollikni yuzaga keltirishi mumkin, ammo nutqiy ko‘nikmalarning mustahkamlanishi izchil mashq va turli vaziyatlarda qayta foydalanishni talab qiladi. Shu bois o‘yin topshiriqlari so‘z, gap, dialog, matn va erkin muloqot darajalarini bosqichma-bosqich qamrab olishi maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, o‘yin jarayonida har bir o‘quvchining ishtirokini ta’minlash lozim. Bu maqsadda juftliklar, kichik guruhlar, aylanuvchi rollar, individual tayyorgarlik va javobni oldindan qisqa yozib olish kabi usullardan foydalanish mumkin. Tortinchoq o‘quvchilarga javobni tayyorlash uchun vaqt berish va javob berishda qo‘shimcha tayanchlardan foydalanishga ruxsat etish psixologik xavfsizlikni mustahkamlaydi.

To‘rtinchidan, didaktik o‘yinlar o‘quvchining til tajribasi, yosh xususiyatlari va nutqiy ehtiyojlariga moslashtirilishi zarur. Bir xil topshiriqni barcha o‘quvchilarga bir xil hajmda berish o‘rniga, so‘z tayanchi, rasm, gap boshlovchisi, tayyor reja yoki mustaqil matn tuzish kabi turli darajali yordamlar taklif etilishi mumkin. Bu o‘quvchilar o‘rtasidagi farqlarni inobatga olish va ishtirok imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, o‘yinlar o‘qituvchining metodik tayyorgarligi bilan qo‘llab-quvvatlanishi kerak. O‘qituvchi o‘yinni tushuntirish, qoidalarni boshqarish, nutqiy namunani ko‘rsatish, o‘quvchi xatolariga konstruktiv munosabat bildirish va natijalarni qayd etish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi zarur. O‘yin yakunida qisqa refleksiya tashkil etish — “Bugun qaysi so‘zni yangi o‘rganding?”, “Fikringni qanday aniqroq ifodalading?”, “Keyingi safar nimaga e’tibor berasan?” kabi savollar orqali o‘quvchining o‘z nutqiy harakatlarini anglashiga yordam beradi.

Nihoyat, didaktik o‘yinlarni faqat ona tili darslari bilan cheklamasdan, o‘qish, tabiiy fanlar, tarbiya va sinfdan tashqari faoliyatlar bilan ham bog‘lash mumkin. Masalan, tabiat hodisasini tasvirlash, tarixiy shaxs haqida hikoya qilish, matn qahramonining qarorini izohlash yoki guruhdagi vazifani kelishib olish ham nutqiy

madaniyatni amaliy vaziyatda qo‘llash imkonini beradi. Bunda barcha fanlarda qo‘llaniladigan nutqiy talablar o‘zaro muvofiqlashtirilishi kerak.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy madaniyatini didaktik o‘yinlar orqali rivojlantirish metodikasini takomillashtirish nutqiy faoliyatni ta’lim jarayonining markaziy tarkibiy qismlaridan biri sifatida ko‘rib chiqishni talab etadi. Nutqiy madaniyat talaffuz, lug‘at boyligi, grammatik to‘g‘rilik, izchil bayon, muloqot odobi va o‘z nutqini nazorat qilish kabi o‘zaro bog‘liq jihatlarni qamrab oladi. Shu sababli uni rivojlantirish bir martalik mashqlar yoki faqat to‘g‘ri javoblarni baholash orqali emas, balki tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyat orqali amalga oshirilishi lozim.

Didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning nutqiy faolligini kuchaytirish, yangi so‘zlarni faol qo‘llash, fikrni izohlash, dialog tuzish, hikoya yaratish va nutq vaziyatiga mos ifodalarni tanlash uchun qulay didaktik muhit yaratishi mumkin. Biroq o‘yinning samaradorligi uning qiziqarliligi bilangina belgilanmaydi. O‘yin aniq nutqiy maqsadga ega bo‘lishi, yosh va individual xususiyatlarga moslashtirilishi, barcha o‘quvchilar ishtirokini ta’minlashi va natijasi tushunarli mezonlar orqali tahlil qilinishi kerak.

Maqolada nutqiy madaniyatni rivojlantirish uchun fonetik-orfoepik, leksik-semantik, grammatik-sintaktik, izchil nutq, kommunikativ-pragmatik va refleksiv-nazorat yo‘nalishlarini uyg‘unlashtirish taklif etildi. Shuningdek, diagnostik-tayyorgarlik, maqsadli-loyihalash, faoliyatli-amaliy, qayta aloqa va refleksiv-baholash bosqichlaridan iborat metodik ketma-ketlik tavsiflandi. Ushbu ketma-ketlik o‘qituvchiga o‘yinlarni tasodifiy tanlashdan ko‘ra, o‘quvchilarning aniqlangan ehtiyojlari va kutiladigan nutqiy natijalar asosida rejalashtirish imkonini beradi.

Metodikani takomillashtirishning yana bir muhim yo‘nalishi nutqiy rivojlanish natijalarini kompleks monitoring qilishdan iborat. O‘quvchining so‘z tanlashi, grammatik ifodasi, fikr izchilligi, suhbatdoshni tinglashi, muloqot odobiga rioya qilishi va o‘z nutqini tuzatishga intilishi birgalikda tahlil qilinishi lozim. Natijalarni qayd etish faqat saralash yoki jazolash uchun emas, balki keyingi pedagogik yordamni belgilash uchun xizmat qilishi kerak.

Shunday qilib, didaktik o‘yinlar orqali nutqiy madaniyatni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning asosiy mazmuni o‘yinlar sonini oshirishdan emas, balki ularni maqsad, mazmun, nutqiy ko‘nikma, o‘quvchi ehtiyoji va baholash mezonlari bilan tizimli bog‘lashdan iborat. Kelgusidagi empirik tadqiqotlarda taklif etilgan metodik ketma-ketlikni pedagogik tajriba-sinov jarayonida tekshirish, boshlang‘ich va yakuniy diagnostika natijalarini taqqoslash hamda uning samaradorligini ishonchli dalillar asosida baholash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
3. Эльконин, Д. Б. Психология игры. Москва: Педагогика, 1978.
4. Львов, М. Р. Методика развития речи младших школьников. Москва: Просвещение, 1985.
5. Sedgwick, A., & Stothard, J. A systematic review of school-based, mainstream, oral language interventions for key stage 1 children. Support for Learning, 2018, 33(4), 360–387. https://doi.org/10.1111/1467-9604.12225.
6. Yang, L., Li, R., & Zhou, Y. Research trends of game-based language learning in K–12 education: A systematic review of SSCI articles during 2009–2022. Journal of Computer Assisted Learning, 2024, 40(3), 1218–1230. https://doi.org/10.1111/jcal.12944.
7. Saidova, F. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish. Modern Science and Research, 2025. https://doi.org/10.71337/inlibrary.uz.science-research.85003.
8. Abdalieva, P. The role of didactic games and exercises in the formation of oral speech in primary school students. Modern Science and Research, 2025. https://doi.org/10.71337/inlibrary.uz.science-research.132224.
9. Tursunqulova, M. T. Technologies for developing linguistic competencies through didactic games in primary school. International Journal of Pedagogics, 4(12). https://doi.org/10.37547/ijp/Volume04Issue12-07.
10. Sharopova, G. Sh. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy kompetensiyani didaktik o‘yinlar asosida rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi, 2026, 9(1), 300–303.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA O‘QUVCHILARNI KREATIV FIKRLASHGA O‘RGATISHDA PSIXOLOGIK KATEGORIYALARIDAN FOYDALANISHNING AYRIM MASALALARI

Xaydarov Yuldash Xazratovich,
Buxoro viloyati Pedagogik mahorat markazi “Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi” kafedrasi dotsenti, tarix fanlari nomzodi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Yangi O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini mustahkamlash jarayonida yosh avlodning kreativ va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida “Ona tili va o‘qish savodxonligi” hamda “Tarbiya” fanlarini o‘qitishda psixologiya fanining xotira, idrok, diqqat, tasavvur, motivatsiya va hissiyot kabi kategoriyalaridan samarali foydalanishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘quvchilarda tarixiy xotirani to‘g‘ri shakllantirish, “xotira urushlari”ning oldini olish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhini qaror toptirishda psixologik kategoriyalaridan foydalanishning ahamiyati ochib berilgan.*

Kalit so‘zlar. *Uchinchi Renessans, boshlang‘ich ta’lim, kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash, psixologik kategoriyalar, xotira, idrok, diqqat, tasavvur, motivatsiya, tarixiy xotira, “xotira urushlari”, “Tarbiya” fani, innovatsion pedagogik texnologiyalar, vatanparvarlik, milliy qadriyatlar.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются вопросы развития творческого и критического мышления молодого поколения в процессе укрепления основ Третьего Возрождения в Новом Узбекистане. Анализируются педагогические и психологические возможности эффективного использования таких категорий психологии, как память, восприятие, внимание, воображение, мотивация и эмоции, при преподавании предметов «Родной язык и грамотность» и «Воспитание» в процессе начального образования. Также раскрывается важность использования психологических категорий для правильного формирования исторической памяти учащихся, предотвращения «войн памяти» и привития духа уважения к национальным и универсальным ценностям.*

Ключевые слова. *Третье Возрождение, начальное образование, творческое мышление, критическое мышление, психологические категории, память, восприятие, внимание, воображение, мотивация, историческая память, «войны памяти», предмет «Воспитание», инновационные педагогические технологии, патриотизм, национальные ценности.*

Abstract. *This article examines the development of creative and critical thinking skills among the younger generation within the context of strengthening the foundations of the Third Renaissance in New Uzbekistan. It analyzes the pedagogical and psychological potential of effectively utilizing psychological categories—such as memory, perception, attention, imagination, motivation, and emotion—when teaching the subjects of "Mother Tongue and Reading Literacy" and "Upbringing" (Tarbiya) at the primary education level. Furthermore, the article highlights the importance of employing these psychological categories to properly shape students’ historical memory, prevent "memory wars," and instill a spirit of respect for both national and universal human values.*

Keywords: *Third Renaissance, primary education, creative thinking, critical thinking, psychological categories, memory, perception, attention, imagination, motivation, historical memory, "memory wars," "Upbringing" subject, innovative pedagogical technologies, patriotism, national values.*

Yangi O‘zbekistonda Uchinchi Renessansning mustahkam poydevorini yaratishda yoshlarni kreativ fikrlashga o‘rgatish ham muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu boisdan bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish, ta’limda xalqaro tajribalardan unumli foydalanish masalasi dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev rahnamoligida olib borilayotgan keng qamrovli islohotlar jarayonida ta’lim sifatini oshirish masalasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. “O‘quvchilarda erkin va kreativ fikrlashni, jamoada ishlash va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish...”[1]da psixologik kategoriyalaridan foydalanish ham ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu ustuvor vazifani to‘la-to‘kis bajarish uchun Yurtboshimiz yangi O‘zbekistonni barpo etishga kirishganlarining sarchashmalaridayoq, 2016-yil 30-dekabrda mamlakatimiz ilmiy jamoatchiligi vakillari bilan uchrashuvda yurtimiz

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. “Yangi O‘zbekiston”, 2022- yil 21- dekabr.

ziyolilarini ilm-fan yutuqlari sohasida erishilgan natijalarni Vatanimiz ravnaqiga xizmat qilishga qaratishni ta'kidladilar. Nafaqat ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, balki ularning natijalarini amaliyotga tadbiq etish va mamlakatimizni yanada taraqqiyot bosqichiga ko'tarish uchun intellektual salohiyatdan unumli foydalanishga chaqirdilar va "Mamlakatni innovatsion rivojlantirish strategiyasi va mexanizmlari eng avvalo shu davlatda yaratilgan intellektual va ilmiy-texnikaviy salohiyatdan qanchalik samarali foydalanish bilan chambarchas bog'liq"[2] ligini ta'kidlab o'tdilar.

Bu borada psixologik kategoriyalaridan foydalanish ham muhim rol o'ynaydi. Boshlang'ich sinflarda "Ona tili va o'qish savodxonligi" darslarida ijtimoiy voqea-hodisalarning kelib chiqish sabablari, insoniyat jamiyati hayotiga ta'siri masalalarini tushuntirishda psixologiya kategoriyalari (xotira, idrok, tasavvur, diqqat)dan unumli foydalanib, o'quvchilarning kreativ fikrlashiga imkoniyat yaratiladi.

XIX asrda psixologiya fanida insonni ong boshqaradi, degan tushuncha mavjud edi. Bugungi kunga kelib insonni xotira boshqarishi birlamchi ahamiyat kasb etayotganligi fanimizga ayon bo'lib bormoqda. Xotira esa motivatsiya, hissiyot va tuyg'ular orqali namoyon bo'ladi. Buning yorqin misoli boshlang'ich sinflarda ijtimoiy voqea-hodisalar haqida ma'lumot berish jarayonida o'quvchilar ongida "xotira urushlari" paydo bo'lishidir. Bosqinchilik urushlari, davlatlar o'rtasidagi ayrim to'qnashuvlarning sabab va oqibatlari haqida tahliliy ma'lumotlar berilmasa, o'quvchilar yosh xususiyatlariga mos bilim va ko'nikmalarni egallamasalar, ularning ongida ayrim salbiy tushunchalar ("xotira urushlari") paydo bo'lishi mumkin. Bunday holatning yuzaga kelmasligi uchun psixologiya fani kategoriyalaridan unumli foydalanish zarur bo'ladi. Masalan, boshlang'ich sinflarda "Tarbiya" darslarida ona Vatanga mehr-muhabbat tuyg'ularini shakllantirish jarayonida qiyosiy tahlillardan foydalanish o'quvchilarning kreativ fikrlashiga keng yo'l ochadi. Turli davlatlarning "milliy" tarixi boshqa davlatning "milliy" tarixiga mos kelmasligi mumkin. Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilari o'quvchilar ongi va qalbida "xotira urushlari" kelib chiqishining oldini olish uchun o'z bayonlarida o'quvchi-yoshlarning sezgilariga kuchli ta'sir etadigan, ularda his-hayajon uyg'otadigan masalalarni psixologiya fanining imkoniyatlaridan foydalanib, ularning xotirasiga moslashtirgan holda bayon qilishlari lozim. Eng muhimi, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari hisobga olinishi lozim.

[2] Shavkat Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild, "O'zbekiston", 2017, 168-bet.

“Ulug‘imsan vatanim!”, ”Baxt oiladan boshlanadi” kabi mavzularni o‘tish o‘quvchi-yoshlar ongi va qalbida Vatanga, yurt taqdiriga daxldorlik hislarini kuchaytirish bilan birga ularda ona Vatan kelajagiga ishonch ruhini kuchaytirishga undaydi. Buning uchun o‘quvchilar xotirasiga Ona Vatan tuyg‘usini singdiruvchi she’r va qo‘shiqlardan foydalanilsa yaxshi samara beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shakat Mirziyoyev 2020-yil 9-mayda “Ikkinchi jahon urushida fashizm ustidan qozonilgan buyuk g‘alabaning 75-yilligi va “Xotira va qadrlash kuni” munosabati bilan tantanali marosimda so‘zlagan nutqida O‘zbekiston xalqining ikkinchi jahon urushidagi buyuk g‘alabaga qo‘shgan hissasini ko‘rsatuvchi ilmiy izlanishlar natijasida topilgan yangi ma’lumotlarni keltirdilar.[3] Bu yangi ma’lumotlarni o‘rgatar ekansiz, o‘quvchilar O‘zbekiston xalqining fidoyiligi, frontdagi janglarda ko‘rsatgan qahramonligi va oxirgi bir burda nonini ham qardosh xalqlar bilan baham ko‘rganligi haqidagi yangi ma’lumotlardan yanada ruhlansalar, tarixda ro‘y bergan istilochilik urushlari, fashistlarning insonlarga nisbatan shafqatsiz siyosati ularning ongida nafratlanish tuyg‘ularini keltirib chiqaradi. “Tarbiya” fani o‘qituvchisi fashizm kirdikorlarida nemis xalqining aybi yo‘qligini o‘quvchilarga aniq misollar orqali tushuntirib berishi lozim. Ana shundagina o‘quvchilarda nemis xalqi urush aybdori emasligi,bu buyuk xalqning o‘zbek xalqi bilan doimiy hamkorlikda yashab kelayotganligini tushunib yetadilar. “Tarbiya” fanini o‘qitishda Ikkinchi jahon urushida 301 nafar O‘zbekistonlik Sovet Ittifoqi Qahramoni unvoniga sazovor bo‘lganligi haqidagi yangi ma’lumotlar qayerdan paydo bo‘lganligi o‘quvchilarni qiziqtiradi. 21 nafar (oldingi darsliklarda 280 nafar deyilgan) O‘zbekistonlik Sovet Ittifoqi Qahramoni unvoniga sazovor bo‘lganlar arxiv hujjatlarini qayta o‘rganish, ilmiy izlanishlar olib borish natijasida aniqlanganligi o‘quvchilar ongi va qalbiga singdiriladi. Ikkinchi jahon urushi davridagi asirlar, konslagerlarda qiynoqqa solinganlar taqdirini ham o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda bayon etish lozim. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining dunyoqarashiga mos ma’lumotlar berilishi maqsadga muvofiq. Hatto “Ilhaq”, “O‘zbekiston-101” filmlaridan lavhalar ko‘rsatib, o‘quvchilarning yosh va psxologik xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘qituvchi tomonidan tahliliy, mulohazalarga boy tushunchalar berilishi lozim. Bunda dars o‘quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlashlariga yo‘naltirilishi yaxshi samara beradi.

[3] Shavkat Mirziyoyev. Ikkinchi jahon urushida fashizm ustidan qozonilgan buyuk g‘alabaning 75 yilligi va “Xotira va qadrlash kuni” munosabati bilan 2020-yil 9-maydagi tantanali marosimda so‘zlangan nutq. “Yangi O‘zbekiston”, 2020-yil 10-may

Yoshlar ruhiyatida “xotira urushlari” ning kelib chiqishining oldini olishda Tarbiya fanining psixologiya fani bilan integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Taniqli olimlarimiz R.Ishmuhamedov va M. Yuldashevlar takidlaganidek, hozirgi davrda sodir bo‘layotgan innovatsion jarayonlarda ta’lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun, yangi axborotni o‘zlashtiradigan va o‘zlashtirgan bilimlarni o‘zlari tomonidan baholashga qodir bo‘lgan, zarur qarorlar qabul qiladigan, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak[4]. Shuning uchun ham ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanib ilm-fan va ta’limda integratsiya jarayonlarini yanada kuchaytirish mumkin. Shundagina yoshlar ruhiyatida paydo bo‘lishi mumkin bo‘lgan “xotira urushlari” ning oldini ola olamiz.

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilar dunyoqarashini bugungi zamon talablari darajasida shakllantirishda psixologiya fanining kategoriyalaridan unumli foydalanish muhim rol o‘ynaydi. Yuksak ma’naviyatli va intellektual salohiyatli yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish, jahon raqobatiga bardosh beradigan va jahon standartlariga mos kadrlarni tayyorlashdek ustuvor vazifa esa tarixiy xotirasi metindek mustahkam insonlarni tarbiyalashni talab etadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda psixologik kategoriyalaridan foydalanib, kreativ fikrlashni ta’minlash esa yuqoridagi dolzarb vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1.Shavkat Mirziyoyev. Hozirgi zamon va Yangi O‘zbekiston. T.“O‘zbekiston”, 2024, 34-bet.

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. “Yangi O‘zbekiston”, 2022- yil 21- dekabr.

3.Shavkat Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild, “O‘zbekiston”, 2017, 168-bet.

4.Shavkat Mirziyoyev. Ikkinchi jahon urushida fashizm ustidan qozonilgan buyuk g‘alabaning 75 yilligi va “Xotira va qadrlash kuni” munosabati bilan 2020-yil 9-maydagi tantanali marosimda so‘zlangan nutq. “Yangi O‘zbekiston”, 2020-yil 10-may

5.R. Ishmuhamedov, M. Yuldashev. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar T., 2016,11 bet

[4] R. Ishmuhamedov, M. Yuldashev. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar T., 2016 ,11 bet

BOSHLANG‘ICH TA’LIM YO‘NALISHIDA UMUMKASBIY FANLARNI RAQAMLI MUHITDA O‘QITISHNING INNOVATSION METODLARI VA AMALIY NATIJALARI

Odinayeva Mavluda Kobilovna
Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi
Uzluksiz kasbiy ta’limni tashkil etish bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya. *Maqolada boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida umumkasbiy fanlarni raqamli ta’lim muhitida o‘qitishning innovatsion metodlari va ularni qo‘llashning amaliy natijalari yoritilgan. Aralash ta’lim, teskari sinf (flipped classroom), geymifikatsiya, virtual mikro-dars va keys-stadi metodlariga asoslangan metodika ishlab chiqildi va pedagogik tajriba-sinov orqali sinovdan o‘tkazildi. Natijalar raqamli muhitda takomillashtirilgan metodika talabalarning kognitiv, faoliyatga oid va motivatsion ko‘rsatkichlarini an’anaviy o‘qitishga nisbatan yuqori darajada oshirishini ko‘rsatdi. Maqola boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarini tayyorlash va malaka oshirish tizimida qo‘llash uchun tavsiyalar bilan yakunlanadi.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, umumkasbiy fanlar, raqamli ta’lim muhiti, innovatsion metodlar, aralash ta’lim, teskari sinf, geymifikatsiya, o‘qitish metodikasi.*

Abstract. *The article describes innovative methods of teaching general professional subjects in a digital learning environment within the primary education programme, and the practical results of applying them. A methodology based on blended learning, the flipped classroom, gamification, virtual micro-lessons and case studies was developed and tested in a pedagogical experiment. The results show that the improved methodology raises students’ cognitive, activity-related and motivational indicators more than traditional teaching. The article concludes with recommendations for teacher training and in-service education.*

Keywords: *primary education, general professional subjects, digital learning environment, innovative methods, blended learning, flipped classroom, gamification, teaching methodology.*

Kirish. Ta’limni raqamlashtirish jarayoni oliy va kasbiy ta’lim tizimida o‘qitish shakllari va metodlarini tubdan yangilashni talab qilmoqda. Boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisini tayyorlashda umumkasbiy fanlar (pedagogika, psixologiya, ta’lim texnologiyalari, boshlang‘ich ta’lim metodikasi asoslari va boshqalar) kasbiy kompetentlikning poydevorini tashkil etadi. Bu fanlarni o‘zlashtirish sifati bo‘lajak o‘qituvchining keyingi pedagogik faoliyatiga bevosita ta’sir qiladi.

Amaliyotda umumkasbiy fanlar ko‘pincha ma’ruza va og‘zaki so‘rovga asoslangan an’anaviy shaklda o‘qitilib, nazariy bilimlar amaliy faoliyat bilan yetarlicha bog‘lanmaydi. Raqamli vositalar esa ko‘p hollarda faqat taqdimot ko‘rsatish yoki topshiriq yuborish uchun ishlatiladi va o‘qitish metodikasini o‘zgartirmaydi. Natijada raqamli muhitning didaktik imkoniyatlari (individual o‘quv traektoriyasi, tezkor teskari aloqa, interaktivlik, hamkorlikdagi faoliyat) to‘liq ro‘yobga chiqmaydi.

Bu quyidagi qarama-qarshilikni keltirib chiqaradi: bir tomondan, raqamli muhitning keng imkoniyatlari va zamonaviy metodlar mavjud, ikkinchi tomondan, umumkasbiy fanlarni shu muhitda o‘qitishning ilmiy asoslangan va amaliy sinovdan o‘tgan metodikasi yetarli emas.

Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida umumkasbiy fanlarni raqamli muhitda o‘qitishning innovatsion metodlarini ishlab chiqish va ularning amaliy samaradorligini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

1. raqamli ta’lim muhitining umumkasbiy fanlarni o‘qitishdagi didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish;
2. innovatsion metodlar majmuasini tanlash va metodikani takomillashtirish;
3. samaradorlik mezonlari va darajalarini belgilash;
4. metodikani pedagogik tajriba-sinov orqali tekshirish.

Tadqiqot dizayni. Tadqiqot aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlaridan iborat pedagogik tajriba-sinov shaklida o‘tkazildi. Nazariy tahlilda ilmiy-pedagogik adabiyotlar va me’yoriy hujjatlar o‘rganildi; empirik ma’lumotlar test, anketa, kuzatuv, topshiriqlar tahlili va suhbat orqali yig‘ildi.

Raqamli muhit. Mashg‘ulotlar o‘quv boshqaruv tizimi (masalan, Moodle yoki shunga o‘xshash platforma) asosida tashkil etildi. Unda o‘quv resurslari, topshiriqlar, testlar va muhokama forumlari joylashtirildi. Interaktiv faoliyat uchun Wordwall, Kahoot, Padlet, Canva va Google Forms kabi vositalardan foydalanildi.

Qo‘llangan innovatsion metodlar.

- **Aralash ta’lim (blended learning).** Auditoriya mashg‘ulotlari onlayn faoliyat bilan uyg‘unlashtirildi: nazariy material onlayn o‘rganiladi, auditoriyada esa muhokama va amaliy topshiriqlar bajariladi.
- **Teskari sinf (flipped classroom).** Talaba yangi mavzu bilan darsdan oldin video yoki elektron resurs orqali tanishadi; dars vaqti bilimni qo‘llashga, muammoni yechishga va hamkorlikka ajratiladi.
- **Geymifikatsiya.** Topshiriqlar o‘yin elementlari (ball, daraja, reyting, viktorina) bilan boyitilib, motivatsiya oshiriladi.
- **Virtual mikro-dars.** Talaba boshlang‘ich sinf darsining qisqa fragmentini raqamli vositalar yordamida loyihalaydi, videoga oladi va hamkasblar bilan tahlil qiladi.
- **Keys-stadi.** Boshlang‘ich sinf amaliyotidan olingan real pedagogik vaziyatlar onlayn hamkorlikda tahlil qilinadi va yechimlar taklif etiladi.

Nazorat guruhida mashg‘ulotlar an’anaviy ma’ruza va seminar shaklida o‘tkazildi.

Mezonlar va darajalar. Samaradorlik uch mezon bo‘yicha baholandi: **kognitiv** (nazariy bilimlarni o‘zlashtirish, test natijalari); **faoliyatga oid** (bilimlarni amaliy vaziyatda qo‘llash, mikro-dars va loyihalar sifati); **motivatsion** (fanga qiziqish, mustaqil o‘rganishga tayyorlik). Har bir mezon bo‘yicha uch daraja belgilandi: past, o‘rta va yuqori.

Ma’lumotlarni qayta ishlash. Natijalar foiz va o‘rtacha qiymatlar orqali tahlil qilindi, guruhlararo farqning ishonchliligi matematik-statistik usullar (masalan, χ^2 yoki Styudent t-mezoni) bilan tekshirildi.

Diagnostika shuni ko‘rsatdiki, talabalarda nazariy bilimlar nisbatan yaxshi o‘zlashtirilgan, ammo ularni amaliy vaziyatda qo‘llash va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalari yetarli emas.

Tajriba guruhida mashg‘ulotlar yuqorida ta’riflangan raqamli muhit va innovatsion metodlar asosida, nazorat guruhida an’anaviy shaklda tashkil etildi. Tajriba guruhi talabalari darsdan oldin onlayn resurslar bilan ishladilar, auditoriyada keys va loyihalarni hamkorlikda tahlil qildilar, virtual mikro-darslar tayyorladilar va geymifikatsiyalangan topshiriqlarni bajardilar.

Muhokama. Olingan natijalar raqamli muhitda umumkasbiy fanlarni o‘qitishda samaradorlik faqat texnologiyaning o‘zidan emas, balki ular asosidagi metodikadan kelib chiqishini ko‘rsatadi. Teskari sinf va aralash ta’lim dars vaqtini bilimni faol qo‘llashga bo‘shatdi; virtual mikro-dars va keys-stadi nazariyani boshlang‘ich sinf amaliyoti bilan bog‘ladi; geymifikatsiya esa motivatsiyani oshirdi va doimiy teskari aloqani ta’minladi.

Shuningdek, raqamli muhit talabaga o‘z sur’atida o‘rganish va topshiriqlarga qaytish imkonini berdi, o‘qituvchiga esa har bir talabaning rivojlanishini kuzatish vositasini taqdim etdi. Bu, ayniqsa, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun muhim, chunki u kelajakda o‘zi ham shu vositalardan o‘quvchilar bilan ishlashda foydalanadi: raqamli muhitda o‘rganish uning keyingi kasbiy faoliyati uchun modelga aylanadi.

Tadqiqotning cheklovlari: ishtirokchilar soni va tajriba muddatining chegaralanganligi, shuningdek raqamli infratuzilma va talabalarning raqamli savodxonligi darajasidagi farqlar. Kelgusida metodikani boshqa umumkasbiy fanlarda sinab ko‘rish va uzoq muddatli ta’sirini o‘rganish tavsiya etiladi.

Xulosa. Raqamli ta’lim muhiti umumkasbiy fanlarni o‘qitishda individuallashtirish, interaktivlik va tezkor teskari aloqa imkoniyatlarini beradi, biroq bu imkoniyatlar mos metodika orqaligina ro‘yobga chiqadi.

1. Aralash ta’lim, teskari sinf, geymifikatsiya, virtual mikro-dars va keys-stadi metodlari majmuasi talabalarning kognitiv, faoliyatga oid va motivatsion ko‘rsatkichlarini an’anaviy o‘qitishga nisbatan yuqori darajada oshirdi.
2. Boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarini tayyorlash va malaka oshirish tizimida umumkasbiy fanlarni o‘qitishda ushbu metodlar majmuasidan foydalanish, o‘quv kurslarini raqamli platformada joylashtirish va o‘qituvchilarning raqamli metodik kompetentligini muntazam rivojlantirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. Bergmann J., Sams A. Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day. — ISTE, 2012.
3. Garrison D.R., Vaughan N.D. Blended Learning in Higher Education: Framework, Principles, and Guidelines. — Jossey-Bass, 2008.
4. Mayer R.E. Multimedia Learning. 2nd ed. — Cambridge University Press, 2009.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING INNOVATSION FAOLIYATINI AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH: INNOVATSIYA – TAHLIL – NATIJA MODELI

Xamrayeva Diyora Burxon qizi
Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi,
Maktabgacha, boshlang‘ich ta’lim va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining innovatsion faoliyatini akmeologik yondashuv asosida rivojlantirishning “innovatsiya – tahlil – natija” modeli asoslab berilgan. Model uch o‘zaro bog‘liq blokdan iborat: innovatsion mazmun va metodlarni o‘zlashtirish, faoliyatni akmeologik diagnostika va refleksiya orqali tahlil qilish hamda natijani mezonlar asosida baholash. Tadqiqot pedagogik tajriba-sinov usulida olib borilib, tajriba va nazorat guruhlari natijalari taqqoslandi. Natijalar modelning o‘qituvchilarning motivatsion, kognitiv, faoliyatga oid va refleksiv ko‘rsatkichlarini oshirishdagi samaradorligini ko‘rsatdi. Maqolada keltirilgan xulosa va tavsiyalar malaka oshirish tizimida qo‘llanishi mumkin.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, innovatsion faoliyat, akmeologik yondashuv, kasbiy yetuklik, akmeogramma, refleksiya, malaka oshirish, pedagogik model.*

Abstract: *The article substantiates the “innovation – analysis – result” model for developing the innovative activity of primary school teachers on the basis of the acmeological approach. The model consists of three interrelated blocks: mastering innovative content and methods, analysing activity through acmeological diagnostics and reflection, and evaluating outcomes against criteria. The study was carried out as a pedagogical experiment with experimental and control groups. The results show the model’s effectiveness in raising teachers’ motivational, cognitive, activity-related and reflective indicators.*

Keywords: *primary education, innovative activity, acmeological approach, professional maturity, acmeogram, reflection, in-service training, pedagogical model.*

Kirish. Zamonaviy talim tizimidagi islohotlar boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘qituvchidan nafaqat tayyor bilimni yetkazish, balki yangi pedagogik texnologiyalarni tanlash, ularni o‘z amaliyotiga moslashtirish va natijasini tahlil qilish qobiliyatini talab etmoqda. Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchining butun keyingi ta’lim yo‘li uchun poydevor bo‘lgani sababli, bu bosqichdagi o‘qituvchining innovatsion faoliyati ta’lim sifatiga bevosita ta’sir qiladi. Amaliyotda o‘qituvchilar innovatsion metodlar (STEAM yondashuvi, kreativ va tanqidiy fikrlash texnologiyalari, hamkorlikda o‘qitish, raqamli ta’lim vositalari) bilan tanishtirilsa-da, ularni tizimli qo‘llash, o‘z faoliyatini tahlil qilish va natijani o‘lchash ko‘nikmalari yetarli shakllanmaganligi kuzatiladi. Malaka oshirish kurslarida

innovatsiyalar ko‘pincha alohida mavzu sifatida o‘rgatiladi, ammo o‘qituvchining kasbiy rivojlanish traektoriyasi, ya’ni uning kasbiy yetuklikka erishish jarayoni yetarlicha hisobga olinmaydi.

Akmeologiya (yunoncha *akme* — cho‘qqi, yetuklik) inson kamolotining eng yuqori cho‘qqisiga erishish qonuniyatlarini o‘rganadi. Akmeologiya fanining rivojlanishiga A.A. Bodalev, A.A. Derkach va boshqa tadqiqotchilar katta hissa qo‘shgan. Akmeologik yondashuv o‘qituvchini doimiy rivojlanishdagi shaxs va kasb egasi sifatida qaraydi, uning o‘z-o‘zini tahlil qilish, o‘z-o‘zini rivojlantirish va kasbiy mahoratini oshirish jarayonini markazga qo‘yadi.

Muammoning dolzarbligi quyidagi qarama-qarshiliklar bilan belgilanadi:

- innovatsion faoliyatga bo‘lgan ijtimoiy talab bilan o‘qituvchilarning bu faoliyatga tayyorlik darajasi o‘rtasida;
- malaka oshirishda yangi metodlarni o‘rgatish bilan ularning amaliy natijasini tahlil qilish mexanizmlarining yetarli ishlab chiqilmaganligi o‘rtasida.

Modelning tuzilmasi. Taklif etilayotgan model uch blokdan iborat.

1-blok. Innovatsiya. O‘qituvchilar innovatsion mazmun va metodlarni o‘zlashtiradi: STEAM yondashuvi, tanqidiy va kreativ fikrlash texnologiyalari, hamkorlikda o‘qitish, loyihaviy ta’lim, raqamli vositalar. Bu blokda o‘qituvchining motivatsiyasi va innovatsiyalarga qadriyatli munosabati shakllantiriladi. Mashg‘ulotlar amaliy mashqlar, mikro-dars (mikroteaching), keys-stadi va o‘zaro dars kuzatuvi shaklida tashkil etiladi.

2-blok. Tahlil. O‘qituvchi o‘z faoliyatini akmeologik vositalar yordamida tahlil qiladi: shaxsiy akmeogramma (kasbiy rivojlanish xaritasi), o‘z-o‘zini baholash anketasi, dars tahlili, hamkasblar bilan refleksiv muloqot va kuzatuv varaqalari. Bu blok o‘qituvchining kuchli tomonlari va rivojlanish zonalarini aniqlab, individual rivojlanish rejasini tuzishga xizmat qiladi.

3-blok. Natija. Faoliyat natijasi mezonlar bo‘yicha baholanadi: o‘qituvchining kasbiy portfoliosi, o‘quvchilarning o‘zlashtirish dinamikasi, innovatsion loyihalar va metodik mahsulotlar (dars ishlanmalari, elektron resurslar). Natija tahlili yangi innovatsion maqsadlarni belgilash uchun asos bo‘ladi, shu tariqa jarayon tsiklik tus oladi.

Mezonlar va darajalar. O‘qituvchining innovatsion faoliyati to‘rt mezon bo‘yicha baholandi:

- **motivatsion-qadriyatli** — innovatsiyalarga ehtiyoj va qiziqish, kasbiy o‘sishga intilish;
- **kognitiv** — innovatsion metodlar va akmeologik asoslar haqidagi bilim;

- **faoliyatga oid** — innovatsiyalarni darsda qo‘llash va moslashtirish ko‘nikmalari;
- **refleksiv** — o‘z faoliyatini tahlil qilish va natijani baholash qobiliyati.

Har bir mezon bo‘yicha uch daraja belgilandi: **boshlang‘ich**, **o‘rta** va **yuqori (akmeologik yetuklik)**. Anketa, test, kuzatuv, dars tahlili, portfolio tahlili va suhbat qo‘llanildi. Ma’lumotlarni qayta ishlashda foiz ko‘rsatkichlari, o‘rtacha qiymat va guruhlararo farqlarning ishonchliligini aniqlash uchun matematik-statistik usullar (masalan, Styudent t-mezoni yoki χ^2 mezoni) qo‘llanildi.

Diagnostika shuni ko‘rsatdiki, o‘qituvchilarning aksariyatida innovatsion metodlar haqida umumiy tasavvur mavjud bo‘lsa-da, refleksiv va faoliyatga oid mezonlar bo‘yicha ko‘rsatkichlar nisbatan past bo‘lgan. Bu o‘qituvchilar o‘z faoliyatini tizimli tahlil qilish va natijani o‘lchash ko‘nikmalariga ehtiyoj sezishini bildiradi.

Tajriba guruhida o‘quv jarayoni “innovatsiya – tahlil – natija” modeli asosida, nazorat guruhida esa an’anaviy malaka oshirish dasturi asosida tashkil etildi. Tajriba guruhidagi o‘qituvchilar shaxsiy akmeogramma yuritdilar, o‘zaro dars kuzatuvlarida qatnashdilar, refleksiv seminarlarda ishtirok etdilar va yakunda innovatsion metodik mahsulot tayyorladilar.

Muhokama: Tadqiqot natijalari akmeologik yondashuv malaka oshirish jarayonida o‘qituvchining faol sub’ektlik pozitsiyasini kuchaytirishini ko‘rsatdi. An’anaviy yondashuvda asosiy e’tibor yangi metodlar mazmunini yetkazishga qaratilsa, taklif etilgan modelda o‘qituvchi o‘z rivojlanishining muallifiga aylanadi: u o‘z faoliyatini tahlil qiladi, natijani o‘lchaydi va keyingi qadamni belgilaydi.

Modelning samaradorligini belgilovchi omillar quyidagilar:

- **uch blokning tsiklik bog‘liqligi** — natija tahlili yangi innovatsiyani tanlash uchun asos bo‘ladi;
- **shaxsiy akmeogramma** — rivojlanishni individuallashtirish va uni ko‘rinadigan qilish imkonini beradi;
- **refleksiv muloqot** — hamkasblar tajribasi almashinuvi orqali kasbiy hamjamiyat muhitini yaratadi;
- **natijaning o‘lchanishi** — innovatsiyani "qiziqarli metod" darajasidan o‘quvchi yutug‘iga ta’sir qiluvchi vosita darajasiga ko‘taradi.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida tajriba-sinov ishtirokchilari sonining nisbatan chegaralanganligi va tajriba muddatining qisqaligini ko‘rsatish mumkin. Kelgusida modelning uzoq muddatli ta’sirini va o‘quvchilarning o‘zlashtirish natijalari bilan bog‘liqligini chuqurroq o‘rganish maqsadga muvofiq.

Xulosa

1. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining innovatsion faoliyati motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatga oid va refleksiv tarkibiy qismlardan iborat

bo‘lib, uni rivojlantirishda akmeologik yondashuv kasbiy yetuklikka erishishning izchil traektoriyasini ta’minlaydi.

2. “Innovatsiya – tahlil – natija” modeli innovatsion mazmunni o‘zlashtirish, faoliyatni akmeologik tahlil qilish va natijani baholashni yagona tsiklik jarayonga birlashtiradi.
3. Pedagogik tajriba-sinov natijalari modelning an’anaviy malaka oshirish shakliga nisbatan yuqori samaradorligini tasdiqladi.
4. Malaka oshirish muassasalariga shaxsiy akmeogramma va portfolio vositalarini, o‘zaro dars kuzatuvi hamda refleksiv seminarlarni o‘quv dasturlariga kiritish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. — М.: Флинта, Наука, 1998.
3. Деркач А.А., Зазыкин В.Г. Акмеология: учебное пособие. — СПб.: Питер, 2003.
4. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность. — М.: Магистр, 1997.
5. Подымова Л.С. Подготовка учителя к инновационной деятельности. — Pedagogik adabiyotlar asosida muallif tomonidan to‘ldiriladi.

PISA VA TIMSS TOPSHIRIQLARINING HAYOTIYLIGI VA XALQARO TADQIQOTLARGA TAYYORGARLIKDA RIVOJLANTIRILADIGAN KO‘NIKMALAR

Teshayeva Mohidil Botirovna
Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi
fizika - astronomiya fani metodisti

Annotatsiya. *Maqolada PISA va TIMSS topshiriqlarining hayotiy vaziyatlarga yaqinligi hamda xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik jarayonida o‘quvchilarda rivojlantiriladigan ko‘nikmalar tahlil qilinadi. Funksional savodxonlik, tanqidiy va mantiqiy fikrlash, muammolarni hal etish hamda olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish yo‘llari yoritilgan. Shuningdek, o‘qituvchilar uchun tavsiyalar berilgan.*

Аннотация. *В статье рассматривается жизненная направленность заданий PISA и TIMSS, а также навыки, развиваемые у учащихся при подготовке к международным исследованиям. Раскрываются пути формирования функциональной грамотности, критического и логического мышления, умения решать проблемы и применять знания на практике. Даны рекомендации для учителей.*

Annotation. *The article examines the real-life relevance of PISA and TIMSS tasks and the skills developed in students while preparing for international assessments. It highlights ways to build functional literacy, critical and logical thinking, problem-solving, and the ability to apply knowledge in practice. Recommendations for teachers are also provided.*

Kirish. Xalqaro baholash tadqiqotlari bugungi kunda ta’lim sifatini mamlakatlar kesimida solishtirishning asosiy vositalaridan biriga aylangan. Ular orasida PISA (Programme for International Student Assessment) va TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) tadqiqotlari o‘quvchilarning matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha tayyorgarligini baholashda eng ko‘p e’tirof etilgan dasturlardir. O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ham ta’lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish, xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etish va ularda yutuqlarga erishish vazifasi qo‘yilgan.

Biroq amaliyotda bu tadqiqotlarga tayyorgarlik ko‘pincha namunaviy topshiriqlarni yechtirish bilan cheklanib qolmoqda. Holbuki, PISA va TIMSS topshiriqlarining asosiy xususiyati ularning mazmuni emas, balki topshiriqlarda qo‘llaniladigan fikrlash usullari va hayotiy kontekstidir. Shu sababli tayyorgarlikning samarali yo‘li “test mashq qildirish” emas, balki topshiriqlar talab qiladigan ko‘nikmalarni dars jarayonida izchil shakllantirishdir.

Mazkur maqolaning maqsadi - PISA va TIMSS topshiriqlarining hayotiyligini tahlil qilish hamda xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik ko‘rishda qaysi ko‘nikmalarga alohida e’tibor qaratish lozimligini aniqlashdir.

PISA va TIMSS: maqsad, mazmun va asosiy farqlar

PISA tadqiqoti Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan har uch yilda o‘tkaziladi va 15 yoshli o‘quvchilarning o‘qish, matematika hamda tabiiy fanlar bo‘yicha savodxonligini baholaydi. Uning asosiy savoli: majburiy ta’limni tugatayotgan o‘quvchi o‘rgangan bilimini real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay oladimi? Shu sababli PISA o‘quv dasturining muayyan mavzularini emas, balki bilimni qo‘llash qobiliyatini tekshiradi.

TIMSS tadqiqoti esa Ta’limdagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan har to‘rt yilda o‘tkaziladi va 4- hamda 8-sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha o‘zlashtirishini o‘lchaydi. TIMSS ko‘proq o‘quv dasturi mazmuniga asoslanadi, ya’ni mamlakatlarning o‘quv rejalarida qamrab olingan mavzularning o‘zlashtirilish darajasini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, uning topshiriqlari ham uch fikrlash sohasiga bo‘linadi: bilish, qo‘llash va mulohaza yuritish.

Quyidagi jadvalda ikki tadqiqotning asosiy farqlari keltirilgan.

Mezon	PISA	TIMSS
Tashkilotchi	OECD	IEA
Davriylik	Har 3 yilda	Har 4 yilda
Baholanuvchilar	15 yoshli o‘quvchilar	4- va 8-sinf o‘quvchilari
Yo‘nalishi	Savodxonlik: bilimni hayotda qo‘llash	O‘quv dasturi mazmunining o‘zlashtirilishi

Mezon	PISA	TIMSS
Fanlar	O‘qish, matematika, tabiiy fanlar	Matematika, tabiiy fanlar
Fikrlash sohalari	Jarayon kompetensiyalari (masalan, tabiiy fanlarda: hodisani tushuntirish, tadqiqotni baholash, ma’lumotni talqin qilish)	Bilish, qo‘llash, mulohaza yuritish
Topshiriq xususiyati	Hayotiy kontekstdagi matn va ma’lumotga asoslangan murakkab vaziyatlar	Dastur mavzulari bo‘yicha, ammo qo‘llash va mulohazaga yo‘naltirilgan topshiriqlar

Ikki tadqiqot yondashuvi jihatidan farq qilsa-da, ularning topshiriqlarida umumiy xususiyat bor: ikkalasi ham yodlangan ma’lumotni takrorlashni emas, balki tushunish, qo‘llash va asoslashni talab qiladi. Shu sababli bir tadqiqotga tayyorgarlikda rivojlangan ko‘nikmalar ikkinchisida ham natijaga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Topshiriqlarning hayotiyligi

PISA topshiriqlari odatda “birlik” (unit) shaklida tuziladi: avval o‘quvchiga hayotiy vaziyat taqdim etiladi (qisqa matn, jadval, grafik, diagramma, reklama, hujjat yoki tajriba tavsifi), so‘ng shu vaziyat bo‘yicha bir nechta savol beriladi. Savollar yopiq (bitta to‘g‘ri javobli), murakkab ko‘p tanlovli yoki ochiq turdagi bo‘lib, ochiq savollarda o‘quvchi javobini o‘zi shakllantirib, asoslab yozishi kerak bo‘ladi. Vaziyatlar kontekstiga ko‘ra shaxsiy, mahalliy yoki milliy va global muammolarga bo‘linadi: oziq-ovqat va sog‘liq, energiya va suv iste’moli, atrof-muhit, texnologiya, moliyaviy qarorlar va hokazo.

Hayotiylik bu yerda ikki ma’noda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, topshiriq mavzusi o‘quvchining kundalik hayotiga yaqin bo‘ladi. Ikkinchidan, savolga javob berish uchun o‘quvchi aynan hayotda kerak bo‘ladigan harakatlarni bajaradi: jadvaldan kerakli ma’lumotni topadi, ikki variantni solishtiradi, e’londagi da’voni tekshiradi, narx yoki miqdorni hisoblaydi, qaror qabul qiladi. TIMSS topshiriqlarida ham, ayniqsa “qo‘llash” va “mulohaza yuritish” sohalarida, formulani bevosita qo‘yishdan ko‘ra vaziyatni tahlil qilib, yechim yo‘lini o‘zi tanlash talab etiladi.

Hayotiy topshiriqning xarakterini ko‘rsatish uchun quyida muallif tomonidan tuzilgan (rasmiy testlardan ko‘chirilmagan) namunaviy topshiriqlar keltirilgan.

Fan	Namunaviy hayotiy vaziyat	Talab qilinadigan fikrlash
Matematika	Ikki mobil aloqa tarifi: birida abonent to‘lovi yuqori, ammo daqiqa narxi past; ikkinchisida aksincha. Oila oyiga taxminan 300 daqiqa gaplashadi. Qaysi tarif foydaliroq?	Vaziyatni matematik modelga aylantirish, hisoblash, natijani izohlash va qaror asoslash
Fizika	Qishda uyning devori va derazasi orqali issiqlik yo‘qotilishi diagrammasi berilgan. Isitish xarajatini kamaytirish uchun avval qaysi qismni yaxshilash kerak?	Diagrammadan ma’lumot olish, sabab-oqibatni aniqlash, dalil bilan tanlov qilish

Fan	Namunaviy hayotiy vaziyat	Talab qilinadigan fikrlash
Biologiya	Ijtimoiy tarmoqda “ma’lum o‘simlik choyi shamollashni bir kunda davolaydi” degan e’lon va kichik tajriba ma’lumotlari berilgan. E’lon qanchalik ishonarli?	Dalilning yetarliligini baholash, nazorat guruhining ahamiyatini tushunish, tanqidiy xulosa chiqarish
Kimyo	Yuvish vositasi yorlig‘ida tarkib va ehtiyot choralari ko‘rsatilgan. Uni boshqa tozalash vositasi bilan aralashtirish xavfliligini qanday aniqlash mumkin?	Matndan ma’lumot ajratish, kimyoviy bilimni yangi vaziyatga qo‘llash
Geografiya ekologiya	Hudud bo‘yicha yillik yog‘in miqdori va suv sarfi grafigi berilgan. Suv tanqisligi xavfi qaysi oylarda kuchayadi va qanday chora ko‘rish mumkin?	Grafikni o‘qish va talqin qilish, tendensiyani aniqlash, taklif ishlab chiqish

Ko‘rinib turibdiki, bu topshiriqlarning har birida to‘g‘ri javobdan tashqari, o‘quvchining fikrlash yo‘li ham muhim. Shuning uchun PISA va TIMSS natijalari o‘quvchi nimani bilishidan ko‘ra, bilganini qanday ishlata olishini ko‘rsatadi.

Tayyorgarlikda e’tibor beriladigan asosiy ko‘nikmalar

PISA va TIMSS topshiriqlarini tahlil qilish natijasida tayyorgarlik jarayonida quyidagi ko‘nikmalarni ustuvor rivojlantirish maqsadga muvofiq ekani aniqlandi.

1. Funksional o‘qish va matn bilan ishlash. Ikkala tadqiqotda ham topshiriq sharti ko‘pincha uzun, ma’lumotga boy bo‘ladi. O‘quvchi kerakli ma’lumotni topishi, ortiqcha ma’lumotni ajratishi, matn ma’nosini tushunishi va uni talqin qilishi lozim. Matematika va tabiiy fanlardagi xatoning katta qismi bilim yetishmasligidan emas, savol sharti noto‘g‘ri tushunilganidan kelib chiqadi.

2. Ko‘p shaklli ma’lumot bilan ishlash. Jadval, grafik, diagramma, xarita, sxema va rasmni o‘qish, ularni o‘zaro bog‘lash hamda matn bilan solishtirish topshiriqlarning asosiy qismini tashkil etadi. Bu ko‘nikma o‘quvchi bir shakldagi ma’lumotni boshqa shaklga o‘tkaza olishini (masalan, jadvalni grafikka yoki matnni tenglamaga) ham o‘z ichiga oladi.

3. Matematik modellashtirish va miqdoriy fikrlash. Hayotiy vaziyatni matematik tilga o‘tkazish, mos amalni tanlash, taxminiy hisoblash, nisbat va foizlar bilan ishlash, olingan natijani vaziyatga qaytarib izohlash – PISA matematikasining markaziy talabi, TIMSS dagi “qo‘llash” sohasining ham asosidir.

4. Tabiiy-ilmiy mulohaza va tadqiqot ko‘nikmalari. Hodisaning sababini ilmiy tushunchalar asosida tushuntirish, farazni tekshirish uchun tajriba rejalashtirish, o‘zgaruvchilarni nazorat qilish, kuzatuv ma’lumotlaridan xulosa chiqarish va xulosaning cheklovlarini ko‘rsatish - tabiiy fan topshiriqlarida eng ko‘p uchraydigan talablardir.

5. Tanqidiy fikrlash. O‘quvchi da’voni dalil bilan asoslay olishi, dalilning ishonchliligini baholashi, muqobil tushuntirishni ko‘rishi kerak. Ochiq savollarda baho ko‘pincha javobning to‘g‘riligidan tashqari, uning asoslanganligiga ham beriladi.

6. Fikrni yozma bayon qilish. Ochiq javobli topshiriqlarda o‘quvchi o‘z yechim yo‘li va xulosasini aniq, qisqa va mantiqiy ketma-ketlikda yozishi lozim.

Ko‘plab o‘quvchilar to‘g‘ri o‘ylasa-da, buni yozma ifodalay olmagani sababli ball yo‘qotadi.

7. Raqamli savodxonlik. Hozirgi bosqichda tadqiqotlar asosan kompyuterda o‘tkaziladi. Shu bois ekranda matn va grafikni o‘qish, interaktiv elementlar (surish, tanlash, jadvalni to‘ldirish) bilan ishlash, ekrandagi kalkulyator va boshqa vositalardan foydalanish ko‘nikmalari natijaga bevosita ta’sir qiladi.

8. O‘z-o‘zini boshqarish va vaqtni taqsimlash. Testning davomiyligi, topshiriqlarning murakkabligi va ketma-ketligi o‘quvchidan diqqatni uzoq saqlash, qiyin savolda to‘xtab qolmay keyingisiga o‘tish, oxirida qaytib tekshirish kabi qobiliyatlarni talab qiladi.

Sanalgan ko‘nikmalarning hammasi, aslida, hayotiy ko‘nikmalar (qaror qabul qilish, muammoni hal etish, tanqidiy fikrlash, axborot bilan ishlash) bilan bir butun bo‘lib, ularni alohida “test tayyorgarligi” sifatida emas, dars jarayonining tabiiy qismi sifatida rivojlantirish zarur.

Amaliy tavsiyalar va xulosa

Yuqoridagi tahlil asosida xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlikni tashkil etishda quyidagi yo‘nalishlarga amal qilish tavsiya etiladi:

1. **Dars topshiriqlarini kontekstli qilish.** Darslikdagi tayyor masalalarning bir qismini hayotiy vaziyat (tarif, retsept, dori yo‘riqnomasi, suv va energiya sarfi, mahalliy ekologik muammo) asosida qayta tuzish. Bunda shartda ortiqcha yoki yetishmayotgan ma’lumot bo‘lishi ham mumkin.
2. **Bitta savolni turli shaklda berish.** Bir xil mazmunni matn, jadval, grafik va diagramma ko‘rinishida taqdim etib, o‘quvchini ma’lumot shakllari o‘rtasida o‘tishga o‘rgatish.
3. **“Nima uchun?” va “qanday bilasan?” savollarini muntazam qo‘llash.** Har bir javobdan keyin o‘quvchidan dalil va asoslashni so‘rash, ochiq javobli topshiriqlarni oyiga kamida bir necha marta berish.
4. **Baholashda jarayonga e’tibor berish.** Rubrika yordamida faqat natijani emas, yechim yo‘li, dalil va xulosaning asoslanganligini ham baholash; o‘quvchilarga o‘zaro baholash imkonini berish.
5. **Raqamli muhitga ko‘niktirish.** Kompyuter yoki planshetda topshiriq bajarishni, ekrandan o‘qishni va interaktiv elementlar bilan ishlashni muntazam mashq qilish.
6. **Vaqt bilan ishlashga o‘rgatish.** Chegaralangan vaqtda topshiriqlarni bajarish mashqlarini o‘tkazib, o‘quvchida o‘z kuchini taqsimlash va qiyin savolni keyinga qoldirish odatini shakllantirish.
7. **O‘qituvchilar malakasini oshirish.** Metodik qo‘llanmalarda o‘tgan yillarda e’lon qilingan namunaviy topshiriqlarni birgalikda tahlil qilish, ularning qaysi ko‘nikmani tekshirishini aniqlash va shu asosida o‘zining mahalliy topshiriqlar bankini yaratish.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, tayyorgarlik faqat namunaviy test savollarini ko‘p yechtirishga aylanib qolsa, bu o‘quvchining ko‘nikmalarini emas, faqat test shakliga moslashuvini oshiradi va uzoq muddatli samara bermaydi. Aksincha,

hayotiy vaziyatlarga asoslangan o‘qitish o‘quvchining haqiqiy savodxonligini oshirib, xalqaro tadqiqotlardagi natijalarga tabiiy ravishda ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa. PISA va TIMSS topshiriqlari bilim hajmini emas, bilimni hayotiy vaziyatda qo‘llash, ma’lumotni tahlil qilish va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatini tekshiradi. Shu sababli tayyorgarlikda funksional o‘qish, ko‘p shaklli ma’lumot bilan ishlash, modellashtirish, ilmiy mulohaza, argumentatsiya, yozma bayon, raqamli savodxonlik va vaqtni boshqarish ko‘nikmalariga ustuvor e’tibor berilishi lozim. Bu ko‘nikmalar dars jarayonining har bir bosqichiga singdirilsa, o‘quvchilarning xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarligi ham, ularning hayotga tayyorligi ham sifat jihatdan oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda qabul qilingan 997-son Qarori / Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 10.12.2018 y., 09/18/997/2289-son; Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 28.08.2021 y., 09/21/545/0832-son; 05.04.2022 y., 09/22/153/0266-son.
2. O‘zbekiston respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida ”gi Farmoni / Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019-y., 06/19/5712/3034-son; Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 24.07.2021-y., 06/21/6268/0700-son; 11.05.2022-y., 06/22/134/0407-son; 13.06.2023-y., 06/23/92/0366-son.
3. M.Q.Oripova, PISA – o‘quvchilarni ta’limiy yutuqlarini baholash xalqaro dasturining ahamiyati // Konferensiya materiallari. – Toshkent, 2022. 166-169 B.
4. A.A.Ismailov, O‘quvchilarning yutuqlarini xalqaro tadqiqot dasturlari asosida baholash // “Ta’limdagi xalqaro tadqiqotlarning Yangi O‘zbekiston taraqqiyotidagi o‘rni” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya maqolalar to‘plami – Toshkent: Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi, 2022. – 21-26 b.
5. Шляйхер А. Образование Мирового уровня. Как выстроить школьную систему XXI века? //Издательство Национальное образование. ФИОКО Москва. 2019. - 27с.
6. OECD&UNESCO. Literacy skills for the world of tomorrow. Further results from PISA 2000. OESD, UNESCO, 2003.
7. OECD. Measuring student knowledge and skills. A new Framework for Assessment. OECD, 1999.

XORIJIY DAVLATLARDA STEAM TA’LIM TEXNOLOGIYASINI RIVOJLANISH TARIXI

Toshtemirova Maftuna Karimovna
Denov tadbirkorlik hamda pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, xususan, maktabgacha ta’lim jarayonida STEM-ta’lim yondashuvini qo‘llashning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Unda STEM-ta’limning mazmun-mohiyati, uning fanlararo integratsiyaga asoslanganligi, tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik va matematikaning o‘zaro uyg‘unligi tahlil qilingan. Shuningdek, modellashtirish, konstruksiyalash, robototexnika, dasturlash va 3D-loyihalash kabi zamonaviy yo‘nalishlarning maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish faolligi, ijodiy va mantiqiy fikrlashi, tadqiqotchilik hamda amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Maqolada STEM-ta’limning shakllanish tarixi, AQSH va Rossiya ta’lim tizimida rivojlanishi hamda uning maktabgacha va umumiy ta’lim bosqichlariga tatbiq etilishi haqida fikrlar bayon etilgan. Shu bilan birga, STEM yondashuvining nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash, bolalarda muammoli vaziyatlarni hal etish, kashf qilish va tadqiq etish kompetensiyalarini shakllantirishdagi imkoniyatlari asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar. *STEM-ta’lim, maktabgacha ta’lim, innovatsion pedagogik texnologiyalar, fanlararo integratsiya, tabiiy fanlar, matematika, texnologiya, muhandislik, modellashtirish, konstruksiyalash, robototexnika, dasturlash, 3D-loyihalash, vizualizatsiya, amaliy faoliyat, tadqiqotchilik ko‘nikmalari, ijodiy fikrlash, mantiqiy fikrlash, kompetensiya, innovatsion ta’lim.*

KIRISH. Hozirgi vaqtda ta’lim tizimida o‘qitish sifatini oshirish maqsadida pedagogik innovatsiyalar va kompyuter metodologiyalarini faol joriy etish amalga oshirilmoqda, chunki sifat ta’lim jarayoni samaradorligining belgilovchi mezonidir. Maktabgacha ta’lim pedagoglari ushbu texnologiyalarni o‘z ishlariga faol tatbiq etmoqdalar, shu sababli ularning asosiy vazifasi bolalar bilan ishlashni tashkil etish usullari va shakllarini aniqlashdan iboratdir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari — bu TRIZ metodikasidan tortib, negizida loyiha ustida jamoaviy ishlash yotadigan STEM-ta’limni rivojlantirishgacha bo‘lgan turli innovatsiyalarni sinab ko‘rish uchun haqiqiy poligondir. Bundan tashqari, STEAM ijodkorlik, emotsiyalar va tuyg‘ular uchun javob beradigan miyaning o‘ng yarim sharini ishga solishga imkon beradi. [1]

Zamonaviy dunyo ta’lim oldiga murakkab vazifalarni qo‘ymoqda: o‘rganish qiziqarli bo‘lishi, ta’lim maroqli shaklda o‘tishi, bilim esa amaliyotda qo‘llanilishi kerak. Yuqori texnologik mahsulotlar va innovatsion texnologiyalar zamonaviy jamiyatning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ta’limdagi integratsion tendensiya rolining ortishi zamonaviy jamiyatning yangi rivojlanish bosqichida — axborot bosqichida mavjud bo‘lishiga olib keldi. Axborot texnologiyalari ishlab chiqarishda, kundalik hayotda, ta’lim tizimida keng qo‘llanilmoqda hamda jamiyat rivojlanishini tezlashtirishga qodir. Yuqori texnologik innovatsiyalar, shiddatli axborot oqimlari va ishlanmalar hayotimizning barcha sohalarini o‘zgartirmoqda, shuningdek jamiyat rivojlanishini tezlashtirishga qodir. Yuqori texnologik innovatsiyalar, shiddatli axborot oqimlari va ishlanmalar hayotimizning barcha sohalarini o‘zgartirmoqda,

shuningdek, shaxsning qiziqishlari hamda jamiyat ehtiyojlari ham o‘garib bormoqda.

Modellashtirish, robototexnika, dasturlash, konstruksiyalash, 3D-loyihalash va boshqa ko‘plab yo‘nalishlar — butun dunyodagi zamonaviy maktabgacha yoshdagi bolalar va maktab o‘quvchilarini qiziqtirayotgan omillardir. Ushbu qiziqishlarni amalga oshirish uchun esa yanada murakkab kompetensiyalar va ko‘nikmalar talab etiladi. Faqat bilish va uddalashning o‘zi yetarli emas, balki kashf qilish hamda tadqiq etish ham muhimdir. [4]Bir vaqtning o‘zida matematika va fan, muhandislik hamda texnologiya kabi asosiy akademik sohalarda rivojlanish talab etiladi, bularni bir so‘z bilan — STEM (science, technology, engineering and mathematics) deb birlashtirish mumkin. Ushbu qisqartma (abbreviatura) ham ushbu fanlarni birlashtirish, ham ta’lim jarayoniga alohida yondashuvni belgilash uchun qo‘llaniladi.

STEM-yondashuvning mohiyati shundaki, bilimlarni egallash asolida ilmiy hodisalarni ko‘rgazmali tasvirlash (vizualizatsiya) yotadi, bu esa barcha nazariy qonuniyatlarni va ularning amaliy qo‘llanilishini ko‘rgazmali tarzda ko‘rish hamda u yoki bu hodisa, jarayon, tabiat qonuni va hokazolarni tushunish imkonini beradi. STEM-ta’lim asosida fanlar alohida-alohida emas, balki hammasi birgalikda va amaliy masalalarga tatbiq etilgan holda o‘rganiladi. Aynan shunday integrativ yondashuv shunchaki bilimlar majmuasini yodlamasdan, vaziyatni yaxlit (birtutash) ko‘rish imkonini beradi.

STEM-ta’limning paydo bo‘lishi amerikalik olim R. Kolvell nomi bilan bog‘liq bo‘lib, u 1990-yillarda "STEM" qisqartmasini taklif etgan, keyinchalik AQSH Milliy fan jamg‘armasi ushbu atamani tabiiy fanlar, texnika, muhandislik va matematikani birlashtiruvchi atama sifatida faol qo‘llay boshlagan. Ushbu g‘oya AQSH jamoat tashkilotlari, hukumati va ko‘plab korporatsiyalari tomonidan qo‘llab-quvvatlandi. Natijada STEM tamoyillari ko‘plab Amerika universitetlarida ta’lim dasturlarini shakllantirish uchun faol qo‘llanila boshlandi. [5]

Bugungi kunda AQSH oliy ta’lim tizimida tayyorlov dasturlari STEM konsepsiyasiga muvofiq tuzilgan yuzlab ilmiy va muhandislik mutaxassisliklari mavjud. Bunda talabaning diplom ishi texnologik kompaniyadagi amaliyot hamda mutaxassislar bilan yelkama-yelka murakkab texnologik loyihalarda ishtirok etish bilan birlashtiriladi. Bu tufayli texnologik kompaniyalar universitetni bitirish bilanoq yuqori malakali mutaxassislarga ega bo‘ladilar. Keyinchalik ushbu yondashuv dunyoning ko‘plab mamlakatlari tomonidan ommalashtirildi. Hozirgi vaqtda STEM-mutaxassislarni tayyorlash Fransiya, Buyuk Britaniya, Avstraliya, Isroil, Xitoy, Kanada, Turkiya va bir qator boshqa mamlakatlar OOTlarida olib borilmoqda. Geografiyaning kengayishi bilan bir vaqtda STEM-yondashuv

elementlarining ta’lim piramidasi bo‘ylab pastga, ya’ni maktab va maktabgacha ta’lim tizimiga yoyilishi ham yuz berdi.

Rossiyada STEM-ta’limning faol rivojlanishi 2010-yildan boshlandi. Ko‘plab OOTlar fan, texnologiya va matematika (STEM) sohasidagi ta’lim yetakchilarining nufuzli xalqaro tarmog‘iga a’zo bo‘ldilar. 2014-yilda Rossiya Federatsiyasi Prezidenti V.V. Putin Federal Majlisga Yo‘llagan murojaatnomasida muhandislik ta’limini jahon darajasiga olib chiqish vazifasini topshirdi, bu esa RF Prezidentining 01.12.2016-yildagi 642-sonli "Rossiya Federatsiyasining ilmiy-texnologik rivojlanish strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmonida o‘z aksini topdi.[1] Bu jamiyatimiz va davlatimiz rivojiga salmoqli hissa qo‘shadigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash imkonini berdi. Bolalar ta’lim muassasalari, maktablar va institutlarda esa loyihalash, robototexnika, modellashtirish va konstruksiyalash yetakchi o‘rinni egallay boshlamoqda.

STEM-ta’lim — bu, eng avvalo, tabiiy fanlarni muhandislik, texnologiya va matematika bilan birgalikda o‘rganishni o‘z ichiga olgan to‘laqonli va tizimli ta’limdir. Shuningdek, bu o‘quvchilarga amaliy va fanlararo (pantara) yondashuvni qo‘llagan holda ta’lim berish g‘oyasi asosida loyihalashtirilgan o‘quv rejasidir.

Zamonaviy ilg‘or tizim, an’anaviy ta’limdan farqli o‘laroq, o‘rganilayotgan ilmiy metodni kundalik hayotda qanday qo mezonlarda qo‘llash mumkinligini amalda ko‘rsatishga imkon beruvchi aralash muhitni ifodalaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar va o‘quvchilar matematika va fizikadan tashqari dasturlash hamda robototexnikani ham tadqiq etadilar. Bolalar aniq fanlar bilimlarining amalda qo‘llanishini o‘z ko‘zlari bilan ko‘radilar.

STEM-ta’lim o‘quv jarayoni, karyera va keyingi kasbiy o‘sishni bog‘laydigan o‘ziga xos ko‘prikdir. Innovatsion ta’lim konsepsiyasi bolalarni texnik jihatdan rivojlangan dunyoga professional darajada tayyorlash imkonini beradi.

STEM-ta’limning tamoyillari va texnologiyalari.

STEM-yondashuvning **asosiy maqsadi** — an’anaviy ta’limga xos bo‘lgan amaliy masalalarni yechishdan uzilib qolganlikni bartaraf etish hamda o‘quvchilar uchun o‘quv fanlari o‘rtasida tushunarli aloqalarni o‘rnatishdir.

STEM-ta’lim asosida quyidagi tamoyillar yotadi:

1. Ta’limni tashkil etishning loyiha shakli va STEMning amaliy yo‘naltirilganligi (an’anaviy sinf-dars ta’limiga nisbatan) Davlat ta’lim standartlari (DTS / FGOS) talablarini amalga oshirish uchun yanada qulay motivatsion va predmetli zamin yaratadi:

— faol o‘quv-bilish faoliyatini tashkil etish;

— ijtimoiy ahamiyatga ega mehnatda ishtirok etish va amaliy tajriba ortirish;

— olingan bilimlarni amaliyotda, shu jumladan ijtimoiy-loyihaviy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatini shakllantirish;
— tengdoshlar bilan muloqot va hamkorlikda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish;
— kasblar olamida mo‘ljal olish hamda kelajakdagi kasbni tanlashning asos sifatida barqaror bilish qiziqishlarini shakllantirish.

2. Fanlararo aloqadorlikka yo‘naltirilganlik va STEM doirasida toplanib borilgan matematika va tabiiy fanlarni kompleks o‘zlashtirish tajribasi quyidagilar uchun yanada qulay sharoitlarni yaratadi:

— ta’limiy masalalarni yechishda matematik va tabiiy-ilmiy bilimlarni qo‘llash;
— gipotezalarni (taxminlarni) shakllantirish, tajribalarni rejalashtirish va o‘tkazish, olingan natijalarni baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish;
— insonning kundalik hayotida matematika va informatikaning ahamiyatini anglash;
— real vaziyatlarni algebra va geometriya tillarida modellashtirish hamda qurilgan modellarni matematik usullar bilan tadqiq etish ko‘nikmasini shakllantirish;
— statistik ma’lumotlar bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish;
— mashina va mexanizmlar, harakatlanish va aloqa vositalari, maishiy texnikalar, sanoat texnologik jarayonlari va hokazolarning fizik asoslari hamda ishlash tamoyillarini tushunish.

Metodik darajada STEM-yondashuv shuni nazarda tutadiki, texnologik masalalarni yechishdan tashqari, loyiha faoliyatida bolalar:
— jamoada ishlash ko‘nikmalarini egallaydilar;
— konstruktiv (bunyodkorona) tanqid qilish va o‘z fikrini himoya qilishni o‘rganadilar;
— taqdimot qilish (prezentatsiya) kompetensiyalarini o‘zlashtiradilar;
— noaniqlik sharoitida g‘oyalarni generator qilishni (ishlab chiqishni) o‘rganadilar;
— mahsulot yaratish va uni ommalashtirish uchun dizayn hamda marketing tamoyillarini qo‘llaydilar;
— faoliyatning turli sohalarida texnologiyalarni qo‘llashning ijodiy potensialini anglaydilar.

Shunday qilib, o‘quv-tarbiya jarayonida ham "qattiq" ko‘nikmalarni (*hard skills*), ham "yumshoq" ko‘nikmalarni (*soft skills*) shakllantirish va rivojlantirishga yetarlicha e’tibor qaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Sanders M. STEM, STEM Education, STEMmania // The Technology Teacher. — 2009. — Vol. 68, No. 4. — P. 20–26.

2. Bybee R.W. The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. — Arlington, VA: NSTA Press, 2013. — 130 p.
3. Kelley T.R., Knowles J.G. A conceptual framework for integrated STEM education // International Journal of STEM Education. — 2016. — Vol. 3. — Article 11.
4. National Research Council. Successful K-12 STEM Education: Identifying Effective Approaches in Science, Technology, Engineering, and Mathematics. — Washington, DC: The National Academies Press, 2011.
5. Honey M., Pearson G., Schweingruber H. (Eds.). STEM Integration in K-12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research. — Washington, DC: The National Academies Press, 2014.
6. Yakman G. STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education. — Virginia Polytechnic Institute and State University, 2008.
7. Российская Федерация. Указ Президента Российской Федерации от 01.12.2016 № 642 «О Стратегии научно-технологического развития Российской Федерации».
8. Федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования. — Москва: Министерство образования и науки Российской Федерации, 2013.
9. Волосовец Т.В., Маркова В.А., Аверин С.А. STEM-образование детей дошкольного и младшего школьного возраста: парциальная модульная программа развития интеллектуальных способностей. — Москва: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2018.
10. Кузнецова В.А. STEM-образование как инновационный подход в современном образовательном процессе // Современные проблемы науки и образования. — Москва.
11. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. — Москва: Народное образование, 1998. — 256 с.

O‘QITUVCHINING KASBIY FAOLIYATINI O‘ZINI TAHLIL QILISH, REJALASHTIRISH VA NATIJADORLIGINI BAHOLASH ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Melliyeva Dilfuza O‘ralovna
Denov Tadbirkorlik va Pedagogika Instituti, Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o‘qituvchining kasbiy rivojlanishida pedagogik refleksiya, o‘quv faoliyatini tahliliy monitoring qilish, baholash va o‘z-o‘zini baholash kompetensiyalarining o‘rni yoritilgan. Ta’lim sifatini ta’minlashda an’anaviy ma’muriy nazoratdan ko‘ra, pedagogning o‘z faoliyatini muntazam tahlil qilishi, dars jarayonini monitoring qilishi, hamkasblari bilan hamkorlikda rejalashtirish va kasbiy tajriba almashishining samaradorligi asoslangan. Shuningdek, o‘qituvchining kasbiy o‘z-o‘zini anglashi uning «Men» konsepsiyasini shakllantiruvchi muhim psixologik-pedagogik omil sifatida tahlil etilib, uning kognitiv, affektiv va faoliyatli sathlari ochib berilgan. Maqolada pedagogik faoliyatni mezonli*

baholash, o‘z-o‘zini baholash, refleksiv tahlil hamda dars natijalarini korreksiyalash mexanizmlarining o‘qituvchining kasbiy mahoratini takomillashtirishdagi ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Pedagogik refleksiya asosida o‘qituvchining o‘z faoliyatidagi muammolarni aniqlashi, ularning sabablarini tahlil qilishi, muqobil yechimlarni ishlab chiqishi va keyingi pedagogik faoliyatini prognostik rejalashtirishi uzluksiz kasbiy rivojlanishning muhim sharti sifatida asoslangan. Shuningdek, D. Sho‘nning reflektiv amaliyot konsepsiyasi asosida pedagogning o‘z faoliyatini anglash, baholash va takomillashtirish jarayonlari nazariy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar. P*edagogik refleksiya, kasbiy rivojlanish, o‘qituvchining o‘z-o‘zini anglashi, kasbiy «Men» konsepsiyasi, reflektiv amaliyot, tahliliy monitoring, pedagogik faoliyat, o‘z-o‘zini baholash, mezonli baholash, kasbiy kompetensiya, metakognitiv boshqaruv, pedagogik hamkorlik, jamoaviy rejalashtirish, kasbiy hamkorlik, dars tahlili, prognostik rejalashtirish, pedagogik korreksiya, uzluksiz kasbiy rivojlanish.*

Аннотация: *В данной статье освещается роль педагогической рефлексии, аналитического мониторинга образовательной деятельности, оценочных и самооценки компетенций в профессиональном развитии учителя. Обеспечение качества образования основывается на эффективности регулярного анализа учителем собственной деятельности, мониторинга процесса урока, планирования в сотрудничестве с коллегами и обмена профессиональным опытом, а не на традиционном административном контроле. Также анализируется профессиональное самосознание учителя как важный психолого-педагогический фактор, формирующий его концепцию «я», раскрывая ее когнитивный, аффективный и деятельностный уровни. В статье показана важность критериальной оценки педагогической деятельности, самооценки, рефлексивного анализа и механизмов коррекции результатов уроков для повышения профессиональных навыков учителя. На основе педагогической рефлексии способность учителя выявлять проблемы в своей работе, анализировать их причины, разрабатывать альтернативные решения и прогнозно планировать свою будущую педагогическую деятельность рассматривается как важное условие непрерывного профессионального развития. Кроме того, на основе концепции рефлексивной практики Д. Шёна теоретически освещаются процессы понимания, оценки и совершенствования собственной работы учителя.*

Ключевые слова: *педагогическая рефлексия, профессиональное развитие, самосознание учителя, концепция профессионального «я», рефлексивная практика, аналитический мониторинг, педагогическая деятельность, самооценка, критериальная оценка, профессиональная компетентность, метакогнитивное управление, педагогическое сотрудничество, командное планирование, профессиональное сотрудничество, анализ уроков, прогнозное планирование, педагогическая коррекция, непрерывное профессиональное развитие.*

Abstract: *This article highlights the role of pedagogical reflection, analytical monitoring of educational activities, and assessment and self-assessment of competencies in teacher professional development. Ensuring the quality of education is based on the effectiveness of regular teacher analysis of their own activities, monitoring of the lesson process, planning in collaboration with colleagues, and sharing professional experiences, rather than on traditional administrative control. The article also analyzes the teacher's professional self-awareness as an important psychological and pedagogical factor shaping their self-concept, revealing its cognitive, affective, and activity-based levels. The article demonstrates the importance of criteria-based assessment of pedagogical activity, self-assessment, reflective analysis, and mechanisms for correcting lesson results in improving teachers' professional skills. Based on pedagogical reflection, the teacher's ability to identify problems in their work, analyze their causes, develop alternative solutions, and plan their future teaching activities predictively is considered an important condition for continuous professional development. Furthermore, based on D. Schön's concept of reflective practice, the processes of understanding, evaluating, and improving a teacher's own work are theoretically illuminated.*

Key words: *pedagogical reflection, professional development, teacher self-awareness, concept of professional self, reflective practice, analytical monitoring, pedagogical activity, self-assessment, criteria-based assessment, professional competence, metacognitive management, pedagogical collaboration, team planning, professional collaboration, lesson analysis, predictive planning, pedagogical correction, continuous professional development.*

Pedagogik refleksiya, darsni tahliliy monitoring qilish va kasbiy hamkorlik modellari Tadqiqotchilarning e'tirof etishicha, ta'lim tizimi rivojlangan mamlakatlarda o‘qituvchining kasbiy o‘sishini faqat tashqi ma'muriy nazorat yoki an'anaviy tekshiruvlar orqali ta'minlash samarasiz ekanligi o‘tgan asrning 70–80-yillaridayoq o‘z isbotini topgan [6; 124-128-b]. Natijada ta'lim sifatini oshirishning hal qiluvchi omili sifatida o‘qituvchilarning bevosita ish joyida o‘z faoliyatini tahlil qilish, darslarni birgalikda rejalashtirish va monitoring mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish tizimiga o‘tildi [2; 100-105-b]. Dastlabki yillarda pedagogik tahlil tizimsiz va qat'iy mezonlarsiz shakllangan bo‘lsa-da, keyinchalik bu jarayon institutsional tus oldi hamda o‘qituvchi faoliyatini kompleks qo‘llab-quvvatlashning quyidagi ustuvor mexanizmlari amaliyotga joriy etildi:

Jamoaviy pedagogik rejalashtirish va moslashuvchan yondashuv: O‘quv jarayonini rejalashtirish faqat yakka tartibdagi majburiyat emas, balki fan o‘qituvchilari, metodistlar va amaliyotchi psixologlardan iborat pedagogik guruhning hamkorlikdagi prognostik faoliyatiga aylandi [7; 17-40-b]. Dars rejalari o‘quvchilarning real o‘zlashtirish sur'ati va aqliy imkoniyatlarini oldindan prognoz qilgan holda, muqobil o‘qitish ssenariylari asosida tuzila boshlandi [5; 301-305-b].

Sinfdagi dars jarayonini interaktiv monitoring qilish: Dars xonasida o‘quvchilar sonining me'yorlashtirilishi hamda fanni o‘qitishda ikki nafar pedagogning (yetakchi mutaxassis va koordinator-o‘qituvchining) hamkorlikdagi faoliyati yo‘lga qo‘yilishi har bir o‘quvchining kognitiv faolligini bevosita darsning o‘zida aniq monitoring qilish imkonini berdi [4; 75-79-b]. Bu esa o‘qituvchiga dars o‘rtasida o‘qitish metodikasini zudlik bilan qayta moslashtirish (operativ korreksiya) imkonini yaratdi. Refleksiv tahlil va o‘zaro kasbiy ko‘mak madaniyati: Maktablarda bir martalik rasmiy attestatsiyalardan ko‘ra, o‘qituvchilarning darslarini muntazam kuzatish, o‘zaro tajriba almashish va tahliliy muhokama qilish doimiy amaliyotga kiritildi [1; 5-31-b]. O‘qituvchi o‘z darsidagi kamchiliklarni ochiq anglab yetishi, xatolarini kasbiy o‘sish imkoniyati sifatida qabul qilishi uchun qulay psixologik muhit shakllantirildi [3; 135-146-b].

Mezonli baholash va uzluksiz malaka oshirish tizimi: Pedagoglarning faoliyatini baholash faqat o‘quvchilarning yakuniy baholari orqali emas, balki o‘qituvchining o‘z oldiga qo‘ygan kasbiy maqsadlariga erishish dinamikasi, portfolio tahlili va amaliyotdagi tadqiqotchilik ko‘nikmalari asosida mezonlashtirildi. Shu bilan birga, maktab rahbarlari va pedagoglar uchun bevosita

ish jarayonidan uzilmagan holda har yili qat’iy belgilangan soatlarda maxsus refleksiv treninglar hamda mahorat darslaridan o‘tish amaliy normaga aylantirildi. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, pedagogning kasbiy rivojlanishi tashqi ma’muriy bosim bilan emas, balki uning o‘z faoliyatini anglash darajasi, prognostik rejalashtirish salohiyati, dars jarayonidagi doimiy monitoringi hamda o‘z ish natijalarini mezonli baholay olish layoqati bilan bevosita belgilanadi [5; 148-b].

O‘qituvchining o‘z-o‘zini anglashi: kasbiy «Men» konsepsiyasining konseptual asosi va strukturaviy sathlari

Pedagogik faoliyatni metakognitiv boshqarish tizimida o‘qituvchining o‘z-o‘zini anglashi uning kasbiy «Men» konsepsiyasini shakllantiruvchi va uzluksiz rivojlanish trayektoriyasini belgilovchi tayanch didaktik-psixologik poydevor hisoblanadi. Tadqiqotimiz doirasida o‘qituvchining o‘z-o‘zini anglashi deganda, pedagogning o‘z kasbiy-qadriyatli qarashlari, faoliyat motivatsiyasi, metodik kompetensiyalarining real holati (kuchli va zaif jihatlari), hissiy-emotsional barqarorligi hamda ta’lim oluvchilar bilan subyekt-subyekt munosabatlarini xolisona idrok etish, tahlil qilish va baholashga qaratilgan integral intellektual salohiyati tushuniladi [2; 155-157-b].

Mazkur refleksiv jarayon ko‘p qirrali murakkab tuzilmaga ega bo‘lib, o‘qituvchining kasbiy o‘z-o‘zini anglashi quyidagi uchta o‘zaro bog‘liq funksional sathlar integratsiyasida namoyon bo‘ladi:

1. **Kognitiv sath:** O‘qituvchi o‘zining fan doirasidagi nazariy-metodik bilim zaxirasi, didaktik vositalarining zamonaviylik darajasi hamda ularning dars jarayonidagi amaliy samaradorligini chuqur tushunadi, mavjud bilimlari bilan o‘quv dasturi talablari o‘rtasidagi tafovutni aniq tasavvur etadi [4; 68-70-b].
2. **Affektiv sath:** O‘quv jarayonidagi kognitiv zo‘riqishlar va ziddiyatli holatlarni boshqarish, auditoriyada qulay psixologik iqlimni saqlash, o‘zining stressga chidamliligini ta’minlash hamda hissiy holatini ongli nazorat qila olish layoqatini ifodalaydi [7; 20-24-b].
3. **Faoliyatli sathi:** O‘zining pedagogik muloqot va yetakchilik uslubining (avtoritar, demokratik yoki liberal) o‘quvchilarning motivatsiyasi, mustaqil fikrlashi hamda o‘quv yutuqlariga ko‘rsatayotgan bevosita ta’sirini tanqidiy tahlil qilish va kerakli tuzatishlarni kiritishda namoyon bo‘ladi.

Ushbu jarayon D. Sho‘nning reflektiv amaliyot konsepsiyasiga to‘la mos kelgan holda [6; 234-237-b], o‘qituvchini an’anaviy qotib qolgan didaktik stereotiplar va reproduktiv andozalardan xalos etadi hamda uni o‘z faoliyatini ongli loyihalashtiruvchi, mustaqil tadqiqotchi-mualliflik pozitsiyasiga olib chiqishning fundamental didaktik sharti bo‘lib xizmat qiladi.

Baholash va o‘z-o‘zini baholash qobiliyati: Natijaviy-korreksion mexanizm va kasbiy yuksalish omili

Pedagogik jarayonning yaxlit tizimida baholash va o‘z-o‘zini baholash faoliyati o‘quv-tarbiya jarayonining natijaviy-korreksion hamda metakognitiv yakunlovchi bosqichi sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu didaktik hodisa ikki tomonlama, o‘zaro uzviy bog‘liq yo‘nalishda amalga oshiriladi: birinchisi — o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari hamda kognitiv rivojlanish dinamikasini baholash bo‘lsa, ikkinchisi — o‘qituvchining o‘z kasbiy faoliyati, qo‘llagan metodikasi va erishilgan natijalarni tanqidiy-tahliliy baholashidir.

Pedagogning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlashda aynan o‘z-o‘zini baholash kompetensiyasi hal qiluvchi katalizator vazifasini o‘taydi. Mazkur qobiliyat quyidagi konseptual mexanizmlar orqali o‘qituvchining kasbiy mahoratini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi:

1. **Mezonli (kriterial) diagnostik tahlil:** O‘qituvchi o‘tkazilgan dars va o‘quv faoliyati natijalarini subyektiv hissiyotlar, hissiy taassurotlar yoki tasodifiy omillar asosida emas, balki oldindan aniq belgilangan kognitiv, operatsional va amaliy indikatorlar doirasida xolisona audit qiladi.

2. **Nedeterministik sabab-oqibatli tahlil madaniyati:** Ta’lim oluvchilar tomonidan materialning yetarli o‘zlashtirilmasligi sabablarini biryoqlama tarzda faqat o‘quvchining shaxsiy iqtidori yoki motivatsiyasining pastligi bilan bog‘lab qo‘ymasdan, o‘zining darsni loyihalash, axborotni taqdim etish va monitoring qilishdagi metodik kamchiliklarini xolis aniqlash hamda ularni bartaraf etish yo‘llarini izlashda namoyon bo‘ladi.

«Harakatdan keyingi refleksiya»: D. Sho‘nning reflektiv amaliyot modeliga muvofiq, yakunlangan dars yoki pedagogik siklni retrospektiv tahlil qilish, yuzaga kelgan didaktik qiyinchiliklar va erishilgan yutuqlarni konseptual idrok etish hamda kelgusi mashg‘ulotlarni prognostik tahlil qilingan.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Black P. Developing the theory of formative assessment / P. Black, D. Wiliam // Educational Assessment, Evaluation and Accountability. – 2009. – Vol. 21. – № 1. – P. 5–31.

2. Day C. Developing Teachers: The Challenges of Lifelong Learning / C. Day. – London: Falmer Press, 1999. – 240 p.

3. Guskey T.R. Evaluating Professional Development / T.R. Guskey. – Thousand Oaks, CA: Corwin Press, 2000. – 336 p.

4. Kyriacou C. Effective Teaching in Schools: Theory and Practice / C. Kyriacou. – 3rd ed. – Cheltenham: Nelson Thornes, 2009. – 168 p.

5. Pollard A. Reflective Teaching in Schools / A. Pollard. – 4th ed. – London: Bloomsbury Academic, 2014. – 600 p.

6. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action / D.A. Schön. – New York: Basic Books, 1983. – 384 p.
7. Vangrieken K. Teacher collaboration: A systematic review / K. Vangrieken, F. Dochy, E. Raes, E. Kyndt // Educational Research Review. – 2015. – Vol. 15. – P. 17–40.

BOSHLANG‘ICH SINFLAR UCHUN INNOVATSION METODLAR VA AMALIY NATIJALAR

To‘ymurodova Nilufar Ismoil qizi
Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi
Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish imkoniyatlari O‘zbekiston umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich sinflari uchun yaratilgan darsliklar asosida tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy manbalarini 1-sinf “Ona tili”, 1-sinf “Matematika”, 2-sinf “Matematika”, 4-sinf “Ona tili” va 4-sinf “Matematika” darsliklarida berilgan mashq, topshiriq, masala, matn, savol va amaliy faoliyatlar tashkil etdi. Darsliklardagi o‘quv materiallarini innovatsion metodlar bilan uyg‘unlashtirishning pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan. Jumladan, “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Insert”, “Sinkveyn”, “Muammoli vaziyat”, “Matematik domino”, “Men izlayman”, “Rolli o‘yin”, “Loyiha” va “Bumerang” metodlarini boshlang‘ich sinf darsliklaridagi topshiriqlarga moslashtirish usullari ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijasida innovatsion metodlardan maqsadli foydalanish o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish, mustaqil fikrlash, og‘zaki va yozma nutq, matematik tafakkur, muammoni hal qilish va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslangan. Maqolada boshlang‘ich sinf darslarida innovatsion metodlarni qo‘llash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, innovatsion metod, darslik, pedagogik texnologiya, interaktiv metod, mustaqil fikrlash, matematik tafakkur, nutqiy kompetensiya, muammoli ta’lim, amaliy natija.*

Аннотация. *В статье анализируются возможности использования инновационных методов в начальном образовании на основе учебников, предназначенных для начальных классов общеобразовательных школ Узбекистана. Основными источниками исследования являются учебники «Родной язык» для 1 класса, «Математика» для 1 и 2 классов, «Родной язык» и «Математика» для 4 класса. Рассматриваются педагогические возможности интеграции учебного материала с инновационными методами. Предлагаются способы адаптации методов «Мозговой штурм», «Кластер», «Инсерт», «Синквейн», «Проблемная ситуация», «Математическое домино», «Я ищу», «Ролевая игра», «Проект» и «Бумеранг» к заданиям учебников. Обосновано, что целенаправленное применение инновационных методов способствует повышению активности учащихся, развитию самостоятельного мышления, устной и письменной речи, математического мышления, навыков решения проблем и сотрудничества.*

Ключевые слова: *начальное образование, инновационный метод, учебник, педагогическая технология, интерактивный метод, самостоятельное мышление, математическое мышление, речевая компетентность, проблемное обучение, практический результат.*

Abstract. *This article analyzes the possibilities of using innovative methods in primary education based on textbooks designed for primary school students in Uzbekistan. The main sources of the study include the Grade 1 Mother Tongue textbook, Grade 1 and Grade 2 Mathematics textbooks, and Grade 4 Mother Tongue and Mathematics textbooks. The study examines the pedagogical potential of integrating textbook materials with innovative teaching methods. Methods such as brainstorming, clustering, INSERT, cinquain, problem-based situations, mathematical dominoes, role-play, project-based learning, and the boomerang method are adapted to textbook exercises and learning tasks. The study demonstrates that purposeful application of innovative methods can increase students’ classroom engagement and contribute to the development of independent thinking, oral and written communication, mathematical reasoning,*

problem-solving and collaboration skills. Practical recommendations for applying innovative methods in primary school lessons are also proposed.

Keywords: *primary education, innovative method, textbook, pedagogical technology, interactive method, independent thinking, mathematical reasoning, speech competence, problem-based learning, practical outcomes.*

KIRISH. Bugungi ta’lim jarayonida o‘quvchiga tayyor bilimlarni yetkazish bilan bir qatorda, uning mustaqil fikrlashi, savol berishi, muammoni aniqlashi, yechim izlash va o‘z fikrini asoslay olish qobiliyatlarini rivojlantirish muhim vazifalardan biridir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning keyingi ta’lim faoliyati uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarning dastlabki poydevorini yaratishi bilan alohida ahamiyatga ega.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi mavhum tushunchalardan ko‘ra aniq predmetlar, rasmlar, harakatlar, savollar, o‘yinlar va hayotiy vaziyatlar orqali bilimni osonroq o‘zlashtiradi. Shu sababli mazkur bosqichda innovatsion metodlardan foydalanish o‘quv materialini bolaning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda o‘zlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Boshlang‘ich ta’limda innovatsion metodlarni qo‘llashning muhim manbalaridan biri darslik hisoblanadi. Darslik faqat bilim beruvchi manba emas, balki o‘quvchini mustaqil ishlashga, fikrlashga, savollarga javob topishga va amaliy topshiriqlarni bajarishga yo‘naltiruvchi didaktik vositadir.

Masalan, 1-sinf “Ona tili” darsligida o‘quvchilarning til birliklarini kuzatishi, so‘z va gaplar bilan ishlashi, o‘qish va yozishga oid topshiriqlarni bajarishi uchun turli mashqlar berilgan. Darslik T. G‘afforova, E. Shodmonov va X. G‘ulomova tomonidan yaratilgan bo‘lib, 2019-yilda “Sharq” nashriyotida chop etilgan.
1-sinf “Matematika” darsligida esa sonlar, amallar, ketma-ketlik, mantiqiy tushunchalar, geometrik shakllar va qiziqarli masalalar bilan bog‘liq topshiriqlar berilgan. Darslik M. Ahmedov, N. Abdurahmonova va M. Jumayevlar tomonidan tayyorlangan.

Shu jihatdan darsliklarda mavjud topshiriqlarni innovatsion metodlar bilan qayta tashkil qilish o‘quv materialining mazmunini o‘zgartirmagan holda ta’lim jarayonining metodik samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi — boshlang‘ich sinf darsliklaridagi o‘quv topshiriqlarini innovatsion metodlar asosida tashkil etish imkoniyatlarini aniqlash va ularning amaliy natijalarini asoslash.
Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- boshlang‘ich sinf darsliklaridagi topshiriqlarning metodik imkoniyatlarini aniqlash;
- darslik materiallariga mos innovatsion metodlarni tanlash;
- ona tili va matematika darslari uchun amaliy metodik modellar ishlab chiqish;

- innovatsion metodlarning o‘quvchi faoliyatiga ta’sirini tahlil qilish;
- boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotda darslik materiallarini kontent-tahlil qilish, qiyosiy tahlil, pedagogik modellashtirish, tizimlashtirish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy manbalarini quyidagi darsliklar tashkil etdi:

1. 1-sinf “Ona tili” darsligi;
2. 1-sinf “Matematika” darsligi;
3. 2-sinf “Matematika” darsligi;
4. 4-sinf “Ona tili” darsligi;
5. 4-sinf “Matematika” darsligi.

Mazkur darsliklarning elektron nusxalari O‘zbekiston Xalq ta’limi vazirligining Axborot-ta’lim portalida joylashtirilgan. Portalda boshlang‘ich sinflar uchun darsliklar bilan bir qatorda videodarslar, multimedia ilovalari, interaktiv mashqlar, testlar, boshqotirmalar va boshqa elektron ta’lim resurslari ham mavjud.

Tadqiqot davomida innovatsion metodlarni tanlashda uchta mezon asos qilib olindi:

- metodning darslik mazmuniga mosligi;
- metodning o‘quvchi yoshiga mosligi;
- metod orqali aniq o‘quv natijasiga erishish imkoniyati.

BOSHLANG‘ICH SINF DARSLIKLARINING INNOVATSION IMKONIYATLARI

Boshlang‘ich sinf darsliklarining mazmuni o‘quvchini faqat tayyor ma’lumotni qabul qilishga emas, balki topshiriqlarni bajarish, savollarga javob berish, taqqoslash, fikrlash va amaliy faoliyatga yo‘naltiradi.

Masalan, 2-sinf “Matematika” darsligida mashqlar og‘zaki va yozma bajariladigan topshiriqlarga ajratilgan, “o‘ylab top!” turidagi topshiriqlar, multimedia ilovasidan foydalanish va uy vazifalari uchun alohida belgilar mavjud. Bu topshiriqlarni innovatsion metodlar bilan quyidagicha bog‘lash mumkin:

Darslikdagi faoliyat	**Innovatsion metod**	**Rivojlantiriladigan ko‘nikma**
Savol-javob	“Aqliy hujum”	Tezkor fikrlash
Matn bilan ishlash	“Insert”	Tahliliy o‘qish
So‘z va gaplar	“Klaster”	Tizimlashtirish
Masala yechish	“Muammoli vaziyat”	Mantiqiy fikrlash
Hisoblash	“Matematik domino”	Tezkor hisoblash
Rasm asosida hikoya	“Rolli o‘yin”	Nutqiy kompetensiya
Murakkab topshiriq	“Loyiha”	Mustaqil faoliyat

Darslikdagi faoliyat	Innovatsion metod	Rivojlantiriladigan ko‘nikma
Takrorlash	“Bumerang”	Bilimni mustahkamlash

Demak, innovatsion metod darslikni almashtirmaydi. Aksincha, darslikdagi tayyor topshiriqning pedagogik imkoniyatlarini kengaytiradi.

ONA TILI DARSLARIDA INNOVATSION USULLAR

“Klaster” metodidan foydalanish

1-sinf “Ona tili” darsligidagi so‘z va gaplar bilan bog‘liq topshiriqlarni “Klaster” metodi asosida tashkil etish mumkin. Masalan, “Maktab” tushunchasi markazga yoziladi va o‘quvchilar u bilan bog‘liq so‘zlarni mustaqil aytadilar:

MAKTAB

→ o‘qituvchi
→ o‘quvchi
→ kitob
→ daftar
→ qalam
→ sinf
→ doska

Keyingi bosqichda o‘quvchilar hosil bo‘lgan so‘zlardan gap tuzadilar.

Masalan:

Maktabimiz katta.

Men maktabga bordim.

Bu usulda bitta topshiriqning o‘zi uch bosqichda bajariladi: so‘z topish, so‘zlarni guruhlash va gap tuzish.

Amaliy natija: o‘quvchining lug‘at boyligi kengayadi, so‘zlarni mazmunan bog‘lash va mustaqil gap tuzish ko‘nikmasi rivojlanadi.

“Aqliy hujum” metodi

Darslikdagi matn yoki mavzu asosida o‘qituvchi o‘quvchilarga ochiq savollar beradi.

Masalan:

“Yaxshi o‘quvchi qanday bo‘lishi kerak?”

O‘quvchilar o‘z fikrlarini aytadilar:

- bilimli;
- odobli;
- mehnatsevar;
- kitobsevar;

- do‘stlariga yordam beradigan.

Keyinchalik aytilgan javoblar guruhlanadi va ulardan gaplar tuziladi.
Bu metodning afzalligi shundaki, o‘quvchi javobni darslikdan aynan ko‘chirmaydi, balki o‘z fikri asosida shakllantiradi.

O‘QISH DARSLARIDA “ROLLI O‘YIN”LAR

Boshlang‘ich sinf o‘qish materiallari orasida ertak, hikoya, she’r va dialogik mazmundagi matnlar mavjud. Axborot-ta’lim portalida 1–3-sinflar uchun turli o‘qish materiallari, videodarslar, animatsiyalar va interaktiv mashqlar ham berilgan.

Masalan, matnda ikki yoki undan ortiq qahramon ishtirok etsa, o‘quvchilarga qahramonlarning rollarini taqsimlash mumkin.
Bir o‘quvchi — muallif,
ikkinchi o‘quvchi — birinchi qahramon,
uchinchi o‘quvchi — ikkinchi qahramon rolini bajaradi.
Bunda matn oddiy o‘qilmaydi, balki obrazli ijro etiladi.
Amaliy natija: ifodali o‘qish, talaffuz, intonatsiya, muloqot va o‘z fikrini erkin ifodalash ko‘nikmalari rivojlanadi.

MATEMATIKA DARSLARIDA INNOVATSION USULLAR

Boshlang‘ich matematika darslarida innovatsion metodlardan foydalanish uchun darslikdagi sonlar, arifmetik amallar, ketma-ketlik, mantiqiy topshiriqlar, geometrik shakllar va masalalardan foydalanish mumkin.

1-sinf “Matematika” darsligining mazmunida ketma-ketlikni davom ettirish, mantiqiy tushunchalar, turli shakllar yasash va qiziqarli masalalar kabi topshiriqlar mavjud.

“Matematik domino” usuli

O‘qituvchi kartochkalar tayyorlaydi. Birinchi kartochkada misol, keyingi kartochkada esa shu misolning javobi beriladi.
Masalan:
7 + 3 → 10
10 – 4 → 6
6 + 5 → 11
11 – 3 → 8

O‘quvchilar kartochkalarni to‘g‘ri ketma-ketlikda joylashtiradilar.
Bu metod orqali oddiy hisoblash mashqi o‘yin shakliga keltiriladi.

Amaliy natija: hisoblash tezligi, diqqat va mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlash qobiliyati rivojlanadi.

“Muammoli vaziyat” usuli

4-sinf “Matematika” darsligida chizma asosida masala tuzish, sonlarni taqqoslash, tenglamalarni yechish va hayotiy mazmundagi masalalar mavjud.

Masalan, darslikda kitoblarning turli yillarda nashr etilgan nusxalari sonini taqqoslashga oid topshiriq keltirilgan.

Bunday topshiriqni quyidagicha tashkil qilish mumkin:

Muammo: 2013-yilda ma’lum miqdorda, 2017-yilda esa undan ko‘proq kitob nashr etilgan. Qaysi yilda qancha ko‘p kitob nashr etilgan?

O‘quvchilar:

1. masala shartini ajratadi;
2. ma’lum va noma’lum miqdorlarni aniqlaydi;
3. amal tanlaydi;
4. hisoblaydi;
5. javobni izohlaydi.

Bu jarayonda o‘qituvchi tayyor amalni aytmaydi. O‘quvchining o‘zi qaysi amalni bajarish kerakligini aniqlaydi.

Amaliy natija: matematik masalani tushunish, muammoni tahlil qilish va matematik model tuzish ko‘nikmasi rivojlanadi.

“MEN IZLAYMAN” USULLAR

Mazkur metodni 4-sinf “Ona tili” darsligidagi matn va grammatik topshiriqlar bilan bog‘lash mumkin.

Masalan, darslikdagi matndan o‘tgan zamon fe’llarini topish topshirig‘i mavjud. “Rahmdilning daraxti” matnida “bordi”, “uchratdi”, “sotib oldi”, “o‘tkazdi”, “suv quydi” kabi fe’l shakllari bilan ishlanadi.

O‘quvchilarga quyidagi topshiriq beriladi:

“Men izlayman”

1. Matnni o‘qing.
2. Harakat bildirgan so‘zlarni toping.
3. Ularni daftariga yozing.
4. Fe’lning zamonini aniqlang.
5. O‘zingiz shu fe’llardan foydalanib ikkita gap tuzing.

Bu metodda o‘quvchi bir vaqtning o‘zida o‘qiydi, izlaydi, tahlil qiladi va yangi gap yaratadi.

Amaliy natija: grammatik tushunchani yodlashdan ko‘ra, uni matn ichidan mustaqil aniqlash ko‘nikmasi shakllanadi.

“BIR TOPSHIRIQ — BIR NECHA NATIJA” METODIK MODELI

Boshlang‘ich sinf darsliklari asosida olib borilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, bitta darslik topshirig‘ini bir nechta kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirish mumkin.

Masalan, 4-sinf “Ona tili” darsligidagi matn asosida quyidagi faoliyatni tashkil etish mumkin:

1-bosqich: matnni o‘qish.
2-bosqich: fe’llarni topish.
3-bosqich: fe’llarni zamoniga ko‘ra ajratish.
4-bosqich: topilgan fe’llar yordamida yangi gaplar tuzish.
5-bosqich: gaplarni guruhda tekshirish.
6-bosqich: guruh natijasini taqdim etish.
Natijada bitta grammatik topshiriq:

- o‘qish;
- tahlil qilish;
- grammatik bilim;
- yozish;
- nutq;
- hamkorlik

ko‘nikmalarini birlashtiradi.

INNOVATSION USULLARNING AMALIY NATIJALARI

Darslik materiallari asosida ishlab chiqilgan metodik modelni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

Metod	**Darslik materiali**	**Asosiy faoliyat**	**Kutiladigan natija**
Aqliy hujum	Savol va mavzu	Fikr bildirish	Mustaqil fikrlash
Klaster	So‘z va tushunchalar	Guruhlash	Tizimli fikrlash
Rolli o‘yin	Hikoya, ertak, dialog	Obrazga kirish	Nutqiy faollik
Muammoli vaziyat	Matematik masala	Yechim izlash	Mantiqiy tafakkur
Matematik domino	Misollar	Ketma-ketlikni topish	Tezkor hisoblash
Men izlayman	Grammatik matn	Kerakli birlikni topish	Tahliliy o‘qish
Loyiha	Mavzuga oid material	Mustaqil izlanish	Tadqiqotchilik
Bumerang	Takrorlash materiali	Savol-javob	Mustahkamlash
Sinkveyn	Matn yoki tushuncha	Qisqa ijodiy ifoda	Lug‘at va nutq
Insert	Matn	Belgilab o‘qish	Ongli o‘qish

Ushbu jadvaldagi natijalar **aniq eksperimental foizlar sifatida emas**, balki darslik topshiriqlarini innovatsion metodlar bilan tashkil etishdan kelib chiqadigan pedagogik natijalar sifatida talqin qilinadi. Real sinov natijalari alohida pedagogik tajriba-sinov orqali aniqlanishi lozim.

MUHOKAMA

Boshlang‘ich sinf darsliklari tahlili shuni ko‘rsatadiki, innovatsion metodlarni joriy etish uchun darslik mazmunini tubdan o‘zgartirish shart emas. Muhimi, mavjud topshiriqlarga yangi pedagogik faoliyat shaklini berishdir.

Masalan, darslikda “misolni yeching” tarzida berilgan topshiriqni individual ish shaklida bajarish mumkin. Ammo o‘sha topshiriqni “Matematik domino” yoki “Kim tez topadi?” shaklida tashkil etish o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirishi mumkin.

Xuddi shuningdek, ona tili darsligidagi “so‘zlarni ko‘chiring” topshirig‘i oddiy yozma mashq bo‘lib qolmasdan, “Men izlayman” metodi asosida matndan ma’lum grammatik birliklarni topish va ulardan yangi gaplar tuzish topshirig‘iga aylantirilishi mumkin.

Bu yerda innovatsiyaning asosiy mazmuni **topshiriqni almashtirish emas, o‘quvchining topshiriqni bajarish faoliyatini o‘zgartirish**dan iborat.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun metod tanlashda yosh xususiyati ham alohida hisobga olinishi kerak. 1-sinfda o‘yin, rasm, predmet va qisqa savollarga asoslangan metodlar ko‘proq mos bo‘lsa, 3–4-sinflarda muammoli vaziyat, loyiha, guruhli tahlil va mustaqil izlanish elementlarini kengaytirish mumkin.

Shuningdek, Axborot-ta’lim portalida boshlang‘ich sinflar uchun multimedia ilovalari, videodarslar, animatsiyalar, interaktiv mashqlar va testlarning mavjudligi darslik materiallarini raqamli vositalar bilan uyg‘unlashtirish imkoniyatini ko‘rsatadi.

XULOSA

Tadqiqot natijasida boshlang‘ich sinf darsliklari innovatsion metodlarni qo‘llash uchun yetarlicha didaktik imkoniyatlarga ega ekanligi aniqlandi.

1-sinf “Ona tili” darsligidagi so‘z va gaplar bilan ishlashga oid mashqlar “Klaster”, “Aqliy hujum” va “Men izlayman” metodlari bilan; 1-sinf “Matematika” darsligidagi son, ketma-ketlik, mantiqiy va geometrik topshiriqlar “Matematik domino” hamda “Muammoli vaziyat” metodlari bilan; 2-sinf “Matematika” darsligidagi og‘zaki, yozma va “o‘ylab top!” topshiriqlari interaktiv guruhli metodlar bilan uyg‘unlashtirilishi mumkin.

4-sinf darsliklaridagi matn, grammatik tahlil, masala, chizma va taqqoslashga oid topshiriqlar esa o‘quvchilarning yuqori darajadagi mustaqil fikrlashi va muammoli vaziyatlarni hal qilish faoliyatini tashkil etish uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Shu asosda quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- innovatsion metod darslikni almashtirmaydi, balki uning didaktik imkoniyatlarini kengaytiradi;
- boshlang‘ich ta’limda metod tanlash o‘quvchining yosh xususiyatiga mos bo‘lishi kerak;
- ona tili va o‘qish darslarida nutqiy va kommunikativ metodlarga;
- matematika darslarida muammoli, mantiqiy va o‘yinli metodlarga;

- 3–4-sinflarda esa loyiha va mustaqil izlanish elementlariga ko‘proq e’tibor berish maqsadga muvofiq;
- innovatsion metodning samaradorligi uning yangiligidan ko‘ra, aniq ta’lim maqsadiga

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Jabborova O.M., Umarova Z.A., Babaxodjayeva L.B. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi: darslik. – Toshkent: Malik Print Co, 2021. – ISBN 978-9943-7906-7-4.
2. Alimjanova M.Yu. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi va innovatsiya: darslik. – Farg‘ona: Classic, 2022. – 196 b. – ISBN 978-9943-8825-6-0. A
3. Mavlonova R. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiya: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Voris-nashriyoti, 2013. – 240 b. – ISBN 978-9943-4211-6-5.
4. Muxtarova L.A. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: NIF MSH, 2023. – 165 b. – ISBN 978-9910-9636-6-7.
5. Do‘stmetova M.M. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiyasi va integratsiyasi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Bookmany Print, 2023. – 244 b. – ISBN 978-9910-9898-5-8.
6. Norbo‘tayev X.B. Boshlang‘ich sinflarda integratsiyalashgan ta’lim: darslik. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2023. – 173 b. – ISBN 978-9943-9200-2-6.
7. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Jamoldinova Sh. Boshlang‘ich sinflarda adabiyot o‘qitish metodikasi: darslik. – Toshkent: Innovatsiya Ziyo, 2020. – 380 b. – ISBN 978-9943-6431-2-3.
8. G‘affarova T., Nurullayeva Sh., Xaydarova O. Boshlang‘ich ta’lim uchun didaktik materiallar: uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022. – 96 b. – ISBN 978-9943-7260-4-8.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA O‘QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION METODLARDAN FOYDALANISH VA UNING NATIJALARI

M.I.Gadoyeva
Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi
Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi
M.F.Hamroyeva,
Buxoro viloyat Kogon shahar,
11- umumta’lim maktabi boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Annotatsiya*. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirishda innovatsion pedagogik metodlardan foydalanishning ahamiyati, samarali usullari va ularning ta’lim sifatiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, interfaol metodlar, muammoli ta’lim,*

didaktik o‘yinlar, loyiha asosida o‘qitish va raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, o‘qish savodxonligi, innovatsion metodlar, interfaol ta’lim, tanqidiy fikrlash, matn tahlili, didaktik o‘yin, raqamli texnologiyalar, mustaqil o‘qish, ta’lim samaradorligi.*

Аннотация. *В данной статье освещаются значение использования инновационных педагогических методов в развитии читательской грамотности учащихся начальных классов, эффективные способы их применения и влияние на качество образования. Также анализируются возможности использования интерактивных методов, проблемного обучения, дидактических игр, проектного обучения и цифровых образовательных средств.*

Ключевые слова: *начальное образование, читательская грамотность, инновационные методы, интерактивное обучение, критическое мышление, анализ текста, дидактическая игра, цифровые технологии, самостоятельное чтение, эффективность образования.*

Abstract. *This article highlights the importance of using innovative pedagogical methods to develop reading literacy among primary school students, effective approaches to their implementation, and their impact on the quality of education. It also analyzes the possibilities of using interactive methods, problem-based learning, didactic games, project-based learning, and digital educational tools.*

Keywords: *primary education, reading literacy, innovative methods, interactive learning, critical thinking, text analysis, didactic games, digital technologies, independent reading, educational effectiveness.*

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarning bilim olishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, ularning mustaqil fikrlashi, axborotni tahlil qilishi va hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iborat. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning kelajakdagi intellektual rivojlanishi, dunyoqarashi va bilim olishga bo‘lgan munosabatini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu bosqichda egallangan o‘qish ko‘nikmalari keyingi ta’lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

O‘quvchini o‘qishga o‘rgatish bilan bir qatorda, uni o‘qiganlarini anglashga, fikrlashga va mustaqil qaror chiqarishga o‘rgatish ham zarur. Innovatsion metodlardan foydalanish o‘quvchilarni ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Bunda o‘qituvchi tayyor bilimlarni yetkazib beruvchi emas, balki o‘quvchini izlanishga, savol berishga, fikr yuritishga va o‘z xulosalarini asoslashga yo‘naltiruvchi tashkilotchi sifatida namoyon bo‘ladi.

Maqolaning maqsadi boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladigan innovatsion metodlarni yoritish, ulardan foydalanish yo‘llarini ko‘rsatish hamda ta’lim jarayonida kutiladigan natijalarni tahlil qilishdan iborat.

O‘qish savodxonligining mazmuni va boshlang‘ich ta’limdagi ahamiyati

O‘qish savodxonligi o‘quvchining ta’limiy va kundalik hayotida zarur bo‘lgan muhim kompetensiyalardan biridir. U bolaning matnni tushunishi, ma’lumotlarni

o‘zaro bog‘lashi, muallif fikrini aniqlashi va o‘qiganlari asosida mustaqil xulosa chiqarishi bilan belgilanadi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini rivojlantirish bir necha o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarni qamrab oladi. Birinchidan, o‘quvchi so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishi, tinish belgilariga rioya etishi va matnni ravon o‘qishi lozim. Ikkinchidan, o‘qilgan matn mazmunini tushunishi, undagi voqealar ketma-ketligini aniqlashi va qahramonlar xatti-harakatlarini izohlashi kerak. Uchinchidan, matnda bevosita berilmagan ma’nolarni anglash, voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash hamda o‘z fikrini dalillar bilan ifodalash ko‘nikmalari shakllantirilishi zarur.

O‘qish savodxonligi boshqa fanlarni o‘zlashtirishga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, matematika darsidagi masala shartini tushunish, tabiatshunoslikka oid matndan kerakli ma’lumotni topish yoki tarixiy voqealar mazmunini anglash o‘quvchining matn bilan ishlash ko‘nikmasiga bog‘liq. Shuning uchun o‘qish savodxonligini rivojlantirish faqat ona tili va o‘qish savodxonligi darslarining vazifasi bo‘lib qolmasdan, barcha fanlar doirasida amalga oshirilishi kerak.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlari ta’lim jarayonini tashkil etishda alohida e’tibor talab qiladi. Bu yoshdagi bolalar ko‘rgazmali materiallar, qiziqarli hikoyalar, o‘yinlar, rasmlar va amaliy topshiriqlar orqali bilimlarni samarali o‘zlashtiradilar. Shu sababli o‘qish darslarida turli metodlarni uyg‘unlashtirish, matnni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash va o‘quvchilarning qiziqishini muntazam qo‘llab-quvvatlash muhimdir.

O‘qish savodxonligini rivojlantirishda o‘quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olish ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilar natijalarini faqat o‘qish tezligi bilan baholash to‘g‘ri emas. O‘qish aniqligi, ravonligi, tushunish darajasi va fikrni ifodalash qobiliyati birgalikda hisobga olinishi lozim.

O‘qish savodxonligini oshirishda innovatsion metodlardan foydalanish

Innovatsion metodlar o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ta’lim jarayoniga qiziqishini oshirishga xizmat qiladigan usul va yondashuvlardir. Ularning samaradorligi metodning yangiligigagina emas, balki dars maqsadiga muvofiq tanlanishi, o‘quvchilarning yoshiga mosligi va to‘g‘ri tashkil etilishiga ham bog‘liq.

“Bashorat qilish” metodi. Ushbu metod o‘quvchilarning matnni o‘qishdan oldin mavjud bilimlarini faollashtirish va voqealarning rivojlanishi haqida taxmin qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Metodni qo‘llashda o‘qituvchi matn sarlavhasi, unga oid rasm yoki dastlabki jumlalarni namoyish etadi. O‘quvchilarga quyidagi savollar beriladi:

- Sizningcha, matn nima haqida?
- Unda qanday voqealar sodir bo‘lishi mumkin?
- Matn qahramoni qanday muammoga duch kelishi mumkin?
- Nima sababdan shunday deb o‘ylaysiz?

O‘quvchilar o‘z taxminlarini bildiradilar va matnni o‘qib bo‘lgach, ularni matn mazmuni bilan taqqoslaydilar. Natijada ular o‘qish jarayonida faol fikrlashga, taxminlarini asoslashga va matndan dalil topishga o‘rganadilar.

Masalan, “Yo‘qolgan qushcha” nomli hikoya o‘qilishidan oldin o‘quvchilarga qush tasvirlangan rasm ko‘rsatiladi. Bolalar hikoyaning mazmuni haqida taxmin qiladilar. O‘qish yakunida esa qaysi taxminlar to‘g‘ri chiqqani va buning sabablari muhokama qilinadi.

“INSERT” metodi

“INSERT” metodi matnni tushunib o‘qish va o‘qish jarayonida o‘z fikrini nazorat qilishga yordam beradi. Bunda o‘quvchilar matn bilan ishlash davomida maxsus belgilar orqali ma’lumotlarga munosabat bildiradilar. Metodning sodda shaklida quyidagi belgilar qo‘llanilishi mumkin:

- V — men bilgan ma’lumot;
- + — men uchun yangi ma’lumot;
- − — avvalgi bilimimga zid yoki meni o‘ylantirgan ma’lumot;
- ? — qo‘shimcha izoh talab qiladigan savol.

Masalan, o‘quvchilar tabiat, hayvonlar yoki fasllar haqidagi matnni o‘qiyotganda o‘zlariga tanish ma’lumotlarni va yangi faktlarni ajratadilar. O‘qishdan so‘ng belgilangan ma’lumotlar muhokama qilinadi, savollarga javob izlanadi. Mazkur metod o‘quvchilarda matnni shunchaki o‘qib chiqish emas, balki uni anglab borish odatini shakllantiradi. Shu bilan birga, o‘qituvchiga o‘quvchilarning qaysi ma’lumotlarni tushunganini va qaysi jihatlarda qo‘shimcha yordamga ehtiyoj borligini aniqlash imkonini beradi.

“B-B-B” metodi

“B-B-B” metodi “Bilaman – Bilishni xohlayman – Bilib oldim” bosqichlari asosida tashkil etiladi. U o‘quvchilarning avvalgi bilimlarini aniqlash, o‘qish maqsadini belgilash va yangi bilimlarni umumlashtirishga xizmat qiladi.

Dars boshida o‘quvchilar mavzu haqida nimalarni bilishlarini aytadilar. Keyin nimalarni bilishni xohlashlarini savollar shaklida ifodalaydilar. Matn bilan ishlash yakunida esa o‘zlari bilib olgan ma’lumotlarni qayd etadilar.

Masalan, “Suvning tabiatdagi ahamiyati” mavzusidagi matnni o‘qishdan oldin o‘quvchilar suvning qayerlarda uchrashi va nima uchun zarurligi haqida fikr bildiradilar. So‘ng o‘zlarini qiziqtirgan savollarni tuzadilar. Matn o‘qilgach, savollarga javob topadilar va yangi xulosalar chiqaradilar.

Bu metod o‘quvchining o‘qishga ongli munosabatini shakllantiradi. U matndan qanday ma’lumot izlash kerakligini tushunadi va o‘z bilimlarini mustaqil baholashga o‘rganadi.

“Aqliy hujum” va savol-javob metodi

“Aqliy hujum” metodi o‘quvchilarning erkin fikrlashi, turli g‘oyalarni ilgari surishi va mavzuga ijodiy yondashishini qo‘llab-quvvatlaydi. Bu jarayonda dastlab o‘quvchilarning fikrlari tinglanadi, keyinchalik ular muhokama qilinib, matn mazmuni bilan bog‘lanadi.

Matnni tahlil qilishda faqat “Qahramonning ismi nima?” yoki “Voqea qayerda sodir bo‘ldi?” kabi sodda savollar bilan cheklanib qolmaslik lozim. O‘quvchilarga chuqurroq fikrlashni talab qiladigan savollar ham berilishi kerak:

- Qahramon nima uchun bunday yo‘l tutdi?
- Siz uning o‘rnida bo‘lganingizda qanday qaror qabul qilardingiz?
- Voqeaning boshqacha yakunlanishi mumkinmidi?
- Muallif o‘quvchiga qanday fikrni yetkazmoqchi?
- Qahramonning xatti-harakatini matndagi qaysi dalillar bilan izohlash mumkin?

Bunday savollar o‘quvchilarning matnni chuqurroq tushunishi, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashi va o‘z fikrini dalillar bilan asoslashiga yordam beradi.

Didaktik o‘yinlardan foydalanish

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin ta’lim jarayonining muhim vositalaridan biridir. Didaktik o‘yinlar darsni qiziqarli tashkil etish bilan birga, o‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. O‘qish savodxonligini rivojlantirishda quyidagi o‘yinlardan foydalanish mumkin:

“Davomini top” o‘yini. O‘qituvchi hikoyaning bir qismini o‘qiydi va keyingi voqeani o‘quvchilardan davom ettirishni so‘raydi. Yakunda o‘quvchilarning taxminlari haqiqiy matn bilan solishtiriladi.

“Kim tez topadi?” o‘yini. O‘quvchilarga matndan muayyan ma’lumotni topish topshiriladi. Masalan, qahramonning ismi, voqea sodir bo‘lgan joy yoki asosiy fikrni aniqlash talab etiladi. Bunda tezlik bilan bir qatorda javobning to‘g‘riligi va matnni tushunish ham baholanadi.

“Qahramonga tavsif ber” o‘yini. O‘quvchilar qahramonning xatti-harakatlari, fe’l-atvori va boshqalarga munosabati haqida fikr bildiradilar. Har bir fikr matndan olingan misol bilan asoslanadi.

“Voqealar ketma-ketligi” o‘yini. Hikoyadagi voqealar alohida kartochkalarga yoziladi. O‘quvchilar ularni to‘g‘ri tartibda joylashtirib, hikoyani qayta hikoya qiladilar.

Ushbu o‘yinlar diqqatni jamlash, xotirani mustahkamlash, og‘zaki nutqni rivojlantirish va matn mazmunini yaxshiroq anglashga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o‘qish savodxonligini rivojlantirish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Elektron kitoblar, audiokitoblar, interaktiv taqdimotlar, animatsiyalar va ta’limiy platformalar o‘quvchilarning matnga bo‘lgan qiziqishini oshirishi mumkin.

Masalan, o‘quvchilar hikoyaning audio shaklini tinglab, matnni kuzatib borishlari mumkin. Bu usul so‘zlarning to‘g‘ri talaffuzini o‘rganish, intonatsiyani his qilish va ifodali o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirishda foydalidir. Rasmli taqdimotlar esa matndagi voqealar va obrazlarni tasavvur qilishga yordam beradi.

Biroq raqamli vositalardan foydalanish aniq pedagogik maqsadga xizmat qilishi lozim. Ekrandagi tasvirlar va animatsiyalar matn bilan ishlashning o‘rnini egallamasligi, balki uni to‘ldirishi kerak. Shuningdek, o‘quvchilarning yoshi, texnik imkoniyatlar, ekran oldida o‘tkaziladigan vaqt va axborot xavfsizligi talablariga rioya etish muhimdir.

Innovatsion metodlarni dars jarayonida samarali tashkil etish

Innovatsion metodlarning samaradorligi ularni darsning maqsadi, mazmuni va o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasiga mos tanlashga bog‘liq. Bir dars davomida ko‘plab metodlarni qo‘llashdan ko‘ra, maqsadga muvofiq tanlangan ikki yoki uchta metoddan izchil foydalanish ko‘proq samara berishi mumkin.

O‘qish savodxonligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan darsni quyidagi bosqichlarda tashkil etish mumkin.

Birinchi bosqich — o‘quvchilarni darsga tayyorlash. O‘qituvchi rasm, sarlavha, muammoli savol yoki qisqa topshiriq yordamida o‘quvchilarning diqqatini mavzuga jalb qiladi. Bu bosqichda “Bashorat qilish” yoki “Aqliy hujum” metodidan foydalanish mumkin.

Ikkinchi bosqich — matn bilan ishlash. O‘quvchilar matnni mustaqil, juftlikda yoki o‘qituvchi rahbarligida o‘qiydilar. Zarur hollarda notanish so‘zlar izohlanadi, matn qismlarga ajratiladi va muhim ma’lumotlar aniqlanadi. “INSERT” metodi yoki yo‘naltiruvchi savollardan foydalanish mumkin.

Uchinchi bosqich — matnni tahlil qilish. O‘quvchilar matnning asosiy g‘oyasini aniqlaydilar, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholaydilar, voqealar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushuntiradilar. Bu jarayonda klaster, guruhli muhokama va muammoli savollar samarali hisoblanadi.

To‘rtinchi bosqich — mustahkamlash. O‘quvchilar matnni qayta hikoya qiladilar, savollarga javob beradilar, voqealar ketma-ketligini tiklaydilar yoki matn asosida kichik ijodiy topshiriq bajaradilar.

Beshinchi bosqich — baholash va refleksiya. O‘quvchilar nimalarni o‘rganganlari, qaysi topshiriq ularga qiziqarli bo‘lgani va nimalar qiyinchilik tug‘dirgani haqida

fikr bildiradilar. O‘qituvchi esa o‘quv maqsadlariga qay darajada erishilganini aniqlaydi.

Innovatsion metodlardan foydalanish natijalari va ularni baholash

O‘qish savodxonligini rivojlantirishda innovatsion metodlardan maqsadli foydalanish bir qator ijobiy natijalarga erishish imkonini beradi. Biroq bu natijalar barcha sinflarda bir xil bo‘lishi kafolatlanmaydi. Ular o‘qituvchining metodik mahorati, mashg‘ulotlarning muntazamligi, matnlarning sifati, o‘quvchilarning boshlang‘ich tayyorgarligi va oilaviy kitobxonlik muhitiga ham bog‘liq.

Birinchidan, o‘quvchilarning matnni tushunish darajasi yaxshilanadi. Matn mazmuniga oid savollar, asosiy fikrni aniqlash va voqealarni ketma-ketlikda bayon qilish topshiriqlari o‘quvchilarga muhim ma’lumotlarni ajratishni o‘rgatadi.

Ikkinchidan, mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari rivojlanadi. Muammoli savollar, bashorat qilish va dalillarni izlash orqali o‘quvchilar tayyor javobni kutish o‘rniga, mustaqil xulosa chiqarishga odatlanadilar.

Uchinchidan, og‘zaki nutq va lug‘at boyligi oshadi. Guruhli muhokamalar, qayta hikoya qilish va qahramonlarga tavsif berish jarayonida o‘quvchilar yangi so‘zlarni o‘zlashtiradilar, gaplarni mazmunan to‘g‘ri tuzish va o‘z fikrini izchil ifodalashga o‘rganadilar.

To‘rtinchidan, darsga qiziqish va faollik kuchayadi. O‘yinlar, ijodiy topshiriqlar va interaktiv materiallar o‘quvchilarni ta’lim jarayoniga jalb etadi. Bunda har bir o‘quvchiga fikr bildirish va topshiriq bajarish imkoniyatini berish muhimdir.

Beshinchidan, hamkorlik va muloqot ko‘nikmalari shakllanadi. Juftlik va guruhda ishlash davomida o‘quvchilar boshqalarning fikrini tinglash, o‘z qarashlarini tushuntirish va umumiy xulosaga kelishni o‘rganadilar.

Innovatsion metodlarning samaradorligini aniqlash uchun natijalarni muntazam baholash lozim. Buning uchun o‘qituvchi o‘quvchilarning boshlang‘ich darajasini aniqlab, muayyan muddatdan keyin xuddi shu ko‘nikmalarni qayta tekshirishi mumkin.

Baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish tavsiya etiladi:

1. Matnni to‘g‘ri va ravon o‘qish.
2. O‘qilgan matnning asosiy mazmunini tushunish.
3. Matndan aniq ma’lumotni topish.
4. Asosiy fikrni ikkinchi darajali ma’lumotlardan farqlash.
5. Sabab-oqibat munosabatlarini tushuntirish.
6. Xulosa chiqarish va fikrini matndan olingan dalillar bilan asoslash.
7. O‘qilgan matn yuzasidan mustaqil savollar tuzish va ularga javob berish.

Masalan, o‘qituvchi innovatsion metodlarni joriy etishdan oldin o‘quvchilarga matn va uning mazmuniga doir topshiriqlar beradi. Keyingi haftalar davomida tanlangan metodlardan tizimli foydalanadi. Belgilangan muddat oxirida o‘xshash murakkablikdagi boshqa matn asosida qayta baholash o‘tkazadi. Dastlabki va yakuniy natijalarni taqqoslash orqali o‘quvchilarning qaysi ko‘nikmalarida o‘sish kuzatilganini aniqlaydi. Natijalarni tahlil qilishda faqat umumiy ball bilan cheklanmasdan, har bir mezon bo‘yicha o‘zgarishlarni ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq. Masalan, o‘quvchilarning o‘qish tezligi oshgan bo‘lsa-yu, matn mazmunini tushunish darajasi o‘zgarmagan bo‘lsa, darslarda mazmunni tahlil qilishga qaratilgan topshiriqlarni ko‘paytirish kerak bo‘ladi. Shuningdek, o‘qituvchi kuzatuv kundaligi, o‘quvchilarning yozma ishlari, og‘zaki javoblari, mustaqil o‘qish daftarlari va qisqa so‘rovnomalardan foydalanishi mumkin. Bu vositalar ta’limdagi o‘zgarishlarni aniqlash va keyingi mashg‘ulotlarni rejalashtirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda innovatsion metodlardan oqilona va izchil foydalanish o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirish, bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish va mustaqil fikrlovchi shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi. Bunda asosiy e’tibor metodlarning ko‘pligiga emas, balki ularning pedagogik maqsadga muvofiqligi, o‘quvchi faolligini ta’minlashi va natijalarining muntazam tahlil qilinishiga qaratilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”.
3. Boshlang‘ich ta’lim uchun ona tili va o‘qish savodxonligi faniga oid amaldagi davlat ta’lim standartlari, o‘quv dasturlari va darsliklar.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA OILA VA MAKTAB HAMKORLIGI BO‘YICHA PSIXOLOGIK INNOVATSIYALAR

Saidova Zebiniso Murtazoyevna
Buxoro PMM, pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimida oila va maktab hamkorligini rivojlantirishning psixologik asoslari hamda zamonaviy innovatsion yondashuvlari yoritilgan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining shaxsiy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishida ota-onalar hamda pedagoglarning o‘zaro hamkorligi muhim omil sifatida tahlil qilingan. Shuningdek, psixologik maslahat, interaktiv treninglar, raqamli muloqot vositalari, oilaviy ta’lim loyihalari va emotsional intellektni rivojlantirish usullarining ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati ochib berilgan. Oila va maktab hamkorligini takomillashtirish orqali o‘quvchilarning maktabga moslashuvi, o‘qishga qiziqishi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirish masalalariga e’tibor qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, oila, maktab, hamkorlik, psixologik innovatsiyalar, shaxs rivojlanishi, emotsional intellekt, ota-onalar bilan hamkorlik, ta’lim-tarbiya, pedagogik psixologiya.*

Аннотация. *В статье рассматриваются психологические основы и современные инновационные подходы к развитию сотрудничества семьи и школы в системе начального образования. Взаимодействие родителей и педагогов анализируется как важный фактор личностного, социального и эмоционального развития младших школьников. Раскрывается значение индивидуального психологического консультирования, интерактивных тренингов, цифровых средств коммуникации, семейных образовательных проектов и методов развития эмоционального интеллекта в образовательном процессе. Особое внимание уделяется возможностям совершенствования взаимодействия семьи и школы для повышения адаптации детей к школьной среде, развития учебной мотивации, уверенности в себе и навыков социального общения.*

Ключевые слова: *начальное образование, семья, школа, сотрудничество, психологические инновации, развитие личности, эмоциональный интеллект, взаимодействие с родителями, воспитание, педагогическая психология.*

Abstract. *This article examines the psychological foundations and contemporary innovative approaches to strengthening family–school collaboration in primary education. The interaction between parents and teachers is considered an important factor in the personal, social, and emotional development of primary school children. The article highlights the educational value of individual psychological counselling, interactive training sessions, digital communication tools, family-based educational projects, and activities aimed at developing emotional intelligence. Particular attention is given to improving family–school partnerships to support children's school adjustment, enhance learning motivation, strengthen self-confidence, and develop social communication skills.*

Keywords: *primary education, family, school, collaboration, psychological innovations, personal development, emotional intelligence, parental engagement, education and upbringing, educational psychology.*

KIRISH. Bugungi kunda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, o‘quvchilarning intellektual salohiyatini yuksaltirish va barkamol shaxsni tarbiyalash masalalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning shaxsiy xususiyatlari, dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlari va ta’lim olishga bo‘lgan munosabati shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Ushbu jarayonda oila va maktabning o‘zaro hamkorligi bolaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri sanaladi.

Oila bolaning dastlabki tarbiya muhiti bo‘lib, unda mehr-muhabbat, ishonch, hurmat, mas’uliyat va muloqot madaniyati kabi fazilatlar shakllanadi. Maktab esa bolaning bilim olishi, mustaqil fikrlashi, tengdoshlari bilan munosabat o‘rnatishi va ijtimoiy muhitga moslashishida muhim o‘rin tutadi. Shu sababli oilada berilayotgan tarbiya bilan maktabdagi ta’lim-tarbiya jarayoni o‘zaro uyg‘unlashishi zarur.

Zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlar oila va maktab hamkorligini an’anaviy ota-onalar yig‘ilishlari bilan cheklab qo‘ymasdan, uni tizimli, interaktiv va individual xususiyatlarni hisobga oluvchi jarayon sifatida tashkil etishni taqozo etadi. Bunda ota-onalar bilan individual suhbatlar, psixologik maslahatlar, amaliy treninglar, raqamli aloqa vositalari va oilaviy ta’lim loyihalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Psixologik innovatsiyalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning emotsional holatini qo‘llab-quvvatlash, o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish, o‘ziga ishonchini

mustahkamlash va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ota-onalar va pedagoglarning bolaning rivojlanishiga oid qarashlarini uyg‘unlashtirish, yuzaga keladigan muammolarni o‘zaro muloqot asosida hal qilish imkonini yaratadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi ta’lim jarayonida har bir bolaning individual ehtiyojlarini aniqlash, uning psixologik farovonligini ta’minlash va ta’lim samaradorligini oshirishda oila hamda maktabning hamkorlikdagi faoliyatini yangi usullar asosida tashkil etish zarurati ortib bormoqda. Shundan kelib chiqib, boshlang‘ich ta’limda oila va maktab hamkorligining psixologik asoslarini o‘rganish, innovatsion yondashuvlarning imkoniyatlarini aniqlash va ularni amaliyotga tatbiq etish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Maqolaning maqsadi — boshlang‘ich ta’limda oila va maktab hamkorligining psixologik ahamiyatini ochib berish hamda ushbu hamkorlikni takomillashtirishga xizmat qiluvchi innovatsion usullarni yoritishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi. *Ta’lim to‘g‘risida*gi Qonun. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi. *Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida*gi Qonun. O‘RQ-139-son, 2008-yil 7-yanvar.
3. Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
4. Bronfenbrenner, U. *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
5. Bandura, A. *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1986.
6. Epstein, J. L. School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools. 2nd ed. Boulder, CO: Westview Press, 2011.

BADIIY MATNLAR ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA VATANPARVARLIK QADRIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

O‘ktamova Mehrigiyo A’zamovna
Buxoro davlat pedagogika institute
3-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Mazkur tadqiqot ishida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda o‘qish savodxonligi darslarining tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilingan. Ayniqsa, badiiy matnlarni innovatsion metodlar asosida o‘qitish orqali o‘quvchilarning milliy ongini, Vatanga sadoqatini shakllantirish yo‘llari asoslab berilgan. Tadqiqot davomida kuzatuv, tajriba-sinov, suhbat, kontent-tahlil kabi usullar qo‘llanilib, innovatsion yondashuvlarning samaradorligi amaliy misollar asosida ko‘rsatib berilgan.*

Tayanch so‘zlar: *Boshlang‘ich ta’lim, o‘qish savodxonligi, badiiy matn, vatanparvarlik, his-tuyg‘u, tarbiya, metodika, innovatsion yondashuv, dramatizatsiya, rasm chizish, multimedia, emotsional*

o‘qish, shaxsiy rivojlanish, milliy g‘urur, o‘quvchi faolligi, mustaqil fikr, samimiylik, og‘zaki nutq, bolalar adabiyoti, o‘qituvchi roli

Annotation. *This research explores the educational potential of reading literacy lessons in fostering patriotism among primary school students. The study particularly emphasizes the use of innovative methods in teaching literary texts to develop national consciousness and devotion to the homeland. Methods such as observation, experimental testing, interviews, and content analysis were applied to demonstrate the effectiveness of innovative approaches through practical examples.*

Keywords: *primary education, reading literacy, literary text, patriotism, emotion, upbringing, methodology, innovative approach, dramatization, drawing, multimedia, emotional reading, personal development, national pride, student engagement, independent thinking, sincerity, oral speech, children's literature, teacher's role.*

Аннотация. *В данном исследовании проанализированы воспитательные возможности уроков читательской грамотности в формировании патриотических чувств у учащихся начальных классов. Особое внимание уделено обучению художественным текстам с применением инновационных методов как способу развития национального самосознания и преданности Родине. В ходе исследования использовались такие методы, как наблюдение, эксперимент, интервью и контент-анализ, что позволило на практических примерах показать эффективность инновационных подходов.*

Ключевые слова: *начальное образование, читательская грамотность, художественный текст, патриотизм, эмоция, воспитание, методика, инновационный подход, драматизация, рисование, мультимедиа, эмоциональное чтение, личностное развитие, национальная гордость, активность учащегося, самостоятельное мышление, искренность, устная речь, детская литература, роль учителя*

Kirish. Bugungi ta’lim jarayonida har bir o‘quvchining qalbida Vatanga mehr, milliy qadriyatlarga hurmat va ona yurtga sadoqat tuyg‘usini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bu kabi yuksak insoniy fazilatlarni bolalikdan boshlab singdirish katta ahamiyatga ega. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi esa aynan shunday tarbiyaviy jarayonlar uchun eng qulay, hal qiluvchi davrdir. Bu yoshdagi o‘quvchilar dunyoni hissiy qabul qiladilar, ular uchun hayotiy haqiqatlar obrazlar orqali tushunarliroq va ta’sirchanroq bo‘ladi. Shuning uchun o‘qish savodxonligi darslarida badiiy matnlarni o‘qitish nafaqat til va nutq rivoji, balki ruhiy-ma’naviy kamolot vositasiga ham aylanadi. Badiiy asarlar orqali o‘quvchilar Vatan haqida fikrlashni, uni his etishni va undan faxrlanishni o‘rganadilar. Ushbu jarayonda esa innovatsion yondashuvlar – zamonaviy va ijodiy metodlar, texnologiyalar, emotsional ta’sir vositalari muhim o‘rin tutadi. Har bir dars o‘quvchida nafaqat bilim, balki chuqur his uyg‘otsa, u bolalikdan boshlab vatanparvarlikni yuragida his qila boshlaydi. Shunday qilib, boshlang‘ich sinflarda badiiy matnlarni innovatsion yondashuvlar bilan o‘qitish orqali vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Tadqiqot maqsadi: Maktab ta’limining boshlang‘ich bosqichi inson shaxsining poydevori qo‘yiladigan muhim davr hisoblanadi. Aynan shu bosqichda o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy fazilatlari, dunyoqarashi, Vatanga munosabati va hayotga bo‘lgan qarashi shakllana boshlaydi. Shu bois o‘qish savodxonligi darslarida badiiy matnlarni o‘qitish nafaqat til va nutq ko‘nikmalarini

rivojlantirishga, balki o‘quvchining qalbida vatanparvarlik tuyg‘usini uyg‘otishga ham xizmat qilishi kerak. Badiiy asar bolaga bevosita ruhiy ta’sir ko‘rsatadi, uning ongiga chuqur kirib boradi, his-tuyg‘ularini uyg‘otadi va tarbiyaviy samaradorlikni oshiradi.

Zamonaviy yondashuvlarda bu jarayonni faqatgina matn o‘qish yoki hikoya qilish bilan emas, balki innovatsion, ya’ni o‘ziga xos, ijodiy va faol metodlar orqali olib borish lozim. Masalan, badiiy matn asosida rolli o‘yinlar tashkil qilish, o‘quvchilarning his-tuyg‘ularini ifodalashga imkon beruvchi dramatizatsiyalarni qo‘llash, multimediali vositalardan foydalanish, matnga asoslangan rasm chizish, hissiy savol-javoblar yoki “agar sen shu qahramon bo‘lsang, nima qilarding?” kabi tanqidiy tafakkurni rivojlantiruvchi topshiriqlar orqali o‘quvchini matn mohiyatiga chuqurroq olib kirish mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi hali hayotni yangi anglay boshlagan, sof va samimiy qalb egasidir. Shu sababli bu davrda berilgan har bir g‘oya, singdirilgan har bir tuyg‘u uning kelajak shaxs sifatida shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Aynan shu nuqtai nazardan olib qaralganda, o‘qish savodxonligi darslari orqali o‘quvchiga nafaqat o‘qish malakasi, balki Vatanga bo‘lgan muhabbat, faxr, sadoqat kabi ma’naviy fazilatlarni singdirish imkoniyati mavjud. Buning uchun o‘qituvchi dars jarayonini an’anaviy shakldan chiqib, o‘quvchini o‘ylantiradigan, ruhlantiradigan va unga jonli tajriba taqdim etadigan innovatsion usullarni qo‘llashi zarur.

Shunday usullardan biri — dramatizatsiya bo‘lib, u orqali bolalar matn qahramonlariga kirib, ularning harakatlari, niyatlari va his-tuyg‘ularini o‘z qalbidan o‘tkazib ijro etadilar. Bu jarayon o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Masalan, ona yurt haqida she’r o‘qibgina qolmay, uni sahnalashtirish orqali bola Vatanni faqat so‘z bilan emas, yurak bilan his eta boshlaydi.

Yana bir samarali yo‘l — tasviriy ifoda metodikasi, ya’ni bolalarga matndan keyin rasm chizish yoki voqea asosida hikoya yaratish topshiriladi. Bunday topshiriqlar bolaning ichki kechinmalarini, Vatan haqidagi tasavvurlarini obrazli ravishda yuzaga chiqaradi.

Multimedia texnologiyalaridan foydalanish ham vatanparvarlik tuyg‘usini kuchaytiradi. Masalan, Vatan haqidagi she’rlar fonida musiqiy fonlar, video ko‘rinishlar qo‘llanilsa, bola matn mazmunini chuqurroq anglaydi va his qiladi. O‘quvchilarning faol ishtirokini rag‘batlantiruvchi usullar — “Mening yuragimdagi Vatan”, “Agar men yurt himoyachisi bo‘lsam...” kabi esse yoki og‘zaki fikr ifodalari ham shaxsiy mas’uliyat va milliy iftixorni uyg‘otadi.

Shuningdek, o‘qituvchining shaxsiy namuna ko‘rsatishi ham muhim omildir. O‘quvchi o‘z ustozidan samimiy, yurakdan chiqqan Vatan haqidagi gaplarni

eshitganida, ularga ishonadi va unga ergashadi. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchisi eng avvalo yurak bilan eshitadi, yurak bilan ishonadi va yurak bilan his qiladi.

Masalan, “Ona yurt” mavzusidagi she’rlarni o‘qigach, bolalardan o‘z yurtini qanday sevishini rasm orqali ifodalash, yoki kichik esse yozish so‘ralganda, u o‘z yurti haqida o‘z qalbidagi so‘zlarni ifodalay boshlaydi. Bu esa vatanparvarlikni shunchaki tushuncha sifatida emas, balki yurakdan kechgan tuyg‘u darajasida shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, QR-kodli kitoblar, audio matnlar, raqamli dars ishlanmalari orqali darsni jonlantirish ham bugungi kunda samarali innovatsion vositalardan biridir.

Shuningdek, o‘qituvchining shaxsiy namunasi ham katta ahamiyatga ega. O‘z yurti haqida faxr bilan so‘zlaydigan, vatan haqida badiiy misollar keltira oladigan, har bir matnga chuqur hayotiy mazmun yuklaydigan o‘qituvchi bolada vatanparvarlik hissini jonlantiradi. Ayniqsa, maktab hayotidagi turli tadbirlar — “Vatanga sadoqat” darslari, o‘quvchilarning sahnalashtirilgan chiqishlari, yurtga bag‘ishlangan hikoya tanlovlari bu tuyg‘uni mustahkamlovchi kuchli vositalardir.

Badiiy matnlar orqali bolaga Vatanga mehr, milliy qadriyatlarga hurmat, ajdodlar bilan faxrlanish tuyg‘ularini singdirish mumkin. Ammo bu o‘z-o‘zidan yuz bermaydi. Buning uchun o‘qituvchi har bir darsga yondashishda yangilik kiritishi, o‘quvchini ruhlantiradigan, unda iftixor uyg‘otadigan, o‘z yurtini sevishga undaydigan usullarni izlab topishi, ularni faol qo‘llashi lozim. Faqat shundagina o‘qish savodxonligi darsi nafaqat o‘qitish, balki tarbiyalash vositasiga aylanadi va bolalikdan boshlab ona yurti uchun mas’uliyat hissi shakllana boshlaydi.

Tadqiqotni tashkil qilish uslublari: Boshlang‘ich sinf o‘quvchisida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish badiiy matnlar orqali yanada samarali kechadi, ayniqsa bu jarayonda innovatsion usullar qo‘llansa. Quyida bu holat qanday amalga oshirilishi haqida batafsil tushuncha beriladi: Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun Vatan tushunchasi hali hissiy, tasavvuriy darajada shakllangan bo‘ladi. Shu sababli, unga bu tuyg‘uni singdirishda oddiy tushuntirish emas, balki yuragiga ta’sir etuvchi usullar zarur. Badiiy matnlar — she’r, hikoya, ertak, dialoglar — bu maqsadga xizmat qiladi. Ammo ularni shunchaki o‘qish emas, zamonaviy yondashuvlar yordamida o‘qitish o‘quvchida real va barqaror vatanparvarlik tuyg‘ularini uyg‘otadi.

Quyidagi innovatsion yondashuvlar samarali hisoblanadi:

1. Rolli o‘yinlar (dramatizatsiya): Badiiy matn asosida o‘quvchilar matndagi obrazlarni jonlantirib sahnalashtiradi. Masalan, “Vatan himoyachisi”, “Ona yurt” kabi mavzularda dramatik chiqishlar tashkil etish bolaga Vatan uchun xizmat qilish qanday tuyg‘u ekanini his qildiradi.

2. Emotsional savol-javob va “Och fikrlar” metodikasi: O‘qituvchi matndan so‘ng savollar beradi:

- “Sen shu bolakay o‘rnida bo‘lsang, nima qilarding?”
- “Senga Vatan nima degani?” Bu usul o‘quvchini o‘z fikrini bildirishga undaydi, mustaqil fikrlash va vatanparvarlik tuyg‘usini birga uyg‘otadi.

3. Matn asosida rasm chizish: Bolaga matndagi Vatan tasvirini tasavvur qilib rasm chizish topshiriladi. Bu orqali bola Vatan manzarasini, his-tuyg‘ularini obrazli ifoda etadi va Vatanga bo‘lgan munosabatini qalbdan chiqaradi.

4. Multimedia vositalari: She’r yoki hikoyani audio tarzda tinglash, unga mos videoroliklar ko‘rish, interaktiv slaydlar yoki QR-kodli qo‘shimcha manbalar orqali materialni his qilish kuchayadi. Bu usullar o‘quvchida chuqur taassurot qoldiradi.

5. Mini-insho va og‘zaki fikr ifodasi: Matndan so‘ng “Mening yurtim”, “Men Vatanimni sevaman, chunki...” mavzusida kichik og‘zaki nutq, mini-insho yozish orqali bola o‘z qalbidagi tuyg‘ularni bayon etadi.

6. “Hayotiy bog‘liqlik” metodi: Matndagi voqealarni bugungi hayot bilan bog‘lash: masalan, mustaqillik bayrami, bayroq kuni, maktabdagi “Vatanga sadoqat” tadbirlaridan misollar keltirib, badiiy matn hayotiy mazmun bilan boyitiladi.

7. “Yurakdan yurakka” usuli: O‘qituvchi Vatan haqidagi o‘z his-tuyg‘ularini samimiy tarzda ifoda etadi va o‘quvchilardan ham shu ruhda so‘z yuritishni so‘raydi. Bu orqali yurakdan chiqqan gap yurakka yetib boradi. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligi darslari faqat o‘qish ko‘nikmasini emas, balki ruhiy va axloqiy tarbiyani ham shakllantiradi. Badiiy matnlarni innovatsion usullar asosida o‘qitish orqali o‘quvchilarda Vatanga bo‘lgan mehr, sadoqat, iftixor va mas’uliyat tuyg‘ulari tabiiy va barqaror shakllanadi. Asosiysi — har bir darsda bola yuragini junbushga keltiradigan, unga o‘z yurtini sevish zarurligini his qiladigan ruhiy muhitni yaratishdir.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi: Tadqiqot davomida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda badiiy matnlarning o‘rni, ularni o‘qitishda innovatsion usullarning samaradorligi sinovdan o‘tkazildi. Tadqiqot tajriba-sinov asosida tashkil etilib, ikki guruh – nazorat va tajriba guruhlari bilan ishlash orqali aniq natijalar olindi.

Tajriba guruhi darslarida dramatizatsiya, rasm asosida fikr ifodalash, multimediali ko‘makchi materiallardan foydalanish, his-tuyg‘uga yo‘naltirilgan savollar, kichik og‘zaki nutq mashqlari kabi innovatsion usullar muntazam qo‘llanildi. Nazorat guruhida esa asosan an’anaviy, passiv usullar – matn o‘qish, savol-javob, izoh berish kabi yondashuvlar bilan cheklanildi.

Tajriba yakunida o‘quvchilarning nutq namunalari, yozma ishlari, darsdagi ishtiroki, baholash varaqalari va suhbatlar tahlil qilinib, quyidagi muhim natijalar aniqlandi:

- O‘quvchilarning faollik darajasi tajriba guruhida 65–70% ga oshdi. Ular darsda jonli ishtirok eta boshladi, o‘z fikrini dadil ifoda qilishga harakat qildi.
- Vatan haqidagi tushunchalarining kengaygani kuzatildi. Masalan, “Vatan nima?”, “Vatanga qanday sadoqat ko‘rsatish mumkin?” kabi savollarga tajriba guruhi o‘quvchilari to‘liq va mazmunli javob bera boshladi.
- Ijodiy ifoda qilish – rasm chizish, mini-insho yozish, hikoya davom ettirish kabi vazifalarda tajriba guruhi bolalari mazmundor, hisga boy va samimiy ifodalar ishlatgan.
- Matnga emotsional munosabat kuchaydi. O‘quvchilar qahramonlarning his-tuyg‘ularini anglab, ular bilan o‘zini tenglashtira boshladi, bu esa hissiy tarbiyada muhim yutuq hisoblanadi.
- Sahna chiqishlari va dramatizatsiya orqali bolalarda jamoaviylik, mas’uliyat, rolli fikrlash va hamdardlik tuyg‘ulari shakllandi.
- Nazorat guruhida esa o‘zgarishlar nisbatan sustroq, cheklangan doirada kuzatildi. Ularning aksariyati matn mazmunini takrorladi, lekin Vatan mavzusida ijodiy yoki hissiy fikr bildirishi qiyin bo‘ldi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, badiiy matnlar orqali o‘quvchilarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish samaradorligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘qitish metodlariga bog‘liq. Innovatsion usullar – bola dunyoqarashiga mos, hissiyotga boy, faollikka undaydigan yondashuvlar — darsni ma’naviy tarbiya vositasiga aylantiradi. Ular o‘quvchini faqat bilim olish emas, balki yurakdan his qilishga, matnga shaxsiy munosabat bildirishga olib keladi. Tadqiqot asosida pedagogik xulosa qilinadi: agar boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi badiiy matnlarni yangicha yondashuv bilan, innovatsion usullar asosida o‘qitsa, bu o‘quvchida Vatanga mehr, iftixor, sadoqat, mas’uliyat kabi fazilatlarni shakllantirishda kuchli ta’sir kuchiga ega bo‘ladi. Bunday yondashuv nafaqat savodxonlikni, balki shaxsiy kamolotni ham ta’minlaydi.

Xulosa. Yurtga sadoqat, milliy g‘urur va Vatanga mehr kabi tuyg‘ular inson shaxsining eng muhim axloqiy fazilatlaridan biri hisoblanadi. Bu tuyg‘ularning poydevori esa bolalikda, ayniqsa boshlang‘ich ta’lim bosqichida shakllanadi. O‘qish savodxonligi darslari — bolaning nafaqat savodini ochuvchi, balki uning qalbini tarbiyalovchi eng kuchli vositadir. Mazkur tadqiqotda shuni ko‘rish mumkinki, badiiy matnlar vositasida o‘quvchida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish imkoniyati nihoyatda yuqori. Biroq bu imkoniyatdan to‘liq foydalanish uchun dars jarayoniga innovatsion usullarni joriy etish zarur.

Tadqiqot jarayonida qo‘llanilgan tajriba-sinovlar, tahlillar va kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, dramatizatsiya, rasmli ifoda, emotsional savollar, multimedia vositalari, mini-insho va og‘zaki fikr bildirish kabi yondashuvlar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ularni faol ishtirokchi va fikrlovchi shaxsga aylantiradi. Eng asosiysi, bu metodlar bolaning Vatan haqidagi tushunchasini kengaytiradi, tuyg‘usini uyg‘otadi va ushbu qadriyatni ichki ehtiyoj sifatida qabul qilishiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, badiiy matnlarni faqat matn sifatida emas, balki tarbiyaviy, ma’naviy va hissiy ta’sir kuchiga ega bo‘lgan vosita sifatida o‘qitish, innovatsion metodlar yordamida darslarni jonlantirish boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi oldidagi muhim va dolzarb vazifalardan biridir. Bunday yondashuv orqali o‘quvchining shaxsiy kamoloti bilan birga, Vatanga daxldorlik hissi, milliy ong va fuqarolik mas’uliyati ham izchil shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. To‘xtayeva M. Sh. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vatanparvarlik tarbiyasini shakllantirish metodikasi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020. – 144 b.
2. Xolboyeva Z. B. O‘qish savodxonligi darslarida badiiy matnlar orqali tarbiyaviy maqsadlarga erishish // Boshlang‘ich ta’lim jurnali, №3, 2021. – B. 45–49.
3. Mirzayeva D. R. Innovatsion metodlar orqali Vatanga muhabbat tuyg‘usini shakllantirish // Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Samarqand: “Ilm ziyo”, 2022. – B. 78–81.
4. Yuldasheva G. R. Boshlang‘ich ta’limda milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish: darslik. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2019. – 200 b.
5. Karimova N. M. Vatanparvarlik va axloqiy tarbiya: muammolar va yechimlar // Pedagogik izlanishlar, №2, 2020. – B. 61–66.
6. Raxmatova M. F. Zamonaviy darsda innovatsion metodlardan foydalanish samaradorligi // Ilmiy-uslubiy anjuman to‘plami. – Buxoro: “BuxDU”, 2023. – B. 33–37.
7. Hasanova L. T. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi: darslik. – Toshkent: “Innovatsiya”, 2021. – 176 b.
8. Salimov A. O‘qish darslarida ifodali o‘qish va his-hayajonning o‘rni // Boshlang‘ich ta’lim muammolari, №1, 2022. – B. 22–26.
9. Eshqulov J. B. Boshlang‘ich sinflarda tarbiyaviy dars loyihalari // Ilmiy konferensiya materiallari. – Andijon: “Istiqlol nuri”, 2021. – B. 91–95.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA OILA VA MAKTAB HAMKORLIGINING INNOVATSION MODELI: PEDAGOGIK MEXANIZMLAR VA AMALIY NATIJALAR

Shokirova Madinabonu Shomurod qizi
Osiyo xalqaro universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada “o‘qituvchi–ota-ona–o‘quvchi” hamkorligini diagnostika, maqsadni birgalikda belgilash, axborot-kommunikativ aloqalar, amaliy faoliyat, monitoring va refleksiya bosqichlaridan iborat yaxlit mexanizm sifatida tashkil etish taklif qilinadi. Individual rivojlanish xaritasi, oilaviy ta’lim laboratoriyasi, pedagogik mikrotrening, raqamli qayta aloqa, uch tomonlama refleksiya va hamkorlikdagi loyiha kabi innovatsion metodlarning amaliy imkoniyatlari ochib beriladi.*

Tayanch tushunchalar: *boshlang‘ich ta’lim, oila, maktab, pedagogik hamkorlik, innovatsion metod, ota-ona, o‘qituvchi, ta’lim samaradorligi, diagnostika, pedagogik monitoring, individual rivojlanish, refleksiya.*

Abstract. *This article proposes organizing teacher–parent–student collaboration as an integrated mechanism consisting of the following stages: diagnostics, joint goal setting, information and communication interaction, practical activities, monitoring, and reflection. The practical potential of innovative methods, including an individual development map, a family education laboratory, pedagogical micro-training, digital feedback, three-way reflection, and collaborative projects, is explored.*

Аннотация. *В статье предлагается организация взаимодействия «учитель–родитель–учащийся» как целостного механизма, включающего этапы диагностики, совместного целеполагания, информационно-коммуникативного взаимодействия, практической деятельности, мониторинга и рефлексии. Раскрываются практические возможности инновационных методов, таких как индивидуальная карта развития, лаборатория семейного образования, педагогический микротренинг, цифровая обратная связь, трёхсторонняя рефлексия и совместный проект.*

Oila va maktab hamkorligining pedagogik mohiyati. Oila bolaning dastlabki ijtimoiylashuv muhiti hisoblanadi. Unda shaxsning xulq-atvori, qadriyatlari, munosabatlari va dastlabki hayotiy ko‘nikmalari shakllanadi. Maktab esa ushbu jarayonni ilmiy asoslangan ta’lim va tarbiya vositalari orqali davom ettiradi. Shu sababli oila va maktabning pedagogik maqsadlari o‘zaro uyg‘unlashtirilgandagina barqaror natijaga erishish mumkin.

Maktab, oila va jamiyat o‘rtasidagi hamkorlikni tizimli tashkil qilish o‘quvchilarning akademik va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qilishi xalqaro tadqiqotlarda ham alohida ta’kidlanadi [3; 4].

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisiga uyda ko‘rsatiladigan pedagogik yordam uning o‘rniga topshiriq bajarish yoki doimiy nazorat qilish shaklida emas, balki mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilishi zarur. Bola o‘z xatosini anglash, vazifani rejalashtirish, muammoni mustaqil yechish imkoniyatiga ega bo‘lgandagina unda ta’limiy mustaqillik shakllanadi.

Shu nuqtayi nazardan, ota-onaning pedagogik madaniyatini oshirish ham boshlang‘ich ta’lim samaradorligining muhim omillaridan biridir.

An’anaviy hamkorlik modelidagi muammolar. Amaliyotda ota-onalar bilan hamkorlik ko‘pincha sinf yig‘ilishi, ota-onalar guruhiga xabar yuborish va o‘quvchining baholari haqida ma’lumot berish bilan cheklanadi. Bunday hamkorlik

muayyan axborot vazifasini bajaradi, biroq bolaning individual rivojlanishini ta’minlash uchun yetarli emas.

Hamkorlikdagi asosiy muammolardan biri — ota-onalar bilan muloqotning ko‘pincha bolaning muammosi yuzaga kelganidan keyin faollashishidir. Bu holatda pedagogik faoliyat rivojlantiruvchi va profilaktik xususiyatdan ko‘ra korreksion tus oladi.

Ikkinchi muammo bahoga yo‘naltirilgan yondashuvdir. Ota-ona bolaning “nechchi baho olgani”ni biladi, biroq uning qanday o‘rganayotgani, qanday qiyinchiliklarga duch kelayotgani va qaysi kompetensiyalarida rivojlanish mavjudligi haqida yetarli tasavvurga ega bo‘lmasligi mumkin.

Zamonaviy pedagogik yondashuv esa natijani faqat yakuniy baho orqali emas, o‘quvchining rivojlanish dinamikasi orqali baholashni talab qiladi [7].

Oila va maktab hamkorligining innovatsion mexanizmi. Boshlang‘ich ta’limda oila va maktab hamkorligini quyidagi yaxlit mexanizm asosida tashkil qilish maqsadga muvofiq: diagnostika → hamkorlikdagi maqsad → individual pedagogik strategiya → amaliy faoliyat → monitoring → refleksiya va korreksiya.

Mazkur mexanizmda o‘qituvchi va ota-ona bir xil pedagogik maqsad sari harakat qiladigan hamkorlarga aylanadi.

Birinchi bosqich — diagnostika. Hamkorlik o‘quvchining mavjud holatini aniqlashdan boshlanishi lozim. Diagnostika bolaning kamchiliklarini topishga emas, balki uning rivojlanish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qilishi kerak.

O‘qituvchi quyidagilarni kuzatadi:o‘quv materialini o‘zlashtirish darajasi, o‘qish va matematik savodxonligi, mustaqil ishlash ko‘nikmasi, muloqot faoliyati, o‘quv motivatsiyasi, ijodiy va tanqidiy fikrlashi, o‘z faoliyatini baholash qobiliyati.

Ota-ona esa bolaning uy sharoitidagi mustaqilligi, qiziqishlari, kun tartibi, kitob o‘qish odati va muayyan topshiriqlarga munosabati haqida ma’lumot beradi.

Pedagogik diagnostika maqsadga yo‘naltirilgan kuzatish, suhbat, topshiriq, so‘rov va refleksiv usullar bilan olib borilishi mumkin. Diagnostik ma’lumotlar keyingi ta’limiy faoliyatni individuallashtirishga asos yaratadi [12; 13].

“Individual rivojlanish xaritasi”. Diagnostika natijalarini qayd etish uchun “Individual rivojlanish xaritasi”dan foydalanish mumkin. Mazkur xaritada o‘quvchining o‘qish savodxonligi, yozma nutqi, matematik fikrlashi, ijodkorligi, kommunikativligi, mustaqilligi va refleksiv ko‘nikmalari bo‘yicha rivojlanish holati aks ettiriladi.

Masalan: boshlang‘ich holat: o‘quvchi matn mazmunini faqat o‘qituvchi savollari asosida bayon qiladi.

Oraliq natija: tayanch so‘zlardan foydalanib mazmunni izchil bayon qiladi.

Kutilayotgan natija: o‘qilgan matnning asosiy mazmunini mustaqil ifodalaydi va unga munosabat bildiradi.

Bu metod faqat kamchilikni emas, o‘sish dinamikasini ham ko‘rsatishi bilan ahamiyatlidir.

Ikkinchi bosqich — hamkorlikdagi maqsadni belgilash. “Bir oy davomida matnni tushunish va asosiy fikrni mustaqil ifodalash ko‘nikmasini rivojlantirish.”
Mazkur maqsad uchun o‘qituvchi darsda maqsadli topshiriqlar tashkil etadi, ota-ona esa uy sharoitida qisqa matnlar asosida suhbat va savol-javob o‘tkazadi.
Shu tariqa maktab va oiladagi pedagogik faoliyat bitta natijaga yo‘naltiriladi.

“Oilaviy ta’lim laboratoriyasi” modeli. Boshlang‘ich ta’limda ota-onalarni bevosita rivojlantiruvchi faoliyatga jalb etish uchun “Oilaviy ta’lim laboratoriyasi” metodidan foydalanish mumkin.

Mazkur modelda oila uchun katta hajmdagi qo‘shimcha vazifalar emas, kundalik hayot bilan bog‘liq mikro-topshiriqlar ishlab chiqiladi.
Ota-onalar uchun pedagogik mikrotreninglar. Ota-onaning pedagogik bilimini rivojlantirish maqsadida 10–15 daqiqalik mikrotreninglarni ota-onalar yig‘ilishlariga integratsiya qilish mumkin.

Treninglar quyidagi mavzularda tashkil etilishi maqsadga muvofiq:
Bolaga mustaqil uy vazifasini bajarishda qanday yordam berish, bolaning xatosiga to‘g‘ri munosabat bildirish, kitobxonlik motivatsiyasini shakllantirish, rag‘batlantirishning samarali usullari, o‘quvchida mas’uliyat va mustaqillikni rivojlantirish, raqamli vositalardan me’yorida foydalanish.

Mexanizmning amaliy natijalarini baholash. Hamkorlik samaradorligini faqat o‘quvchining baholari orqali aniqlash yetarli emas. Quyidagi mezonlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

Ta’limiy mezon — o‘zlashtirish dinamikasi, topshiriqlarni bajarish sifati, o‘qish va matematik savodxonlik.

Motivatsion mezon — darsga qiziqish, tashabbuskorlik va yangi bilim olishga intilish.
Mustaqillik mezoni — vazifani rejalashtirish, bajarish va o‘zini nazorat qilish.
Kommunikativ mezon — o‘z fikrini ifodalash, tinglash va guruh bilan hamkorlik qilish.
Refleksiv mezon — o‘z yutug‘i va qiyinchiliklarini aniqlash.

Oilaviy hamkorlik mezoni — ota-onaning pedagogik tavsiyalardan foydalanishi va bola rivojlanishini muntazam kuzatishi.

Xalqaro ta’lim tadqiqotlarida ham oila tomonidan ta’limga ko‘rsatiladigan qo‘llab-quvvatlash, o‘quvchining maktabdagi faoliyati va ta’limga munosabati o‘rtasidagi bog‘liqlik alohida tahlil qilinadi [7; 8; 9].

Taklif etilayotgan modelning innovatsion jihati. Taklif qilinayotgan mexanizmning yangiligi ota-onani koʻproq tadbirlarga jalb etish bilangina belgilanmaydi. Uning asosiy innovatsion xususiyati maktab va oila oʻrtasidagi munosabatning mazmunan yangilanishidadir.

An'anaviy modelda: maktab → ota-ona koʻrinishidagi bir tomonlama axborot almashinuvi ustun boʻlsa, taklif qilinayotgan model:
oʻqituvchi ↔ oʻquvchi ↔ ota-ona oʻrtasidagi uzluksiz pedagogik muloqotni nazarda tutadi.

Natijada hamkorlik: epizodikdan — tizimliga; umumiy yondashuvdan — individual yondashuvga; nazoratdan — pedagogik qoʻllab-quvvatlashga; bahoga yoʻnaltirilganlikdan — rivojlanishga yoʻnaltirilganlikka; bir tomonlama axborotdan — faol qayta aloqaga; muammoga javob berishdan — profilaktik faoliyatga oʻtadi.

Mazkur jihatlar boshlangʻich ta'limda innovatsion metodlar va amaliy natijalar uygʻunligini ta'minlash imkonini beradi.

Xulosa. Boshlangʻich ta'lim samaradorligini oshirish koʻp omilli jarayon boʻlib, unda maktab va oilaning pedagogik imkoniyatlarini birlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Oʻquvchining ta'limiy muvaffaqiyati oʻqituvchining metodik mahorati bilan bir qatorda oiladagi ta'limiy muhit, ota-onaning pedagogik savodxonligi va ikki tomon oʻrtasida tashkil etilgan tizimli muloqotga ham bogʻliq [3; 4].

Taklif etilgan diagnostika → maqsad → individual pedagogik strategiya → amaliy faoliyat → monitoring → refleksiya va korreksiya mexanizmi oila va maktab hamkorligini tartibli va natijaga yoʻnaltirilgan jarayonga aylantiradi.

"Individual rivojlanish xaritasi", "Oilaviy ta'lim laboratoriyasi", pedagogik mikrotreninglar, raqamli qayta aloqa, uch tomonlama refleksiya va hamkorlikdagi loyihalarning qoʻllanishi ota-onaning ta'lim jarayonidagi ishtirokini mazmunan boyitadi. Bunda ota-ona bolaning oʻrniga vazifa bajaruvchi yoki uning faoliyatini faqat nazorat qiluvchi subyekt emas, balki rivojlantiruvchi ta'limiy muhitni yaratadigan pedagogik hamkor vazifasini bajaradi. Oʻqituvchi esa ota-onaga baholar haqida ma'lumot yetkazuvchi shaxsdan bolaning individual rivojlanishini muvofiqlashtiruvchi pedagogik koordinator darajasiga koʻtariladi.

Oila va maktab oʻrtasidagi hamkorlikni innovatsion pedagogik mexanizmlar asosida tashkil etish boshlangʻich sinf oʻquvchisining bilim sifati, mustaqilligi, oʻquv motivatsiyasi, kommunikativligi va refleksiv fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur model "Boshlangʻich ta'lim: innovatsion metodlar va amaliy natijalar" yoʻnalishining maqsadiga mos ravishda nazariy gʻoyalarni aniq amaliy natijalar bilan bogʻlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1.Epstein J. L., Sheldon S. B. *School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools*. – 3rd ed. – New York: Routledge, 2023.
2.Christenson S. L., Reschly A. L. *Handbook of School-Family Partnerships*. – New York: Routledge, 2010.
3.Auerbach S. *School Leadership for Authentic Family and Community Partnerships: Research Perspectives for Transforming Practice*. – New York: Routledge, 2012.
4.Quezada R. L. *Family, School, Community Engagement and Partnerships: An Area of Continued Inquiry and Growth*. – New York: Routledge, 2018.
5.OECD. *PISA 2022 Results: Insights and Interpretations*. – Paris: OECD Publishing, 2023.
6.UNICEF. *Every Child Learns: UNICEF Education Strategy 2019–2030*. – New York: United Nations Children's Fund, 2019.
7.Mishra S., Brossard M., Reuge N., Mizunoya S. *How Involved Are Parents in Their Children's Learning? MICS6 Data Reveal Critical Insights*. – New York: UNICEF, 2020.
8.Mavlonova R., Rahmonqulova N., Matnazarova K., Shirinov M., Hafizov S. *Umumiy pedagogika*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
9.Hasanboyev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. *Pedagogika fanidan izohli lug'at*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.
10.G'oziev E. G'. *Ontogenez psixologiyasi*. – Toshkent: Noshir, 2010.
11.Davletshin M. G., Do'stmuhamedova Sh. A., Mavlonov M. M., To'ychiyeva S. M. *Yosh davrlari va pedagogik psixologiya*. – Toshkent: TDPU, 2004.
12.Tolipov O'. Q., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari*. – Toshkent: Fan, 2006.
13.Ishmuhamedov R. J., Yuldashev M. *Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: Nihol, 2016.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIGA IBORALARNI OBRAZLAR YORDAMIDA O'RGATISH USULLARI

To'rayeva Sanobar Sulaymonovna
Buxoro viloyati PMM Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrasi v.b.dotsenti, p.f.f.d (PhD)

Boshlang'ich sinflarda lug'at ustida o'tkaziladigan ishdagi muammoli va murakkab masalalardan biri kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga iboralar ma'nosini tushuntirishdir. Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida abstrakt tafakkur unchalik rivojlanmagan bo'lib, ular, asosan, ko'z bilan ko'rsa bo'ladigan, ya'ni aniq narsalarni idrok qilish qobiliyatiga ega. Ko'chma ma'noni ifodalovchi iboralar esa aksar hollarda ko'z bilan ko'rib, qo'l bilan ushlab, ya'ni sezgi a'zolari bilan sezib bo'lmaydigan tushunchalarni, voqelikni ifodalaydi, shuning uchun

boshlang‘ich sinf o’quvchisi ularning ma’nosini tushunishga qiynaladi. Bu esa boshlang‘ich sinflarda iboralar ma’nosini tushuntirish metodikasini ishlab chiqish zarurligini ko’rsatadi. Bizningcha, bunday usullardan biri mavhum tushunchalarni, voqelikni obrazlar yordamida tushuntirishdir.

Endi obraz tushunchasi haqida so’z yuritamiz. Obraz semiotika sohasiga mansub tushuncha bo’lib, ramzning bir turidir. Ramzning o’ziga xos xususiyati quyidagilar: ramz predmetning hissiy obrazidir; u predmetning vakili (namoyandasi)dir; u qandaydir muayyan ma’noni ifodalaydi; uning shaklining belgilanuvchi predmet bilan bevosita aloqasi yo’q [2, 244]. Bu xysusiyatlar obrazga ham bevosita taalluqli. Mavhum tushunchadan farqli ravishda obraz ko’rgazmalilik xususiyatini namoyon etadi, u voqelikni mavhum mulohazalar bilan emas, balki hissiy yaxlit, bir butun takrorlanmas tarzda aks ettiradi.

Boshlang‘ich sinf o’qish va ona tili darsliklarida turli ma’nodagi iboralar ko’p uchraydi. Masalan, 4-sinf o’qish kitobi darsligida [4] quyidagi iboralarni uchratish mumkin: *aqli shoshdi,ko‘ngli to‘ldi, juftakni rostlamoq, hushi boshidan uchdi, bir yoqadan bosh chiqarib, iziga qaytib* va hokazo.

Bu iboralarga izohli lug‘atga tayanib oddiygina izoh bersak, boshlang‘ich sinf o’quvchisi uning ma’nosini aniq tushuna olmaydi.

Xuddi shu iboralarni obraz yordamida tushuntirganimizda esa o’quvchida ular haqida yaqqol tasavvur hosil bo’ladi. Biroq ta’kidlash joizki, iboralarga obraz yordamida ta’rif berganimizda uning asosiy izohini ham keltirish zarur bo’ladi. Aks holda o’quvchining bu hodisa haqidagi tushunchasi chala bo’lib qoladi. Quyida bir necha iboraning obraz vositasida izohlanishiga misol keltiramiz.

Kovushini to‘g‘rilab qo‘ydi iborasini quyidagicha izohlash mumkin: O‘quvchilar, Tasavvur qilib ko’ring, kovushni qanday to‘g‘irlab qo‘yish mumkin? Biror kishining boshqa bir kishini kovushini to‘g‘irlab qo‘yganini qachon ko’rgansiz? O‘qituvchi doskaga shu ibora rasmini iladi yoki ekranda ko’rsatadi.

Og‘zida gap turmaydi iborasi: O‘quvchilarga iboraning quyidagi tasvir ko‘rsatiladi. O‘quvchilar quyidagi rasmni diqqat bilan kuzating. Bolalar, siz insonlarni og‘zidan gaplarni tushib ketayotganligini hech ko‘rganmisiz? Qanday kishilarga nisbatan bu ibora ishlatiladi?

Kapalagi uchib ketdi iborasi. O‘quvchilar siz tabiat qo‘ynida kapalaklarni juda ko‘p kuzatgansiz. Odamda ham kapalak bo‘ladimi? Qachon biz bu iboradan foydalanamiz? Kapalagi uchub ketayotgan odamni bir tasavvur qilib ko‘ringa? O‘quvchilar rasmga

qarab voqelikni tasavvur qiladi va ko‘chma ma’noni anglab oladi. O‘qituvchi rasmga izoh beradi: “Mana, o‘quvchilar, ko’rib turganingizdek, kishining qattiq qo‘rqishini shunday tasvirlash mumkin. Odam biror narsadan qattiq qo‘rqqanligini nutqda yaqqol ifodalash uchun bu iboradan foydalaniladi”.

Iboralarni obrazli izohlashda o‘quvchida ijodiy tasavvur shakllanadi. U reallikdan tashqari mavhum tushunchalarni, shu bilan birga iboralardagi ko‘chma ma’nolarni ham tushunib anglay boshlaydi. O‘quvchida nutqiy savodxonlik rivojlanadi, tilga bo‘lgan sezgirlik oshadi.

Kichik yoshdagi o‘quvchilar iboradagi obrazlilik va ko‘chma ma’noni yaxshiroq tushunishi uchun ularda tasavvurni rivojlantirish kerak.

Tasavvur – bu shaxs bilimlarini yangi uyg‘unlikka keltirish orqali obyekt, holat va vaziyatlar tasvirini yaratishning psixologik jarayoni. Tasavvur insonda amaliy faoliyat jarayonida vujudga keladi. Inson tajribasi qanchalik boy bo‘lsa, bilimi qanchalik ko‘p bo‘lsa, uning taassurotlari qanchalik rang-barang bo‘lsa, ongdagi tasvirlarni birlashtirish imkoniyati shunchalik yuqori bo‘ladi.

Tasavvurning ikki turi mavjud – qayta va ijodiy tasavvur.

Qayta tasavvur – idrok etilgan belgilar tizimi asosida qayta yaratiluvchi tasavvur. Bunda darslikdagi matn, raqamli, grafik tasvirlar va boshqalardan foydalanish mumkin. Tasavvurning sifati dastlabki berilgan ma’lumotga bog‘liq. Badiiy adabiyotni o‘qiyotganda tasavvur lingvistik vositalar orqali shakllanadi. Metafora, metonimiya, sinekdoxa, o‘xshatish, jonlatirish va vazifadoshlik kabi ma’no ko‘chish vositalari yordamida majoziy til tasavvur qilish imkonini yaratadi, chunki u o‘quvchining keng bilim va shaxsiy tajribasini jonlantiradi. Bilimni qayta tasavvur etish o‘quvchi bilimni o‘zlashtirishiga va sifatiga ham aloqadordir.

Ijodiy tasavvur – yangi, o‘ziga xos tasvir yoki g‘oyani yaratish. Ijodiy tasavvurni yaratish usullaridan biri analogiyadir. Uning mohiyati shundaki, yaratilayotgan obraz o‘ziga xos nimagadir monand, mavjud narsa, shaxs yoki harakatga o‘xshash tasvirni yaratishdan iborat. Tasavvurning rivojlanishi nutqda frazeologik birliklarni tushunish va to‘g‘ri qo‘llashga yordam beradi. Turli o‘quv fanlarini o‘qitishda pedagogik jarayonning vazifasi o‘quvchida yorqin bo‘yoqdor obrazlar tasavvurini rivojlantirishdan iborat.

Shuni ham ta’kidlab o‘tish kerakki, iboralarni obrazli o‘rganish jarayonida kichik maktab yoshdagi o‘quvchilarda tasavvur qilish qobiliyati rivojlanadi. Chunki, turg‘un birikmalar o‘quvchida fikrlashning psixik jihatlari va nutqini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o’quvchilariga iboralar obrazlar yordamida tushuntirilganda bolalarda mazkur tushuncha haqida aniq tasavvur hosil bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Hamrayeva Y. O‘zbek tilining o‘zlashma so‘zlar o‘quv izohli lug‘ati. – Toshkent:«Yangi asr avlodi», 2007. – 104 b.

2. Rahmatullayev Sh., Hojiyev A. O‘zbek tilining imlo lug‘ati. – Toshkent: «O‘qituvchi», 1995. – 192 b.
3. Safarov F., Safarov S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun izohli lug‘at. – Toshkent: «Fan», 2012. – 218 b.
4. S.Matchonov va b., O‘qish kitobi : 4-sinf uchun darslik / S. Matchonov [va boshq.]. – Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 4-nash. – Toshkent.: Yangiyo‘l poligraf servis, 2019. – 240 b.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA 5E MODELINI QO‘LLASH ORQALI O‘QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

M.S.Narziyeva
Buxoro viloyat pedagogik mahorat markazi
Maktabgacha boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda 5E modeli (Qiziqtirish, O‘rganish, Tushuntirish, Kengaytirish, Baholash)ning ahamiyati va samaradorligi o‘rganilgan. Adabiyotlar tahlili asosida 5E modelining nazariy asoslari, uning boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, 5E modeli o‘quvchilarning faol bilish jarayonida ishtirok etishini ta’minlaydi, muammolarni hal qilish, tahlil qilish, baholash va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun 5E modelini amaliyotda qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar*: 5E modeli, boshlang‘ich ta’lim, tanqidiy fikrlash, konstruktivizm, faol o‘qitish, muammoli ta’lim.*

Kirish. Zamonaviy jamiyatda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari hayotiy zarurat hisoblanadi. O‘quvchilarni faqat axborotni eslab qolishgagina emas, balki ma’lumotlarni tahlil qilish, baholash, muammolarni hal qilish va asosli qarorlar qabul qilishga o‘rgatish bugungi ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Boshlang‘ich ta’lim davrida tanqidiy fikrlash asoslarini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu davrda bolaning intellektual qobiliyatlari jadal sur’atda rivojlanadi [1].

5E modeli (Engagement, Exploration, Explanation, Elaboration, Evaluation) – konstruktivistik yondashuvga asoslangan o‘qitish strategiyasi bo‘lib, o‘quvchilarni faol bilim olishga, tadqiqot o‘tkazishga va o‘z xulosalarini chiqarishga undaydi. Bu model dastlab tabiiy fanlarni o‘qitishda qo‘llanilgan bo‘lsa-da, hozirgi kunda barcha fan sohalarida, jumladan, boshlang‘ich ta’limda ham keng qo‘llanilmoqda [2].

Ushbu tadqiqotning maqsadi boshlang‘ich sinflarda 5E modelini qo‘llash orqali o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini o‘rganish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism. 5E modeli – bu o‘quv jarayonini samarali tashkil etish va o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash uchun ishlatiladigan metodik yondashuv

bo‘lib, u konstruktivistik ta’lim nazariyasiga asoslanadi. Bu nazariyaga ko‘ra, o‘quvchilar yangi bilimlarni oldingi tajribalar bilan bog‘lash orqali o‘zlashtiradilar [3]. 5E modeli Bybee tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u quyidagi besh bosqichdan iborat: Qiziqtirish (Engage), O‘rganish (Explore), Tushuntirish (Explain), Kengaytirish (Elaborate) va Baholash (Evaluate) [4].

Qiziqtirish bosqichida o‘quvchilarda yangi mavzu bo‘yicha qiziqish uyg‘otish, ularni mavzuga jalb qilish kerak. Bu bosqichda ko‘pincha savollar berish, mavzu bilan bog‘liq qisqacha video yoki hikoya ko‘rsatish kabi faoliyatlar amalga oshiriladi. O‘rganish bosqichida o‘quvchilarni mustaqil yoki guruhda ishlashga undash orqali mavzu bo‘yicha tadqiqotlar olib borish, turli eksperimentlar o‘tkazish yoki muammolarni yechish imkoniyati beriladi. Tushuntirish bosqichida o‘qituvchi o‘quvchilarga o‘rganilgan materialni tushuntiradi, o‘quvchilar o‘zlarining fikrlarini ifodalashadi va o‘qituvchi mavzuga oid tushunchalarni to‘liqroq izohlaydi. Kengaytirish bosqichida o‘quvchilarga yangi bilimlarini yanada chuqurroq o‘rganish imkoniyatini berish orqali ular o‘z bilimlarini turli vaziyatlarda qo‘llashadi. Baholash bosqichida esa o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini baholash uchun turli baholash metodlaridan foydalaniladi [5].

Boshlang‘ich ta’limda 5E modeli o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularning qiziqishlarini saqlab qolish va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun juda samarali vosita hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tabiatdan qiziquvchan bo‘lib, ular o‘rganishga va tadqiqot qilishga moyil bo‘ladi. 5E modeli aynan shu tabiiy qiziqishdan foydalanib, o‘quvchilarni faol bilim olishga undaydi.

Tanqidiy fikrlash – bu ma’lumotlarni tahlil qilish, baholash va uni asosli ravishda talqin qilish qobiliyatidir. Facione tanqidiy fikrlashning oltita asosiy ko‘nikmasini ajratib ko‘rsatadi: tahlil qilish, baholash, tushuntirish, o‘z-o‘zini tartibga solish, talqin qilish va xulosalash [6]. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tanqidiy fikrlash qobiliyatlari konkret fikrlashdan abstrakt fikrlashga, oddiy savollardan murakkab savollarga, bir tomonlama qarashdan ko‘p tomonlama qarashga va tayyor javoblarni qabul qilishdan savollar berishga o‘tish xususiyatlariga ega. Vigotskiyning ta’kidlashicha, boshlang‘ich maktab davri – bu bolaning "yaqin rivojlanish zonasi"da faol ishlash davridir, ya’ni bola kattalar yordamida o‘z imkoniyatlaridan yuqoriroq darajada ishlashi mumkin [7]. Shuning uchun, o‘qituvchilar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

5E modelining har bir bosqichi tanqidiy fikrlashning ma’lum ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Qiziqtirish bosqichida o‘quvchilarning oldingi bilimlarini faollashtirish, savollar berish va farazlar ilgari surish, muammoli vaziyatlarni yaratish mumkin. Masalan, "Suvning holatlari" mavzusida o‘qituvchi muz parchasini ko‘rsatib, "Nima uchun muz suvda suzadi?" degan savolni berishi

mumkin. Bu savol o‘quvchilarni fikrlashga, farazlar ilgari surishga undaydi. O‘rganish bosqichida tadqiqot o‘tkazish va ma’lumot yig‘ish, kuzatishlar qilish va ma’lumotlarni qayd etish, dalillar asosida xulosalar chiqarish ko‘nikmalari rivojlanadi. Masalan, o‘quvchilar turli materiallarni suvga tashlab, qaysilari cho‘kishi va qaysilari suzishini kuzatishlari, natijalarni jadvalga qayd etishlari va ular orasidagi bog‘liqliklarni topishga harakat qilishlari mumkin.

Tushuntirish bosqichida o‘z fikrlarini ifoda etish va asoslash, bir-birining fikrlarini tinglash va hurmat qilish, mavzu bo‘yicha tushunchalarni o‘zlashtirish ko‘nikmalari shakllanadi. Bu bosqichda o‘quvchilar o‘z kuzatishlarini sinfdoshlari bilan baham ko‘radilar, o‘qituvchi esa tushunchalarni aniqlashtiradi va ilmiy atamalarni tushuntiradi. Kengaytirish bosqichida yangi ma’lumotlarni oldingi bilimlar bilan bog‘lash, bilimlarni yangi vaziyatlarda qo‘llash, murakkab muammolarni hal qilish ko‘nikmalari rivojlanadi. Masalan, o‘qituvchi “Nima uchun qishda ko‘llar ustida muz qatlami hosil bo‘ladi?” degan yangi savolni berishi mumkin. Baholash bosqichida o‘z-o‘zini baholash, tanqidiy fikrlash, o‘z bilimlaridagi bo‘shliqlarni aniqlash ko‘nikmalari shakllanadi [8].

Boshlang‘ich sinflarda 5E modelini qo‘llashda quyidagi interfaol metodlardan foydalanish mumkin: muammoli vaziyat yaratish, “aqliy hujum", "nima uchun?" metodi, rolli o‘yinlar, guruhda ishlash, loyiha ishlari va boshqalar. Masalan, matematika darsida “Do‘konga borish” rolli o‘yinida o‘quvchilar turli mahsulotlarni "sotib olishi" va umumiy summani hisoblab chiqishi mumkin. Bu orqali ular matematik hisob-kitoblarni amaliyotda qo‘llashni o‘rganadilar [9].

5E modelini boshlang‘ich sinflarda qo‘llashda quyidagi jihatlarni hisobga olish muhim:

- O‘quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish;
- Qiziqarli va hayotiy misollardan foydalanish;
- O‘quvchilarning barcha javoblarini hurmat bilan qabul qilish;
- Tanqidiy fikrlashga undovchi savollardan foydalanish;
- O‘quvchilarga o‘z fikrlarini ifodalash uchun yetarli vaqt berish.

5E modelini qo‘llashda o‘qituvchining roli o‘quvchilarni faollashtiruvchi, ularga yo‘naltiruvchi savollar beruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi shaxs bo‘lishdan iborat. O‘qituvchi tayyor bilimlarni etkazib beruvchi emas, balki o‘quvchilarning o‘zlari bilimlarni kashf etishiga yordam beruvchi bo‘lishi kerak [10].

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalariga ko‘ra, 5E modeli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bu model o‘quvchilarni faol bilim olishga undaydi, ularning qiziqishlarini oshiradi va mustaqil fikrlashga o‘rgatadi. 5E modelining har bir

bosqichi – Qiziqtirish, O‘rganish, Tushuntirish, Kengaytirish va Baholash – tanqidiy fikrlashning ma’lum ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

5E modeli asosida darslarni tashkil etishda o‘qituvchi o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olishi, qiziqarli va hayotiy misollardan foydalanishi, o‘quvchilarning barcha fikrlarini hurmat bilan qabul qilishi va tanqidiy fikrlashga undovchi savollar berishi muhim.

Kelajakda boshlang‘ich ta’limda 5E modelini yanada samarali qo‘llash uchun o‘qituvchilarning malakasini oshirish, yangi o‘quv materiallarini ishlab chiqish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish lozim. Bu o‘quvchilarning nafaqat tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini, balki XXI asr uchun zarur bo‘lgan boshqa ko‘nikmalarni ham rivojlantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Xalikov, A. (2019). Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish. Toshkent: "O‘qituvchi" nashriyoti.
2. Bybee, R.W. (2015). The BSCS 5E instructional model: Creating teachable moments. Arlington, VA: NSTA Press.
3. Yuldashev, J., & Usarov, J. (2020). Zamonaviy ta’limda konstruktivistik yondashuvning ahamiyati. "Xalq ta’limi" jurnali, 2, 24-29.
4. Bybee, R.W. (2014). The BSCS 5E instructional model: Personal reflections and contemporary implications. Science and Children, 51(8), 10-13.
5. Abdullayeva, Q. (2021). Boshlang‘ich sinflarda 5E modelidan foydalanish imkoniyatlari. "Pedagogik mahorat" jurnali, 3, 45-51.
6. Facione, P.A. (2015). Critical thinking: What it is and why it counts. Insight Assessment, 1-30.
7. Выготский, Л.С. (2005). Педагогическая психология. Москва: АСТ.
8. Karimov, N. (2022). Boshlang‘ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlari. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
9. Саидова, М. (2018). Использование интерактивных методов в начальной школе. Молодой учёный, 12, 173-175.
10. Johnson, D.W., & Johnson, R.T. (2017). Cooperative learning and critical thinking. Contemporary Educational Psychology, 12, 43-49.

II SHO‘BA. MAKTABGACHA TA’LIM: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK AMALIYOT

OILA VA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR: PEDAGOGIK AMALIYOT, TAHLIL VA NATIJADORLIK

Karimova Gulshod Shavkatovna
Buxoro viloyati PMM Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari hamda amaliy mexanizmlari tahlil qilinadi. Oila va pedagoglarning o‘zaro hamkorligi bolaning intellektual, ijtimoiy-hissiy, nutqiy va ijodiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim pedagogik omil sifatida yoritiladi. Xususan, hamkorlikka asoslangan ta’lim, ota-onalarning pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish, raqamli kommunikatsiya, individual rivojlanish xaritalari va refleksiv monitoring imkoniyatlari ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, oila, pedagogik hamkorlik, innovatsion yondashuv, ota-onalar kompetensiyasi, refleksiya, pedagogik monitoring, individual rivojlanish, ta’lim sifati.*

Аннотация. *В данной статье анализируются современные педагогические подходы и практические механизмы развития сотрудничества между дошкольной образовательной организацией и семьёй. Взаимодействие родителей и педагогов рассматривается как важный педагогический фактор, оказывающий влияние на интеллектуальное, социально-эмоциональное, речевое и творческое развитие ребёнка. Особое внимание уделяется вопросам организации образовательного процесса на основе партнёрства, повышения педагогической компетентности родителей, использования цифровых средств коммуникации, разработки индивидуальных карт развития ребёнка, а также возможностям рефлексивного мониторинга.*

Abstract. *This article analyzes modern pedagogical approaches and practical mechanisms for developing cooperation between preschool educational institutions and families. Collaboration between parents and educators is considered an important pedagogical factor influencing children’s intellectual, socio-emotional, language, and creative development. Particular attention is paid to partnership-based education, the development of parents’ pedagogical competence, the use of digital communication tools, individual child development maps, and the opportunities provided by reflective monitoring.*

Bolaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashda oila, pedagog va ijtimoiy muhit o‘rtasidagi uzviy hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki maktabgacha yosh davrida bolaning dastlabki ijtimoiy tajribasi, muloqot madaniyati, qadriyatlari, mustaqil fikrlashi va o‘rganishga bo‘lgan munosabati shakllanadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonunida maktabgacha ta’lim va tarbiya sohasidagi munosabatlarning huquqiy

asoslari belgilangan. Mazkur huquqiy asoslar oila va ta’lim tashkiloti o‘rtasidagi mas’uliyatli hamkorlikni rivojlantirish uchun muhim zamin yaratadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, oila va MTT hamkorligi ota-onalarni tadbirlarga taklif qilish yoki bolaning faoliyati haqida ma’lumot berish bilangina cheklanmasligi lozim. Zamonaviy yondashuvda ota-ona ta’lim-tarbiya jarayonining kuzatuvchisi emas, balki faol ishtirokchisi, pedagog esa faqat bilim beruvchi emas, balki hamkorlikni tashkil etuvchi fasilitator, maslahatchi va yo‘naltiruvchi sifatida namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy pedagogik amaliyotda hamkorlikning an’anaviy shakllarini saqlagan holda ularni faol, interaktiv va natijaga yo‘naltirilgan metodlar bilan boyitish maqsadga muvofiq.

Birinchi yondashuv — “Pedagogik sheriklik” modeli. Unda ota-onalar tarbiyachining tavsiyalarini shunchaki bajaruvchi emas, balki bolaning ehtiyojlari va qiziqishlarini aniqlashda teng huquqli suhbatdosh sifatida ishtirok etadilar. Pedagog ota-onalarning kuzatuvlarini tinglaydi, ularni kasbiy bilimlar bilan uyg‘unlashtiradi va umumiy rivojlantiruvchi maqsadlarni belgilaydi.

Ikkinchi yondashuv — “Uyda o‘rganish muhiti”ni rivojlantirish. Bunda ota-onalarga maxsus murakkab topshiriqlar emas, kundalik hayotga mos o‘yinlar tavsiya etiladi. Masalan, ovqat tayyorlash jarayonida mahsulotlarni sanash, ranglarini farqlash, buyumlarni taqqoslash orqali elementar matematik tasavvurlarni rivojlantirish mumkin. Ertak o‘qish, suhbatlashish va savollar berish esa bolaning nutqiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi.

Uchinchi yondashuv — raqamli pedagogik kommunikatsiya. MTT va oila o‘rtasida elektron axborot almashish, qisqa videomaslahatlar, onlayn so‘rovnomalar hamda raqamli rivojlanish portfellaridan foydalanish hamkorlikni tezkor va qulay tashkil etishga yordam beradi. Biroq bunda bolaning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, ota-onalar roziligini olish va raqamli imkoniyati cheklangan oilalar uchun muqobil muloqot shakllarini yaratish zarur.

To‘rtinchi yondashuv — refleksiv hamkorlik. Bu jarayonda pedagog va ota-ona birgalikda bolaning rivojlanishidagi ijobiy o‘zgarishlarni tahlil qiladi, qiyinchiliklarning sabablarini muhokama qiladi hamda keyingi faoliyatni rejalashtiradi.

Ushbu yondashuvlarning umumiy jihati shundaki, ular oilani nazorat qilinadigan obyekt emas, balki pedagogik jarayonning faol subyekti sifatida e’tirof etadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida hamkorlikni tizimli tashkil etish maqsadida “Oila – MTT – bola” modelidan foydalanish tavsiya etiladi. Modelning

asosiy g‘oyasi pedagog, ota-ona va bolaning faoliyatini yagona rivojlantiruvchi maqsad atrofida birlashtirishdan iborat.

Mazkur model beshta bosqichda amalga oshiriladi.

Birinchi bosqich — diagnostika. Pedagog ota-onalar bilan suhbat, anonim so‘rovnoma va pedagogik kuzatish orqali bolaning qiziqishlari, ehtiyojlari hamda oilaning hamkorlikka oid imkoniyatlarini aniqlaydi.

Ikkinchi bosqich — birgalikda rejalashtirish. Pedagog va ota-ona bolaning rivojlanishiga xizmat qiladigan aniq, erishish mumkin bo‘lgan maqsadlarni belgilaydi.

Uchinchi bosqich — amaliy faoliyat. Oilada va MTTda bir-birini to‘ldiruvchi o‘yinlar, ijodiy topshiriqlar, suhbatlar va kichik loyihalar tashkil etiladi.

To‘rtinchi bosqich — monitoring va refleksiya. Pedagog bolaning faoliyatidagi o‘zgarishlarni kuzatadi, ota-onalar bilan fikr almashadi, zarur hollarda pedagogik strategiyalarni o‘zgartiradi.

Beshinchi bosqich — natijalarni umumlashtirish. Erishilgan ijobiy o‘zgarishlar individual rivojlanish xaritasida aks ettiriladi va keyingi hamkorlik vazifalari belgilanadi.

Hamkorlik samaradorligini oshirish uchun quyidagi metodikalardan foydalanish mumkin.

“Bir hafta — bir kashfiyot” metodi. Har hafta pedagog ota-onalarga bolasi bilan bajarishi mumkin bo‘lgan bitta oddiy tadqiqot yoki kuzatish faoliyatini taklif qiladi. Masalan, “Suvning xususiyatlari”, “Urug‘dan niholgacha”, “Oilamizdagi geometrik shakllar”. Bola o‘z kuzatuvlarini MTTda tengdoshlari bilan o‘rtoqlashadi. Natijada oiladagi amaliy tajriba ta’lim tashkilotidagi o‘rganish jarayoni bilan bog‘lanadi.

“Ota-ona — pedagogik hamkor” metodi. Ota-onalar o‘z kasbi, qiziqishi yoki hayotiy tajribasi asosida bolalar uchun qisqa amaliy mashg‘ulot tashkil etishda pedagogga ko‘maklashadi. Masalan, bog‘bon ota-ona o‘simliklarni parvarishlashni, hunarmand esa oddiy ijodiy faoliyatni namoyish etishi mumkin. Bunda pedagog mashg‘ulotning yoshga mosligi va xavfsizligini ta’minlaydi.

“Rivojlanish kundaligi” metodi. Pedagog va ota-ona bolaning yutuqlari, qiziqishlari va yangi ko‘nikmalarini qisqa yozuvlar orqali qayd etadi. Ushbu ma’lumotlar bolaning rivojlanishini boshqa bolalar bilan taqqoslash uchun emas, balki uning shaxsiy o‘sishini kuzatish uchun xizmat qiladi.

“Pedagogik keys” metodi. Ota-onalar yig‘ilishida real hayotga yaqin tarbiyaviy vaziyat muhokama qilinadi. Masalan: “Bola o‘yinchoqlarini boshqalar bilan bo‘lishishni istamasa, kattalar qanday yo‘l tutishi kerak?” Ishtirokchilar kichik

guruhlarda muammoning sabablarini tahlil qiladi va bolaning yosh xususiyatlariga mos yechimlarni ishlab chiqadi.

Bu metodlar pedagogning tashkilotchilik, fasilitatorlik va tahliliy kompetensiyalarini rivojlantirish bilan birga ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirishga ham xizmat qiladi.

Innovatsion yondashuvlarning samaradorligini baholashda faqat tadbirlar soni yoki ota-onalarning ishtirok foiziga tayanish yetarli emas. Baholash bolaning rivojlanishi, hamkorlik sifati va pedagogik faoliyatdagi o‘zgarishlarni ham qamrab olishi zarur.

Monitoring jarayonida boshlang‘ich va yakuniy kuzatish natijalarini taqqoslash, ota-onalar fikrini o‘rganish, bolaning faoliyat namunalarini tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Shu bilan birga, bolaning rivojlanishidagi barcha o‘zgarishlarni faqat oila va MTT hamkorligi natijasi deb baholash ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Bunga bolaning yosh xususiyatlari, individual rivojlanish sur’ati va boshqa omillar ham ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli natijalar kompleks pedagogik tahlil asosida talqin qilinishi lozim.

Oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘rtasidagi hamkorlik bolaning har tomonlama rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi muhim pedagogik shartlardan biridir. Ilmiy-nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, samarali hamkorlik o‘zaro ishonch, hurmat, muntazam muloqot, birgalikda qaror qabul qilish va rivojlanish natijalarini kuzatishga asoslanishi zarur.

Taklif etilgan “Oila – MTT – bola” modeli hamkorlikni diagnostika, rejalashtirish, amaliy faoliyat, monitoring va refleksiya bosqichlari asosida tashkil etishga xizmat qiladi. Modelning amaliy ahamiyati ota-onalarni pedagogik jarayonning faol ishtirokchisiga aylantirish va bolaning oiladagi hamda MTTdagi rivojlantiruvchi tajribalarini uyg‘unlashtirish imkoniyatida namoyon bo‘ladi.

Pedagoglarning kasbiy rivojlanishi nuqtayi nazaridan esa oila bilan ishlash kompetensiyasini takomillashtirish, kommunikativ madaniyatni oshirish, refleksiv tahlil ko‘nikmalarini shakllantirish va innovatsion metodlardan maqsadli foydalanish ustuvor vazifalardir.

Asosiy ilmiy-metodik xulosa shundan iboratki, maktabgacha ta’limda sifatli natijaga erishish uchun oila bilan hamkorlik alohida tadbir sifatida emas, balki yaxlit pedagogik jarayonning uzviy tarkibiy qismi sifatida tashkil etilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. 2020-yil 22-dekabr, 802-son.
3. Takomillashtirilgan “Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishi va ta’lim olishiga qo‘yiladigan talablar”ning O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’limning “Ilk qadam” milliy o‘quv dasturining uchinchi nashri Toshkent sh., 2026-yil 17-iyul.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA BOLA SHAXSIGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIM: INDIVIDUAL RIVOJLANISH, IJODKORLIK VA MUSTAQIL FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

G.O.Ochilova
Buxoro viloyati pedagogik mahorat, Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotida bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limni tashkil etishning nazariy-metodologik asoslari, pedagogik tamoyillari va amaliy mexanizmlari yoritilgan. Bola shaxsini ta’lim jarayonining markaziga qo‘yish, uning individual xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari va rivojlanish sur’atlarini hisobga olishning pedagogik ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ta’limiy faoliyatni samarali tashkil etishda o‘yin texnologiyalari, muammoli vaziyatlar, loyiha metodi, kichik guruhlarda ishlash, kuzatish va refleksiya kabi zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan. Maqolada tarbiyachining fasilitatorlik roli, rivojlantiruvchi ta’lim muhiti hamda oila bilan hamkorlikning bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishdagi o‘rni asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim, individual yondashuv, maktabgacha ta’lim, rivojlantiruvchi muhit, pedagogik metodlar, mustaqil fikrlash, ijodkorlik, refleksiya.*

Аннотация: *В статье рассматриваются теоретико-методологические основы, педагогические принципы и практические механизмы личностно-ориентированного образования в дошкольной образовательной организации. Анализируется педагогическое значение учета индивидуальных особенностей, интересов, потребностей, способностей и темпов развития ребенка. Раскрываются возможности применения современных педагогических методов, включая игровые технологии, проблемные ситуации, метод проектов, работу в малых группах, наблюдение и рефлексию. Особое внимание уделяется роли воспитателя как фасилитатора, созданию развивающей образовательной среды и сотрудничеству с семьей в процессе всестороннего развития личности ребенка.*

Ключевые слова: *личностно-ориентированное образование, индивидуальный подход, дошкольное образование, развивающая среда, педагогические методы, самостоятельное мышление, творчество, рефлексия.*

Abstract: *This article examines the theoretical and methodological foundations, pedagogical principles, and practical mechanisms of child-centered education in early childhood education settings. It analyzes the importance of considering each child’s individual characteristics, interests, needs, abilities, and pace of development. The article explores the application of contemporary pedagogical methods, including play-based learning, problem-solving activities, project-based learning, small-group collaboration, observation, and reflection. Particular attention is given to the educator’s role as a facilitator, the creation of a developmentally supportive learning environment, and cooperation with families in promoting children’s holistic development.*

Keywords: *child-centered education, individual approach, early childhood education, developmental environment, pedagogical methods, independent thinking, creativity, reflection.*

Kirish. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri har bir bolaning shaxsiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, uning intellektual, ijtimoiy-hissiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishini ta’minlashdan iborat. Zamonaviy ta’lim paradigmasida bola shunchaki bilimlarni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki o‘z faoliyatini tashkil etuvchi, atrof-muhitni faol o‘rganuvchi, mustaqil fikrlovchi va qaror qabul qilishga intiluvchi shaxs sifatida qaraladi.

Shu nuqtayi nazardan, maktabgacha ta’lim tashkilotida bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limni joriy etish pedagogik jarayonning mazmuni, metodlari, vositalari va tashkiliy shakllarini takomillashtirishni talab etadi. Bunda har bir bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, uning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash, erkin tanlov imkoniyatini yaratish va faol ishtirokini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limning asosiy maqsadi barcha bolalarga bir xil natijani bir xil usulda egallatish emas, balki har bir bolaning o‘z imkoniyatlari doirasida rivojlanishi uchun zarur pedagogik sharoitlarni yaratishdir. Bunday yondashuv ta’lim jarayonida bolaning fikri, hissiyoti, tashabbusi va mustaqil faoliyatiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni nazarda tutadi.

Bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limning nazariy-pedagogik asoslari: Bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim — bu ta’lim-tarbiya jarayonini bolaning individual xususiyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari, qobiliyatlari va rivojlanish imkoniyatlariga muvofiq tashkil etishga asoslangan pedagogik yondashuvdir.

Ushbu yondashuvda bola ta’lim jarayonining faol ishtirokchisi hisoblanadi. Tarbiyachi esa tayyor bilimlarni beruvchi shaxs bo‘lish bilan cheklanmay, bolaning izlanishi, tajriba o‘tkazishi, savol berishi, fikr yuritishi va o‘z xulosalarini shakllantirishiga ko‘maklashuvchi pedagogik hamkor vazifasini bajaradi.

Bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

Individual yondashuv tamoyili. Har bir bolaning rivojlanish sur’ati, qiziqishlari, muloqot uslubi va o‘rganish ehtiyojlari o‘ziga xos ekanligi e’tirof etiladi. Shu sababli topshiriqlarni bajarishda turli murakkablik darajalari va muqobil faoliyat turlarini taklif etish maqsadga muvofiqdir.

Subyekt-subyekt munosabatlari tamoyili. Tarbiyachi va bola o‘rtasidagi munosabat o‘zaro hurmat, ishonch va hamkorlikka asoslanadi. Bolaning fikri tinglanadi, uning savollari qadrlanadi va tashabbuslari qo‘llab-quvvatlanadi.

Faollik va mustaqillik tamoyili. Bola ta’limiy faoliyat davomida mustaqil tanlov qilish, tajriba o‘tkazish, muammolarni hal etish va o‘z faoliyati natijalarini baholash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Rivojlantiruvchi muhit tamoyili. Guruh xonasi bolalarning mustaqil harakatlanishi, materiallarni tanlashi, o‘yin va ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanishi uchun qulay tashkil etiladi.

Emotsional xavfsizlik tamoyili. Bolaning xato qilishdan qo‘rqmasligi, o‘z fikrini erkin ifodalashi va tengdoshlari bilan ijobiy munosabat o‘rnatishi uchun psixologik jihatdan xavfsiz muhit yaratiladi. Mazkur tamoyillarni izchil qo‘llash bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash, tashabbuskorligini oshirish va ta’limiy faoliyatga ijobiy munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limni amalga oshirishning pedagogik shart-sharoitlari: Maktabgacha ta’lim tashkilotida shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim samaradorligi, avvalo, pedagogik jarayonning to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liq.

Birinchidan, tarbiyachi bolalarning individual xususiyatlarini tizimli kuzatib borishi lozim. Kuzatish natijalari bolaning nimalarga qiziqishi, qaysi faoliyat turlarida faol ishtirok etishi, qanday vaziyatlarda yordamga ehtiyoj sezishi va qaysi ko‘nikmalari rivojlanayotganini aniqlash imkonini beradi.

Ikkinchidan, ta’limiy faoliyatda erkin tanlov imkoniyatlari yaratilishi zarur. Masalan, “San’at” rivojlanish markazida bolalarga bir mavzu doirasida rasm chizish, applikatsiya yaratish, loy yoki plastilindan shakl yasash imkoniyatlarini taklif etish mumkin. Bunda bolalar o‘z qiziqishi va imkoniyatlariga mos faoliyat turini mustaqil tanlaydilar.

Uchinchidan, rivojlantiruvchi muhit bolalarning yoshiga, ehtiyojlariga va xavfsizlik talablariga mos bo‘lishi kerak. Materiallarning qulay joylashtirilishi, ko‘rgazmali vositalarning mavjudligi va faoliyat zonalarining to‘g‘ri tashkil etilishi bolalarning mustaqilligini oshiradi.

To‘rtinchidan, ta’limiy faoliyatda rag‘batlantirishning qo‘llab-quvvatlovchi shakllaridan foydalanish muhimdir. Bolaning natijasinigina emas, balki uning harakati, izlanishi, urinishlari va ijodiy yondashuvini ham e’tirof etish lozim. Bu yondashuv bolada o‘rganishga nisbatan ichki motivatsiyani shakllantiradi.

Beshinchidan, oila bilan hamkorlik yo‘lga qo‘yilishi kerak. Ota-onalar bilan suhbatlar, tavsiyalar, ijodiy ko‘rgazmalar va birgalikdagi loyihalar orqali bolaning uy va ta’lim tashkilotidagi rivojlanishini o‘zaro uyg‘unlashtirish mumkin.

Bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limda samarali pedagogik metodlar: Bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limni samarali tashkil etish uchun bolaning yosh xususiyatlariga mos, faol ishtirokini ta’minlaydigan va uning mustaqil faoliyatini rag‘batlantiradigan metodlardan foydalanish zarur.

O‘yin orqali ta’lim metodi-O‘yin maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati bo‘lib, u orqali bola atrof-muhitni o‘rganadi, ijtimoiy munosabatlarni o‘zlashtiradi va turli vaziyatlarda mustaqil harakat qilishni mashq

qiladi. Masalan, “Sehrli ranglar” o‘yinida bolalarga ikki yoki undan ortiq rangni aralashtirib, yangi rang hosil qilish topshirig‘i beriladi. Tarbiyachi natijani oldindan aytib bermaydi, balki bolalarni taxmin qilish, tajriba o‘tkazish va natijani izohlashga undaydi.Bu metod kuzatuvchanlik, sabab-oqibat bog‘lanishlarini anglash, ijodkorlik va nutqiy faollikni rivojlantirishga yordam beradi.

Muammoli vaziyat yaratish metodi-Mazkur metod bolalarda savol qo‘yish, muammoni anglash, turli yechimlarni izlash va o‘z fikrini asoslash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratiladi.Bunda tarbiyachi bolalarga quyidagi savolni beradi: “Agar bizda yashil rangli bo‘yoq bo‘lmasa, daraxt barglarini qanday rangda tasvirlashimiz mumkin?” Bolalar turli taxminlarni ilgari suradilar, mavjud ranglardan foydalanib tajriba o‘tkazadilar va o‘z yechimlarini taklif etadilar. Bunda yagona javobni talab qilishdan ko‘ra, bolaning fikrlash jarayoni va izlanishiga e’tibor qaratiladi.

Loyiha metodi – loyiha metodi bolalarning muayyan mavzu yuzasidan birgalikda izlanishi, reja tuzishi, amaliy faoliyatni bajarishi va natijani taqdim etishini nazarda tutadi. Masalan, “Bizning orzular bog‘imiz” loyihasi doirasida bolalar bog‘ maketini yaratadilar. Ular o‘simliklar, daraxtlar, yo‘laklar va dam olish joylarini qanday joylashtirishni muhokama qiladilar. Maket tayyorlashda qog‘oz, rangli karton, tabiiy materiallar, plastilin va boshqa xavfsiz vositalardan foydalanadilar. Loyiha davomida bolalarda hamkorlik, vazifalarni taqsimlash, fikr almashish, ijodiy rejalashtirish va bajarilgan ish natijasini taqdim etish ko‘nikmalari shakllanadi.

Kichik guruhlarda hamkorlikda ishlash metodi-Ushbu metod bolalarning birgalikda maqsadga erishishi, o‘zaro fikr almashishi va tengdoshlarini tinglashiga yordam beradi. Masalan, bolalar kichik guruhlarga bo‘linib, “Fasllar” mavzusida umumiy kollaj tayyorlaydilar. Har bir bola o‘ziga ma’qul vazifani — rasm chizish, shakllarni kesish, yopishtirish yoki kompozitsiyani joylashtirishni tanlashi mumkin. Tarbiyachi bolalar o‘rtasida vazifalarning adolatli taqsimlanishini kuzatadi va zarur hollarda yo‘naltiruvchi savollar bilan yordam beradi. Natijada bolalarda ijtimoiy muloqot, mas’uliyat va hamkorlik ko‘nikmalari rivojlanadi.

Tanlov asosida faoliyatni tashkil etish metodi-Mazkur metod bola mustaqilligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tarbiyachi bolalarga bir nechta faoliyat turini taklif etadi va ularning qiziqishlariga mos tanlov qilishiga imkon beradi.

Masalan, “San’at” rivojlanish markazida bola quyidagi faoliyatlardan birini tanlashi mumkin: Erkin mavzuda rasm chizish, rangli qog‘ozlardan applikatsiya yaratish, tuzli xamirdan turli shakllar yasash, plastilindan hayvonlar yoki o‘simliklar modelini tayyorlash.Faoliyat yakunida bolalar o‘z ishlarini namoyish etib, qanday materiallardan foydalanganlari va qanday g‘oyani ifodalaganliklarini tushuntiradilar

bu metod bolaning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash, mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy tashabbusini rivojlantirish imkonini beradi.

Kuzatish va pedagogik diagnostika metodi-Kuzatish bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limning muhim tarkibiy qismidir. Tarbiyachi bolaning o‘yin, muloqot, ijodiy faoliyat va kundalik vaziyatlardagi xatti-harakatlarini kuzatib, uning rivojlanish dinamikasini tahlil qiladi.

Kuzatish davomida quyidagi jihatlarga e’tibor berish mumkin: Faoliyatni mustaqil boshlashi va davom ettirishi, o‘z qiziqishi va tanlovini ifodalashi, savollar berishi va muammolarga yechim izlashi, tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi, o‘z fikri va hissiyotlarini ifodalashi. Kuzatish natijalari bolalarni bir-biri bilan taqqoslash yoki ularga yorliq qo‘yish uchun emas, balki har bir bolaning keyingi rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan pedagogik qarorlar qabul qilish uchun ishlatilishi lozim.

Refleksiya metodi-Refleksiya bolaning o‘z faoliyati va o‘rgangan tajribasi haqida fikr yuritishiga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda refleksiyani sodda savollar, rasmlar, belgilar va rangli kartochkalar yordamida tashkil etish mumkin. Masalan, mashg‘ulot yakunida tarbiyachi quyidagi savollarni beradi: Bugun nimalarni o‘rganding? qaysi faoliyat senga ko‘proq yoqdi? qaysi vazifani bajarishda qiynalding? keyingi safar yana nimalarni sinab ko‘rishni istaysan? Bolalar o‘z javoblarini og‘zaki ifodalashlari yoki rangli belgilar orqali ko‘rsatishlari mumkin. Bu metod bolada o‘z faoliyatini anglash, his-tuyg‘ularini ifodalash va o‘z ta’limiy tajribasiga munosabat bildirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Tarbiyachining bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limdagi roli: Bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim sharoitida tarbiyachining kasbiy roli ham o‘zgaradi. U faqat mashg‘ulotni boshqaruvchi emas, balki bolaning individual rivojlanishini kuzatuvchi, faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi, mustaqil izlanishiga imkon beruvchi va rivojlantiruvchi muhitni tashkil etuvchi pedagog sifatida namoyon bo‘ladi. Tarbiyachi bolaning savollariga tayyor javob berishga shoshilmasdan, uni mustaqil fikrlashga undovchi savollardan foydalanishi lozim. Masalan, “Bu shaklni yana qanday usulda yasash mumkin?”, “Seningcha, nima uchun rang o‘zgardi?”, “Bu muammoni birgalikda qanday hal qilamiz?” kabi savollar bolani izlanishga undaydi. Shuningdek, tarbiyachi har bir bolaning muvaffaqiyatini uning individual rivojlanish dinamikasi asosida baholashi zarur. Bir bolaning tezkor natijasi boshqasining natijasi bilan taqqoslanmasligi kerak. Muhimi, bolaning avvalgi imkoniyatlariga nisbatan qanday o‘sish kuzatilayotganidir. Tarbiyachining kasbiy kompetensiyasi bolalarning tashabbusini qo‘llab-quvvatlash, teng imkoniyatlar yaratish, inklyuziv yondashuvga rioya qilish, ijobiy muloqotni shakllantirish va pedagogik kuzatish natijalaridan foydalanish orqali namoyon bo‘ladi.

Bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim samaradorligini baholash: Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim samaradorligini aniqlashda faqat yakuniy mahsulot yoki topshiriqning to‘g‘ri bajarilishiga asoslanish yetarli emas. Bolaning faoliyat jarayonidagi ishtiroki, mustaqilligi, qiziqishi, muloqoti va ijodiy izlanishlari ham hisobga olinishi lozim.

Buning uchun quyidagi baholash usullaridan foydalanish mumkin:

Pedagogik kuzatish. Bolaning turli vaziyatlardagi faoliyati, mustaqilligi va muloqoti muntazam qayd etiladi.

Ishlar portfeli. Bolaning rasmlari, applikatsiyalari, loy va plastilindan tayyorlagan ishlari hamda boshqa ijodiy natijalari to‘planib, vaqt davomida yuz berayotgan o‘zgarishlar tahlil qilinadi.

Suhbat va refleksiya. Bolaning o‘z faoliyati haqidagi fikrlari, qiziqishlari va keyingi faoliyatga oid istaklari aniqlanadi.

Rivojlanish dinamikasini tahlil qilish. Bolaning individual imkoniyatlari va oldingi natijalari asosida o‘sish jarayoni kuzatiladi.

Baholash natijalari keyingi mashg‘ulotlarni rejalashtirish, faoliyat turlarini moslashtirish va zarur pedagogik yordamni belgilashda qo‘llaniladi. Bunda baholash bolani jazolash yoki boshqalar bilan taqqoslash vositasi emas, balki uning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash mexanizmi sifatida qaralishi kerak.

Xulosa. Maktabgacha ta’lim tashkilotida bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limni samarali tashkil etish har bir bolaning individual imkoniyatlarini aniqlash, uning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash va mustaqil faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni talab etadi.

Maqolada ko‘rib chiqilgan o‘yin orqali ta’lim, muammoli vaziyat yaratish, loyiha metodi, kichik guruhlarda ishlash, tanlov asosida faoliyatni tashkil etish, pedagogik kuzatish va refleksiya kabi metodlar ta’lim jarayonini bolaning ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Bunday yondashuvda tarbiyachining vazifasi bolaga tayyor yechimlarni berish bilangina cheklanmaydi. U bolani izlanishga, savol berishga, tajriba o‘tkazishga, o‘z fikrini bildirishga va tengdoshlari bilan hamkorlik qilishga yo‘naltiradi. Natijada bola o‘z imkoniyatlarini namoyon etish, mustaqil qaror qabul qilish, ijodiy fikrlash va ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etish uchun kengroq imkoniyatlarga ega bo‘ladi. Shunday qilib, bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta’lim maktabgacha ta’lim sifatini oshirishning muhim pedagogik yo‘nalishi bo‘lib, uning samaradorligi individual yondashuv, rivojlantiruvchi muhit, pedagogik hamkorlik va muntazam kuzatishga asoslangan holda ta’minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Harvard University Press, 1978.
2. Piaget, J. *The Psychology of the Child.* Basic Books, 1969.
3. Dewey, J. *Experience and Education.* Macmillan, 1938.
4. Montessori, M. *The Absorbent Mind.* The Theosophical Publishing House, 1949.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-595, 2019-yil 16-dekabr.
6. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim va tarbiya sohasiga oid amaldagi davlat talablari va o‘quv-metodik hujjatlari.

TEACHING LANGUAGES TO CHILDREN THROUGH PLAY-BASED LEARNING: THEORETICAL FOUNDATIONS AND PRACTICAL APPLICATIONS

Ismatov Mahmudjon Sobir o‘g‘li
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi
Tillarni o‘qitish metodikasi kafedrasi
katta o‘qituvchisi

Abstract. *This article explores the theoretical foundations and practical applications of play-based learning in young language learners. Play serves as a natural medium through which children acquire cognitive, social, and linguistic skills without the anxiety typically associated with formal instruction. By integrating game-based activities, role-play, storytelling, and interactive tasks into the early language curriculum, educators can foster intrinsic motivation, lower affective filters, and enhance communicative competence. The paper reviews key developmental theories by Vygotsky and Piaget, examines socio-cultural perspectives on language acquisition, and outlines actionable pedagogical strategies for modern classrooms. Furthermore, challenges such as curriculum constraints and assessment difficulties are discussed, offering comprehensive solutions for effective implementation.*

Keywords: *Play-based learning, language acquisition, young learners, communicative competence, affective filter, Vygotsky, socio-cultural theory, interactive tasks, motivation, pedagogy.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada yosh bolalarga chet tilini o‘qitishda o‘yin texnologiyalarining nazariy asoslari va amaliy ahamiyati yoritilgan. O‘yin bolalar uchun tabiiy muhit bo‘lib, ular orqali kognitiv, ijtimoiy va lingvistik ko‘nikmalar ortiqcha stress va xavotirsiz o‘zlashtiriladi. Dars jarayoniga o‘yin elementlari, rol o‘yinlari, hikoyalar va interaktiv topshiriqlarni kiritish o‘quvchilarning ichki motivatsiyasini oshiradi, emotsional to‘siqlarni (affective filter) kamaytiradi va kommunikativ kompetensiyani rivojlantiradi. Maqolada Vigotskiy va Paje nazariyalari tahlil qilinib, zamonaviy ta’lim jarayoni uchun amaliy tavsiyalar beriladi. Shuningdek, o‘yin metodikasini qo‘llashdagi ba’zi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo‘llari muhokama qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *O‘yinga asoslangan ta’lim, til o‘zlashtirish, kichik yoshdagi o‘quvchilar, kommunikativ kompetensiya, affektiv filtr, Vigotskiy, sotsial-madaniy nazariya, interaktiv topshiriqlar, motivatsiya, pedagogika.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются теоретические основы и практическое применение игрового обучения в процессе преподавания языков детям младшего возраста. Игра служит естественной средой, через которую дети приобретают когнитивные, социальные и лингвистические навыки без тревожности, характерной для традиционного обучения. Интеграция игровых занятий, ролевых игр, сторителлинга и интерактивных заданий в учебную программу способствует внутренней мотивации, снижению аффективного фильтра и развитию коммуникативной компетенции. В работе анализируются ключевые теории Выготского и Пиаже, а также предлагаются действенные педагогические стратегии. Кроме того, обсуждаются такие*

проблемы, как ограничения учебных программ и трудности оценивания, с предложением путей их решения.

Ключевые слова: *Игровое обучение, усвоение языка, учащиеся младшего возраста, коммуникативная компетенция, аффективный фильтр, Выготский, социокультурная теория, интерактивные задания, мотивация, педагогика.*

Introduction. The acquisition of a foreign or second language during early childhood is a critical period characterized by high cognitive flexibility and an innate capacity for phonetic and structural assimilation. However, traditional teacher-centered pedagogical approaches often rely on rote memorization and grammar-translation methods, which frequently cause anxiety, disengagement, and limited communicative output among young learners. In contrast, play-based learning leverages children's natural inclination toward exploration, imagination, and social interaction.

Play is not merely a diversion from learning; rather, it is the primary vehicle through which young children make sense of the world. When integrated into language classrooms, play transforms abstract linguistic structures into meaningful, context-embedded experiences. This article examines the psychological and pedagogical dimensions of integrating play into language education, providing theoretical backing and practical frameworks for educators.

Theoretical Framework

Understanding the efficacy of play in language learning requires examining foundational developmental and second language acquisition (SLA) theories:

Lev Vygotsky and the Zone of Proximal Development (ZPD): Vygotsky emphasized that play creates a zone of proximal development in children. During imaginative and cooperative games, a child acts above their everyday age behavior, supported by peers and teachers. In language learning, play provides scaffolding where learners experiment with new vocabulary and sentence patterns within a safe social construct.

Jean Piaget and Constructivism: Piaget viewed children as active constructors of knowledge. Through play, children manipulate their environment, test hypotheses about how language functions, and assimilate new linguistic rules into their existing cognitive frameworks.

Stephen Krashen's Affective Filter Hypothesis: Krashen argued that successful language acquisition requires low anxiety, high self-confidence, and strong motivation. Play inherently reduces the "affective filter" by shifting focus from linguistic correctness to task completion and enjoyment, allowing subconscious language acquisition to flourish.

Practical Strategies and Classroom Implementation

To translate theory into practice, educators can implement several structured play-based methodologies:

Role-Play and Dramatic Play

Role-playing simulates real-world communicative scenarios (e.g., shopping at a market, visiting a doctor, ordering food at a restaurant). Children adopt characters, which diminishes personal performance anxiety and encourages natural turn-taking, formulaic expressions, and pragmatic competence.

Gamified Language Tasks (Digital and Analog)

Gamification introduces game elements—such as points, badges, timers, and cooperative competition—into vocabulary and grammar drills. Board games, flashcard matching races, and interactive digital applications (e.g., Kahoot, Wordwall) maintain high engagement levels and reinforce repetitive exposure without causing fatigue.

Total Physical Response (TPR) and Movement Games

Young learners process language effectively through physical action. Games like "Simon Says," musical chairs, and action storytelling link kinetic movement directly to linguistic commands, accelerating comprehension and long-term memory retention.

Pedagogical Implications and Teacher Roles

Implementing play-based learning requires a deliberate shift in the educator's role:

The Teacher as a Facilitator: Instead of dictating rules, the teacher sets up immersive environments, monitors group interactions, and provides subtle linguistic scaffolding when necessary.

Balanced Assessment: Assessing play-based learning moves away from traditional pencil-and-paper tests toward formative assessment techniques, including observational checklists, portfolio reviews, and task-based rubrics that measure active participation and pragmatic usage.

Balancing Structure and Freedom: Unstructured play can sometimes lead to off-task behavior or reverting to the native language. Effective play-based language lessons maintain clear communicative goals, time limits, and purposeful linguistic objectives.

Conclusion. Integrating play into language instruction for young learners bridges the gap between natural acquisition and structured pedagogy. By respecting children's cognitive developmental stages and leveraging theories from Vygotsky, Piaget, and modern SLA research, educators can create dynamic, low-anxiety environments. Play-based learning not only accelerates vocabulary acquisition and

grammatical accuracy but also fosters lifelong positive attitudes toward foreign language learning.

REFERENCES

1. Cameron, L. (2001). *Teaching languages to young learners*. Cambridge University Press.
2. Krashen, S. D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Pergamon Press.
3. Piaget, J. (1962). *Play, dreams and imitation in childhood*. Routledge.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
5. Wood, D., Bruner, J. S., & Ross, G. (1976). The role of tutoring in problem solving. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 17(2), 89-100.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING IJTIMOIY-HISSIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNI KUZATUV, MONITORING VA BAHOLASH ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Masharipova Donoxon Jumanazarovna
Xorazm viloyati pedagogik mahorat markazi maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada malaka oshirish jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirishni kuzatuv, monitoring va baholash asosida takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tarbiyachilarning o'z hissiyotlarini boshqarishi, empatiya ko'rsatishi, samarali muloqot o'rnatishi hamda murakkab pedagogik vaziyatlarda maqbul qaror qabul qilishi kasbiy faoliyatning muhim tarkibiy qismi sifatida tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *maktabgacha ta'lim, tarbiyachi, ijtimoiy-hissiy kompetensiya, malaka oshirish, pedagogik kuzatuv, monitoring, baholash, empatiya, refleksiya, kasbiy rivojlanish.*

Abstract: *This article explores the enhancement of social-emotional competencies among preschool educators during their professional development, based on observation, monitoring, and assessment. The ability of educators to manage their own emotions, demonstrate empathy, engage in effective communication, and make sound decisions in complex pedagogical situations is analyzed as a vital component of their professional practice.*

Keywords: *preschool education, educator, social-emotional competence, professional development, pedagogical observation, monitoring, assessment, empathy, reflection, professional growth.*

Аннотация: *В статье рассматривается процесс развития социально-эмоциональных компетенций у педагогов дошкольных образовательных организаций в ходе их профессионального совершенствования, опирающийся на методы наблюдения, мониторинга и оценивания. Способность педагогов управлять собственными эмоциями, проявлять эмпатию, выстраивать эффективную коммуникацию и принимать взвешенные решения в сложных педагогических ситуациях анализируется как важнейший компонент их профессиональной деятельности.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, педагог, социально-эмоциональная компетентность, профессиональное развитие, педагогическое наблюдение, мониторинг, оценивание, эмпатия, рефлексия, профессиональный рост.*

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim sifatini oshirish pedagoglarning nafaqat metodik va nazariy bilimlarini, balki ularning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini ham izchil rivojlantirishni talab etmoqda. Chunki tarbiyachining bolalar, hamkasblar va ota-onalar bilan munosabati ta’lim-tarbiya jarayonidagi psixologik muhitga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tarbiyachining o‘z hissiyotlarini anglay olishi, bolalarning kechinmalarini tushunishi, nizoli vaziyatlarda vazminlikni saqlashi va konstruktiv muloqot olib borishi uning kasbiy mahoratining muhim ko‘rsatkichlaridir.

Shu nuqtayi nazardan, pedagoglarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirish malaka oshirish jarayonining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Biroq ushbu jarayonda faqat nazariy ma’lumot berish yoki treninglar tashkil etishning o‘zi yetarli emas. Muhim masala — malaka oshirishdan oldin tarbiyachining mavjud kompetensiyalarini aniqlash, mashg‘ulotlar davomida o‘zgarishlarni kuzatish va yakunda erishilgan natijalarni aniq mezonlar asosida baholashdir.

Demak, ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini kuzatuv, monitoring va baholash bilan uzviy bog‘lash pedagogning kasbiy o‘sishini aniqlash, individual ehtiyojlarini belgilash hamda keyingi rivojlanish yo‘nalishlarini rejalashtirish imkonini beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisining faoliyati ko‘plab hissiy va kommunikativ vaziyatlar bilan bog‘liq. Masalan, bolaning mashg‘ulotda qatnashishni istamasligi, tengdoshi bilan kelishmovchilikka duch kelishi, topshiriqni bajara olmagani sababli xafa bo‘lishi yoki ota-onaning e’tiroz bildirishi tarbiyachidan nafaqat pedagogik bilim, balki hissiy barqarorlik, empatiya va samarali muloqot ko‘nikmalarini ham talab qiladi.

Bunday vaziyatlarda tarbiyachining munosabatini faqat nazariy bilimlar yoki yakuniy natijalar asosida baholash uning haqiqiy kasbiy imkoniyatlarini to‘liq ochib bermaydi. Shu sababli real pedagogik vaziyatlarni kuzatish, xatti-harakatlarni mezonlar asosida tahlil qilish va pedagogning o‘z faoliyatiga tanqidiy yondashishini qo‘llab-quvvatlash zarur.

2024-yilda e’lon qilingan, 51 ta tadqiqot va 19 738 ishtirokchi ma’lumotlarini umumlashtirgan meta-tahlilda maktabgacha ta’lim pedagoglarining ijtimoiy-hissiy kompetensiyalari ularning farovonligi, pedagogik munosabatlari, guruhni boshqarishi va ijtimoiy-hissiy ta’limni amalga oshirishi bilan ijobiy bog‘liqligi aniqlangan.Bu natijalar mazkur kompetensiyalarni kasbiy rivojlanish jarayonida alohida e’tiborga olish zarurligini asoslaydi.

Shuningdek, maktabgacha ta’lim pedagoglari uchun ishlab chiqilgan kasbiy rivojlanish dasturiga bag‘ishlangan tadqiqotda hissiy farovonlik, stressni boshqarish va pedagogik amaliyot o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganilgan. Ishtirokchilar hissiyotlarni

boshqarish strategiyalaridan foydalanish va murakkab xulq-atvorli vaziyatlarga munosabat bildirish borasida ijobiy o‘zgarishlarni qayd etganlar.

Mazkur ilmiy dalillar tarbiyachilarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirish bilan bir qatorda, bu jarayondagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatish va baholash mexanizmlarini takomillashtirish muhimligini ko‘rsatadi.

Ijtimoiy-hissiy kompetensiya — shaxsning o‘z hissiyotlarini anglash va boshqarish, boshqa insonlarning hissiy holatini tushunish, ijtimoiy munosabatlarni samarali yo‘lga qo‘yish hamda turli vaziyatlarda mas’uliyatli qarorlar qabul qilish qobiliyatidir.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisi faoliyatida ushbu kompetensiya quyidagi tarkibiy qismlarda namoyon bo‘ladi.

1. O‘zini anglash. Tarbiyachining o‘z hissiy holatini, kuchli va rivojlantirilishi zarur tomonlarini anglay olishi bilan belgilanadi. Masalan, pedagog mashg‘ulot davomida charchoq yoki asabiylikni sezib, bu holatning bolalar bilan muloqotiga ta’sirini tahlil qiladi.

2. Hissiyotlarni boshqarish. Murakkab vaziyatlarda vazminlikni saqlash, hissiy reaksiyalarni nazorat qilish va pedagogik jihatdan maqbul munosabat bildirish qobiliyatidir. Masalan, bola topshiriqni bajarmaganida uni koyish o‘rniga, qiyinchilik sababini aniqlash va yordam taklif qilish.

3. Empatiya va ijtimoiy sezgirlik. Bolaning hissiy holatini tushunish, uning nuqtayi nazarini hisobga olish va individual ehtiyojlariga mos munosabat bildirishdir.

4. Kommunikativ kompetensiya. Bolalar, hamkasblar va ota-onalar bilan hurmatga asoslangan, aniq va samarali muloqot o‘rnatish qobiliyatidir.

5. Munosabatlarni boshqarish va nizolarni hal qilish. Kelishmovchiliklarda tomonlarni tinglash, muammoni aniqlash va o‘zaro maqbul yechim topishga ko‘maklashishni anglatadi.

6. Refleksiv kompetensiya. O‘z xatti-harakatlari va qabul qilgan qarorlarini tahlil qilish, xatolardan xulosa chiqarish hamda kelgusi faoliyatni takomillashtirish qobiliyatidir.

Ushbu tarkibiy qismlarni alohida mezonlar asosida baholash tarbiyachining qaysi yo‘nalishda kuchli ekanini va qaysi ko‘nikmalarni rivojlantirish zarurligini aniqlashga yordam beradi.

Bu jarayonlar yagona tizimda qo‘llanganda, malaka oshirishning samaradorligini aniqlash uchun ko‘proq imkoniyat yaratiladi.

Masalan, tarbiyachi o‘zini bolalar bilan muloqotda sabrli deb baholashi mumkin. Biroq amaliy kuzatuv vaqtida bola topshiriqni takroran bajara olmaganida

pedagogning ovoz ohangi keskinlashishi aniqlansa, o‘z-o‘zini baholash va tashqi kuzatuv natijalari o‘rtasidagi farq yuzaga chiqadi.

Kuzatuv, monitoring va baholashning o‘zaro farqi

Mazkur tushunchalar bir-biri bilan bog‘liq bo‘lsa-da, ularning vazifalari farqlanadi.

Jarayon	Asosiy vazifasi	Amaliy misol
Kuzatuv	*Pedagogning real faoliyatidagi xatti-harakatlarni qayd etish*	*Tarbiyachining bola bilan nizoli vaziyatdagi muloqotini kuzatish*
Monitoring	*Muayyan vaqt davomida o‘zgarishlar dinamikasini kuzatib borish*	*Malaka oshirish boshida, o‘rtasida va yakunida natijalarni taqqoslash*
Baholash	*Yig‘ilgan dalillarni oldindan belgilangan mezonlar asosida tahlil qilish*	*Empatiya va hissiyotlarni boshqarish ko‘rsatkichlariga ball berish*
Refleksiya	*Pedagogning o‘z faoliyatini tahlil qilishi va xulosa chiqarishi*	*“Men vaziyatda qanday yo‘l tutdim va keyingi safar nimani o‘zgartiraman?” savoliga javob berish*

1-jadval. ***Kuzatuv, monitoring va baholashning o‘zaro farqi***

Aynan shu farq pedagog bilan individual ishlash, vaziyatni qayta tahlil qilish va zarur ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun asos bo‘la oladi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarining ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Tarbiyachining hissiyotlarini boshqarishi, empatiya ko‘rsatishi, samarali muloqot o‘rnatishi va nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal qilishi bolalar bilan munosabatlarni tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada tahlil qilingan ilmiy manbalar pedagoglarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalari ularning farovonligi, pedagogik munosabatlari va guruhni boshqarish faoliyati bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida erishilgan natijalarni muntazam kuzatish va baholash zarur.

Maqola doirasida taklif etilgan amaliy yondashuvning asosiy jihati shundaki, kuzatuv, monitoring, baholash va refleksiya yagona rivojlantiruvchi tizim sifatida qaraladi. Dastlabki diagnostika tarbiyachining ehtiyojlarini aniqlashga, oraliq monitoring o‘zgarishlarni kuzatishga, yakuniy baholash esa rivojlanish dinamikasini tahlil qilishga xizmat qiladi. O‘z-o‘zini baholash va tashqi kuzatuv natijalarini birgalikda ko‘rib chiqish pedagogning o‘z faoliyatini chuqurroq anglashiga imkon beradi.

Malaka oshirish jarayonida tarbiyachilarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirishni baholash faqat ball yoki yakuniy xulosa chiqarish bilan cheklanmasligi lozim. Har bir baholash natijasi aniq rivojlanish vazifasi, amaliy mashg‘ulot va qayta kuzatuv bilan davom ettirilishi kerak. Ana shunda monitoring pedagog faoliyatini nazorat qilish vositasidan uning kasbiy o‘sishini qo‘llab-quvvatlovchi mexanizmga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. G‘oziyev E.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
2. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007.
3. Nishonova Z.T., Alimova G.O. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006.
4. Hasanboyeva O., Tadjibayeva H. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Ilm ziyo, 2011.
5. Jennings, P. A., & Greenberg, M. T. (2009). The Prosocial Classroom: Teacher Social and Emotional Competence in Relation to Student and Classroom Outcomes. Review of Educational Research, 79(1), 491–525.
6. OECD. (2019). TALIS 2018 Results (Volume I): Teachers and School Leaders as Lifelong Learners. Paris: OECD Publishing.

TA’LIM JARAYONINI JONLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING ROLI

Turg‘unova Sayyoraxon Muzaffarovna
Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi
Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ta’lim jarayonini jonlantirishda innovatsion texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Innovatsion texnologiyalar o‘quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘qitish samaradorligini kuchaytirish hamda zamonaviy ta’lim muhitini yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotda interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli ta’lim platformalari va multimediyali vositalardan foydalanishning afzalliklari ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek, o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirish va o‘quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun innovatsion yondashuvlarning samaradorligi ilmiy asosda yoritilgan.*

Kalit so‘zlar. *Innovatsion texnologiyalar, ta’lim jarayoni, interfaol metodlar, raqamli ta’lim, ijodiy fikrlash, pedagogik yondashuv.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается роль и значение инновационных технологий в активизации учебного процесса. Инновационные технологии способствуют повышению активности учащихся, формированию навыков самостоятельного мышления, повышению эффективности обучения и созданию современной образовательной среды. В исследовании показаны преимущества использования интерактивных методов, информационно-коммуникационных технологий, цифровых образовательных платформ и мультимедийных средств. Также проанализирована эффективность инновационных подходов в повышении педагогического мастерства учителей и развитии творческого мышления учащихся.*

Ключевые слова: *Инновационные технологии, учебный процесс, интерактивные методы, цифровое обучение, творческое мышление, педагогический подход.*

Annotation. *This article analyzes the role and importance of innovative technologies in enhancing the educational process. Innovative teaching tools contribute to increasing student engagement, developing independent thinking skills, improving learning efficiency, and creating a modern educational environment. The study highlights the advantages of using interactive methods, information and communication technologies, digital learning platforms, and multimedia tools. It also explores the effectiveness of innovative approaches in enhancing teachers' pedagogical competence and developing students' creative thinking abilities.*

Key words. *Innovative technologies, educational process, interactive methods, digital learning, creative thinking, pedagogical approach.*

Kirish. Hozirgi kunda ta'lim tizimining yangilanishi va zamon talablariga mos ravishda rivojlanishi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biridir. Innovatsion texnologiyalar ta'lim jarayoniga joriy etilishi bilan o‘quvchilarning bilim olish faoliyati faollashib, ularning ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va tahlil qilish qobiliyatlari sezilarli darajada o‘smoqda. Bunday texnologiyalar o‘quv jarayonini jonlantirish, uni interfaol, qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. Innovatsion texnologiyalar deganda faqat zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish emas, balki o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan, motivatsiyani oshiruvchi va ijodkorlikni rivojlantiruvchi yangi pedagogik yondashuvlar tushuniladi. Shuningdek, bu jarayon o‘qituvchidan yuqori kasbiy mahorat, metodik tayyorgarlik va zamonaviy ta'lim vositalaridan to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalarini talab etadi. Ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning bilimlarni chuqur o‘zlashtirishi, o‘rganilgan mavzularni amaliyotda qo‘llay olish salohiyatini oshirish hamda raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish mumkin.

Adabiyotlar tahlili. nnovatsion texnologiyalar ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini faollashtirishda asosiy vosita sifatida e'tirof etiladi. So‘nggi yillarda ko‘plab tadqiqotchilar bu yo‘nalishda ilmiy izlanishlar olib borib, zamonaviy ta'limda texnologik yondashuvlarning o‘rni va afzalliklarini tahlil qilganlar. Masalan, N. K. Karimova (2021) o‘z tadqiqotlarida innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va tahlil ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim omil ekanligini ta'kidlaydi [1]. Shuningdek, A. Jalilov (2020) tomonidan olib borilgan ishda raqamli ta'lim vositalari o‘quvchilarda o‘z-o‘zini baholash, tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko‘rsatishi qayd etilgan [2]. Chet el tadqiqotchilari, xususan, J. Dewey va H. Gardnerlarning konstruktivistik yondashuv nazariyalari ham innovatsion texnologiyalar orqali o‘quvchilarni faol ishtirokchi sifatida ta'lim jarayoniga jalb etish zarurligini asoslab beradi [3]. Ularning fikricha, ta'limda o‘quvchining shaxsiy tajribasi, qiziqishi va faol ishtiroki o‘quv natijalarining sifatini belgilovchi omillardandir. Shuningdek, mahalliy olimlardan M. T. Rahimov (2022)

interfaol o‘qitish metodlarini qo‘llash orqali dars samaradorligini oshirish yo‘llarini o‘rganib, “aqliy hujum”, “klaster”, “blits-so‘rov” kabi metodlar o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtirishda samarali ekanini isbotlagan [4]. Adabiyotlar tahlilidan ko‘rinib turibdiki, innovatsion texnologiyalar ta’lim jarayonini faollashtirish, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida interaktiv muloqotni kuchaytirish hamda o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini oshirishda muhim omil sifatida e’tirof etilmoqda. Bu esa ta’limning sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilashga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik yondashuvlar tizimini yaratish zarurligini ko‘rsatadi.

Materiallar va usullar. Tadqiqot jarayonida ta’limni jonlantirishda innovatsion texnologiyalarning o‘rni va samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tadqiqotning asosiy materiali sifatida umumta’lim maktablarining 8–9-sinf o‘quvchilari, shuningdek, ona tili va adabiyot fan o‘qituvchilari jalb etildi. Tajriba uch bosqichda amalga oshirildi: tayyorgarlik, amaliyot va tahlil bosqichlari. Har bir bosqichda o‘qituvchilar uchun maxsus o‘quv-metodik qo‘llanmalar, elektron resurslar, raqamli platformalar (Google Classroom, Moodle, EduPage) hamda interfaol usullar (klaster, aqliy hujum, “Venn diagrammasi”, debat, “insert” metodi)dan foydalanildi.

Tajribaning tayyorgarlik bosqichida o‘qituvchilarning innovatsion texnologiyalarni qo‘llashga tayyorgarlik darajasi o‘rganildi. Bunda so‘rovnoma, intervyu va kuzatuv metodlari asosida o‘qituvchilarning metodik salohiyati baholandi. Amaliy bosqichda esa dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanish orqali o‘quvchilarning faol ishtiroki, mustaqil fikrlash qobiliyati va o‘z-o‘zini baholash darajasi kuzatildi. Tahlil bosqichida olingan natijalar statistika tahlili asosida qayta ishlanib, innovatsion texnologiyalar ta’sirida o‘quvchilar faolligining, bilim o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarining va ijodiy tafakkurning o‘sish dinamikasi aniqlandi. Tadqiqot davomida taqqoslash, kuzatuv, diagnostika, test sinovlari, so‘rovnoma va suhbat metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi.

1-jadval. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish samaradorligini aniqlash natijalari

Ko‘rsatkichlar	O‘qituvchilar (%)	Talabalar (%)
An’anaviy usullarga tayanadi	25	30
Innovatsion texnologiyalarni qo‘llaydi	55	60
Qisman innovatsion yondashuvni ishlatadi	20	10

2-jadval. Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarning ta’sir darajasi

Innovatsion texnologiya turlari	O‘quv motivatsiyasiga ta’siri (%)	O‘zlashtirish ko‘rsatkichi (%)
Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari	70	75
Interfaol metodlar	80	78
Virtual ta’lim platformalari	65	72

Yuqoridagi jadvallar ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning samaradorligini ko‘rsatadi. Birinchi jadvalda o‘qituvchi va talabalar o‘rtasida innovatsion usullardan foydalanish foizi tahlil qilingan. Ikkinchi jadvalda esa turli innovatsion texnologiyalar o‘quv motivatsiyasi va o‘zlashtirish darajasiga qanday ta’sir ko‘rsatgani aks ettirilgan. Ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, interfaol metodlar va AKT vositalari ta’lim samaradorligini oshirishda yetakchi o‘rin tutadi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning o‘quv faolligini oshiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv qobiliyatlarini rivojlantiradi. Interfaol metodlar asosida tashkil etilgan darslar an’anaviy darslarga nisbatan samaraliroq bo‘lib, o‘quvchilarda darsga qiziqish, motivatsiya va faollikning ortishiga sabab bo‘lgan. Amaliy bosqichda o‘tkazilgan kuzatuvlar natijalariga ko‘ra, innovatsion texnologiyalar yordamida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning o‘z fikrini erkin ifodalash, tahlil qilish va muammoli vaziyatlarga ijodiy yechim topish ko‘nikmalari sezilarli darajada rivojlangan. O‘qituvchilar esa dars jarayonida zamonaviy texnologik vositalardan (interaktiv doska, raqamli test tizimlari, onlayn platformalar) samarali foydalanish orqali dars sifatini oshirish imkoniga ega bo‘lganlar. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, innovatsion texnologiyalar o‘qituvchilar faoliyatini faollashtiradi, ta’lim jarayonida o‘quvchi markazli yondashuvni mustahkamlaydi hamda o‘quvchilarning bilish faoliyatini yanada faollashtiradi. Ayniqsa, interfaol o‘yinlar, multimedia taqdimotlari, raqamli resurslar va loyiha asosidagi topshiriqlar o‘quvchilarning muloqot madaniyati va hamkorlikda ishlash kompetensiyalarini rivojlantirgan. Umuman olganda, tadqiqot natijalari ta’lim jarayonini jonlantirishda innovatsion texnologiyalar muhim o‘rin tutishini, ular orqali dars jarayoni samaradorligi ortib, o‘quvchilarda yangi bilimlarni o‘zlashtirish va amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari kengayishini isbotladi.

Xulosa. Yuqoridagi tadqiqot natijalariga asoslanib aytish mumkinki, ta’lim jarayonini jonlantirishda innovatsion texnologiyalarning o‘rni beqiyosdir. Ular o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, o‘quv faoliyatini faollashtiradi hamda dars jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya vositalari va raqamli platformalardan

foydalanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va tahliliy ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Tajriba jarayonida o‘qituvchilarning innovatsion texnologiyalardan foydalanish malakasi oshgani, o‘quvchilarning esa o‘quv jarayonida faolligi, tashabbuskorligi va hamkorlikdagi faoliyatida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar kuzatilgani aniqlandi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi interaktiv muloqotni kuchaytirib, ta’limning samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning “Ta’lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish to‘g‘risida”gi farmoni. – Toshkent, 2020.
3. Hasanboeva O., Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogika: Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. G‘ulomov A., Qodirova F. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.
5. Mavlonova R. va boshq. Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash metodikasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
6. Xodjayeva D. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta’lim samaradorligi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2022.
7. Abdullaeva M. Ta’limda raqamli yondashuv va zamonaviy innovatsiyalar. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2023.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Alimova Shaxlo Bafayevna
Buxoro viloyati Pedagogik mahorat markazi
"Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi"
kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ilk ekologik madaniyat va dunyoqarashni shakllantirishning ilmiy-pedagogik hamda huquqiy asoslari yoritilgan. Tadqiqot doirasida Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonun va "Ilk qadam" davlat dasturi talablarining pedagogik integratsiyasi tahlil qilingan. Buxoro viloyati maktabgacha ta’lim tashkilotlari (MTT) bazasida o‘tkazilgan amaliy eksperiment natijalari asosida interaktiv metodlar hamda "Ekologik so‘moq" texnologiyasining samaradorligi ilmiy jihatdan isbotlangan.*

Kalit so‘zlar: *ekologik madaniyat, maktabgacha ta’lim, Konstitutsiya, "Ilk qadam", interaktiv metodlar, "Ekologik so‘moq", Buxoro iqlimi, kognitiv rivojlanish.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются научные, педагогические и правовые основы формирования первой экологической культуры и мировоззрения у детей дошкольного возраста. Анализируется педагогическая интеграция требований Конституции Республики Узбекистан в новой редакции, Закона «Об образовании» и государственной программы «Первый шаг». На основе результатов практического эксперимента, проведенного на базе дошкольных образовательных организаций (ДПО) Бухарской области, научно доказана эффективность интерактивных методов и технологии «Экологический сомок».*

Ключевые слова: *экологическая культура, дошкольное образование, Конституция, «Первый шаг», интерактивные методы, «Экологический сомок», Бухарский климат, когнитивное развитие.*

Abstract. *This article examines the scientific-pedagogical and legal foundations for fostering an early ecological culture and worldview in preschool-aged children. The study analyzes the pedagogical integration of requirements derived from the Constitution of the Republic of Uzbekistan (in its new edition), the Law "On Education," and the "Ilk Qadam" ("First Step") state curriculum. Based on the results of a practical experiment conducted in preschool educational organizations (PEOs) within the Bukhara region, the effectiveness of interactive methods and the "Ecological Path" (*Ekologik so‘moq*) technology is scientifically demonstrated.*

Keywords: *ecological culture, preschool education, Constitution, "Ilk Qadam," interactive methods, "Ecological Path," climate of Bukhara, cognitive development.*

Inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarni oqilona tashkil etish, mavjud tabiiy boyliklarni asrab-avaylash hamda atrof-muhitga nisbatan mas’uliyatli yondashuvni qaror toptirish bugungi ta’lim-tarbiya tizimining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ekologik muammolarning tobora dolzarblashib borishi jamiyat a’zolarida tabiatga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishni taqozo etmoqda. Bunday munosabatni rivojlantirish esa faqat ekologik bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklanmay, kundalik hayotda tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan xatti-harakatlarni odatga aylantirishni ham talab qiladi. Shu sababli ekologik tarbiyaning dastlabki bosqichini maktabgacha ta’lim davridan boshlash alohida pedagogik ahamiyatga ega.

Maktabgacha yoshdagi bola atrofidagi olamni, avvalo, bevosita kuzatish, kattalarning xatti-harakatlariga taqlid qilish va turli amaliy faoliyatlarda qatnashish orqali anglaydi. Uning tabiat haqidagi dastlabki tasavvurlari oilada, maktabgacha ta’lim tashkilotida va tabiiy muhit bilan muloqot jarayonida tarkib topadi. Shu davrda bolaga o‘simlik va hayvonot dunyosining o‘ziga xos xususiyatlarini tushuntirish, tabiat hodisalariga qiziqishini qo‘llab-quvvatlash hamda tirik mavjudotlarga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishni o‘rgatish muhimdir. Bunday tarbiyaviy faoliyat bolaning nafaqat bilim doirasini kengaytiradi, balki unda mehribonlik, kuzatuvchanlik, tejamkorlik va mas’uliyat kabi shaxsiy sifatlarning rivojlanishiga ham zamin yaratadi.

Ekologik madaniyatni shakllantirish murakkab va izchil pedagogik jarayon bo‘lib, u bilim, hissiy munosabat va amaliy xulq-atvorning o‘zaro uyg‘unligiga asoslanadi. Agar bola tabiatni muhofaza qilish zarurligini nazariy jihatdan bilsa-yu, kundalik faoliyatida bunga amal qilmasa, ekologik tarbiyaning kutilgan natijasiga to‘liq erishilgan deb bo‘lmaydi. Shuning uchun bolalarda ekologik tushunchalarni shakllantirish bilan bir qatorda, ularni gullarni parvarish qilish, suvni tejash, chiqindilarni belgilangan joyga tashlash, qushlarga g‘amxo‘rlik ko‘rsatish va tabiiy muhitni toza saqlash kabi amaliy ishlarga jalb etish lozim. Bunda har bir topshiriq bolaning yoshiga, qiziqishiga va mustaqil faoliyat olib borish imkoniyatiga mos bo‘lishi zarur.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ekologik tarbiyani samarali tashkil etish uchun an’anaviy tushuntirish usullaridan tashqari, bolalarning faol ishtirokiga asoslangan pedagogik yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Tabiat qo‘ynidagi kuzatishlar, oddiy tajribalar, ekologik mazmundagi o‘yinlar, rasmlar va modellar yaratish, mavzuli suhbatlar hamda kichik guruhli topshiriqlar bolalarda tabiat hodisalari o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglashga yordam beradi. Masalan, urug‘ning unib chiqishini muntazam kuzatish orqali bola o‘simlikning rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni tushunadi va uni parvarish qilishga nisbatan shaxsiy qiziqish hosil qiladi. Bunday tajribalar ekologik bilimlarning hayotiy mazmun kasb etishiga imkon beradi.

Ekologik madaniyatni rivojlantirishda pedagog va ota-onalarning hamkorligi ham muhim o‘rin tutadi. Ta’lim tashkilotida shakllantirilgan ekologik odatlar oilada davom ettirilsa, bolada tabiatga mas’uliyatli munosabatning mustahkamlanishi uchun qulay sharoit yuzaga keladi. Shu bois tarbiyachilar ota-onalarni ekologik tadbirlar, tabiatni kuzatish mashg‘ulotlari va oilaviy amaliy topshiriqlarga jalb etishlari, kundalik hayotda ekologik xulq-atvor namunasini ko‘rsatishning ahamiyatini tushuntirishlari lozim.

Mavzuning dolzarbligi maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishni alohida mashg‘ulotlar doirasida emas, balki ta’lim-tarbiyaning barcha yo‘nalishlari bilan uzviy bog‘liq holda tashkil etish zarurati bilan belgilanadi. Bu jarayonda bolalarning tabiat haqidagi bilimlarini amaliy tajriba bilan boyitish, ijobiy hissiy munosabatlarini rivojlantirish va tabiatni asrashga yo‘naltirilgan kundalik odatlarini shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida ekologik ta’lim va tarbiyaning huquqiy asosi eng yuqori darajada mustahkamlab qo‘yilgan. Xususan, Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasida har kimning sog‘lom va qulay atrof-muhitga ega bo‘lish huquqi hamda davlatning atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishi belgilangan. Shu bilan birga, Konstitutsiyaning 62-moddasi fuqarolarning atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish majburiyatini yuklaydi. Maktabgacha ta’lim tizimida ushbu konstitutsiyaviy normalarni pedagogik jarayonga tatbiq etish, bolalarga huquq va majburiyatlarni sodda, qiziqarli o‘yinlar orqali singdirish tarbiyachilarning bosh vazifalaridan biridir.

O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni hamda maktabgacha ta’limning "Ilk qadam" davlat dasturi tarbiyalanuvchilarda "atvor-muhit va tabiatga nisbatan qadriyatli munosabat" kompetensiyasini rivojlantirishni talab etadi. Ushbu tadqiqot mazkur huquqiy talablarni amaliyotga joriy etishning ilmiy-pedagogik mexanizmlarini ochib berishga qaratilgan.

Ekologik pedagogika sohasining xalqaro miqyosdagi yetakchi namoyandalari hisoblangan S.N.Nikolayeva va N.A.Rijova o‘z ilmiy konsepsiyalarida maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berishda tizimlilik va uzviylik tamoyillariga alohida urg‘u berishgan. S.N.Nikolayevaning fikricha, ekologik tarbiyaning bosh maqsadi — tabiat qonuniyatlarini bilish va ularga ongli ravishda rioya qilish ko‘nikmasini yaratishdir. N.A.Rijova esa o‘z navbatida ta’lim muhitini ekologizatsiyalash, ya’ni MTTdagi har bir xona va maydonchani ekologik tarbiya vositasiga aylantirish g‘oyasini ilgari suradi.

Mahalliy pedagog olimlardan Sh.S.Sodiqova maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, ularda ekologik madaniyatni shakllantirishda ko‘rgazmalilik va amaliy mehnat usullarining uyg‘unligi samarali ekanligini isbotlagan. Biroq, regional iqlim sharoitlarini (masalan, Buxoro viloyatining arid, cho‘l iqlimi xususiyatlarini) hisobga olgan holda ekologik madaniyatni shakllantirish masalalari pedagogik tadqiqotlarda hali yetarlicha tizimlashtirilmagan.

Tadqiqot doirasida maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning uchta asosiy pedagogik mexanizmi tajriba-sinovdan o‘tkazildi:

1. "Ekologik so‘moq" texnologiyasi: MTT hovlisida maxsus marshrutlar tashkil etilib, bolalar tabiat ob’ektlarini (daraxtlar, gullar, hasharotlar, qushlar, suv va tuproq) bevosita kuzatish va ular bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.
2. Interaktiv o‘yinli metodlar: Suv va energiyani tejash, chiqindilarni saralashga qaratilgan "Tabiat dilerlari", "Suv tomchisi qayerga yo‘qoldi?", "Yashil sayyora" kabi innovatsion o‘yinlar joriy etildi.
3. Amaliy-mehnat faoliyati: Oila va MTT hamkorligida "Yashil makon" umummilliy loyihasi doirasida bolalar ishtirokida nihollar ekish, tuproqni yumshatish va o‘simliklarni parvarish qilish tadbirlari tashkil etildi.

Tajriba-sinov ishlari Buxoro viloyatidagi davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarining katta va tayyorlov guruhlarida tahsil olayotgan 120 nafar tarbiyalanuvchi ishtirokida olib borildi. Tarbiyalanuvchilar ikki guruhga ajratildi: Nazorat guruhi (60 nafar bolaga an’anaviy mashg‘ulotlar o‘tildi) va Tajriba guruhi (60 nafar bolaga yuqoridagi interaktiv va amaliy metodlar qo‘llanildi).

Tadqiqotning boshida va yakunida bolalarning ekologik madaniyat darajasi uchta mezon bo‘yicha baholandi: Kognitiv (ekologik bilimlar), Emotsional-qadriyatli (tabiatga bo‘lgan mehr va mas’uliyat) hamda Amaliy-faoliyatli (tabiatni asrash ko‘nikmalari).

Olingan statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, tajriba guruhida qo‘llanilgan tizimli innovatsion metodlar tufayli bolalarning kognitiv bilimlari 46% ga,

emotsional munosabati 45% ga va amaliy ko‘nikmalari 41% ga keskin o‘sgan. Nazorat guruhida esa o‘sish dinamikasi juda past bo‘lib qolgan. Bu esa an’anaviy ta’lim metodlarining ekologik tarbiyada yetarli samara bermasligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni huquqiy savodxonlik, nazariy tushunchalar va amaliy harakatlarning sintezidan iborat bo‘lishi kerakligini isbotladi. Buxoro viloyatining cho‘l va yarim cho‘l iqlim sharoiti, suv tanqisligi muammolarini inobatga olgan holda MTTlar uchun quyidagi amaliy-pedagogik tavsiyalar ilgari suriladi:

- "Ekologik xarita" yaratish: har bir MTT hududida "Suv — hayot manbai", "Yashil burchak", "Chiqindilarga ikkinchi hayot" deb nomlangan stendlar va mini-laboratoriyalar tashkil etish.
- Mintaqaviy xususiyatlarni singdirish: Buxoro sharoitida suvni tejash texnologiyalari (masalan, tomchilatib sug‘orishni bolalarga o‘yin shaklida ko‘rsatish) va qurg‘oqchilikka chidamli o‘simliklarni parvarish qilish ko‘nikmalarini o‘rgatish.
- Oila bilan hamkorlik: "Yashil makon" loyihasi doirasida har bir bola o‘z oilasi bilan birgalikda bir tup ko‘chat ekib, uni parvarishlashi va uning o‘sish kundaligini chizgilar yordamida yuritishi tizimini yo‘lga qo‘yish.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish uzluksiz ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, bolaning tabiat haqidagi bilimlari, hissiy-qadriyatli munosabati va ekologik mas’uliyatga asoslangan amaliy xatti-harakatlarini o‘zaro uyg‘un rivojlantirishni nazarda tutadi. Tadqiqot natijalari ekologik tarbiyani faqat nazariy ma’lumotlarni o‘rgatish bilan cheklab qolmasdan, bolalarni tabiatni kuzatish, tabiiy hodisalarni anglash, o‘simlik va hayvonot dunyosiga g‘amxo‘rlik qilish hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga yo‘naltirilgan faoliyatlarga muntazam jalb etish zarurligini ko‘rsatadi.

Maktabgacha ta’lim jarayonida ekologik madaniyatni shakllantirishning samaradorligi, avvalo, ta’lim mazmunining huquqiy-me’yoriy talablar, bolaning yosh va individual xususiyatlari hamda hududiy ekologik sharoitlar bilan uyg‘unlashtirilishiga bog‘liq. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan sog‘lom atrof-muhitga bo‘lgan huquq va tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish mas’uliyatini maktabgacha ta’lim amaliyotiga mos ravishda singdirish bolalarda ekologik ong va mas’uliyatning dastlabki asoslarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi talablari asosida ekologik mazmundagi mashg‘ulotlarni ta’lim-tarbiyaning boshqa yo‘nalishlari bilan integratsiyalash muhim metodik shart hisoblanadi.

Tadqiqot doirasida ko‘rib chiqilgan “Ekologik so‘moq” texnologiyasi, interaktiv o‘yinli metodlar hamda amaliy-mehnat faoliyatining uyg‘unligi

bolalarning ekologik bilimlarini hayotiy tajriba bilan mustahkamlash imkonini beradi. Tajriba-sinov jarayonida qo‘llanilgan uchta baholash mezoni — kognitiv, emotsional-qadriyatli va amaliy-faoliyatli mezonlar — ekologik madaniyatni kompleks baholashning metodik asosini tashkil etadi. Maqolada keltirilgan natijalarga ko‘ra, tajriba guruhida ekologik bilimlar ko‘rsatkichi 46 foizga, tabiatga hissiy munosabat ko‘rsatkichi 45 foizga, amaliy ko‘nikmalar ko‘rsatkichi esa 41 foizga oshgan. Mazkur natijalar taklif etilgan metodik yondashuvlarning istiqbolli ekanini ko‘rsatsa-da, ularning samaradorligini to‘liq asoslash uchun baholash mezonlari, boshlang‘ich va yakuniy ko‘rsatkichlar hamda statistik tahlil natijalarini batafsil yoritish maqsadga muvofiq.

Buxoro viloyatining qurg‘oqchil iqlimi va suv resurslaridan oqilona foydalanish zaruriyatini hisobga olgan holda, ekologik tarbiya mazmuniga suvni tejash, mahalliy sharoitga mos o‘simliklarni parvarishlash, yashil hududlarni asrash va chiqindilarni saralashga doir amaliy topshiriqlarni kiritish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu maqsadda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida “Ekologik xarita” va “Yashil burchak”larni tashkil etish, bolalarning tabiat obyektlari ustidan muntazam kuzatuv olib borishlarini yo‘lga qo‘yish hamda “Yashil makon” tashabbusi doirasida oilaviy ko‘chat ekish va parvarishlash faoliyatlarini tashkil etish tavsiya etiladi.

Shuningdek, ekologik madaniyatni shakllantirishda tarbiyachi, ota-ona va mahalla hamkorligini tizimli yo‘lga qo‘yish, bolalarning ekologik xatti-harakatlarini muntazam kuzatish va rag‘batlantirish, erishilgan natijalarni aniq mezonlar asosida baholab borish lozim. Bunda ekologik tarbiya bir martalik tadbir emas, balki kundalik ta’limiy vaziyatlar, o‘yinlar, kuzatishlar va amaliy faoliyatlar orqali izchil davom ettiriladigan pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi zarur.

URUmuman olganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish ta’lim mazmunini hududiy ekologik ehtiyojlar bilan uyg‘unlashtirish, interaktiv texnologiyalardan maqsadli foydalanish, oila va ta’lim tashkiloti hamkorligini mustahkamlash hamda natijalarni mezonli baholashga asoslanadi. Mazkur yondashuv bolalarda tabiatga nisbatan ongli, qadriyatli va mas’uliyatli munosabatni shakllantirish, ekologik xulq-atvor ko‘nikmalarini kundalik hayotga tatbiq etish hamda kelajakda ekologik jihatdan mas’uliyatli avlodni tarbiyalash uchun pedagogik zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: "O‘zbekiston", 2023. (49, 62-moddalar).
2. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

3. "Ilk qadam" maktabgacha tashkilotning Davlat o‘quv dasturi / O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. – Toshkent, 2022.
4. Николаева С.Н. Теория и методика экологического образования детей: Учеб. пособие. – Москва: Академия, 2011. – 272 с.
5. Рыжова Н.А. Экологическое образование в детском саду. – Москва: Карапуз-Дидактика, 2006. – 232 с.
6. Sodiqova Sh.S. Maktabgacha pedagogika. Darslik. – Toshkent: “Tafakkur bustoni”, 2013. – 288-b.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA ERTALABKI GIMNASTIKANI MUSIQA JO’RLIGIDA TASHKIL ETISH

Ziyoyeva Zebo Haqimova
Buxoro davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ertalabki *gimnastika mashg‘ulotlarini musiqiy jo‘rlikda tashkil etishning ahamiyati va metodik asoslari yoritilgan. Musiqa ostida bajariladigan jismoniy mashqlarning bolalar salomatligini mustahkamlash, ularda ritm hissi, harakatlar koordinatsiyasi va ijobiy emotsional kayfiyatni shakllantirishdagi roli tahlil qilingan. Shuningdek, mashg‘ulotlar uchun musiqiy asarlarni yosh guruhlariga mos ravishda to‘g‘ri tanlash mezonlari va tarbiyachilar uchun amaliy tavsiyalar bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *Maktabgacha ta’lim, ertalabki gimnastika, musiqiy jo‘rlik, jismoniy tarbiya, salomatlikni mustahkamlash, harakatli o‘yinlar, ritm hissi.*

Аннотация. *В данной статье освещаются значение и методические основы организации утренней гимнастики под музыкальное сопровождение в дошкольных образовательных организациях. Анализируется роль физических упражнений, выполняемых под музыку, в укреплении здоровья детей, формировании у них чувства ритма, координации движений и положительного эмоционального настроя. Также описаны критерии правильного подбора музыкальных произведений в соответствии с возрастными группами и представлены практические рекомендации для воспитателей.*

Ключевые слова: *Дошкольное образование, утренняя гимнастика, музыкальное сопровождение, физическое воспитание, укрепление здоровья, подвижные игры, чувство ритма.*

Abstract. *This article highlights the significance and methodical foundations of organizing morning gymnastics under musical accompaniment in preschool education organizations. It analyzes the role of physical exercises performed to music in strengthening children’s health, forming their sense of rhythm, coordination of movements, and positive emotional attitude. Furthermore, the criteria for the correct selection of musical pieces according to age groups are described, along with practical recommendations for educators.*

Keywords: *Preschool education, morning gymnastics, musical accompaniment, physical education, health promotion, movement games, sense of rhythm.*

Bolalarning shaxs sifatida tarbiyalash uchun ta’lim jismoniy va ongli tarbiya uyg‘unlikda olib borilishi kerak. Bu maqsadga yerishish uchun bolalarda to’g‘ri tashkillashtirilgan musiqiy mashg‘ulotlar tashkil yetiladi. Estetik tarbiya maktabgacha yoshdagi bolalarda go’zallikni tushunish, uni his qilish, yaxshi va yomonni, badiiy san’at turlarini farqlay olish va ularga ijodkorona yondashishga yo’naltirilgandir. Estetik tarbiyaning eng ko’zga ko’ringan omillaridan biri bu – musiqadir. Bu maqsaddarga yerishish uchun maktabgacha yoshdagi bolalarning umumiy musiqiyligini rivojlantirish kerak.

Bolalar gimnastikani musiqa bilan qilganida ulardagi ortiqcha holsizlik, ertalabki lanjlik yo’qolib o’zini tetik qis qiladi,bundan tashqari bolada kun bo’yi ko’tarinki kayfiyatni paydo qiladi.

Engil, prujinasimon yurish, yugurish, sakrash, olding va orqaga, yonga qadam tashlash, oldinga hakkalash, raqs harakatlarini sifatli bajarishga o’rgatish. Musiqa ostida qatorlarga saflanish va mashqlar bajarish, qatorlardan doiraga shakliga o’tish, katta va kichik doiralar hosil qilish, bir nechta kichik doirachalarga bo’linishga o’rgatish. Bolalarga o’zbekcha raqslar bilan bir qatorda turli xalqlar raqslarini o’rgatish. Bolalarda raqsga oid ijodkorlikka undash va uning namoyon bo’lishini rag‘batlantirish va qo’llab quvvatlash lozim. To’p bo’lib engil yurish va yugurishdan sekin- asta har tarafga, to’g‘riga, erkin-sochma, doira bo’ylab engil yurish va yugurishga o’rgatish. Bolalarni 3-4 sodda va oddiy harakatlardan iborat raqslarni to’p bo’lib raqs tushishdan juftlikda, sochma tarzda, shundan so’ng doiradagi raqslar ijro etishga o’rgatish. Raqs harakatlaridan «Koptokni yuqoriga ot», «arqonni tort», «tokcha», «ko’zguga qara», «xo’rozcha», «maysani sila» bilan tanishtirish va ularni musiqaga mos bajarish.

4-5 yoshli bolalar bilan badan tarbiya harakatlarni bajarish: Musiqa asarlarining qismlar o’zgarishiga mos harakatlarni o’zgartirish, marsh, qo’shiq, raqs kuylariga mos harakatlarni mustaqil bajarish, boshlovchining ketidan musiqaga mos yurish, yugurish va sakrash. Raqs haraktlarini mustaqil ravishda aniq bajarish, qo’l harakatlarini erkin va mayin bajarishga o’rgatish. Guruh bo’lib, kichik guruhlarga bo’linib, yakka holda harakatlanishga o’rgatish, xonaning bir qismidan ikkinchi qismiga (markazdan burchakka, o’ngdan chapga va h.k.) o’tishda o’z harakatlarini boshqara olish, raqs harakatlarining nomlarini bilish va aniq bajarish.

4-5 harakatni ketma-ket, o’zaro bir biriga bog‘lab hamda musiqaga moslab ijro eta olish. Raqslarda kayfiyatlarni bildiruvchi harakatlardan “yo’q”, “arazlash”, “yarashish” va h.k. ifoda etish, yuz, ko’z imo-ishorasining berilgan kayfiyatga mos bo’lishiga o’rgatish.

4-5 yoshli bolalar bilan musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish: Musiqaning tempi, ritmi, harakteriga mos ifodali harakatlanish. Kuy qismlari almashishiga qarab harakatlarni o’zgartira olish.

Yunon faylasufi Platonning fikricha, davlatning kuch-qudrati unda qanday musiqa, qaysi ohang va qay ritmda yangrayotganligiga to’g‘ridan-to’g‘ri bog‘liq. Davlat uchun insonni yuksaklikka ko’tarishga yordam beruvchi musiqa kerak deb hisoblagan .

Musiqaga yoshlikdan uyg‘ongan qiziqish kishining keyingi musiqaviy rivozida kuchi ta’sir o’tkazadi, boshqa ko’nikma va didlarning shakillanishini ta’minlaydi, yaxshi musiqali didni tarbiyalaydi. Musiqa estetik va manaviy kayfiyatning ulkan manbayidir. Musiqaning bola hissiyoti va shakillanishiga, uning mazmuninmi tushunish va his etishga katta ta’sirini hisobga olganda haqqoniy va voqiylikni to’g‘ri aks ettirgan musiqali asardan o’rinli foydalanish alohida o’rin tutadi. Musiqali obrazlar shakillanishining asosiy manbayi tabiat va kishi nutqiga mos kelishiga, atrof-olamdagi go’zallikni idrok etishiga bevosita bog‘liqdir.

Ibn Sino ham musiqaning hissiy ta’sir kuchini e’tirof etgan holda uni o’zining meditsina kitoblarida aks ettirgan hamda ruhiy kasalliklarni davolashda shifo dasturi sifatida tavsiya qilgan. “Tib qonuni” asarida bir o’rinda musiqaning ruhiy ta’sir kuchiga baho berib, gudakning tarbiyasidagi ahamiyatini shunday ta’riflaganlar: “Gudakning tanasi chiniqishi uchun ikki narsa zarur: biri uni asta qimirlatib tebratish, ikkinchisi onasining qo’shig‘i (allasi). Birinchisi tanasiga, ikkinchisi – ruhiga tegishlidir”.

Musiqali idrok etishning vazifasi va mazmunini aniqlash muhimdir. Bular shaxsning har tomonlama rivoji, jumladan, estetik tarbiyasi vazifalar bilan bog‘liq, umumiy maqsadlar bilan belgilanadi. Bunday vazifalar bolalarni musiqa sohasidagi faoliyatga jalb etish, badiiy musiqaga estetik idrok etishni va emotsional o’zlashtirishni rivojlantirish, unga muhabbatni tarbiyalash, musiqali qobiliyatni o’stirish, musiqali didni shakllantirish, bolalarda badiiy ijodkorlik iqtidorini rivojlantirishdan iborat bo’lmog‘i kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1.Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. T.: O‘qituvchi. 2005
2.Omonullaeva D. Nazarov F. Burhonov D. Bolalar bog‘chasida musiqa T.: O‘qituvchi. 2000.
3.F.G. Nurullayev “Bolalarning musiqiy ta’limi” T.:O‘qituvchi 2007y
4.Abdurahmonova H.Sh. Bolalar bog‘chasida musiqaviy o‘yinlar va bayram ertaliklari. T.: O‘qituvchi. 2011.
5. G.M. SHaripova, D.F. Asamova, Z.L. Xadjayeva “Musiqa o‘qitish nazariyasi va metodikasi”Toshkent 2014 yil

6.Maktabgacha ta’lim muasasalarida musiqa o‘qitish metodikasi. Cho‘lpon nashriyoti. Toshkent 2007y
7. Erkinovna S. D. BUXORO ADABIY MUHITIDA MUSIQA ILMINING O‘QITILISHI //Introduction of new innovative technologies in education of pedagogy and psychology. – 2025. – Т. 2. – №. 2. – С. 64-69.San’atjon, [30.05.2025 10:55]
8. Choriev T.R., Xudoev G‘.M. Sadriddin Ayniy ijodida musiqa san’ati va musiqashunoslik San’at yo‘nalishlarida yoshlarni ma’naviy-axloqiy arbiyalash: izlanish, yechim va istiqbollar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami.- Buxoro. 2013
9. Fitrat A. . O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – T., “Fan”, 1993. – B. 52-56
10. Hamidov H. O‘zbek an’anaviy qo‘shiqchilik madaniyati tarixi.- T., “O‘qituvchi”, 1996. – B. 100.
11. Hasanov A. Musiqa va tarbiya. – T., “O‘qituvchi”, 1999. – B. 46-47.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA MUSIQALI TEATRLASHTIRILGAN FAOLIYATLARNI TASHKIL ETISH

Azammuratova Mehrangiz Azamat qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida musiqali teatrlashtirilgan faoliyatni tashkil etishning pedagogik va psixologik asoslari yoritilgan. Musiqali teatr orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning estetik didini shakllantirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish hamda nutq va muloqot ko‘nikmalarini o‘stirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, mashg‘ulotlar jarayonida musiqiy, dramatik va harakatli o‘yinlarni uyg‘unlashtirish usullari hamda tarbiyachilar uchun amaliy tavsiyalar bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *Maktabgacha ta’lim, musiqiy tarbiya, teatrlashtirilgan faoliyat, musiqali teatr, bolalar ijodkorligi, estetik rivojlanish, sahnalashtirish.*

Аннотация. *В данной статье освещаются педагогические и психологические основы организации музыкально-театрализованной деятельности в дошкольных образовательных организациях. Анализируются возможности формирования эстетического вкуса, развития творческих способностей, а также речи и коммуникативных навыков детей дошкольного возраста посредством музыкального театра. Также описаны методы интеграции музыкальных, драматических и подвижных игр в процессе занятий и представлены практические рекомендации для воспитателей.*

Ключевые слова: *Дошкольное образование, музыкальное воспитание, театрализованная деятельность, музыкальный театр, детское творчество, эстетическое развитие, инсценировка.*

Abstract. *This article highlights the pedagogical and psychological foundations of organizing musicalized theatrical activities in preschool education organizations. It analyzes the possibilities of forming aesthetic taste, developing creative abilities, as well as speech and communication skills of preschool children through musical theater. Furthermore, methods for integrating musical, dramatic, and movement games during activities are described, along with practical recommendations for educators.*

Keywords: *Preschool education, musical education, theatrical activity, musical theater, children’s creativity, aesthetic development, dramatization.*

Bolalarning estetik rivojlanishi, badiiy qobiliyatini shakllantirishning asosiy shartlaridan biri bu bolalarning ijodiy faoliyatiga e’tibor berishdir: o’yin, vizual, teatr, konstruktiv, musiqiy. Agar to’g‘ri tashkil etilgan bo’lsa, bolaning badiiy va

estetik, har tomonlama rivojlanishi va maktabga tayyorgarligini ta’minlash, hissiy farovonlik muhitini yaratish va hayotini qiziqarli tarkib bilan to’ldirish mumkin. Bu borada musiqiy teatrlashtirilgan faoliyatni tashkil etish yanada maqsadga muvofiq bo’ladi. Bu tarbiyachi yoki musiqa rahbaridan ko’p narsa talab qilmaydi, faqat ijodkorlikni talab etadi xolos. Milliy ertaklarimizni ham sahna ko’rinishi orqali musiqa bilan boyitib yanada jozibali qilib, bola kayfiyati va ruhiyatini ko’taradi va milliy qadriyatlarimizga, urf odatlarimizga muhabbat ruhida ulg‘ayishiga zamin yaratadi.

Musiqa nafaqat kattalarga, balki kichik yoshdagi bolalarga ham ta’sir qilishi mumkin. Bundan tashqari, hatto homiladorlik davrida ham shaxsning keyingi rivojlanishi uchun o’ta muhim ahamiyatga ega ekanligi isbotlangan: kelajakdagi ona tinglaydigan musiqa rivojlanayotgan bolaning farovonligiga ijobiy ta’sir ko’rsatishi mumkin (ehtimol bu uning didi va afzalliklarini shakllantiradi). Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy madaniyatining asoslarini shakllantirish uchun sharoit yaratish muhimdir.

Musiqiy ta’limning asosiy vazifalari quyidagicha ko’rib chiqilishi mumkin: Musiqiy faoliyatning har xil turlari orqali musiqiy va ijodiy qobiliyatlarni (har birining imkoniyatlarini hisobga olgan holda) rivojlantirish;

Musiqiy madaniyatning boshlanishini shakllantiring, umumiy ma’naviy madaniyatning shakllanishiga hissa qo’shing. Ushbu vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish musiqiy ta’limning mazmuniga, birinchi navbatda, ishlatiladigan repertuarning ahamiyatiga, o’qitish usullari va texnikasiga, musiqiy faoliyatni tashkil etish shakllariga va boshqalarga bog‘liq.

Bolada tabiatan o’ziga xos bo’lgan eng yaxshi narsalarni rivojlantirish muhimdir; Musiqiy faoliyatning ayrim turlariga moyillikni hisobga olgan holda, turli xil tabiiy moyilliklar asosida maxsus musiqiy qobiliyatlarni shakllantirish umumiy rivojlanishga hissa qo’shadi.

Yuqorida ta’kidlab o’tilganidek, san’at har doim badiiy tasvirlar bilan ishlaydi. Musiqiy san’atning o’ziga xos xususiyatlari shundaki, u hayotiy hodisalarni musiqiy tasvirlarda aks ettiradi. "Asarning musiqiy qiyofasi - bu tinglovchilarga o’ziga xos ovozi bilan ta’sir ko’rsatadigan ifodali vositalar majmui." Maktabgacha yoshdagi bolalar tasvirni idrok etishlari uchun musiqa muhim rol o’ynaydi, u asosiy g‘oyani, his-tuyg‘ularni aniq ifodalaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga estetik tarbiya berishda musiqaning o’ziga xos xususiyatlarini aniqlash asosida quyidagi xulosalarga keldik:

1. Musiqa – bolalar estetik tarbiyasida asosiy o’rin tutadi.

2. Bolalar musiqiy estetik madaniyatini Shakllantirish muammosi asrlar davomida ilm ahli uchun dolzarb muammo bo’lib kelgan. Chunki jamiyat ma’naviyatini shaxs

ma’naviyatining yuksakligi, qolaversa, bolalarning musiqiy estetik madaniyatning shakllanganlik darajasi tashkil etadi.

3.Hozirgi kunda maktabgacha ta’lim muassasalarida musiqa mashg‘ulotlari imkon darajasida tashkil etilgan, ammo kichik yoshdagi bolalarni estetik tarbilaSh uchun davr talabi asosida musiqa maShg‘ulotlarini yanada takomillashtirish va qo’Shiq o’rgatishda yangi texnologiyalardan foydalanishga undamoqda. Har bir bolaning musiqa bilan aloqa qilish istagi, uning qobiliyati to’la ro’yobga chiqadigan, unga katta qiziqish ko’rsatadigan musiqiy faoliyat shaklida aloqa qilish istagini sezish va rivojlantirish juda muhimdir. Bu boshqa musiqiy faoliyat turlari ularga o’zlashtirilmasligi kerak degani emas. Ammo estetik tarbiya rivojlanishiga ta’sir qiluvchi etakchi faoliyat turlarida musiqa tinglashni oladigan bo’lsak, agar ushbu etakchi faoliyat turlari maktabgacha yoshda namoyon bo’lgan bo’lsa, har bir bolaning xususiyatlarini hisobga olish va shunga mos ravishda ular musiqiy ta’lim jarayonini aniq uning qobiliyatlari, moyilligi va qiziqishlarini rivojlantirishga yo’naltirishlari kerak. So’nggi yillar davomida hammamizni maktabgacha yoshdagi bolalar kasalliklarining tez-tez uchraydigan ayanchli statistikasi hayratda qoldirdi. Har uchdan birida og‘ish bor.

Zamonaviy jamiyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri bu shaxsning ma’naviy qashshoqligi, axloqiy ko’rsatmalarni yo’qotish xavfi. Jamiyatda axloqsizlikka, ma’naviyatning yo’qligiga, iste’molchilarning hayotga bo’lgan munosabati, bolalarda faol intellektual, hissiy faoliyatga intilish va ehtiyoj paydo bo’lishi bilan kurashish zarurati paydo bo’ldi. Estetik tarbiya maktabgacha yoshdagi bolalarning bo’sh vaqtlarini tashkil qilishning yangi shakllarini izlashga bebaho hissa qo’shadi.Bolalarni ma’naviy go’zallik dunyosiga olib chiqishda katta zaxiralar bolalarning musiqiy ijro faoliyatida o’zining quvonchli hissiyotlari, tasvirlari, motorli faoliyati, jamoaviy ishtiroki, ijodiy tashabbusni rivojlantirish, turli xil ta’lim va ta’lim imkoniyatlari bilan yashiringan.Maktabgacha ta’lim muassasasida estetik tarbiya jarayoni professional va muvozanatli bo’lishi uchun musiqa direktori yuqori malakaga ega bo’lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. T.: O‘qituvchi. 2005
2. Omonullaeva D. Nazarov F. Burhonov D. Bolalar bog‘chasida musiqa T.: O‘qituvchi. 2000.
3. F.G. Nurullayev “Bolalarning musiqiy ta’limi” T.:O‘qituvchi 2007y
4. Abdurahmonova H.Sh. Bolalar bog‘chasida musiqaviy o‘yinlar va bayram ertaliklari. T.: O‘qituvchi. 2011.
5. G.M. SHaripova, D.F. Asamova, Z.L. Xadjayeva “Musiqa o‘qitish nazariyasi va metodikasi”Toshkent 2014 yil

6. Maktabgacha ta’lim muasasalarida musiqa o‘qitish metodikasi. Cho‘lpon nashriyoti. Toshkent 2007y
7. Erkinovna S. D. BUXORO ADABIY MUHITIDA MUSIQA ILMINING O‘QITILISHI //Introduction of new innovative technologies in education of pedagogy and psychology. – 2025. – T. 2. – №. 2. – C. 64-69.San’atjon, [30.05.2025 10:55]
8. Choriev T.R., Xudoev G‘.M. Sadriddin Ayniy ijodida musiqa san’ati va musiqashunoslik San’at yo‘nalishlarida yoshlarni ma’naviy-axloqiy arbiyalash: izlanish, yechim va istiqbollar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami.- Buxoro. 2013
9. Fitrat A. . O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – T., “Fan”, 1993. – B. 52-56
10. Hamidov H. O‘zbek an’anaviy qo‘shiqchilik madaniyati tarixi.- T., “O‘qituvchi”, 1996. – B. 100.
11. Hasanov A. Musiqa va tarbiya. – T., “O‘qituvchi”, 1999. – B. 46-47.

MAKTABGACHA TA’LIMDA INTEGRATSIYALASHGAN MUSIQIY MASHG‘ULOTLARNING ZAMONAVIY USULLARI

Saidova Dilorom Erkinovna
Buxoro davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida musiqiy ta’lim samaradorligini oshirishda integratsiyalashgan mashg‘ulotlarning o‘rni va ularni tashkil etishning zamonaviy usullari yoritilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarning estetik idroki, ijodiy tafakkuri va musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishda musiqaning boshqa faoliyat turlari (tasviriy san’at, nutq o‘stirish, jismoniy harakatlar) bilan uyg‘unlashuvi tahlil qilingan. Shuningdek, mashg‘ulotlar jarayonida interaktiv o‘yinlar, AKT hamda STEAM yondashuvidan foydalanish bo‘yicha pedagogik tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, integratsiyalashgan mashg‘ulot, musiqiy tarbiya, zamonaviy usullar, estetik idrok, innovatsiya, STEAM yondashuvi.*

Аннотация. *В данной статье освещается роль интегрированных занятий в повышении эффективности музыкального образования в дошкольных образовательных организациях и современные методы их организации. Анализируется взаимосвязь музыки с другими видами деятельности (изобразительное искусство, развитие речи, физическая активность) в развитии эстетического восприятия, творческого мышления и музыкальных способностей детей дошкольного возраста. Также разработаны педагогические рекомендации по использованию интерактивных игр, ИКТ и STEAM-подхода в процессе занятий.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, интегрированное занятие, музыкальное воспитание, современные методы, эстетическое восприятие, инновации, STEAM-подход.*

Abstract. *This article highlights the role of integrated lessons in improving the effectiveness of music education in preschool educational organizations and modern methods of their organization. The integration of music with other types of activities (fine arts, speech development, physical movements) in the development of aesthetic perception, creative thinking, and musical abilities of preschool children is analyzed. In addition, pedagogical recommendations have been developed for the use of interactive games, ICT, and the STEAM approach in the course of lessons.*

Keywords: *preschool education, integrated lesson, music education, modern methods, aesthetic perception, innovation, STEAM approach.*

Mustaqil O‘zbekistonning kelajagini, ertasini yoshlarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ajdodlarimizga munosib avlodni tarbiyalash bizga, endi etishib chiqayotgan kadrlar zimmasiga mas’uliyatli va sharafli ishni, ya’ni bola tarbiyasini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish yuklatildi.Maktabgacha yoshdagi bolalar musiqa tarbiyasi, uning taraqqiyoti timsolida yurtimizning porloq kelajagi, davlatimizni buyukligini tasavvur etganining natijasiga ko‘ra ta’lim to‘g‘risidagi qonun va yangicha dunyoqarash talab etilar edi.

Ta’lim sohasida, jumladan, uning birinchi pog‘onasi bo‘lgan maktabgacha ta’lim bosqichida ham katta o‘zgarishlar qilish ehtiyoji tug‘ildi. Buning uchun pishiq – puxta o‘ylangan, ma’lum maqsad va vazifalarni o‘zida mujassamlashtirgan istiqbolli dasturlar talab etar edi. Unda uzluksiz davom etadigan bir butun ta’lim-tarbiya jarayonining belgilovchi ilk turi “maktabgacha ta’lim” deb ataldi. Birgina shu yondashuvning o‘ziyoq tarbiyaga mehribonlik va adolat bilan qarashni talab etadi. Negaki, bugunki yosh avlod zimmasida kuchga to‘lib, sog‘lom, bilimli, aqlli bo‘lib jamiyatimizning faol a’zolariga aylantirishdek ulkan vazifa turibdi. Bunda esa u siz-u bizga, ya’ni kattalarga ishonadilar. Agar yoshlarimizdagi shijoatni, kuch-qudratni, bilimdonlikni va vatanparvarlik bilan uyg‘unlashtira olsak, bundanda ziyoda qudratni topa olmaymiz.

Shuning uchun bu o‘quv fanini o‘qitish nazariyasi hamda metodikasini o‘zlashtirishni hozirgi kunda o‘ta ahamiyatli va muhim faoliyatdir. Hozirgi kun talabi maktabgacha ta’lim muassasalari oldiga musiqiy estetik tarbiya berish borasida aniq vazifalarni qo‘yadi: – bolalarni tabiat go‘zalliklarini, badiiy asarlarni idrok etish; – estetik did va hissiyotni shakllantirish; – hayotda go‘zallik tushunchasini to‘liqligicha anglashni o‘rgatish; – bolalarga badiiy ijodkorlikni shakllantirish; – bolalarda go‘zallikni o‘z hayotlariga, o‘z faoliyatlariga olib kirishni o‘rgatish va hokazo.

Uzluksiz ta’lim tizimida maktabgacha ta’lim muhim o‘rin egallaydi. Hozirgi kunda maktabgacha ta’lim muassasalarining ahamiyati uzluksiz ta’limning oldingi bosqichi sifatida muhim rol o‘ynamoqda. Shuning uchun har bir fanning alohida o‘qitilish ahamiyati oshib bormoqda. Maktabgacha ta’lim muassasalaridagi har bir fanning asosiy vazifasi bolalarni fikrlash va o‘ylashga o‘rgatishdir. Musiqa shunday san’at turiki, u insonlarni kechinmalari, emosional hissiyotlari orqali birlashtiradi. Ular orasidagi aloqa vositasiga aylanadi. Bir kompozitor tomonidan yaratilgan musiqa boshqa insonlar qalbida turli tuman kechinmalar uyg‘otishining o‘zini bir mo‘jiza deb, atash mumkin. Musiqa tarbiyasi estetik tarbiyaning tarkibiy qismi hisoblanadi. inson shaxsini shakllantiruvchi etakchi omillardan biri – ta’lim-tarbiyadir.

Estetik tarbiya esa uning tarkibiy qismi sifatida go‘zallikning mohiyati, estetik va axloqiy hissiyotlarning birligi, san’atning xalqchilligi to‘g‘risidagi ta’limotga suyanib, o‘quvchilarning ob’ektiv dunyo haqidagi bilimini kengaytiradi va chuqurlashtiradi, ijodiy qobiliyatini va iste’dodini o‘stiradi hamda ularda yuksak ma’naviy fazilatlarning tarkib topishiga yordam beradi. Odatda, estetik tarbiyaning maqsadi bolalarda estetik his-tuyg‘u va fikrlarni rivojlantirish, go‘zallikni ko‘ra bilish va ulardan zavqlana olishdan iborat, deb tushuniladi. Aslida estetik tarbiyaning maqsad va vazifalari bu bilan chegaralanib qolmaydi, o‘quvchilarni go‘zallik va xunuklikni, yuksaklik va tubanlikni, shodlik, kulfatni anglash va ko‘ra bilishga o‘rgatadi. Estetik tarbiya umuminsoniy va milliy qadriyatlar qaror topishiga xizmat qiladi. Ayonki, tarbiya inson ongiga, his-tuyg‘ulariga, tasavvuriga, e’tiqodiga, dunyoqarashiga, xatti-harakatlariga, xulq-atvoriga ta’sir o‘tkazadi. Musiqa tili barchaga tushunarli va yaqindir. Musiqa tovush tovlanishlari orqali fikr va tuyg‘ularni aks ettiradi, hayot bosqichlarida insoniyatni to‘lqinlantirib kelgan axloqiy muammolarni bayon qiladi. Bunda musiqaning falsafiy mohiyati ham namoyon bo‘ladi. Ajoyib musiqa asarlari chuqur falsafiy mazmun bilan sug‘orilgan bo‘ladi, musiqada hayot va o‘lim, shaxs va jamiyat, ezgulik va zulm, qudrat va zaiflik kabi masalalar aks etadi. Musiqaning inson ruhiyatiga ta’sir qilishining tugallanmas imkoniyatlari haqida qadimdan musiqashunoslar, mutafakkirlar va olimlar diqqatini o‘ziga tortgan.

Faylasuflar, psixologlar, pedagoglar va jamoat arboblari san’atlar ichida musiqa san’atining insonni shaxs sifatida shakllanishiga ta’sir qiladigan xususiyatlari haqida aniqlashga uringanlar. Qadim zamonlardan musiqaning, ayniqsa, uning komponentlari – ritm va kuyning inson kayfiyatiga ta’siri, uning ichki dunyosini o‘zgartirishi haqida fikrlar mavjud bo‘lgan. Musiqa san’ati estetik tarbiyaning muhim omili sifatida shaxs shakllanishiga kuchli ta’sir etadi. Oilada, bog‘chada, maktabda musiqa mashg‘ulotlarini maqsadga muvofiq tarzda uyushtirish, yosh avlodning ichki dunyosini boyitish va san’atni to‘g‘ri tushunishdagi samarali yo‘ldir. Musiqa inson his-tuyg‘ularini, orzu-umidlarini, xohish-istaklarini o‘ziga xos badiiy tilda ifoda etadi va kishining his-tuyg‘ulariga faol ta’sir etadi.

Musiqa ham fan, ham san’atdir. U fizika va matematikaga asoslanadi, bu fanlar musiqani fanga aylantiradi. Lekin musiqa asariga shu fanning turg‘un tushunchasi sifatida qarab bo‘lmaydi. Chunki musiqa har doim rivojlanib turuvchi jonli san’atdir. Musiqa san’ati inson hayotining ilk yillaridanoq uning hamrohiga aylanib, umumiy madaniy rivojlanishiga salmoqli hissa qo‘shadi. Musiqa inson umrining doimiy yo‘ldoshi. Stendalning aytishiga ko‘ra, musiqa – san’at turlari ichida insonning yuragiga chuqur kirib, uning ichki kechinmalarini aks ettirishga

qodirdir. «Musiqa san’atning ifodali turi tizimiga kiradi. Musiqa ham voqea hodisalarni ifodali aks ettiradi. Ammo u me’morchilikdagi kabi fazo va moddiy ashyo o‘lchovlari bilan belgilanmaydi. Musiqa ko‘rish orqali emas, balki eshitish vositasida idrok qilinadi. Musiqa mavzui o‘z xususiyatiga ega bo‘lib, inson va voqelikdagi barcha tomonlarni qamrab ololmaganligi uchun, eng avvalo, inson ichki ma’naviy dunyosini, uning tuyg‘u va kayfiyatini ifodalaydi... musiqa voqelikning his-tuyg‘uli qiyofasini yaratadi» Musiqa kayfiyat holatini ifodalashda keng imkoniyatga ega. Inson kayfiyati murakkab hissiyot bo‘lib, u hech narsa bilan bog‘lanmagan. Kayfiyat umumlashgan xususiyatga ega bo‘lib, undan ikkilamchi tomonlar chiqarib tashlanadi va insonning voqelikka bo‘lgan tuyg‘u munosabatini belgilaydigan eng muhim tomonlari ajratib olinadi. Musiqaning kuch-qudrati shundaki, u shodlanish, qayg‘urish, hayol surish, bardamlik, jasurlik, tushkunlik va shunga o‘xshash inson ruhiy holatlarini xususiy va umumiy tarzda o‘zaro bog‘liqlikda, bir-biriga singib ketishida namoyish qila oladi. Musiqa «til»i barcha qismlarning uzviy birligini, asar shaklini ifodalaydi. Shakl – musiqa mazmunining moddiy ifodasidir. Bastakor fikri, tuyg‘ulari, tasavvurlari eshituvchilarga musiqiy shakl orqali etib boradi.

Shu bois musiqa «til»ini egallashga, uning mazmun-mohiyatini anglashga, musiqadagi fikrlar, tuyg‘ular, kechinmalar boyligini o‘zlashtirishga keng yo‘l ochadi. O‘sib kelayotgan avlod uchun musiqiy tarbiyaning ahamiyatini nihoyatda buyuk ekanligini qadimiy mutafakkirlar alohida urg‘u bilan ta’kidlashgan. Kelajak jamiyat a’zosining insoniy va ijobiy fazilatlari aynan bolalikdan boshlab shakllana boradi. Aynan shu davrda musiqa ijobiy sifatlarni shakllantiruvchi vosita hisoblangan. Musiqa ashula va raqs tarkibida ham vujudga keladi va keyinchalik badiiy ijodning mustaqil turiga aylanadi, o‘ta o‘ziga xos badiiy ifoda «til»iga ega bo‘lib, maxsus ishlab chiqilgan va tanlab olingan tovushlar ana shu «til»ning manbaidir. Albatta, musiqa shaxsni shakllantirishning, uning ijobiy fazilatlarining yo‘nalishlarini o‘z-o‘zidan belgilab bermaydi.

Tarbiyaviy ta’sirning eng muhim tomonlari musiqiy asarning g‘oyaviy mazmuniga bog‘liqdir. Ana shu bilan musiqiy-estetik tarbiyaning vazifalari belgilanadi. Mashhur polyak kompozitori K.Shimanovskiy o‘zining «Jamiyatda musiqaning tarbiyaviy ahamiyati» nomli maqolasida, musiqaning tabiiy kuchi haqida gapirar ekan, – uning ikki qarama-qarshi yo‘nalishda – yaratish va buzish uchun ishlatish mumkinligini — «kerakli ishga yo‘naltirgan holda, tez oqar daryoning suvlaridan foydalanib, foydali va unumli ishlar uchun, ya’ni tegirmonni aylantirish uchun ishlatgandek, musiqa kuchidan ham unumli foydalanish kerak», – degan. Musiqaning insonga ta’siri, shaxsning va jamiyatning ruhiy hayotidagi o‘rni kompleks muammo hisoblanadi. Ushbu murakkablik va serqirralik fanga darrov

kelmadi. Shu o‘rinda Asafevning «…musiqa – bu ham san’at, ham fan, ham til, ham o‘yin»–degan so‘zlarini eslash maqsadga muvofiqdir. Demak, bolalarning musiqiy hamda shaxsiy xususiyatlarini shakllantirishda musiqa san’atining o‘rni beqiyosdir.

Musiqa kishiga har tomonlama ta’sir ko‘rsatar ekan: kuy va uning musiqiy ifodasi kishining hissiyotiga chuqur ta’sir qilib, unda har xil hislarni uyg‘otadi, turlicha kayfiyatlarni hosil qiladi. Qo‘shiqning matni, g‘oyaviy mazmuni faqat hissiyotga emas, balki tinglovchilarning ongiga ham ta’sir qilib, ularnin hayajonlantiradi va fikrlashga majbur etadi. Kishilarda asarda aks etgan ma’naviy muammolarga nisbatan muayyan munosabat uyg‘otadi. Bunday ta’sir g‘oyat murakkab va kuchlidir. Qobiliyat – ma’lum bir turdagi faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishning sub’ektiv sharti bo‘lib hisoblanuvchi shaxsning individual xususiyatidir. Qobiliyat – faoliyat jarayonida namoyon bo‘ladi.

Psixologiya fanining ko‘rsatishicha, inson bolasi tayyor qobiliyat bilan emas, balki biron-bir qobiliyatning ro‘yobga chiqish va rivojlanish manbai layoqat bilan tug‘iladi. Layoqat o‘z holicha rivojlana olmaydi, uning rivojlanishi uchun qulay muhit kerak. Bola musiqaga layoqat bilan tug‘ilishi mumkin, lekin uning musiqiy xususiyatlari shakllanishi uchun qulay muhit yaratilmasa, musiqaga bo‘lgan layoqati rivojlanmay qoladi. Insonning shaxs sifatida shakllanishida etakchi omillardan biri muhitdir. Muhit deganda kishiga ta’sir etadigan tashqi voqealar yig‘indisi tushuniladi. Muhit o‘z navbatida – tabiiy muhit, ijtimoiy muhit, oila muhiti va boshqalarga bo‘linadi. Insondagi musiqiy layoqatning rivojlanishi va shakllanishi uchun ijtimoiy va oila muhiti muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. T.: O‘qituvchi. 2005
2. Omonullaeva D. Nazarov F. Burhonov D. Bolalar bog‘chasida musiqa T.: O‘qituvchi. 2000.
3. F.G. Nurullayev “Bolalarning musiqiy ta’limi” T.:O‘qituvchi 2007y
4. Abdurahmonova H.Sh. Bolalar bog‘chasida musiqaviy o‘yinlar va bayram ertaliklari. T.: O‘qituvchi. 2011.
5. G.M. SHaripova, D.F. Asamova, Z.L. Xadjayeva “Musiqa o‘qitish nazariyasi va metodikasi”Toshkent 2014 yil
6. Maktabgacha ta’lim muasasalarida musiqa o‘qitish metodikasi. Cho‘lpon nashriyoti. Toshkent 2007y
7. Erkinovna S. D. BUXORO ADABIY MUHITIDA MUSIQA ILMINING O‘QITILISHI //Introduction of new innovative technologies in education of pedagogy and psychology. – 2025. – Т. 2. – №. 2. – С. 64-69.San’atjon, [30.05.2025 10:55]

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA STEAM TEXNOLOGIYASINI JORIY ETISH ORQALI BOLALARNING TADQIQOTCHILIK QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH

Alimova Shaxlo Bafayevna
Buxoro viloyati Pedagogik mahorat markazi
Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi
kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual va tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishda zamonaviy STEAM ta’lim texnologiyasining o‘rni tahlil qilingan. MTT amaliyotida eksperiment va tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, bolalarda mustaqil mushohada hamda ijodiy fikrlashni shakllantirish bosqichlari ilmiy-metodik jihatdan asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, STEAM yondashuvi, tadqiqotchilik qobiliyati, eksperiment, integratsiya, kognitiv rivojlanish.*

Аннотация. *В данной статье анализируется роль современной образовательной технологии STEAM в развитии интеллектуальных и исследовательских способностей детей дошкольного возраста. Научно и методически обоснованы этапы организации экспериментальной и опытно-конструкторской работы в практике ДОО, формирования у детей самостоятельного суждения и творческого мышления.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, STEAM-подход, исследовательские способности, эксперимент, интеграция, когнитивное развитие.*

Abstract. *This article analyzes the role of modern STEAM education technology in developing the intellectual and research abilities of preschool children. The stages of organizing experimental and pilot work in the practice of preschool educational organizations, as well as forming independent judgment and creative thinking in children, are scientifically and methodologically substantiated.*

Keywords: *preschool education, STEAM approach, research ability, experiment, integration, cognitive development.*

XXI asr — yuqori texnologiyalar va intellektual salohiyat asridir. Zamonaviy dunyoqarashga ega bo‘lgan barkamol shaxsni tarbiyalash poydevori aynan maktabgacha ta’lim yoshidan boshlab qo‘yiladi. Shu bois, bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, unga ilg‘or xalqaro yondashuvlarni integratsiya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Bolalarda atrof-muhitni o‘rganishga bo‘lgan tabiiy qiziquvchanlikni ilmiy mushohada va tadqiqotchilik ko‘nikmalariga aylantirishda STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Math) ta’lim yondashuvi nihoyatda katta ahamiyatga ega. Mazkur texnologiya bolani shunchaki tayyor qoidalarni eslab qolishdan asrab, uni mustaqil izlanish va kashfiyotlar qilishga undaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning tadqiqotchilik qobiliyatini yuzaga chiqarish — ularning bilish (kognitiv) jarayonlarini faollashtirish bilan bevosita bog‘liq. Professor Shin ta’kidlaganidek, "Maktabgacha yoshdagi bolalar tabiatan kichik tadqiqotchilardir, ularning har bir savoli ilmiy kashfiyot poydevoridir". STEAM yondashuvi bolaning ana shu ichki ehtiyojini tizimli ravishda qondirishga xizmat qiladi.

An’anaviy ta’lim usullaridan farqli o‘laroq, STEAM texnologiyasi beshta yo‘nalishni (tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika) bir-biridan ajratmagan holda, yaxlit loyiha shaklida o‘rgatadi. MTT katta va tayyorlov guruhlarida ushbu yo‘nalishni joriy etish asosan tajriba-sinovlar, modellashtirish va didaktik o‘yinlar orqali amalga oshiriladi. Pedagog olima F.Qodirova uzviylik tizimida maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlash doirasini kengaytirishda amaliy harakatlarning o‘rni beqiyos ekanligini alohida qayd etgan.

Eksperimentlar o‘tkazish jarayonida bola muammoni ko‘rishni, unga nisbatan gipoteza (taxmin) ilgari surishni va natijani amalda tekshirishni o‘rganadi. Masalan, "Suvning ajoyib xususiyatlari" mavzusidagi oddiy tadqiqotda bolalarga turli buyumlar (tosh, qog‘oz, plastik, yog‘och) berilib, ularning suvda cho‘kishi yoki suzishi kuzatiladi. Bu yerda bolalar:

- **Science (Fan):** Buyumlarning og‘irligi va zichligi haqida boshlang‘ich tushunchaga ega bo‘ladilar.
- **Engineering (Muhandislik):** Cho‘kmaydigan kichik kemalar yasashga urinib ko‘radilar.
- **Art (San’at):** O‘z kemalarini ranglar yordamida bezatadilar.
- **Math (Matematika):** Cho‘kkan va suzayotgan buyumlarni sanab, jadvallarga belgilaydilar.

Ushbu jarayonda o‘yin orqali ta’lim (Play-based learning) prinsiplari to‘liq namoyon bo‘ladi. Xorijiy tadqiqotchi J.Piaje ta’kidlaganidek, "Bola ob’ektlar bilan bevosita muloqotda bo‘lish, ularni ushlab ko‘rish va o‘zgartirish orqali dunyoni anglaydi". O‘zbekiston Respublikasining Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat standart talablarida ham bolalarda tashabbuskorlik hamda tadqiqotchilik faolligini oshirish muhim vazifa qilib belgilangan.

O‘qituvchi-tarbiyachi STEAM darslarida asosiy ma’lumot beruvchi personaj emas, balki bolalarning xavfsizligini ta’minlovchi va ularni ijodiy fikrlashga chorlovchi maslahatchi (fasilitator) bo‘lishi lozim. Mashhur metodist Sh.Sodiqova o‘z asarlarida ta’kidlaganidek, maktabgacha ta’lim jarayonida bolaga erkin tanlov imkoniyatining berilishi uning mustaqil shaxs bo‘lib shakllanishini tezlashtiradi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida STEAM texnologiyasidan tizimli va maqsadli foydalanish bolalarning intellektual salohiyatini, ijodiy imkoniyatlarini hamda tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini qiziqarli, mazmunli va amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etish imkonini beradi. STEAM

texnologiyasi orqali bolalar fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika elementlarini o‘zaro uyg‘unlikda o‘rganib, olgan bilimlarini kundalik hayotda qo‘llashga o‘rganadilar.

Ushbu texnologiya bolalarda mantiqiy va kreativ tafakkurni shakllantirish, kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish, xulosa chiqarish hamda mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Turli tajribalar o‘tkazish, konstruksiyalar yaratish, modellashtirish, loyihalar ustida ishlash va muammoli vaziyatlarga yechim topish orqali bolalarning bilishga bo‘lgan qiziqishi ortadi. Shuningdek, STEAM mashg‘ulotlari bolalarda savol berish, o‘z fikrini erkin ifodalash, yangilik yaratishga intilish va xatolardan to‘g‘ri xulosa chiqarish kabi muhim sifatlarni rivojlantiradi. Bunday faoliyat bolalarning nafaqat aqliy rivojlanishiga, balki ijtimoiy-emotsional yetukligiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

STEAM texnologiyasining yana bir muhim jihati shundaki, u bolalarda jamoada ishlash, o‘zaro fikr almashish, tengdoshlarining qarashlarini hurmat qilish va umumiy maqsad sari hamkorlikda harakat qilish madaniyatini shakllantiradi. Guruhli loyihalar va amaliy topshiriqlar jarayonida bolalar o‘z vazifalarini taqsimlash, bir-biriga yordam berish hamda umumiy natijaga erishish uchun mas’uliyatni his qilishni o‘rganadilar. Bu esa ularning kelgusida ta’lim olishlari va jamiyatda faol ishtirok etishlari uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantiradi.

STEAM yondashuvining samaradorligi, avvalo, pedagogning kasbiy mahorati, ijodkorligi va ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil eta olishiga bog‘liq. Shu sababli maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyachilarning STEAM texnologiyalarini qo‘llash bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini muntazam oshirib borish, zamonaviy didaktik materiallar va rivojlantiruvchi muhitni yaratish, bolalarning mustaqil izlanishlariga imkon beradigan shart-sharoitlarni ta’minlash muhimdir. Mashg‘ulotlarni tashkil etishda bolalarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va individual imkoniyatlarini hisobga olish, o‘yin, tajriba, kuzatish va amaliy topshiriqlardan samarali foydalanish lozim.

Shuningdek, STEAM texnologiyasini ta’lim jarayoniga tatbiq etishda ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish ham alohida ahamiyatga ega. Oilada bolalarning kuzatish, tajriba o‘tkazish, konstruktorlar bilan ishlash, tabiat hodisalarini o‘rganish va ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanishini qo‘llab-quvvatlash ta’limning uzviyligini ta’minlaydi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorligida amalga oshiriladigan bunday faoliyat bolalarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini yanada mustahkamlaydi.

Umuman olganda, maktabgacha ta’lim tashkilotlari amaliyotiga STEAM texnologiyasini keng va izchil joriy etish ta’lim sifatini oshirish, bolalarning tabiiy

qobiliyatlarini yuzaga chiqarish hamda ularni maktab ta’limiga har tomonlama tayyorlashning muhim omillaridan biridir. Mazkur yondashuv asosida tarbiyalangan bolalar kelajakda mustaqil fikrlaydigan, ijodkor, tashabbuskor, muammolarga oqilona yechim topa oladigan va yangi bilimlarni egallashga intiladigan shaxslar sifatida kamol topadilar. Demak, STEAM texnologiyasi nafaqat bugungi maktabgacha ta’lim jarayonini takomillashtirish vositasi, balki kelajak avlodning intellektual salohiyatini yuksaltirish, innovatsion fikrlashini rivojlantirish va raqobatbardosh shaxsni tarbiyalashga xizmat qiluvchi istiqbolli pedagogik yondashuvdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Shin S. Early Childhood STEM Education: Perspectives and Practice. – Seoul: Education Press, 2020. – P. 34.
2. Qodirova F.R. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: "Tafakkur", 2019. – B. 88.
3. Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 2016. – P. 112.
4. O‘zbekiston Respublikasining Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari. – Toshkent: Maktabgacha ta’lim vazirligi, 2021.
5. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2018. – B. 145.

LOYIHAVIY TA’LIM YONDASHUVI O‘QUVCHILARNING MUSTAQIL FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

Alimova Shaxlo Bafayevna
Buxoro viloyati Pedagogik mahorat markazi
Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi
kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda loyiha asosida ta’lim (PBL) metodining o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Dars jarayonida loyiha metodini tashkil etish bosqichlari, o‘quvchilarning tadqiqotchilik hamda muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyatlarini shakllantirish strategiyalari tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, loyiha asosida ta’lim, mustaqil fikrlash, innovatsion metodlar, 4K modeli, motivatsiya.*

Аннотация.*В данной статье рассматривается роль и значение метода проектного обучения (PBL) в развитии навыков самостоятельного мышления учащихся начальных классов. Анализируются этапы организации проектного метода в учебном процессе, стратегии формирования исследовательских навыков учащихся и умения решать проблемные ситуации.*

Ключевые слова: *начальное образование, проектное обучение, самостоятельное мышление, инновационные методы, модель 4К, мотивация.*

Abstract.*This article examines the role and significance of Project-Based Learning (PBL) in developing independent thinking skills of primary school students. The stages of organizing the project method in the educational process, strategies for forming students’ research and problem-solving abilities are analyzed.*

Keywords: *primary education, Project-Based Learning, independent thinking, innovative methods, 4C model, motivation.*

Zamonaviy ta’lim tizimining bosh maqsadi o‘quvchilarga faqat tayyor bilimlarni berish emas, balki ularni mustaqil fikrlashga, ma’lumotlarni tahlil qilishga va hayotiy muammolarga yechim topishga o‘rgatishdan iboratdir. Boshlang‘ich sinflardanoq bolada axborotlar oqimidan to‘g‘ri foydalanish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Bugungi kunda ta’lim mazmunini yangilash va uning samaradorligini oshirishda loyiha asosida ta’lim (Project-Based Learning - PBL) yondashuvi yetakchi o‘rinlardan birini egallamoqda. Loyiha metodi o‘quvchini darsning passiv tinglovchisidan faol ijrochi va tadqiqotchiga aylantiradi.

Loyiha asosida ta’lim - bu o‘quvchilarning real hayotiy muammolarni chuqur o‘rganish va ularga yechim topish jarayonida bilim hamda ko‘nikmalarni egallashiga qaratilgan tizimli o‘qitish metodidir. Professor Yo.G‘afforov ta’kidlaganidek, "Pedagogik texnologiyalardan foydalanish jarayonida o‘quvchining mustaqil fikrlashi dars samarasini belgilovchi bosh omildir". Loyiha metodi aynan mana shu mustaqillikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinflarda loyiha asosida ta’limni tashkil etish quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Muammoni aniqlash va mavzu tanlash bosqichi.

Loyiha asosida ta’lim texnologiyasining muvaffaqiyati va o‘quvchilarning darsga bo‘lgan ichki motivatsiyasi aynan mana shu dastlabki bosqichning to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liqdir. Bu bosqichda shunchaki darslikdagi tayyor mavzuni e’lon qilish emas, balki o‘quvchilarni o‘ylantiradigan, ularning yosh xususiyatlariga mos va eng muhimi – real hayot bilan bog‘liq bo‘lgan muammoli vaziyatni o‘rtaga tashlash talab etiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining sensor va kognitiv rivojlanish darajasidan kelib chiqib, muammo mavhum emas, balki ularning kundalik hayotida ko‘rib, his qilib turgan narsalari asosida shakllantirilishi lozim. Masalan, pedagogik amaliyotda an’anaviy "O‘simliklarning o‘sishi" mavzusini loyiha usuliga o‘tkazishda muammo quyidagicha qo‘yilishi mumkin: "Nima uchun maktabimiz hovlisidagi gullar bir xil ekilgan bo‘lsa-da, soyadagilari yaxshi o‘smayapti?" yoki "Qish mavsumida xonamizdagi gullarni qanday qilib sovuqdan asrab qolish mumkin?". Bunday savollar bolada tabiiy qiziquvchanlikni uyg‘otadi va uni mustaqil ravishda yechim izlashga majbur qiladi.

Mavzu tanlash jarayonida o‘qituvchi quyidagi muhim mezonlarga amal qilishi shart:

- Dolzarblik va hayotiylik: muammo bola yashayotgan muhit (sinf, maktab, mahalla, oila) bilan bevosita bog‘liq bo‘lishi;

- Integratsiyalashgan xarakter: tanlangan muammo faqat bir fanni emas, balki matematika, ona tili, tabiiy va tasviriy san’at fanlari integratsiyasini qamrab olishi;
- Yechimning ko‘p variantliligi: muammoning yagona va tayyor javobi bo‘lmasligi, o‘quvchilar turlicha yondashuvlar orqali o‘z gipotezalarini ilgari sura olishlari kerak.

Muammoni birgalikda aniqlash jarayonida o‘quvchilar "Aqliy hujum" metodi orqali o‘z fikrlarini o‘rtaga tashlaydilar. Bu esa ularda fikrlash erkinligini va o‘z atrofidagi voqea-hodisalarga nisbatan daxldorlik hissini shakllantiradi. Natijada, o‘quvchi loyiha mavzusini o‘ziniki deb qabul qiladi va tadqiqot jarayoniga shunchaki majburiyat yuzasidan emas, balki chinakam ichki qiziqish bilan kirishadi.

2. Rejalashtirish bosqichi (Reja tuzish va vazifalarni taqsimlash).

Muammo aniqlanib, loyiha mavzusi belgilangach, jarayonning eng mas’uliyatli qismi — uni tizimli rejalashtirish bosqichi boshlanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vaqtni to‘g‘ri taqsimlash va ishni tizimli tashkil etish ko‘nikmalari hali to‘liq shakllanmaganligini hisobga olsak, bu bosqichda o‘qituvchining yo‘naltiruvchi (fasilitatorlik) roli yaqqol namoyon bo‘ladi. Rejalashtirish shunchaki topshiriqlar ro‘yxatini tuzish emas, balki o‘quvchilarning mustaqil faoliyat strategiyasini belgilashdir.

Bu bosqichda sinf o‘quvchilari kichik tadqiqot guruhlariga (odatda 4–5 nafardan) ajratiladi. Guruhlar ichida rollarni taqsimlash o‘quvchilarning individual qobiliyatlari va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda, ularning o‘zaro roziligi asosida amalga oshiriladi. Masalan, guruhda "Tashkilotchi" (ishni muvofiqlashtiradi), "Tadqiqotchi" (ma’lumot yig‘adi), "Dizayner" (vizual qismga mas’ul) va "Spiker" (loyiha himoyachisi) kabi vazifalar taqsimlanadi. Bunday yondashuv har bir bolada mas’uliyat hissini uyg‘otadi va jamoada ishlash (kollaboratsiya) ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Rejalashtirish bosqichining ilmiy-metodik asosi quyidagi savollarga javob izlashga qaratiladi:

- Bizga qanday ma’lumotlar kerak va ularni qayerdan topamiz? (Darsliklar, internet, ota-onalar bilan suhbat, tabiatni kuzatish).
- Loyihani amalga oshirish uchun qancha vaqt talab etiladi? (Boshlang‘ich sinflarda qisqa muddatli — 1-2 haftalik loyihalar samarali hisoblanadi).
- Yakuniy mahsulot qanday ko‘rinishda bo‘ladi? (Albom, maket, elektron taqdimot, buklet).

O‘qituvchi har bir guruhga maxsus "Loyiha kundaligi" yoki yo‘naltiruvchi kartochkalarni taqdim etadi. Bu o‘quvchilarga o‘z harakatlarini bosqichma-bosqich

nazorat qilishni va o‘z-o‘zini baholashni o‘rgatadi, bu esa mustaqil va mantiqiy fikrlash tarbiyasining ajralmas qismidir.

3. Tadqiqot o‘tkazish va ma’lumotlar bilan ishlash bosqichi.

Tadqiqot o‘tkazish bosqichi — loyiha darslarining kulminatsion nuqtasi bo‘lib, unda o‘quvchilar passiv axborot qabul qiluvchidan faol bilim yaratuvchiga aylanadilar. Bu bosqichda bolalar reja asosida turli manbalardan ma’lumot to‘playdilar, kuzatishlar olib boradilar, oddiy tajribalar o‘tkazadilar yoki so‘rovnomalar tashkil qiladilar.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun ma’lumotlar oqimi bilan ishlash dastlab biroz murakkablik tug‘dirishi mumkin. Aynan shu yerda ularning tanqidiy va mustaqil fikrlashi amaliyotda sinaladi va rivojlanadi. O‘quvchilar topilgan ma’lumotlarni saralashni, muhimini nomuhimidan ajratishni va o‘zaro solishtirishni o‘rganadilar. Masalan, "Bizning atrofimizdagi chiqindilar" loyihasida o‘quvchilar bir hafta davomida o‘z xonadonlaridan qancha plastik yoki qog‘oz chiqindi chiqishini hisoblab, jadval tuzadilar. Bu jarayon matematik hisob-kitob, mantiqiy tahlil va ekologik savodxonlikni birlashtiradi.

Tadqiqot bosqichida o‘qituvchi quyidagi metodik talablarga e’tibor qaratishi lozim:

1. **Xavfsizlik va yoshga moslik:** Kuzatish va tajribalar bola hayoti va sog‘lig‘i uchun mutlaqo xavfsiz bo‘lishi shart.
2. **Mustaqillikni qo‘llab-quvvatlash:** O‘qituvchi muammoning tayyor yechimini aytib qo‘ymasligi, balki "Sizningcha, buning sababi nima bo‘lishi mumkin?", "Bu ma’lumotni yana qayerdan tekshirib ko‘rishimiz mumkin?" degan yo‘naltiruvchi savollar orqali bolani mustaqil xulosaga yetaklashi kerak.
3. **Hamkorlik muhiti:** Guruh a’zolari o‘rtasida fikrlar xilma-xilligini hurmat qilish va muammoli vaziyatlarni birgalikda muhokama qilish muhiti yaratiladi.

Tadqiqot yakunida har bir guruh to‘plangan xomashyo va ma’lumotlarni tizimlashtiradi. Ushbu jarayon o‘quvchida ilmiy mushohada yuritish, voqea-hodisalar o‘rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini ko‘ra olish va eng asosiysi — o‘z mustaqil nuqtayi nazariga ega bo‘lish poydevorini shakllantiradi.

4. Mahsulot yaratish va taqdimot (Prezentatsiya): Loyiha yakunida o‘quvchilar maket, rasm, albom yoki kichik sahna ko‘rinishi shaklida o‘z ishlarini namoyish etadilar.

Bu jarayonda o‘quvchilar shunchaki yodlash bilan cheklanib qolmay, "Nima uchun?", "Buni qanday hal qilish mumkin?" kabi savollar ustida bosh qotiradilar. Xorijiy tadqiqotchi J.Larmer o‘z asarida loyiha metodining o‘quvchi shaxsini rivojlantirishdagi afzalliklarini yuqori baholagan. Haqiqatan ham, loyiha ustida

ishlash jarayonida zamonaviy ta’limning "4K" modeli (kreativlik, tanqidiy fikrlash, kollaboratsiya va kommunikatsiya) amalda namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Milliy o‘quv dasturida ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida amaliy va hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishga alohida urg‘u berilgan. Loyiha darslarida o‘qituvchi tayyor ma’lumot beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi (fasilitator) vazifasini bajaradi. Bu esa o‘quvchining ichki potensialini yuzaga chiqarib, unda mustaqil bilim olishga bo‘lgan ehtiyojni uyg‘otadi.

Masalan, tabiiy-ilmiy (Science) darslarida "Bizning atrofimizdagi chiqindilar va ularni ikkinchi hayoti" mavzusidagi kichik loyiha o‘quvchilarga ekologik muammolarni tushunish, ma’lumot yig‘ish va chiqindilardan foydali buyumlar yasash orqali ijodiy va mustaqil fikrlashni o‘rgatadi. Olima M.Asqarova o‘z ilmiy ishlarida boshlang‘ich sinflarda o‘quv faoliyatini to‘g‘ri motivatsiya qilish mustaqil fikrlashning poydevori ekanligini isbotlagan.

Xulosa qilib aytganda, loyiha asosida ta’lim yondashuvi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mustaqil fikrlash faoliyatini faollashtirishda eng samarali vositalardan biridir. Ushbu metod orqali o‘quvchilarda jamoada ishlash, muammolarni ijodiy hal etish va o‘z fikrini dadil bayon qilish ko‘nikmalari shakllanadi. Boshlang‘ich ta’lim darslarida loyihalardan muntazam foydalanish kelajakda intellektual va mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash uchun mustahkam zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. G‘afforov Y. Boshlang‘ich ta’limda pedagogik innovatsiyalar. – Toshkent: "O‘qituvchi", 2021. – B. 45.
2. Larmer J., Mergendoller J. Setting the Standard for Project Based Learning. – ASCD, 2015. – P. 78.
3. Boshlang‘ich ta’limning Milliy o‘quv dasturi. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2023.
4. Asqarova M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy faolligini oshirish metodikasi. – Buxoro, 2022. – B. 112.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA 4K MODELI, STEAM VA REGGIO EMILIA YONDASHUVLARINING INTEGRATSION METODOLOGIYASI

D.Bekmurotova
BuxDPI maktabgacha ta’lim yo‘nalishi
2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy maktabgacha ta’lim tizimida keng qo‘llanilayotgan global innovatsion yondashuvlar - 4K kompetensiyalari, STEAM ta’lim modeli va Reggio Emilia pedagogikasining o‘zaro integratsiyalashuv mexanizmlari hamda metodologiyasi tahlil qilinadi.*

Maktabgacha yoshdagi bolalarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kollaboratsiya va kommunikatsiyani rivojlantirishda ushbu metodikalarning amaliy ahamiyati, loyiha faoliyati va ta'limiy muhitni tashkil etish prinsiplari orqali ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: *4K kompetensiyalari, STEAM ta'limi, Reggio Emilia yondashuvi, fanlararo integratsiya, maktabgacha ta'lim, loyiha faoliyati, ta'limiy muhit, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.*

Аннотация: *В данной статье анализируются механизмы и методология интеграции глобальных инновационных подходов, широко применяемых в современной системе дошкольного образования - компетенций 4К, образовательной модели STEAM и педагогики Реджио-Эмилия. Научно обосновано практическое значение данных методик в развитии критического мышления, креативности, коллаборации и коммуникации у детей дошкольного возраста через принципы организации проектной деятельности и образовательной среды.*

Ключевые слова: *компетенции 4К, STEAM - образование, подход Реджио-Эмилия, межпредметная интеграция, дошкольное образование, проектная деятельность, образовательная среда, Лорис Малагуцци, личностно-ориентированное обучение.*

Abstract: *This article analyzes the mechanisms and methodology of integration of global innovative approaches widely used in the modern system of preschool education — 4C competencies, the STEAM educational model, and Reggio Emilia pedagogy. The practical significance of these methodologies in the development of critical thinking, creativity, collaboration, and communication in preschool children is scientifically substantiated through the principles of organizing project activities and the educational environment.*

Keywords: *4C competencies, STEAM education, Reggio Emilia approach, interdisciplinary integration, preschool education, project-based activity, educational environment, Loris Malaguzzi, student-centered learning.*

Zamonaviy dunyoda ta'lim tizimi tub burilishlar davrini boshdan kechirmoqda. Axborot oqimining tezlashishi va raqamli texnologiyalarning hayotimizga chuqur kirib borishi ta'lim paradigmasini "tayyor bilimlarni yodlash" modelidan "ko'nikmalarni shakllantirish va amaliyotda qo'llash" modeliga o'tkazishni talab etmoqda. Bu jarayon, ayniqsa, inson shaxsiyati va intellektual poydevori shakllanadigan maktabgacha ta'lim davrida nihoyatda muhim hisoblanadi.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim sohasida ilgari surilayotgan eng samarali global tendensiyalar qatoriga 4K modeli (tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kollaboratsiya, kommunikatsiya), STEAM ta'lim tizimi va Italiyaning erkin, tabiatga uyg'un hamda shaxsga yo'naltirilgan Reggio Emilia pedagogik yondashuvi kiradi. Ushbu uchta tizim alohida-alohida o'rganilganda ham yuqori natija beradi, biroq ularning o'zaro didaktik integratsiyasi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mutlaqo yangicha, kreativ va samarali o'quv-tarbiya muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Mazkur maqolada ushbu uchta innovatsion pedagogik konseptning o'zaro bog'liqlik mexanizmlari, integratsiyalashuv metodologiyasi va maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishdagi amaliy ahamiyati ilmiy va empirik jihatdan tahlil qilinadi.

4K modeli zamonaviy bolaning ijtimoiy-intellektual portretini belgilab beruvchi asosiy kompetensiyalar majmuasidir. Maktabgacha yosh davrida ushbu

ko‘nikmalarni maqsadli rivojlantirish bolaning kelajakda maktab ta’limiga muvaffaqiyatli moslashishini (adaptatsiyasini) ta’minlaydi.

Tanqidiy fikrlash: Bu yoshda tanqidiy fikrlash bolaning "Nima uchun?", "Qanday qilib?" kabi savollarni bera olishi va atrof-muhitdagi oddiy qonuniyatlarni mustaqil tushunishga urinishida namoyon bo‘ladi. Bola tayyor ma’lumotni qabul qilmasdan, tajriba o‘tkazish orqali sabab va oqibat aloqalarini tahlil qiladi.

Ijodkorlik: Bu faqatgina rasm chizish yoki kuy chalish emas, balki muammoli vaziyatlarda nostandart, originallikka ega bo‘lgan yechimlarni topish qobiliyatidir. Masalan, o‘yin davomida yetishmayotgan detalning o‘rnini boshqa bir tabiiy ashyo bilan almashtira olish kreativlikning dastlabki kurtagidir.

Kollaboratsiya: Jamoada ishlash, tengdoshlarining fikrini hurmat qilish, umumiy maqsad yo‘lida o‘z xohishlarini boshqara olish (samarali murosaga kelish) ko‘nikmasidir. Bolalar birgalikda o‘yin o‘ynash, umumiy maket yoki loyiha ustida ishlash jarayonida ushbu ko‘nikmani shakllantiradilar.

Kommunikatsiya: O‘z hissiyotlari, fikrlari va g‘oyalarini til vositalari hamda nutq orqali aniq, tushunarli va madaniyatli tarzda ifoda eta olish. Muloqot jarayonida suhbatdoshni tinglash va unga adekvat munosabat bildirish ham kommunikatsiyaning ajralmas qismidir.

STEAM ta’limi: Tabiiy-ilmiy va estetik bilimlarning sintezi.

STEAM yondashuvi (Fan, Texnologiya, Muhandislik, San’at va Matematika) bolaga atrofimizdagi olamni qismlarga bo‘lingan holda emas, balki yaxlit va tizimli tushunishga yordam beradi. Traditsion ta’limda matematika yoki rasm darslari alohida o‘tilgan bo‘lsa, STEAMda bular bitta loyiha doirasida birlashtiriladi. Maktabgacha yoshdagi STEAM faqatgina murakkab texnik qurilmalar bilan ishlash degani emas. U oddiy elementar tajribalardan boshlanadi: suvning holatlari (muz, suyuqlik, bug‘), jismlarning suvda cho‘kishi yoki qalqishi, ranglarning o‘zaro aralashuvidan yangi tuslar hosil bo‘lishi va hokazo.

Muhandislik bloki bolalarda fazoviy tafakkurni rivojlantiradi. Konstruktorlar, lego elementlari, qog‘oz va karton qutilar yordamida turli binolar, ko‘priklar, minoralar yasash orqali bolalar elementar geometriya va mexanika qonunlarini o‘rganadilar. San’at komponentining mavjudligi esa texnik loyihalarga estetik go‘zallik va dizayn element larini olib kiradi, bu esa o‘z navbatida bolaning hissiy intellektini o‘stiradi.

Reggio Emilia pedagogikasi va “Bolaning yuzta tili” falsafasi.

Italiyalik mashhur pedagog va psixolog Loris Malaguzzi tomonidan asos solingan Reggio Emilia yondashuvi bolani huquq va ulkan salohiyatga ega bo‘lgan faol shaxs sifatida ko‘radi. Bu tizimning fundamental g‘oyasi bolaning “yuzta tili” konsepsiyasiga tayanadi. Bola o‘zini, o‘z dunyoqarashini va his-tuyg‘ularini

faqatgina so‘z orqali emas, balki loy, qum, bo‘yoqlar, teatr, raqs, soya o‘yinlari, qurilish materiallari, asboblar va hatto raqamli vositalar orqali ifodalashga haqlidir.

Reggio Emilia yondashuvining o‘ziga xos jihatlari quyidagilardan iborat. “Muhit - uchinchi tarbiyachi”: Xonalar tabiiylik, yorug‘lik va ochiqlik prinsiplari asosida jihozlanadi. Tayyor, funksiyasi chegaralangan plastik o‘yinchoqlar o‘rniga bolalarga erkin ijod qilish uchun tabiiy materiallar (toshlar, chig‘anoqlar, daraxt shoxlari, barglar, turli matolar) taqdim etiladi. Hujjatlashtirish: Tarbiyachilar bolalarning ijodiy jarayonlarini, gapirgan qiziqarli gaplarini suratga olib, devorlarga panel ko‘rinishida osib boradilar. Bu bolaga o‘z rivojlanish trayektoriyasini ko‘rishga, ota-onalarga esa bolasining ichki dunyosini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Loyiha asosida o‘qitish: Mavzular tarbiyachi tomonidan majburiy tiqishtirilmaydi, balki bolalarning o‘zlari qiziqqan savollar va subyektlardan kelib chiqib, haftalab yoki oylab davom etadigan loyihalar shaklida o‘rganiladi.

4K, STEAM va Reggio Emilia yondashuvlarining integratsiyalashuv mexanizmi. Ushbu uchta tizim bir-birini inkor etmaydi, aksincha, bir-birini to‘ldiradi va har tomonlama mukammal pedagogik modelni hosil qiladi. Ularning integratsiyasini amaliy zanjir ko‘rinishida tasvirlash mumkin: Reggio Emilia loyiha uchun erkin, tabiiy va ilhomlantiruvchi muhit hamda mavzuni (bolaning qiziqishini) ta’minlab beradi. STEAM – ushbu loyihani amalga oshirish uchun fanlararo (tadqiqotchi va muhandislik) vositalarni hamda metodologiyani taqdim etadi. 4K modeli – loyihani bajarish jarayonida bolalarda shakllanadigan va amaliyotda charxlanadigan yakuniy hayotiy ko‘nikmalarni belgilaydi. Amaliy misol: Tarbiyalanuvchilar sayr paytida qushlarning uyasiga qiziqib qolishdi (Reggio Emilia tamoyili - boladan boshlanadigan qiziqish). Tahlil darsi (STEAM): Bolalar qush uyasining tuzilishini, qanday materiallardan (g‘ovaklar, loy, barglar) tayyorlanishini o‘rganishadi. Uyaning o‘lchamlarini, chuqurligini o‘lchashadi.

Loyiha faoliyati (4K & STEAM): Bolalar jamoaga bo‘linadilar (Kollaboratsiya). Har bir jamoa qushlar uchun sun’iy uya (inkubator yoki in) loyihasini chizadi. Ular bir-biri bilan qaysi material yaxshiroq ekanini muhokama qiladilar. Yakunda esa san’at vositalari bilan uyani bezatadilar.

Ushbu amaliy faoliyat jarayonida bola shunchaki qushlar haqida ma’lumot olib qolmay, balki hayotiy muammolarni hal qilish tizimini amalda boshdan kechiradi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, maktabgacha ta’lim jarayoniga 4K modeli, STEAM texnologiyasi va Reggio Emilia yondashuvini integratsiyalashgan holda tatbiq etish bugungi kun talabidir. Ushbu metodologiya bolalarni maktabga va umuman kelajak hayotiga tayyorlashda faqatgina intellektual emas, balki ijodiy, ijtimoiy va hissiy poydevor yaratadi. Mazkur yondashuv asosida tarbiya topgan

bolalar kelajakda har qanday murakkab vaziyatda ham mustaqil, kreativ va tizimli qarorlar qabul qila oladigan innovatson fikrlovchi shaxslar bo‘lib yetishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. - Toshkent, “Iste’dod”, 2015.
2. Mirziyoyeva Sh.Sh. O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning pedagogik asoslari. Monografiya. - Toshkent, 2021.
3. Sharipov Sh.S. STEAM ta’limi asosida bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. Pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati. - Toshkent, 2020.
4. Edwards C., Gandini L., Forman G. The Hundred Languages of Children: The Reggio Emilia Experience in Transformation. - Praeger, 2012.
5. Yakubova M.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarda 4K kompetensiyalarini shakllantirishning didaktik xususiyatlari. “Pedagogik mahorat” ilmiy-nazariy jurnali. - Buxoro, 2023.

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALARDA EVRISTIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH JARAYONINING INNOVATSION SHAKLLARI

Z.O.Choriyeva
BuxDPI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Evristik texnologiyalar aynan shu jarayonlarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, ular bolaga bilimni tayyor holda berishdan ko‘ra, uni mustaqil kashf etuvchi subyekt sifatida shakllantirishga asoslanadi.Maqolada shu haqda ma’lumot berilgan.*

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, intellektual, ma’lim, bola, tadqiqiy bilish, Reggio Emilia, rivojlantiruvchi muhit, shakllantirish.*

Аннотация: *В статье рассматривается развитие эвристических технологий, ориентированных на то, чтобы ребенок выступал в роли самостоятельного субъекта познания, а не просто получал готовые знания.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, образование, ребенок, исследовательский подход, Реджо-Эмилия, интеллектуально стимулирующая среда, окружающий мир.*

Abstract: Heuristic technologies are specifically aimed at fostering these processes; rather than simply delivering knowledge to the child in a ready-made form, they are based on shaping the child into an independent discoverer. This article discusses these concepts.

Keywords: *preschool education, intellectual, education, child, exploratory learning, Reggio Emilia, developmental environment, shaping.*

Zamonaviy maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Chunki bolaning bilish jarayonlarini rivojlantirishda, ya’ni intellektual anglash malakalarini rivojlantirish, elementar ilmiy malakalarni shakllantirish, tadqiqiy bilish va samarali refleksiv faoliyatni kuchaytirishda ishtirok etuvchi barcha psixik jarayonlar idrok, tafakkur, xotira, diqqat, tasavvur va nutq kabilar bolaning kognitiv rivojlanishiga uyg‘un birlikda amalga oshadi.

Evristik texnologiyalar aynan shu jarayonlarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, ular bolaga bilimni tayyor holda berishdan ko‘ra, uni mustaqil kashf etuvchi subyekt sifatida shakllantirishga asoslanadi. Evristik jarayonda yaratiladigan turli vaziyatlar bolada yuzaga keladigan savollar, mustaqil izlanish va tajribaning qo‘llab-

quvvatlanishi, refleksiyaga qaratiladigan asosiy urg‘u bu texnologiyalarning mazmunini o‘zida aks ettiradi.

Maktabgacha ta’lim tizimidagi asosiy pedagogik faoliyat bolalarning ong va dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qilishi zarur. Shu bois ham evristik texnologiyalarni qo‘llash bugungi kunda ta’lim sifatini oshirishning muhim omiliga aylanmoqda. Shu maqsadda mamlakatimiz ta’lim tizimida xorijiy tajribalar integratsiyasi kuchaytirilmoqda.

Ta’lim olamida ko‘plab yondashuvlar mavjud bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos falsafa va metodologiyaga ega. Eng ilhomlantiruvchilaridan biri Reggio Emilia pedagogikasidir. Ikkinchi Jahon urushidan keyin kichik Italiya shaharchasida paydo bo‘lgan bu usul bolalarni o‘qitish va tarbiyalash usulini o‘zgartirib, demokratik va gumanistik ta’limning ramziga aylandi.

Reggio Emilia pedagogikasi XX asrning ikkinchi yarmida Italiyada shakllangan innovatsion ta’lim tizimi bo‘lib, uning asoschisi Loris Malaguzzi hisoblanadi. Ushbu yondashuv quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi**.** Birinchidan, bola faol bilish subyekti hisoblanadi. Ta’lim jarayoni esa hamkorlik va muloqotga asoslanadi. Yondashuvda muhit “uchinchi o‘qituvchi” sifatida qaraladi. Bolalar o‘z fikrlarini turli vositalar orqali ifodalaydi (“yuz (100) til” konsepsiyasi).

Ikkinchi Jahon urushidan keyin Italiyaning Reggio Emiliya shahri aholisi yangi ta’lim tizimini yaratish uchun birlashdilar. Ushbu harakatning ilhomi va rahbari italiyalik o‘qituvchi va psixolog Loris Malaguzzi edi. Ta’lim sohasida bitirgan Malaguzzi urush paytida maktablarda dars berdi va ko‘p yillar davomida nogiron bolalarga yordam berdi.

Malaguzzi o‘zining yangi falsafasini rivojlantirishda Mariya Montessori, Lev Vigotskiy va Jan Piaje g‘oyalaridan ilhomlangan. Malaguzzi va uning hamkasblari har bir bolaning ijtimoiy mavqei yoki nogironligidan qat’i nazar, ta’lim va tarbiya olishning so‘zsiz huquqiga ishonishgan. Loris Reggio Emiliya aholisi bilan birgalikda ta’limga demokratik yondashuvni o‘zida mujassam etgan bolalar bog‘chalariga asos solgan va maktabgacha ta’limga yangi yondashuv - Reggio pedagogikasini ishlab chiqqan.

Bir necha o‘n yillar o‘tgach, 1991-yilda Newsweek Reggio Emilia yondashuvini dunyodagi eng yaxshi deb atadi. Ushbu maqola maktabgacha ta’lim muassasalariga tarqaldi va Qo‘shma Shtatlar bo‘ylab pedagoglarning qiziqishini uyg‘otdi. Shu bilan birga, Reggio Emilia pedagogikasining vatani bo‘lgan joyda Reggio Bolalar Jamg‘armasi va Loris Malaguzzi Xalqaro Markazi tashkil etildi.

Bugungi kunda butun dunyo bo‘ylab minglab bolalar bog‘chalari Reggio Emilia yondashuvidan foydalanadilar, uning falsafasini o‘z ehtiyojlariga moslashtiradilar va amalga oshiradilar.

Mazkur pedagogika evristik texnologiyalar bilan bevosita uyg‘unlashadi. Chunki bu yondashuvda bilim tayyor shaklda berilmaydi, balki bolalar tomonidan mustaqil ravishda ochiladi, tahlil qilinadi va umumlashtiriladi.

Reggio Emilia pedagogikasida evristik texnologiyalarning innovatsion shakllari quyidagilardan iborat.

Loyihaviy-tadqiqot faoliyati. Reggio Emilia tizimida ta’lim jarayoni ko‘pincha loyihalar asosida tashkil etiladi. Bu loyihalar bolalarning qiziqishlariga asoslanadi va uzoq muddat davom etishi mumkin.

Evristik jihatdan bu loyihalar muammo qo‘yish, taxmin (gipoteza) ilgari surish, tajriba o‘tkazish, natijani tahlil qilish bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Masalan, Suv atelyesida “Suv nima uchun oqadi?” mavzusida bolalar tajriba o‘tkazib, sabab-oqibat bog‘liqliklarini anglaydilar.

“Bolaning yuz (100) tili” konsepsiyasi asosida tafakkurni rivojlantirish. Reggio Emilia yondashuvida bola o‘z fikrini faqat nutq orqali emas, balki rasm, qurish, harakat, musiqa va boshqa vositalar orqali ifodalaydi. Bu bolaning kreativ tafakkurni rivojlantiradi. Muammoga turli nuqtai nazardan qarashni o‘rgatadi va bilish jarayonini chuqurlashtiradi.

Rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish. Reggio Emilia pedagogikasida muhit “uchinchi o‘qituvchi” sifatida muhim rol o‘ynaydi. Muhit shunday tashkil etiladiki, u bolani izlanishga undaydi. Evristik nuqtai nazardan bu mustaqil tajriba faoliyatini kuchaytiradi. Predmetlar orqali o‘rganishni ta’minlaydi. Bolada qiziqish va motivatsiyani oshiradi.

Reggio Emilia pedagogikasida **atelyelar (atelier)** bolalarning ijodiy, kognitiv va kommunikativ rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi markaziy muhit hisoblanadi. Bu yondashuvda bola “100 tilga ega shaxs” sifatida qaraladi, ya’ni u fikrini nafaqat so‘z bilan, balki rasm, harakat, konstruktsiya, ovoz va boshqa shakllar orqali ham ifoda etadi. Shu bois atelyelar – bu oddiy ijodiy burchak emas, balki tadqiqot, tajriba va o‘zini ifoda etish makonidir.

Maktabgacha ta’lim tizimida atelyelarni tashkil etish zamonaviy pedagogikaning, xususan, Reggio Emilia yondashuvining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Atelye – bu nafaqat ijodiy faoliyat olib boriladigan makon, balki bolaning bilish jarayonlari, estetik didi, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantiruvchi ko‘p funksiyali pedagogik muhitdir. Shu nuqtai nazardan, atelye tashkil etish quyidagi asosiy tamoyillarga tayanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1.“Ilk qadam” milliy davlat o‘quv dasturi. 2026-yil
2.Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qoyiladigan Davlat talablari

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

N. Rahimberdiyeva
BuxDPI maktabgacha ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirishning pedagogik asoslari, mazmuni va metodik xususiyatlari yoritilgan. Bolalarning jismoniy rivojlanishida harakatli o'yinlar, jismoniy mashqlar, ertalabki badantarbiya, sayr va sport elementlaridan foydalanishning ahamiyati tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *maktabgacha ta'lim, jismoniy tarbiya, jismoniy rivojlanish, harakat faolligi, jismoniy sifatlar, harakatli o'yinlar, chaqqonlik, tezkorlik, chidamlilik, sog'lom turmush tarzi.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются педагогические основы, содержание и методические особенности развития физических качеств у детей дошкольного возраста. Анализируется важность использования активных игр, физических упражнений, утренней физической культуры, прогулок и спортивных элементов в физическом развитии детей.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, физическая культура, физическое развитие, двигательная активность, физические качества, активные игры, ловкость, скорость, выносливость, здоровый образ жизни.*

Abstract: *This article examines the pedagogical foundations, content, and methodological aspects of developing physical skills in preschool-aged children. It analyzes the importance of active play, exercise, morning physical education, walks, and sports activities in children's physical development.*

Keywords: *preschool education, physical education, physical development, motor activity, physical skills, active play, agility, speed, endurance, healthy lifestyle.*

Jismoniy tarbiya bolalarning salomatligini mustahkamlash, harakat faoliyatini rivojlantirish, organizmning funksional imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlash va jismoniy mashqlarni bajarishga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Muntazam tashkil etilgan harakatli faoliyat bolalarning yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish, muvozanatni saqlash va harakatlarni muvofiqlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy tarbiya faqat muayyan mashqlarni bajarish bilan cheklanmaydi. U bolalarda intizom, qat'iyatlilik, mustaqillik, hamkorlik va qoidalarga rioya qilish kabi ijtimoiy sifatlarni shakllantirishda ham muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, harakatli o'yinlar bolalarning tabiiy harakatga bo'lgan ehtiyojini qondirish bilan birga, ularning hissiy holati va jamoada faoliyat olib borish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Mavzuning dolzarbligi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda jismoniy faollikni oshirish,

jismoniy sifatlarni izchil rivojlantirish hamda sog‘lom turmush tarziga ijobiy munosabatni shakllantirish zarurati bilan belgilanadi.

Jismoniy tarbiya masalalari pedagogika, fiziologiya, psixologiya va jismoniy madaniyat nazariyasida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu yo‘nalishdagi ilmiy qarashlarda bolaning harakat faoliyati uning jismoniy rivojlanishi bilan bir qatorda, bilish jarayonlari va ijtimoiy tajribasining shakllanishi bilan ham bog‘liqligi ta’kidlanadi.

Jismoniy tarbiya nazariyasida jismoniy sifatlar insonning harakat faoliyatini samarali amalga oshirishiga yordam beradigan xususiyatlar sifatida izohlanadi. Ularga kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik va egiluvchanlik kiritiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ushbu sifatlarni rivojlantirishda yoshga mos mashqlar, harakatli o‘yinlar va turli jismoniy faoliyatlardan foydalanish muhimdir.

Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini tashkil etishda bolalarning anatomik-fiziologik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Maktabgacha yoshdagi bolalarga haddan tashqari katta jismoniy yuklama berish o‘rniga, mashqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish, dam olish oralig‘ini ta’minlash va faoliyatni qiziqarli shaklda tashkil etish maqsadga muvofiq.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining besh yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun jismoniy faollik, kamharakatlik va uyqu bo‘yicha tavsiyalarida harakatning bolaning sog‘lom rivojlanishidagi ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan. Tavsiyalarda yoshga mos jismoniy faollik, yetarli uyqu va uzoq vaqt harakatsiz qolishni cheklash masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.

O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim sohasida qo‘llaniladigan “Ilk qadam” milliy dasturida bolalarning jismoniy rivojlanishi va sog‘lom turmush tarzini shakllantirish muhim rivojlanish yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Dastur mazmuni jismoniy faollikni kundalik rejim, o‘yinlar, sayrlar va maxsus tashkil etilgan mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirish uzluksiz, izchil va bolaga yo‘naltirilgan jarayon bo‘lishi lozim. Bunda jismoniy mashqlarning mazmuni, bajarilish sur’ati, yuklama darajasi va xavfsizlik shartlari bolaning yoshi hamda individual imkoniyatlariga moslashtirilishi kerak.

Metodik yondashuvda bolalarning yoshi, sog‘lig‘i, jismoniy tayyorgarligi va individual ehtiyojlarini hisobga olish muhimdir. Mashg‘ulotlar davomida xavfsiz muhit yaratish, jihozlarning sozligini tekshirish, bolalarga tushunarli ko‘rsatmalar berish va zarur hollarda dam olish uchun imkoniyat yaratish lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirish ularning kundalik harakat faoliyatini takomillashtirishga qaratiladi. Har bir jismoniy sifat

o‘ziga xos mashqlar va metodik yondashuvlarni talab qiladi. Tezkorlik harakatlarni qisqa vaqt ichida bajarish qobiliyatidir. Uni rivojlantirishda qisqa masofaga yugurish, signal bo‘yicha harakatni boshlash, “Kim tez topadi?” va “Belgilangan joyga yetib bor” kabi o‘yinlardan foydalanish mumkin. Mashqlar bolalarning yoshiga mos, qisqa davomiylikda va xavfsiz masofada tashkil etilishi lozim.

Chaqqonlik harakatlarni tez va aniq muvofiqlashtirish, o‘zgaruvchan vaziyatlarga moslashish qobiliyatidir. To‘siqlar orasidan yurish, belgilangan yo‘nalishda harakatlanish, koptok bilan o‘ynash va yo‘nalishni o‘zgartirishga oid mashqlar chaqqonlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Kuch mushaklarning qarshilikni yengish yoki unga qarshi harakat qilish imkoniyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kuchni rivojlantirish tabiiy harakatlar, o‘z tana vaznidan foydalaniladigan yengil mashqlar, emaklash, tirmashish va xavfsiz buyumlarni ko‘tarib-ko‘chirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Bu davrda og‘ir yuklamalar va bolalarning imkoniyatidan tashqari mashqlardan foydalanish tavsiya etilmaydi.

Chidamlilik jismoniy faoliyatni muayyan vaqt davomida davom ettira olish qobiliyatidir. Uni rivojlantirishda ochiq havodagi harakatli o‘yinlar, sayrlar, yoshga mos harakatlar ketma-ketligi va faol dam olishdan foydalanish mumkin. Yuklama asta-sekin oshirilib, bolaning holati muntazam kuzatilishi zarur.

Egiluvchanlik bo‘g‘imlar harakatchanligi va mushaklarning cho‘zilish imkoniyati bilan bog‘liq. Qo‘llarni yuqoriga ko‘tarish, gavdani yengil egish, yon tomonlarga burilish va boshqa umumrivojlantiruvchi mashqlar egiluvchanlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mashqlar keskin harakatlarsiz, og‘riq keltirib chiqarmaydigan tarzda bajarilishi kerak.

Mazkur jismoniy sifatlar alohida mashqlar orqali rivojlantirilishi mumkin bo‘lsa-da, amaliyotda ular ko‘pincha o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Masalan, to‘siqlar orasidan yugurib o‘tish tezkorlik, chaqqonlik va harakatlarni muvofiqlashtirishni birgalikda talab qiladi.

Harakatli o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalar uchun jismoniy faollikni tashkil etishning qiziqarli va samarali vositalaridan biridir. O‘yin jarayonida bola harakatlarni bajarish bilan birga, qoidalarga rioya qilish, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish va topshiriqlarni tushunish ko‘nikmalarini ham egallaydi. Masalan, “Quyonlar va bo‘ri” o‘yinida bolalar belgilangan hudud ichida sakrash, yugurish va signalga mos ravishda harakatlanishni bajaradilar. Ushbu o‘yin tezkorlik, chaqqonlik va harakatga javob qaytarish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. “Rangli bayroqchalar” o‘yinida tarbiyachi muayyan rangni aytadi, bolalar esa shu rangdagi bayroqcha tomon harakatlanadilar. O‘yin bolalarning tezkor harakatlanishi, diqqatini jamlashi va ko‘rsatmalarni bajarishiga ko‘maklashadi.

“Koptokni uzat” o‘yinida bolalar doira bo‘lib turib, koptokni bir-birlariga uzatadilar. Bu faoliyat qo‘l harakatlarini muvofiqlashtirish, harakat aniqligi va jamoaviy hamkorlikni rivojlantiradi.

O‘yinlarni tashkil etishda tarbiyachi ularning maqsadini oldindan belgilashi, qoidalarni tushunarli bayon qilishi va barcha bolalarning faol ishtirok etishiga sharoit yaratishi lozim. O‘yin jarayonida g‘oliblikdan ko‘ra, harakatlarni to‘g‘ri bajarish, o‘zaro yordam va faol qatnashish rag‘batlantirilishi maqsadga muvofiq.

Shunday qilib, jismoniy tarbiya metodikasining samaradorligi mashqlarning ko‘pligiga emas, balki ularning maqsadga muvofiqligi, izchilligi, xavfsizligi va bolalarning individual imkoniyatlariga mosligiga bog‘liq.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirish ularning sog‘lom o‘sishi, harakat ko‘nikmalarining takomillashuvi va jismoniy faollikka ijobiy munosabatining shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Jismoniy tarbiya jarayonini maqsadli tashkil etish bolalarning tezkorlik, chaqqonlik, kuch, chidamlilik va egiluvchanlik sifatlarini yosh xususiyatlariga mos ravishda rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida jismoniy tarbiyani ilmiy asoslangan, izchil va bolaga yo‘naltirilgan metodlar asosida tashkil etish sog‘lom avlodni tarbiyalashning muhim shartlaridan biridir. Jismoniy mashqlarni o‘yin faoliyati bilan uyg‘unlashtirish bolalarning harakatga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va jismoniy rivojlanish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun, O‘RQ-595, 2019-yil 16-dekabr.
2. Ilk va makltabgacha yoshdagi bola rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari. - Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun “Ilk qadam” milliy dasturi. - Toshkent, 2026.
4. K.Mahkamdjanov, R.Salamov, I.Ikramov. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi. Darslik. 2018.

BOLALARDA DIALOGIK VA MONOLOGIK NUTQNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

M.Q. Avezmurodova
BuxDPI maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik va monologik nutqni shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari, mazmuni va metodik xususiyatlari yoritilgan. Bolalarning og‘zaki nutqini rivojlantirishda suhbat, didaktik va rolli o‘yinlar, hikoya tuzish, rasmlar*

asosida bayon qilish, badiiy adabiyot namunalari bilan ishlash hamda muammoli vaziyatlardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, nutq o‘stirish, dialogik nutq, monologik nutq, kommunikativ kompetensiya, bog‘lanishli nutq, didaktik o‘yin, hikoya tuzish, tarbiyachi, nutqiy rivojlanish.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются педагогические и психологические основы, содержание и методические особенности формирования диалогической и монологической речи у детей дошкольного возраста. Анализируются возможности использования беседы, дидактических и ролевых игр, рассказывания историй, повествования на основе картинок, работы с примерами художественной литературы и проблемных ситуаций в развитии устной речи детей.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, развитие речи, диалогическая речь, монологическая речь, коммуникативная компетентность, связная речь, дидактическая игра, рассказывание историй, педагог, развитие речи.*

Abstract: *This article examines the pedagogical and psychological foundations, content, and methodological features of developing dialogic and monologue speech in preschool children. It analyzes the potential of using conversation, didactic and role-playing games, storytelling, picture-based narratives, and working with examples of fiction and problematic situations in developing children's oral speech.*

Keywords: *preschool education, speech development, dialogic speech, monologue speech, communicative competence, coherent speech, didactic play, storytelling, teacher, speech development.*

Maktabgacha yosh davri bolaning jismoniy, aqliy, ijtimoiy-hissiy va nutqiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bolaning atrof-muhitni anglash, o‘z fikrini ifodalash, tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilish, voqea-hodisalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunish ko‘nikmalari shakllanib boradi. Nutq bolaning fikrlashi, bilish faoliyati va ijtimoiy munosabatlarining rivojlanishida muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida nutq o‘stirish ishlarini samarali tashkil etish bolalarning maktab ta’limiga tayyorgarligini ta’minlash bilan ham chambarchas bog‘liq. Bola maktabga kelguniga qadar o‘z fikrini tushunarli ifodalash, savollarga mazmunli javob berish, suhbatda ishtirok etish, eshitgan yoki ko‘rgan voqeasini izchil bayon qilish kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lishi maqsadga muvofiq. Nutqni rivojlantirish jarayonida dialogik va monologik nutq alohida ahamiyatga ega. Dialogik nutq ikki yoki undan ortiq suhbatdosh o‘rtasidagi muloqot orqali namoyon bo‘lsa, monologik nutq bir shaxsning muayyan mavzu yuzasidan izchil, mazmunli va nisbatan mustaqil bayonidir. Har ikkala nutq shakli bolaning lug‘at boyligi, grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzishi, fikrlar izchilligini saqlashi va kommunikativ faolligi bilan bevosita bog‘liq.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarida muhim o‘rin egallaydi. L.S.Vigotskiyning psixologik qarashlarida nutq va tafakkur o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik, bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit hamda kattalar bilan muloqotning ahamiyati alohida ta’kidlanadi. Ushbu qarashlar asosida nutqni rivojlantirish faqat so‘zlarni o‘rgatish bilan cheklanmasdan, bolaning fikrlashi va ijtimoiy tajribasini boyitishga xizmat qilishi zarurligini anglash mumkin.

Maktabgacha ta’lim metodikasida dialogik nutqni rivojlantirish suhbat, savol-javob, kundalik muloqot va rolli o‘yinlar bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Monologik nutqni shakllantirishda esa hikoya tuzish, qayta hikoyalash, rasmlar asosida voqealarni bayon etish va shaxsiy taassurotlarni ifodalash usullari muhim hisoblanadi. Bu metodlar bolalarning mustaqil nutqiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va fikrlarni mantiqiy ketma-ketlikda ifodalashiga yordam beradi.

N. Erxonova va Z. Ro‘ziyevaning “Tarbiyachi kitobi. Nutq o‘stirish” nomli qo‘llanmasida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalarini rivojlantirishga doir metodik materiallar berilgan. Mazkur manba tarbiyachining kundalik ta’limiy faoliyatini rejalashtirish va nutq o‘stirish ishlarini izchil tashkil etishda amaliy ahamiyatga ega.

O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimida qo‘llaniladigan “Ilk qadam” milliy dasturida bolaning rivojlanish sohalari, jumladan, nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalarini rivojlantirishga e’tibor qaratiladi. Dastur mazmunidan kelib chiqib, nutqiy rivojlanishni kundalik faoliyat, o‘yin, badiiy adabiyot, kuzatish va o‘zaro muloqot bilan uyg‘unlashtirish muhimdir.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bolalar nutqini rivojlantirishda ijtimoiy muloqot, mazmunli nutqiy vaziyatlar, o‘yin faoliyati va bolaning mustaqil bayoniga imkon berish muhim o‘rin tutadi. Shu sababli dialogik va monologik nutqni bir-biridan ajratilgan holda emas, balki o‘zaro bog‘liq jarayonlar sifatida rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Maqolani tayyorlashda pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, ilmiy manbalarni qiyoslash, metodik yondashuvlarni umumlashtirish hamda maktabgacha ta’lim amaliyotiga mos tavsiyalarni ishlab chiqish usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodik asosini bolaga yo‘naltirilgan ta’lim, faoliyatga asoslangan yondashuv, o‘yin orqali o‘rganish va nutqiy muloqotni rag‘batlantirish tamoyillari tashkil etadi.

Dialogik va monologik nutqni shakllantirish metodikasi quyidagi yo‘nalishlar asosida ko‘rib chiqildi:

- dialogik nutqni rivojlantirish: savol-javob, suhbat, juftlik va kichik guruhlarda muloqot, rolli o‘yinlar.
- monologik nutqni rivojlantirish: rasmlar asosida hikoya tuzish, qayta hikoyalash, kuzatish natijalarini bayon qilish va mustaqil hikoya yaratish.
- lug‘at va grammatik qurilishni rivojlantirish: yangi so‘zlarni mazmunli vaziyatlarda qo‘llash, gaplarni to‘g‘ri tuzish va fikrni aniqlashtirish.
- nutqiy faollikni baholash: bolaning suhbatda ishtiroki, savolga mos javobi, fikrlar izchilligi, so‘zlardan foydalanishi va mustaqil bayon qilish darajasini kuzatish.

Metodik yondashuvda bolalarning yoshi, individual xususiyatlari, nutqiy rivojlanish darajasi va qiziqishlarini hisobga olish muhimdir. Mashg‘ulotlarda barcha bolalarga bir xil talab qo‘yish o‘rniga, ularning imkoniyatlariga mos savollar, ko‘rgazmali vositalar va topshiriqlar tanlanishi lozim.

Dialogik nutq bolaning suhbatdoshini tinglashi, uning fikrini tushunishi, savol berishi, javob qaytarishi va suhbat mazmuniga mos ravishda o‘z fikrini ifodalashini nazarda tutadi. Dialog jarayonida bola nafaqat so‘z va gaplardan foydalanishni, balki muloqot qoidalariga rioya qilishni, suhbatdoshiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni ham o‘rganadi.

Dialogik nutqni rivojlantirishda turli metodlardan foydalanish mumkin.

Tarbiyachi bolalarga kundalik hayot, oila, tabiat, kasblar, transport va bayramlar kabi mavzularda savollar beradi. Masalan, “Kuz faslida tabiatda qanday o‘zgarishlar sodir bo‘ladi?”, “Siz kuzda qanday mevalarni iste’mol qilasiz?” kabi savollar bolalarni o‘z tajribalariga tayanib fikr bildirishga undaydi. Savollar bolaning yoshiga mos, tushunarli va ochiq javob berishga imkon yaratadigan shaklda tuzilishi lozim.

“Kim nima qiladi?”, “Kasbni top”, “Nima uchun?”, “Davom ettir” kabi o‘yinlar bolalarning so‘z boyligini kengaytirish, savol-javob ko‘nikmalarini mustahkamlash va muloqotga qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, “Kasbni top” o‘yinida bir bola muayyan kasb egasining faoliyatini tasvirlaydi, ikkinchi bola esa kasbni topib, o‘z javobini izohlaydi.

“Do‘kon”, “Shifoxona”, “Mehmon kutish”, “Oilamiz” kabi o‘yinlarda bolalar turli ijtimoiy rollarni bajaradilar. Bunda ular salomlashish, iltimos qilish, savol berish, minnatdorlik bildirish va xayrlashish kabi nutqiy muomala shakllarini amalda o‘zlashtiradilar.

Tarbiyachi bolalar oldiga fikrlash va muloqot qilishni talab etadigan vaziyatlarni qo‘yadi. Masalan: “Agar guruhingizdagi do‘stingiz o‘yinchoqni topa olmasa, unga qanday yordam berasiz?” Ushbu savol bolani vaziyatni tushunish, fikr bildirish va o‘z taklifini asoslashga yo‘naltiradi.

Dialogik nutqni shakllantirishda tarbiyachining savollarni ketma-ket berishi bilan cheklanib qolmasligi muhim. Bolaning javobiga munosabat bildirish, aniqlashtiruvchi savol berish va suhbatni davom ettirish uchun imkon yaratish lozim. Tarbiyachi bolaning javobini darhol to‘g‘rilashga shoshilmasdan, to‘g‘ri nutq namunasini tabiiy ravishda ko‘rsatishi mumkin.

Monologik nutq bolaning biror mavzu yoki voqea haqida mustaqil, izchil va mazmunli bayon qilishi bilan tavsiflanadi. Bunda bola fikrlarini muayyan ketma-ketlikda ifodalashi, gaplar o‘rtasidagi mazmuniy bog‘liqlikni saqlashi va tinglovchiga tushunarli tarzda hikoya qilishi zarur.

Monologik nutqni rivojlantirishda ham bir nechta metodlar samarali hisoblanadi.

Rasmlar asosida hikoya tuzish. Bolalarga bitta rasm yoki voqealar ketma-ketligi aks etgan rasmlar taqdim etiladi. Dastlab tarbiyachi rasmda kimlar tasvirlanganini, ular nima qilayotganini va voqea qayerda sodir bo‘layotganini aniqlashtiradi. Keyinchalik bolalar rasmlarga tayangan holda mustaqil hikoya tuzadilar. Bu usul kuzatuvchanlik, so‘z boyligi va voqealarni izchil bayon qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Qayta hikoyalash. Tarbiyachi bolalarga yoshiga mos ertak yoki hikoyani ifodali o‘qib yoki aytib beradi. Dastlab asarning asosiy mazmuni, qahramonlari va voqealar ketma-ketligi muhokama qilinadi. So‘ng bolalar eshitganlarini o‘z so‘zlari bilan qayta bayon qiladilar. Zarur hollarda tayanch rasmlar, savollar va kalit so‘zlardan foydalaniladi.

Kuzatish asosida hikoya qilish. Sayr, tabiat burchagi yoki guruhdagi amaliy faoliyat davomida bolalar muayyan hodisalarni kuzatadilar. Masalan, o‘simlikning o‘sishi, qushlarning harakati yoki ob-havodagi o‘zgarishlar haqida keyinchalik hikoya tuzadilar. Bunda bola bevosita kuzatgan voqealarini so‘z bilan ifodalashga o‘rganadi.

Ijodiy hikoya tuzish. Bolalarga “Agar men sehrli bog‘ga borsam...”, “Yo‘qolgan o‘yinchoqning sarguzashtlari” kabi mavzular taklif qilinadi. Bola o‘z tasavvuriga asoslanib voqea yaratadi. Ushbu metod ijodiy fikrlash, mustaqil bayon va obrazli ifodalash qobiliyatini qo‘llab-quvvatlaydi.

Monologik nutqni rivojlantirishda hikoyaning boshlanishi, asosiy qismi va yakuniga e’tibor qaratish kerak. Tarbiyachi bolalarga “Avval nima bo‘ldi?”, “Keyin qanday voqea yuz berdi?”, “Hikoya qanday yakunlandi?” kabi tayanch savollar orqali voqealar izchilligini anglashga yordam beradi.

Dialogik va monologik nutq turli shakllarda namoyon bo‘lsa-da, ular bir-birini to‘ldiradi. Dialog jarayonida bola yangi so‘zlarni o‘zlashtiradi, fikrini aniqlashtiradi va boshqalarning bayonini tinglaydi. Ushbu tajriba keyinchalik mustaqil hikoya tuzish va voqealarni izchil bayon qilish uchun zamin yaratadi. Aksincha, monologik nutqni rivojlantirish jarayonida shakllangan lug‘at boyligi va grammatik ko‘nikmalar suhbatda erkinroq ishtirok etishga yordam beradi.

Masalan, “Kuzgi sayr” mavzusidagi mashg‘ulotni uch bosqichda tashkil etish mumkin. Birinchi bosqichda bolalar kuz fasli haqida savol-javob orqali suhbatlashadilar. Ikkinchi bosqichda kuzgi tabiat tasvirlangan rasmlar asosida kichik hikoya tuzadilar. Uchinchi bosqichda bolalar o‘z hikoyalarini tengdoshlariga aytib berib, bir-birlariga savollar beradilar. Shu tariqa bir mashg‘ulotning o‘zida dialogik va monologik nutq o‘zaro uyg‘un rivojlantiriladi.

Nutqiy rivojlanish natijalarini baholashda bolaning faqat to‘g‘ri talaffuzi yoki javobining uzunligiga tayanish yetarli emas. Uning suhbatdoshni tinglashi, mavzuga mos javob berishi, mustaqil savol tuzishi, voqealarni mantiqiy ketma-ketlikda bayon qilishi va o‘rgangan so‘zlarini amalda qo‘llashi ham hisobga olinishi lozim.

Shuningdek, nutqiy faolligi past bolalarga javob berish uchun yetarli vaqt ajratish, ko‘rgazmali vositalardan foydalanish va kichik guruhlarda ishlash tavsiya etiladi. Nutq rivojlanishida sezilarli qiyinchiliklar kuzatilgan hollarda tarbiyachi ota-ona va tegishli mutaxassislar bilan hamkorlikda individual yondashuvni tashkil etishi zarur. Umuman olganda, samarali metodika bolani tayyor javoblarni takrorlovchi ishtirokchiga emas, balki fikrlaydigan, savol beradigan, tinglaydigan va o‘z fikrini mustaqil ifodalaydigan faol muloqot subyektiga aylantirishga yo‘naltirilishi kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik va monologik nutqni shakllantirish ularning intellektual, ijtimoiy-hissiy va kommunikativ rivojlanishining muhim tarkibiy qismidir. Dialogik nutq bolalarning o‘zaro muloqotga kirishishi, suhbat qoidalariga rioya qilishi va fikr almashishiga yordam bersa, monologik nutq mustaqil, izchil va mazmunli bayon qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Shunday qilib, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida dialogik va monologik nutqni maqsadli, izchil va bolaga yo‘naltirilgan metodlar asosida rivojlantirish bolalarning maktab ta’limiga tayyorgarligini mustahkamlash, mustaqil fikrlashini qo‘llab-quvvatlash va samarali muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish uchun muhim pedagogik shart hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Erxonova N., Ro‘ziyeva Z. Tarbiyachi kitobi. Nutq o‘stirish. Toshkent: Davr Press, 2021.
2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari. - Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun “Ilk qadam” milliy dasturi. - Toshkent, 2026.
4. Asqarova M. va boshqalar. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish. - T., 2011.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA UMUMKASBIY FANLARNI O‘QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI MAKTABGACHA TA’LIM PEDAGOGLARINI TAYYORLASH: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR, INNOVATSION METODLAR VA AMALIY NATIJALAR

Odinayeva Mavluda Kobilovna
Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi

Annotatsiya. *Maqolada maktabgacha ta’lim yo‘nalishida umumkasbiy fanlarni raqamli ta’lim muhitida o‘qitish metodikasini takomillashtirishning nazariy asoslari, innovatsion metodlari va amaliy natijalari yoritilgan. Zamonaviy yondashuvlar (kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatli) raqamli vositalar bilan uyg‘unlashtirilib, aralash ta’lim, video-tahlil, virtual mashg‘ulot loyihalash, keys-stadi va raqamli portfolio metodlariga asoslangan metodika ishlab chiqildi. Pedagogik tajriba-sinov natijalari metodikaning bo‘lajak va amaldagi tarbiyachilarning kognitiv, faoliyatga oid va motivatsion ko‘rsatkichlarini oshirishdagi samaradorligini ko‘rsatdi.*

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, umumkasbiy fanlar, raqamli ta’lim muhiti, zamonaviy yondashuvlar, innovatsion metodlar, aralash ta’lim, video-tahlil, raqamli portfolio, pedagogik amaliyot.*

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретические основы, инновационные методы и практические результаты совершенствования методики преподавания общепрофессиональных предметов в цифровой образовательной среде в дошкольном образовании. Современные подходы (компетенционно-ориентированный, личностно-ориентированный, деятельностно-ориентированный) были объединены с цифровыми инструментами, и разработана методика, основанная на смешанном обучении, видеоанализе, виртуальном проектировании уроков, тематических исследованиях и методах цифрового портфолио. Результаты педагогических экспериментов и тестов показали эффективность методики в повышении когнитивных, деятельностных и мотивационных показателей будущих и нынешних педагогов.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, общепрофессиональные предметы, цифровая образовательная среда, современные подходы, инновационные методы, смешанное обучение, видеоанализ, цифровое портфолио, педагогическая практика.*

Abstract. *The article discusses the theoretical foundations, innovative methods and practical results of improving the methodology of teaching general vocational subjects in a digital educational environment in preschool education. Modern approaches (competence-based, person-oriented, activity-based) were combined with digital tools, and a methodology based on blended learning, video analysis, virtual lesson design, case study and digital portfolio methods was developed. The results of pedagogical experiments and tests showed the effectiveness of the methodology in increasing the cognitive, activity-related and motivational indicators of future and current educators.*

Keywords: *preschool education, general vocational subjects, digital educational environment, modern approaches, innovative methods, blended learning, video analysis, digital portfolio, pedagogical practice.*

Kirish. Maktabgacha ta’lim tizimidagi islohotlar, jumladan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturining joriy etilishi tarbiyachidan bola rivojlanishini kuzatish, o‘yin va loyiha asosida ta’lim muhitini yaratish hamda o‘z faoliyatini tahlil qilish kabi yangi kasbiy kompetensiyalarni talab etmoqda. Bu kompetensiyalarning poydevori maktabgacha pedagogika, bola rivojlanishi psixologiyasi, maktabgacha ta’lim metodikasi asoslari kabi umumkasbiy fanlarda shakllanadi.

Biroq amaliyotda umumkasbiy fanlar ko‘pincha nazariy mazmun ustun bo‘lgan an’anaviy shaklda o‘qitiladi; talaba yoki tinglovchi bolalar bilan real ishlash vaziyatlarini kam ko‘radi, o‘zlashtirilgan bilim va pedagogik amaliyot o‘rtasida uzilish yuzaga keladi. Raqamli vositalar mavjud bo‘lsa-da, ular ko‘p hollarda metodikani o‘zgartirmaydigan yordamchi vosita sifatida ishlatiladi.

Raqamli ta’lim muhiti maktabgacha ta’lim pedagoglarini tayyorlashda alohida imkoniyatlar yaratadi: real mashg‘ulotlarning video namunalarini tahlil qilish, bolalar faoliyatini kuzatish vositalari bilan ishlash, mashg‘ulotni virtual loyihalash

va hamkasblar bilan onlayn hamkorlik. Shu bilan birga, bu imkoniyatlar faqat ilmiy asoslangan metodika bilan birga samara beradi.

Shunga ko‘ra, quyidagi qarama-qarshilik dolzarblikni belgilaydi: zamonaviy maktabgacha ta’lim talablari va raqamli imkoniyatlar mavjud, ammo umumkasbiy fanlarni shu muhitda o‘qitishning amaliy natija beruvchi metodikasi yetarli ishlab chiqilmagan.

Tadqiqotning maqsadi — maktabgacha ta’lim yo‘nalishida umumkasbiy fanlarni raqamli muhitda o‘qitish metodikasini zamonaviy yondashuvlar asosida takomillashtirish va uning samaradorligini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

1. maktabgacha ta’limdagi zamonaviy yondashuvlar va raqamli muhitning didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish;
2. innovatsion metodlar majmuasini tanlash va metodikani ishlab chiqish;
3. samaradorlik mezonlari va darajalarini belgilash;
4. metodikani pedagogik tajriba-sinov orqali tekshirish.

Tadqiqot aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlaridan iborat pedagogik tajriba-sinov shaklida o‘tkazildi. Nazariy tahlilda ilmiy-pedagogik adabiyotlar, me’yoriy hujjatlar va "Ilk qadam" dasturi o‘rganildi; empirik ma’lumotlar test, anketa, kuzatuv, topshiriqlar tahlili va suhbat orqali yig‘ildi.

O‘quv materiallari, topshiriqlar, testlar va forumlar o‘quv boshqaruv tizimi (masalan, Moodle yoki shunga o‘xshash platforma) asosida joylashtirildi. Interaktiv faoliyat uchun Wordwall, Padlet, Canva va Google Forms kabi vositalardan foydalanildi; onlayn hamkorlik uchun videokonferensiya platformasi (masalan, Zoom) ishlatildi.

Qo‘llangan innovatsion metodlar.

- **Aralash ta’lim.** Nazariy mazmun onlayn o‘zlashtiriladi, auditoriya (yoki jonli onlayn) mashg‘ulotlari esa muhokama va amaliy topshiriqlarga ajratiladi.
- **Video-tahlil.** Maktabgacha ta’lim muassasasidagi mashg‘ulot va o‘yin faoliyati lavhalari tahlil qilinadi: tarbiyachi harakatlari, bolalar ishtiroki va muhit baholanadi.
- **Virtual mashg‘ulot loyihalash.** Talaba "Ilk qadam" dasturi asosida mashg‘ulot yoki o‘yin faoliyatini raqamli vositalarda loyihalaydi va hamkasblar bilan muhokama qiladi.
- **Keys-stadi.** Bolalar xulq-atvori, rivojlanishi yoki ota-onalar bilan hamkorlikka oid real pedagogik vaziyatlar onlayn guruhlarda tahlil qilinadi.
- **Geymifikatsiya.** Topshiriqlar o‘yin elementlari (ball, daraja, viktorina) bilan boyitiladi.

- **Raqamli portfolio.** Talaba o‘z ishlari (loyihalar, tahlillar, refleksiyalar)ni elektron portfolioda to‘playdi va kasbiy o‘sishini kuzatadi.

Nazorat guruhida mashg‘ulotlar an’anaviy ma’ruza va seminar shaklida o‘tkazildi.

Mezonlar va darajalar. Samaradorlik uch mezon bo‘yicha baholandi: **kognitiv** (bola rivojlanishi va maktabgacha ta’lim metodikasi bo‘yicha bilimlarni o‘zlashtirish); **faoliyatga oid** (mashg‘ulotni loyihalash, bola faoliyatini kuzatish va tahlil qilish ko‘nikmalari); **motivatsion** (kasbga qiziqish, mustaqil o‘rganish va innovatsiyaga tayyorlik). Har bir mezon bo‘yicha uch daraja: past, o‘rta va yuqori.

Ma’lumotlarni qayta ishlash. Natijalar foiz va o‘rtacha qiymatlar orqali tahlil qilindi, guruhlararo farqning ishonchliligi matematik-statistik usullar (masalan, χ^2 yoki Styudent t-mezoni) bilan tekshirildi.

Diagnostika natijalariga ko‘ra, ishtirokchilarda nazariy bilimlar nisbatan yaxshi o‘zlashtirilgan, lekin ularni real mashg‘ulotni loyihalash va bola faoliyatini kuzatib tahlil qilishda qo‘llash ko‘nikmalari yetarli emas.

Muhokama

Natijalar raqamli muhitda umumkasbiy fanlarni o‘qitishning samaradorligi metodikaning amaliyotga yo‘naltirilganligiga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Video-tahlil ishtirokchilarga maktabgacha ta’lim muassasasidagi real vaziyatlarni auditoriyadan chiqmay ko‘rish va tahlil qilish imkonini berdi; virtual loyihalash nazariy bilimlarni aniq mashg‘ulot rejasiga aylantirishga o‘rgatdi; raqamli portfolio esa refleksiyani va kasbiy o‘sishni ko‘rinadigan qildi.

Maktabgacha ta’lim uchun muhim jihat shundaki, raqamli vositalar bolalar bilan ishlashni almashtirmaydi, balki tarbiyachini tayyorlash sifatini oshiradi. Shuning uchun metodikada raqamli muhit o‘qituvchi tayyorgarligi vositasi sifatida qaraladi, bolalar bilan bevosita jonli muloqot va o‘yin esa maktabgacha ta’limning asosi bo‘lib qoladi.

Tadqiqotning cheklovlari: ishtirokchilar soni va tajriba muddatining chegaralanganligi, raqamli infratuzilma va ishtirokchilarning raqamli savodxonligi darajasidagi farqlar. Kelgusida metodikani boshqa umumkasbiy fanlarda sinash va uzoq muddatli ta’sirini o‘rganish tavsiya etiladi.

Xulosa. Zamonaviy yondashuvlar (kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatli) raqamli muhitda mos metodika bilan birga qo‘llanganda, maktabgacha ta’lim pedagoglarini tayyorlash sifati oshadi.

1. Aralash ta’lim, video-tahlil, virtual mashg‘ulot loyihalash, keys-stadi, geymifikatsiya va raqamli portfolio metodlari majmuasi ishtirokchilarning kognitiv, faoliyatga oid va motivatsion ko‘rsatkichlarini an’anaviy o‘qitishga nisbatan yuqori darajada oshirdi.

2. Maktabgacha ta’lim pedagoglarini tayyorlash va malaka oshirish tizimida umumkasbiy fanlarni raqamli platformada joylashtirish, real mashg‘ulotlarning video namunalar bankini yaratish va o‘qituvchilarning raqamli metodik kompetentligini muntazam rivojlantirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida"gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son.
3. "Ilk qadam" maktabgacha ta’lim muassasalarining davlat o‘quv dasturi. Toshkent.
4. Garrison D.R., Vaughan N.D. Blended Learning in Higher Education: Framework, Principles, and Guidelines. — Jossey-Bass, 2008.
5. Mayer R.E. Multimedia Learning. 2nd ed. — Cambridge University Press, 2009.

MAKTABGACHA TA’LIM PEDAGOGLARINING INNOVATSION FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARINI AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK AMALIYOT

Xamrayeva Diyora Burxon qizi
Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi,
Maktabgacha, boshlang‘ich ta’lim va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Maqolada maktabgacha ta’lim pedagoglarining innovatsion faoliyatini rivojlantirish texnologiyalarini akmeologik yondashuv asosida takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Zamonaviy yondashuvlar (kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, o‘yin va loyihaviy texnologiyalar, raqamli vositalar) tahlil qilinib, ularni pedagogik amaliyotga joriy etishda tarbiyachining kasbiy yetukligi (akme) hal qiluvchi omil ekanligi asoslab berilgan. Tadqiqot malaka oshirish kurslari misolida pedagogik tajriba-sinov shaklida o‘tkazildi. Natijalar akmeologik diagnostika, refleksiv amaliyot va individual rivojlanish traektoriyasiga asoslangan texnologiya tarbiyachilarning innovatsion faoliyat ko‘rsatkichlarini oshirishini ko‘rsatdi.*

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, tarbiyachi, innovatsion faoliyat, akmeologik yondashuv, kasbiy yetuklik, malaka oshirish, pedagogik texnologiya, refleksiya.*

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования технологий развития инновационной деятельности воспитателей дошкольных учреждений на основе акмеологического подхода. Анализируются современные подходы (компетенционно-ориентированный, личностно-ориентированный, игровые и проектные технологии, цифровые инструменты) и обосновывается, что профессиональная зрелость (акме) воспитателя является решающим фактором их внедрения в педагогическую практику. Исследование проводилось в форме педагогического эксперимента-теста на примере курсов повышения квалификации. Результаты показали, что технология, основанная на акмеологической диагностике, рефлексивной практике и траектории индивидуального развития, повышает показатели инновационной деятельности воспитателей.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, воспитатель, инновационная деятельность, акмеологический подход, профессиональная зрелость, повышение квалификации, педагогическая технология, рефлексия.*

Abstract. *The article discusses theoretical and practical aspects of improving technologies for developing the innovative activity of preschool educators on the basis of the acmeological approach. Modern approaches (competence-based, learner-centred, play and project technologies, digital tools) are analysed, and the educator's professional maturity (acme) is substantiated as a decisive factor in putting them into practice. The study was conducted as a pedagogical experiment within in-service training courses. The results show that a technology based on acmeological diagnostics, reflective practice and an individual development trajectory raises educators' innovative activity indicators.*

Keywords: *preschool education, educator, innovative activity, acmeological approach, professional maturity, in-service training, pedagogical technology, reflection.*

Kirish. Maktabgacha ta'lim — uzluksiz ta'lim tizimining birinchi bo‘g‘ini bo‘lib, bolaning shaxsiy, ijtimoiy, nutqiy, kognitiv va jismoniy rivojlanishining poydevorini yaratadi. So‘nggi yillarda sohada olib borilayotgan islohotlar, jumladan "Ilk qadam" davlat o‘quv dasturining joriy etilishi va maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog‘ining kengayishi tarbiyachidan yangicha kasbiy yondashuvni talab etmoqda: u endi bilimni yetkazuvchi emas, balki bola rivojlanishini kuzatuvchi, muhit yaratuvchi va o‘z faoliyatini doimiy tahlil qiluvchi mutaxassisdir. Biroq amaliyotda quyidagi muammolar kuzatiladi: innovatsion texnologiyalar ko‘pincha mexanik ravishda, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olmay qo‘llanadi; tarbiyachilarning o‘z faoliyatini tahlil qilish va natijasini baholash ko‘nikmalari yetarli rivojlanmagan; malaka oshirish kurslarida yangi yondashuvlar nazariy tarzda beriladi, ularni amaliyotda mustahkamlash va kuzatib borish mexanizmi esa sust. Akmeologik yondashuv bu muammolarni hal etishda samarali imkoniyat yaratadi. Akmeologiya (yunoncha *akme* — cho‘qqi) inson va mutaxassisning kamolot cho‘qqisiga erishish qonuniyatlarini o‘rganadi; fanning rivojlanishiga A.A. Bodalev, A.A. Derkach va boshqa olimlar sezilarli hissa qo‘shgan. Pedagogik faoliyatga nisbatan bu yondashuv tarbiyachining uzluksiz kasbiy o‘sishi, o‘z-o‘zini anglashi, o‘z-o‘zini rivojlantirishi va ijodiy yetukligiga e'tibor qaratadi. Shunga ko‘ra, pedagoglarning innovatsion faoliyatini rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish akmeologik tamoyillar asosida amalga oshirilsa, yangi yondashuvlar amaliyotda barqaror o‘rin egallaydi.

Tadqiqot aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlaridan iborat pedagogik tajriba-sinov shaklida tashkil etildi. Nazariy bosqichda ilmiy-pedagogik adabiyotlar, me'yoriy hujjatlar va "Ilk qadam" o‘quv dasturi tahlil qilindi; empirik bosqichda anketa, test, kuzatuv, mashg‘ulot tahlili, suhbat va portfolio tahlili usullaridan foydalanildi.

Takomillashtirilgan texnologiyaning mazmuni. Texnologiya to‘rt bosqichdan iborat:

1. **Diagnostik bosqich.** Tarbiyachining kasbiy yetukligi darajasi aniqlanadi, shaxsiy akmeogramma (kasbiy rivojlanish xaritasi) tuziladi, kuchli tomonlar va rivojlanish zonalari belgilanadi.
2. **Mazmuniy-texnologik bosqich.** Zamonaviy yondashuvlar o‘zlashtiriladi: o‘yin va loyihaviy texnologiyalar, tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirish usullari, STEAM elementlari, inklyuziv muhit yaratish, raqamli vositalardan me’yorida foydalanish. Mashg‘ulotlar amaliy mashqlar, mikro-mashg‘ulot, keys-stadi va hamkasblar bilan o‘zaro kuzatuv shaklida o‘tkaziladi.
3. **Amaliy-refleksiv bosqich.** Tarbiyachi o‘rganganlarini o‘z guruhida sinovdan o‘tkazadi, kuzatuv varaqalari va refleksiv kundalik yuritadi, hamkasblar bilan tahliliy muloqotda qatnashadi.
4. **Natijani baholash va rivojlanishni rejalashtirish bosqichi.** Portfolio, metodik mahsulotlar va bolalar rivojlanishi dinamikasi mezonlar asosida baholanadi, individual rivojlanish traektoriyasi yangilanadi.

Texnologiyaning an’anaviy kurslardan farqi shundaki, u tinglovchini passiv qabul qiluvchi emas, o‘z kasbiy o‘sishining faol sub’ekti sifatida qaraydi va jarayonni tsiklik (diagnostika → amaliyot → tahlil → yangi maqsad) tashkil etadi.

Mezonlar va darajalar. Tarbiyachining innovatsion faoliyati to‘rt mezon bo‘yicha baholandi: motivatsion-qadriyatli (innovatsiyalarga ehtiyoj, kasbiy o‘sishga intilish); kognitiv (zamonaviy yondashuvlar va akmeologik asoslarni bilish); faoliyatga oid (texnologiyalarni bolalar yoshiga mos tarzda qo‘llash va moslashtirish); refleksiv (o‘z faoliyatini tahlil qilish va natijani baholash). Har bir mezon bo‘yicha uch daraja: boshlang‘ich, o‘rta va yuqori (akmeologik yetuklik). Natijalar foiz ko‘rsatkichlari va o‘rtacha qiymatlar orqali tahlil qilindi, guruhlararo farqlarning ishonchliligi matematik-statistik usullar (masalan, χ^2 yoki Styudent t-mezoni) bilan tekshirildi. Diagnostika natijalariga ko‘ra, tarbiyachilarning aksariyati zamonaviy yondashuvlar haqida umumiy bilimga ega bo‘lsa-da, ularni amaliyotda moslashtirish (faoliyatga oid mezon) va o‘z ishini tahlil qilish (refleksiv mezon) bo‘yicha ko‘rsatkichlar pastroq bo‘ldi. Bu bilimlar va amaliyot o‘rtasidagi bo‘shliqni ko‘rsatadi. Tajriba guruhida o‘quv jarayoni takomillashtirilgan texnologiya asosida, nazorat guruhida an’anaviy malaka oshirish dasturi bo‘yicha tashkil etildi. Tajriba guruhi tarbiyachilari shaxsiy akmeogramma yuritdilar, o‘z guruhlarida innovatsion mashg‘ulot loyihalarini sinovdan o‘tkazdilar, refleksiv seminarlarda ishtirok etdilar va yakunda metodik mahsulot (mashg‘ulot ishlanmasi yoki didaktik resurs) tayyorladilar.

Muhokama. Olingan natijalar akmeologik yondashuvga asoslangan texnologiyaning maktabgacha ta’lim pedagoglarini malaka oshirishdagi afzalliklarini ko‘rsatadi. Birinchidan, diagnostika va shaxsiy akmeogramma har bir

tarbiyachining boshlang‘ich holatini hisobga olib, o‘qitishni individuallashtirish imkonini beradi. Ikkinchidan, bosqichlarning tsiklik tuzilishi yangi yondashuvlarni faqat o‘rganish bilan cheklanmay, ularni guruh amaliyotida sinash va natijasini tahlil qilishni ta’minlaydi. Uchinchidan, refleksiv muloqot va o‘zaro kuzatuv tarbiyachilar o‘rtasida kasbiy hamjamiyat muhitini yaratib, tajriba almashinuvini kuchaytiradi. Maktabgacha ta’lim uchun muhim jihat shundaki, innovatsiya o‘z-o‘zicha maqsad emas. Har bir yangi usul bolaning yoshi, rivojlanish xususiyatlari va ehtiyojlariga mosligi bilan baholanishi kerak. Akmeologik yondashuv tarbiyachini aynan shunday ongli tanlovga o‘rgatadi: u qaysi texnologiyani, nima uchun va qanday natija uchun qo‘llayotganini tushunadi.

Tadqiqotning cheklovlari: ishtirokchilar soni va tajriba muddatining chegaralanganligi, natijalarning asosan malaka oshirish kontekstida baholanganligi. Kelgusida texnologiyaning uzoq muddatli ta’sirini va uning bolalar rivojlanishi ko‘rsatkichlari bilan bog‘liqligini chuqurroq o‘rganish maqsadga muvofiq.

Xulosa

1. Zamonaviy maktabgacha ta’lim tarbiyachidan innovatsion faoliyat ko‘rsatishni talab etadi; bu faoliyat motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatga oid va refleksiv tarkibiy qismlardan iborat.
2. Akmeologik yondashuv pedagogning kasbiy yetuklikka erishish traektoriyasini ta’minlab, innovatsion texnologiyalarni barqaror va ongli qo‘llash uchun asos yaratadi.
3. Diagnostika, mazmuniy-texnologik tayyorgarlik, amaliy-refleksiv faoliyat va natijani baholashni birlashtirgan takomillashtirilgan texnologiya tarbiyachilarning innovatsion faoliyat ko‘rsatkichlarini an’anaviy shaklga nisbatan yuqori darajada oshirdi.
4. Malaka oshirish muassasalariga shaxsiy akmeogramma, refleksiv kundalik, o‘zaro kuzatuv va portfolio vositalarini o‘quv dasturlariga kiritish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida"gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son.
3. "Ilk qadam" maktabgacha ta’lim muassasalarining davlat o‘quv dasturi. Toshkent.
4. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. — М.: Флинта, Наука, 1998.
5. Деркач А.А., Зазыкин В.Г. Акмеология: учебное пособие. — СПб.: Питер, 2003.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING BILISH FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Usmonova Mohinur Anvar Qizi
Denov tadbirkorlik hamda pedagogika instituti
maktabgacha ta'lim kafedrasi magistranti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish faolligini rivojlantirish jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Unda sun'iy intellektga asoslangan interaktiv, adaptiv va vizual ta'lim vositalarining bolalarning qiziquvchanligi, kuzatuvchanligi, mustaqil fikrlashi, mantiqiy tafakkuri hamda muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, maktabgacha ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning didaktik shartlari, tarbiyachi faoliyatini raqamli vositalar bilan uyg'unlashtirish imkoniyatlari hamda bolaning individual bilish ehtiyojlariga mos ta'limiy topshiriqlarni ishlab chiqish masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda sun'iy intellekt texnologiyalaridan maqsadli va pedagogik jihatdan asoslangan foydalanish bolalarning bilish faolligini qo'llab-quvvatlash, ta'lim jarayonining interaktivligini oshirish va rivojlantiruvchi ta'lim muhitini boyitishga xizmat qilishi asoslangan.*

Kalit so'zlar: *maktabgacha ta'lim, maktabgacha yoshdagi bolalar, bilish faolligi, sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar, interaktiv ta'lim, adaptiv ta'lim, kognitiv rivojlanish, mantiqiy fikrlash, rivojlantiruvchi ta'lim muhiti.*

Аннотация.*В статье раскрываются педагогические возможности использования технологий искусственного интеллекта в развитии познавательной активности детей дошкольного возраста. Анализируются возможности интерактивных, адаптивных и визуальных образовательных средств на основе искусственного интеллекта в развитии любознательности, наблюдательности, самостоятельного мышления, логического мышления и навыков решения проблемных ситуаций у дошкольников. Рассматриваются дидактические условия применения технологий искусственного интеллекта в образовательном процессе дошкольных образовательных организаций, возможности интеграции цифровых средств в деятельность воспитателя, а также вопросы разработки образовательных заданий с учетом индивидуальных познавательных потребностей ребенка. Обосновывается, что целенаправленное и педагогически обоснованное использование технологий искусственного интеллекта способствует поддержке познавательной активности детей, повышению интерактивности образовательного процесса и обогащению развивающей образовательной среды.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, дети дошкольного возраста, познавательная активность, искусственный интеллект, цифровые технологии, интерактивное обучение, адаптивное обучение, когнитивное развитие, логическое мышление, развивающая образовательная среда.*

Abstract. *This article examines the pedagogical potential of using artificial intelligence technologies to develop the cognitive activity of preschool children. It analyzes the potential of interactive, adaptive, and visual educational tools based on artificial intelligence to support children's curiosity, observation skills, independent thinking, logical reasoning, and problem-solving abilities. The study also considers the didactic conditions for implementing artificial intelligence technologies in preschool education, the possibilities of integrating digital tools into teachers' professional activities, and the development of educational tasks tailored to children's individual cognitive needs. The article substantiates that the purposeful and pedagogically grounded use of artificial intelligence technologies can support children's cognitive activity, enhance the interactivity of the educational process, and enrich the developmental learning environment.*

Keywords: *preschool education, preschool children, cognitive activity, artificial intelligence, digital technologies, interactive learning, adaptive learning, cognitive development, logical thinking, developmental learning environment.*

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga jadal kirib kelishi maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishga oid pedagogik yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’limiy imkoniyatlari bolaning bilish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlash, uning individual qiziqishlari va ehtiyojlariga mos ta’limiy topshiriqlarni ishlab chiqish hamda mashg‘ulotlarni interaktiv tashkil etish uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda [1]. Maktabgacha yosh davrida bolaning atrof-muhitni anglash, savol berish, kuzatish, taqqoslash, guruhlash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va xulosa chiqarishga bo‘lgan intilishi bilish faolligining muhim ko‘rsatkichlari sifatida namoyon bo‘ladi [7].

Bilish faolligi bolaning yangi bilim va tajribalarni egallashga bo‘lgan ichki intilishi bilan bog‘liq bo‘lib, uning rivojlanishi faol, qiziqarli hamda bolani mustaqil izlanishga undaydigan ta’limiy muhitni talab qiladi. Maktabgacha yoshdagi bola bilimlarni amaliy harakat, o‘yin, tajriba, kuzatish va muloqot jarayonida faol o‘zlashtirganda, ta’lim mazmuni uning uchun yanada tushunarli va mazmunli bo‘ladi [7]. Shu nuqtayi nazardan, sun’iy intellektga asoslangan texnologiyalarni an’anaviy pedagogik vositalarning o‘rnini bosuvchi vosita sifatida emas, balki tarbiyachi tomonidan maqsadli boshqariladigan qo‘shimcha ta’limiy resurs sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq [3].

Sun’iy intellekt texnologiyalarining muhim pedagogik imkoniyatlaridan biri ta’lim mazmuni va topshiriqlarini bolaning individual bilish imkoniyatlariga moslashtirishdir. Masalan, bir mavzu doirasida bolalarga turli murakkablikdagi savollar, rasmlar, mantiqiy topshiriqlar yoki muammoli vaziyatlarni taklif etish mumkin [11]. Bola topshiriqni bajarishda qiynalganda, tarbiyachi sun’iy intellekt vositalaridan foydalanib, vazifani soddalashtirishi, qo‘shimcha tushuntirish, savol yoki vizual tayanch materiallarini ishlab chiqishi mumkin. Aksincha, topshiriqni tez va to‘g‘ri bajargan bolaga qo‘shimcha savollar, murakkabroq vaziyatlar yoki ijodiy topshiriqlar taklif etish orqali uning bilishga bo‘lgan qiziqishini qo‘llab-quvvatlash mumkin [11].

Maktabgacha ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish, avvalo, **o‘yinli ta’lim** tamoyili bilan uyg‘unlashtirilishi lozim. Chunki o‘yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bolaning rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. O‘yin jarayonida bola atrof-muhitni o‘rganadi, o‘z tajribasini boyitadi, turli vaziyatlarda qaror qabul qilishga harakat qiladi va tengdoshlari bilan hamkorlik qiladi [13]. Sun’iy intellekt yordamida ishlab chiqilgan syujetli topshiriqlar, interaktiv savol-javoblar, obrazli vaziyatlar, ovozli ko‘rsatmalar va vizual materiallar bolaning ta’limiy faoliyatdagi ishtirokini faollashtirishi mumkin [3].

Masalan, “Sehrli sayohat” nomli o‘yinli topshiriqda bolaga turli hayvonlar, o‘simliklar yoki geometrik shakllar tasvirlangan obyektlar taqdim etiladi. Bola ularni rangi, shakli, kattaligi yoki boshqa muhim belgilariga ko‘ra guruhlaydi. Keyingi bosqichda tarbiyachi bolaning javoblari va faoliyat natijalariga asoslanib, sun’iy intellekt vositalari yordamida keyingi topshiriqlarni shakllantirishi mumkin. Bunday faoliyat jarayonida bola nafaqat ma’lumotni eslab qoladi, balki obyektlarning xususiyatlarini tahlil qiladi, taqqoslaydi va muayyan mezon asosida qaror qabul qiladi .

Bilish faolligini rivojlantirishda **vizuallashtirish** ham alohida ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ko‘rgazmali-obrazli tafakkur muhim o‘rin egallashi sababli ayrim tushunchalarni rasmlar, belgilar, modellar, animatsiyalar va boshqa ko‘rgazmali vositalar orqali tushuntirish samarali hisoblanadi. Sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida muayyan mavzu bo‘yicha individual yoki guruhli mashg‘ulotlar uchun vizual materiallar, obrazli savollar va ketma-ketlikka asoslangan topshiriqlarni ishlab chiqish mumkin [10]. Masalan, “Qaysi rasm ortiqcha?”, “Voqealar qanday ketma-ketlikda sodir bo‘ladi?”, “Nima o‘zgardi?”, “Qaysi shakl yetishmayapti?” kabi topshiriqlar bolalarning tahlil qilish, taqqoslash va mantiqiy xulosa chiqarish ko‘nikmalarini faollashtirishga xizmat qiladi [9].

Sun’iy intellektning yana bir muhim imkoniyati **muammoli vaziyatlarni modellashtirish** bilan bog‘liq. Bilish faolligi faqat savollarga javob berish jarayonida emas, balki bolaning muammoni anglash, uning sabablarini izlash, turli taxminlarni ilgari surish va mumkin bo‘lgan yechimlarni tanlash jarayonida ham namoyon bo‘ladi [5]. Shu sababli mashg‘ulotlarda bolaga tayyor javobni berishdan ko‘ra, uni mustaqil fikrlashga undaydigan vaziyatlarni yaratish muhimdir. Masalan, “Agar yomg‘ir yog‘sa, sayrga qanday tayyorlanamiz?”, “Agar o‘simlikka suv berilmasa, nima bo‘ladi?”, “Nima uchun muz eriydi?” kabi savollar asosida kichik tadqiqot va muhokama faoliyatlarini tashkil etish mumkin.

Bunday topshiriqlarda sun’iy intellekt texnologiyasi pedagogning o‘rnini egallamaydi. Aksincha, u tarbiyachiga bolalarning yosh xususiyatlari va mashg‘ulot maqsadidan kelib chiqib, turli savol, topshiriq va muammoli vaziyatlarni ishlab chiqishda metodik yordam beruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Tarbiyachi esa sun’iy intellekt yordamida yaratilgan materiallarni pedagogik jihatdan tahlil qiladi, ularning mazmunini bolaning yosh va individual xususiyatlariga moslashtiradi hamda mashg‘ulot jarayonida foydalanish shaklini belgilaydi.

Maktabgacha ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda **muloqotga asoslangan faoliyat** ham muhim o‘rin tutadi. Bola taqdim etilgan topshiriq yoki savolga javob berishi, o‘z fikrini tushuntirishi, taxmin bildirishi va natijani muhokama qilishi mumkin. Biroq texnologiya bilan ishlash bolaning

tarbiyachi va tengdoshlari bilan jonli muloqotini almashtirmasligi kerak. Aksincha, sun’iy intellekt vositalari yordamida yaratilgan materiallar guruhdagi suhbat, hamkorlik, muhokama va birgalikdagi izlanish uchun boshlang‘ich vosita sifatida qo‘llanishi maqsadga muvofiq [2].

Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish **differensial yondashuv** imkoniyatlarini kengaytiradi. Maktabgacha ta’lim guruhidagi bolalarning qiziqishlari, bilish sur’ati va topshiriqlarni bajarish imkoniyatlari bir xil emas. Shu bois barcha bolalarga aynan bir xil murakkablikdagi topshiriqlarni berish o‘rniga, ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish mumkin [4]. Bunda ta’limiy topshiriqlarni shartli ravishda uch darajada tashkil etish maqsadga muvofiq: reproduktiv, izlanishga yo‘naltirilgan va ijodiy.

Reproduktiv bosqichda bola predmet yoki hodisani tanib oladi, nomlaydi, moslashtiradi va oddiy tasniflashni amalga oshiradi. Izlanishga yo‘naltirilgan bosqichda bola obyektlarni taqqoslaydi, sababni aniqlashga harakat qiladi, savolga mustaqil javob izlaydi va muammoning mumkin bo‘lgan yechimlarini taklif etadi. Ijodiy bosqichda esa yangi vaziyatni modellashtiradi, o‘z g‘oyasini ilgari suradi, voqeani davom ettiradi yoki bir nechta variantdan maqbul yechimni tanlaydi. Mazkur bosqichlar bolaning bilish faoliyatini oddiy eslab qolishdan tahlil qilish, baholash va ijodiy qo‘llash darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi. Sun’iy intellekt vositalari ushbu bosqichlarga mos turli mazmun va murakkablikdagi topshiriqlarni ishlab chiqishda pedagogga metodik yordam berishi mumkin.

Bilish faolligini rivojlantirish samaradorligi faqat texnologiyaning mavjudligi bilan emas, balki undan qanday pedagogik maqsadda foydalanilishiga bog‘liq. Shu sababli maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sun’iy intellektdan foydalanishda bir qator pedagogik shartlarga amal qilish zarur. Birinchidan, sun’iy intellekt vositasi mashg‘ulotning aniq pedagogik maqsadiga xizmat qilishi kerak. Ikkinchidan, taqdim etiladigan topshiriqlar bolaning yoshi, psixologik va individual xususiyatlariga mos bo‘lishi lozim. Uchinchidan, raqamli faoliyat real predmetlar bilan ishlash, harakatli o‘yinlar, tajribalar, ijodiy faoliyat va jonli muloqot bilan uyg‘unlashtirilishi zarur. To‘rtinchidan, texnologiyadan foydalanish bolaning mustaqil fikrlashini cheklamasligi, aksincha, uni savol berish, izlanish va xulosa chiqarishga rag‘batlantirishi kerak.

Shu asosda maktabgacha ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan pedagogik yondashuvni **“qiziqish uyg‘otish – kuzatish – savol qo‘yish – izlanish – taqqoslash – yechim topish – xulosa chiqarish – ijodiy qo‘llash”** ketma-ketligida tashkil etish mumkin. Mazkur ketma-ketlik bolaning

passiv tinglovchi sifatidagi ishtirokidan faol bilish subyekti sifatidagi faoliyatiga o‘tishini qo‘llab-quvvatlaydi.

Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda **pedagogik va axloqiy xavfsizlik** masalasiga ham e’tibor qaratish zarur. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda raqamli vositalardan foydalanish bolaning yoshiga mos, xavfsiz va nazorat qilinadigan shaklda tashkil etilishi lozim. Bolalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, nomaqbul kontentning oldini olish, ekran oldida o‘tkaziladigan vaqtni me’yorlash va texnologiyadan foydalanishni pedagogik maqsad bilan chegaralash muhim shartlardan hisoblanadi[2]. Shu jihatdan tarbiyachining raqamli va metodik kompetensiyasi sun’iy intellekt vositalaridan samarali foydalanishning muhim omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Umuman olganda, sun’iy intellekt texnologiyalarining maktabgacha ta’limdagi asosiy pedagogik qiymati bolaning o‘rniga fikrlashda emas, balki **bolani fikrlashga undaydigan ta’limiy vaziyatlarni yaratish, individual topshiriqlarni ishlab chiqish, vizual va interaktiv materiallarni boyitish hamda izlanishga yo‘naltirilgan faoliyatni qo‘llab-quvvatlash** imkoniyatidadir[11]. Bunday yondashuvda tarbiyachi pedagogik jarayonning asosiy tashkilotchisi bo‘lib qoladi, sun’iy intellekt esa uning metodik imkoniyatlarini kengaytiruvchi raqamli vosita sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. – Paris: UNESCO, 2023. – 48 p.
2. National Association for the Education of Young Children (NAEYC), Fred Rogers Center. Technology and Interactive Media as Tools in Early Childhood Programs Serving Children from Birth through Age 8. – Washington, DC: NAEYC, 2012.
3. Donohue C. (Ed.). Technology and Digital Media in the Early Years: Tools for Teaching and Learning. – New York: Routledge; Washington, DC: NAEYC, 2015.
4. Copple C., Bredekamp S. (Eds.). Developmentally Appropriate Practice in Early Childhood Programs Serving Children from Birth through Age 8. – 3rd ed. – Washington, DC: NAEYC, 2009.
5. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
6. Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. – New York: International Universities Press, 1952.
7. Bruner J. S. The Process of Education. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.

8. Flavell J. H. Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry. // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, No. 10. – P. 906–911.
9. Anderson L. W., Krathwohl D. R. (Eds.). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longman, 2001.
10. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.
11. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L. B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. – London: Pearson, 2016.
12. Edwards S. Digital Play in the Early Years: A Context for the Development of Children's Learning. – London: Routledge, 2013.
13. Plowman L., McPake J., Stephen C. Growing Up with Technology: Young Children Learning in a Digital World. – London: Routledge, 2012.
14. Donohue C., Schomburg R. Technology and Interactive Media in Early Childhood Programs: What We've Learned from Five Years of Research, Policy, and Practice. // Young Children. – 2017. – Vol. 72, No. 4.
15. Ilk qadam davlat o'quv dasturi. – Toshkent, 2022.

MAKTABGA TAYYORLOV GURUHLARIDA NUTQ MASHG'ULOTLARINING AHAMIYATI VA CHET TILLARINI O'RGANISH

A.S.Nazarova
Osiyo Xalqaro Universiteti
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Kirish. Maktabga tayyorlov guruhi (6–7 yosh) bola nutqining maktab ta'limiga o'tish arafasidagi yakunlovchi bosqichi hisoblanadi. Aynan shu davrda bolaning tovush talaffuzi, lug'at boyligi, grammatik qurilishi va bog'lanishli nutqi o'qish hamda yozishni o'zlashtirish uchun zarur darajaga yetishi lozim. So'nggi yillarda ta'lim tizimida chet tillarini o'rganishga bo'lgan e'tibor kuchayib, ularni erta yoshdan boshlash zarurati ortib bormoqda. Biroq chet tilini o'zlashtirish bolaning ona tilidagi nutqiy tayyorgarligi bilan chambarchas bog'liq: fonematik eshitishi yetarli shakllanmagan, fikrini ona tilida izchil ifodalay olmaydigan bola yangi tilni ham qiyin o'zlashtiradi. Shu sababli nutq mashg'ulotlarini chet tilini o'rgatishga tayyorlov ishi bilan uyg'un tashkil etish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

Maqsad — maktabga tayyorlov guruhlarida nutq mashg'ulotlarining ahamiyatini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash hamda ular vositasida bolalarni chet tillarini o'rganishga tayyorlashning samarali yo'llarini aniqlashdan iborat.

Vazifalar:

— maktabga tayyorlov yoshidagi bolalar nutqining o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish;
— nutq mashg‘ulotlarining turlari va ularning vazifalarini tizimlashtirish;
— ona tili va chet tilini o‘zlashtirish o‘rtasidagi bog‘liqlikni asoslash;
— chet tilini o‘rgatishda o‘yin va folklor vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini aniqlash;
— tarbiyachilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Maktabga tayyorlov yoshi bolaning jismoniy, psixik va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich bo‘lib, bu davrda nutq keyingi ta’lim jarayonining muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri sanaladi. Nutq insonning fikrlashi, muloqoti va atrof-muhitni anglashida muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. 6–7 yoshda bola tovushlarni asosan to‘g‘ri talaffuz qiladi, so‘zlarni tovush va bo‘g‘inlarga ajrata boshlaydi, murakkab tuzilishli gaplardan foydalanadi, o‘z fikrini monolog va dialog shaklida bayon qila oladi. Nutq mashg‘ulotlari ana shu ko‘nikmalarni maqsadli va tizimli shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, lug‘at ustida ishlash, tovush madaniyatini tarbiyalash, grammatik jihatdan to‘g‘ri nutqni shakllantirish, bog‘lanishli nutqni rivojlantirish hamda savod o‘rgatishga tayyorlashni o‘z ichiga oladi. Ularning ahamiyati shundaki, bolaning maktabga muvaffaqiyatli moslashishi, o‘qish va yozishni o‘zlashtirishi hamda tengdoshlari va kattalar bilan erkin muloqot qilishi aynan nutqiy tayyorgarlikka bog‘liq.

NUTQ MASHG‘ULOTLARINING ASOSIY TURLARI VA VAZIFALARI

Mashg‘ulot turi	Qisqacha tavsifi
Lug‘at ustida ishlash	So‘zlarning ma’nosini anglash, faol lug‘atni boyitish, sinonim va antonimlar bilan tanishtirish
Tovush madaniyati tarbiyasi	Tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, fonematik eshitish, nutq tempi va ovoz kuchini boshqarish ko‘nikmasini rivojlantirish
Grammatik jihatdan to‘g‘ri nutq	Gap qurilishini egallash, so‘zlarni kelishik, son va shaxs bo‘yicha moslashtirish ko‘nikmasini shakllantirish
Bog‘lanishli nutq	Dialog va monolog, hikoya tuzish, qayta hikoyalash, rasm asosida so‘zlab berish
Savod o‘rgatishga tayyorlash	Tovush-bo‘g‘in tahlili, so‘zdagi tovushlar ketma-ketligini aniqlash, qo‘l mayda motorikasini rivojlantirish
Chet tili elementlariga tayyorlash	Yangi tovush va so‘zlarni eshitib farqlash, tinglab tushunish, oddiy so‘z va iboralarni takrorlash

Nutq mashg‘ulotlarining samaradorligi ularning qanday tashkil etilishiga bog‘liq. Kattalarning bola bilan muntazam muloqoti, ertak va hikoyalar o‘qib berishi, didaktik hamda harakatli o‘yinlardan foydalanishi bolalarning nutqiy faolligini oshiradi. Bu mashg‘ulotlar chet tillarini o‘rganish uchun ham poydevor yaratadi. L.S.Vigotskiyning ta’kidlashicha, chet tilini o‘zlashtirish ona tilining rivojlanish darajasiga tayanadi: bola ona tilida anglagan so‘z, tovush va grammatik munosabatlar yangi tilni o‘rganishda ham qo‘llaniladi. P.Kuhl tadqiqotlariga ko‘ra, erta bolalik davrida bola turli tillarning tovushlarini farqlashga ayniqsa sezgir bo‘ladi, yosh ulg‘aygani sari bu sezgirlik ona tili tovushlariga moslashib boradi. S.Krashenning fikricha, til ma’nosi tushunarli bo‘lgan nutqni ko‘p eshitish orqali o‘zlashtiriladi, bu esa tinglab tushunishga asoslangan o‘yin va ertak mashg‘ulotlarining ahamiyatini oshiradi. Shu sababli maktabga tayyorlov yoshida chet tilidagi tovush, so‘z va oddiy iboralarni tinglash hamda takrorlash bolaning eshitish diqqati va talaffuz madaniyatini rivojlantiradi. Bunda mashg‘ulotlar o‘yin shaklida, qisqa va ona tilini siqib chiqarmagan holda olib borilishi lozim.

Nutq mashg‘ulotlari va chet tilini o‘rgatishni uyg‘unlashtirish yo‘nalishlari:

— tovush o‘yinlari — ona tili va chet tilidagi tovushlarni eshitib farqlash uchun;

— tez aytishlar va sanoqlar — artikulyatsiya va diksiyani mustahkamlash uchun;

— qo‘shiq va qofiyalar — chet tilidagi so‘z va iboralarni ritm orqali eslab qolish uchun;

— rolli o‘yinlar va dialoglar — muloqot ko‘nikmasi va oddiy iboralarni qo‘llash uchun;

— ertak va rasmli hikoyalar — tinglab tushunish va bog‘lanishli nutqni rivojlantirish uchun.

Ilmiy-pedagogik manbalar va maktabgacha ta’lim amaliyoti tahlili shuni ko‘rsatadiki, nutq mashg‘ulotlari tizimli o‘tkaziladigan guruhlarda bolalarning tovush talaffuzi aniqlashadi, faol lug‘at hajmi kengayadi, bog‘lanishli hikoya tuzish ko‘nikmasi shakllanadi. Bunday bolalar chet tilidagi oddiy so‘z va iboralarni eshitib farqlash, takrorlash va o‘yin jarayonida qo‘llashda ham faolroq bo‘ladi, muloqotga kirishishdan tortinmaydi, o‘z fikrini erkin ifodalay oladi. Shuningdek, nutq mashg‘ulotlari bolaning maktab ta’limiga psixologik jihatdan tayyorlanishiga hamda boshlang‘ich sinfda ona tili va chet tili darslarini muvaffaqiyatli o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Xulosa. Maktabga tayyorlov guruhlarida nutq mashg‘ulotlari bolaning maktab ta’limiga tayyorgarligini belgilovchi muhim tarkibiy qism hisoblanadi. Ular bolaning lug‘at boyligini, tovush madaniyatini, grammatik to‘g‘ri va bog‘lanishli nutqini rivojlantirib, o‘qish va yozishni o‘zlashtirish uchun zamin yaratadi. Ona

tilidagi mustahkam nutqiy poydevor chet tillarini o‘rganishning muvaffaqiyatli bo‘lishiga xizmat qiladi. Chet tili elementlarini o‘yin, qo‘shiq, dialog va ertak vositasida, ona tili mashg‘ulotlari bilan uyg‘un holda joriy etish bolalarning tilga qiziqishini oshiradi va muloqot madaniyatini shakllantiradi. Tarbiyachilarga nutq mashg‘ulotlarini rejalashtirishda chet tiliga tayyorlov elementlarini nazarda tutish, bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish va oila bilan hamkorlikda ish olib borish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Qodirova F.R. Maktabgacha pedagogika.
2. Hasanboyeva O.U. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi.
3. Mirzayeva D.Sh. Maktabgacha pedagogika. — Toshkent, 2022.
4. “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi. — Toshkent, 2022.
5. Левина Р.Е. Основы теории и практики логопедии. — М., 1968.
6. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста. — М., 2004.
7. Выготский Л.С. Мышление и речь. — М., 1999.
8. Kuhl P.K. Early language acquisition: cracking the speech code // Nature Reviews Neuroscience. — 2004. — Vol. 5. — P. 831–843.
9. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition. — Oxford: Pergamon Press, 1982.

MAKTABGACHA TA’LIM JARAYONINI TRANSFORMATSIYALASHDA INNOVATSION PEDAGOGIK YONDASHUVLARNING METODOLOGIK ASOSLARI

Qobilova Shahrizoda Yorqinjon qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim jarayonini zamonaviy talablar asosida transformatsiyalashning metodologik asoslari hamda innovatsion pedagogik yondashuvlarning mazmuni tahlil qilinadi. Maktabgacha ta’limni transformatsiyalash faqat yangi texnologiyalarni joriy etish emas, balki ta’lim maqsadi, mazmuni, pedagog va bolaning o‘zaro munosabati, rivojlantiruvchi muhit, ta’lim shakllari va pedagogik natijalarni baholash tizimini o‘zaro bog‘liq holda qayta ko‘rib chiqishni nazarda tutadi.*

Kalit so‘zlar: *transformatsiya, innovatsion pedagogika, metodologik asos, pedagogik yondashuv, STEAM, raqamli pedagogika, rivojlantiruvchi muhit.*

Аннотация:

В данной статье анализируются методологические основы трансформации процесса дошкольного образования в соответствии с современными требованиями, а также содержание инновационных педагогических подходов. Трансформация дошкольного образования предполагает не только внедрение новых технологий, но и комплексный пересмотр целей и содержания образования, взаимодействия педагога и ребенка, развивающей образовательной среды, форм организации образовательного процесса и системы оценки педагогических результатов во взаимосвязи между собой.

Ключевые слова: *трансформация, инновационная педагогика, методологические основы, педагогический подход, STEAM, цифровая педагогика, развивающая среда.*

Annotation:
This article analyzes the methodological foundations of transforming the preschool education process in accordance with modern requirements, as well as the content of innovative pedagogical approaches. The transformation of preschool education involves not only the introduction of new technologies, but also a comprehensive reconsideration of educational goals and content, teacher-child interaction, the developmental learning environment, forms of organizing the educational process, and the system for assessing pedagogical outcomes as interconnected components.
Keywords: *transformation, innovative pedagogy, methodological foundations, pedagogical approach, STEAM, digital pedagogy, developmental environment.*

KIRISH. XXI asrda ta’lim tizimining rivojlanishi bilimlarni oddiy uzatish modelidan bolaning faol ishtiroki, mustaqil fikrlashi, tadqiq qilishi, muloqot qilishi va real vaziyatlarda bilimlardan foydalanishiga asoslangan modelga bosqichma-bosqich o‘tishni talab qilmoqda. Mazkur jarayon maktabgacha ta’lim uchun ham muhim ahamiyatga ega. Chunki aynan maktabgacha yosh davrida bolaning bilishga qiziqishi, nutqi, tasavvuri, ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalari, ijodiy faoliyati va mustaqil harakat qilish tajribasi shakllanadi.

UNESCOning erta bolalik ta’limi bo‘yicha materiallarida sifatli maktabgacha ta’limni rivojlantirish ta’lim mazmuni va pedagogikani yangilash, innovatsion hamda dalillarga asoslangan amaliyotlarni rivojlantirish bilan bog‘liqligi ko‘rsatiladi. UNESCO-IBE maktabgacha ta’limni butun ta’lim tizimining uzluksiz qismi sifatida ko‘rib, curriculum va pedagogikani transformatsiya qilish masalasiga alohida e’tibor qaratadi.

O‘zbekiston sharoitida ham maktabgacha ta’limni modernizatsiya qilish jarayoni izchil davom etmoqda. 2020-yil 22-dekabrdagi 802-son qaror bilan maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti tasdiqlangan. Mazkur standartning vazifalari qatorida davlat ta’lim dasturlarini, o‘quv-metodik qo‘llanmalar va metodik tavsiyalarni ishlab chiqish, shuningdek, maktabgacha ta’lim tashkilotlarining faoliyatini tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlarini belgilash nazarda tutilgan.

Bundan tashqari, 2022-yilda maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturining takomillashtirilgan ikkinchi nashri e’lon qilingan.Bu jarayon maktabgacha ta’lim mazmunini zamonaviy pedagogik talablar asosida qayta ko‘rib chiqish uchun muhim metodik zamin yaratadi.

Shu sababli maktabgacha ta’limni transformatsiyalash masalasini faqat texnik yoki tashkiliy yangilanish sifatida emas, metodologik va pedagogik tizimning yangilanishi sifatida tadqiq etish dolzarbdir.

Asosiy qism. Maktabgacha ta’lim jarayonini transformatsiyalash, avvalo, ta’lim mazmunini bolaning tayyor bilimni qabul qilishi asosidan faol izlanishi, kuzatishi, savol berishi, tajriba o‘tkazishi, fikrini ifodalashi va mustaqil xulosa chiqarishi asosiga o‘tkazishni anglatadi. Bunday yondashuvda pedagogning asosiy

vazifasi faqat ma’lumot berish bilan cheklanmaydi, balki bolaning faoliyatini tashkil etish, uning tashabbusini qo‘llab-quvvatlash va rivojlanish jarayonini pedagogik jihatdan yo‘naltirishdan iborat bo‘ladi. 2022-yilgi takomillashtirilgan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturida ham bola shaxsiga yo‘naltirilganlik, bolaning fikrini tinglash, uning ta’lim jarayonidagi ishtirokini kengaytirish, loyiha faoliyatida bolalar tashabbusini qo‘llab-quvvatlash hamda individual va kichik guruhlarda ishlash imkoniyatlarini yaratish muhim yo‘nalish sifatida ko‘rsatilgan.

Transformatsiyaning muhim jihatlaridan biri ta’lim jarayonini integratsiyalashdir. Maktabgacha yoshdagi bola atrof-muhitni alohida fanlar orqali emas, balki o‘zaro bog‘liq hodisalar sifatida idrok etadi. Shu sababli matematika, nutq rivojlantirish, tabiat bilan tanishtirish, tasviriy faoliyat, konstruksiyalash, musiqa va harakatli faoliyatni yagona mazmuniy vazifa atrofida birlashtirish bolaning bilimlarni real faoliyatda qo‘llashiga imkon beradi. Masalan, “Suvning xususiyatlari” mavzusida bolalar suvni kuzatishi, uning shakli va hajmini taqqoslashi, suv haqida gapirib berishi, oddiy tajribada qaysi predmet cho‘kishi yoki suzishini aniqlashi, kuzatuv natijasini rasm orqali ifodalashi mumkin. Bunda bitta mavzu doirasida tabiiy-ilmiy kuzatuv, matematik tasavvur, nutqiy faoliyat, ijodkorlik va ijtimoiy hamkorlik birlashadi.

Innovatsion pedagogik yondashuvning yana bir muhim jihati faoliyatga asoslangan ta’limni kuchaytirishdir. Bola bilimni faqat tinglash orqali emas, balki faol harakat qilish jarayonida o‘zlashtiradi. Shu nuqtayi nazardan kuzatish, tajriba, modellashtirish, konstruksiyalash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, rolli o‘yinlar, ijodiy topshiriqlar va kichik loyihalar maktabgacha ta’limning rivojlantiruvchi imkoniyatlarini kengaytiradi. “Ilk qadam” dasturida ham bolalarning individual va kichik guruhlarda faoliyat yuritishi, rivojlanish markazini tanlashi hamda pedagog bilan hamkorlikda ta’lim faoliyatini rejalashtirishga e’tibor qaratilgan.

Transformatsiya jarayonida rivojlantiruvchi muhit alohida metodologik ahamiyatga ega. Rivojlantiruvchi muhit bolaning mustaqil tanlov qilishi, turli materiallardan foydalanishi, tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi va o‘z g‘oyalarini amaliy faoliyatda sinab ko‘rishi uchun imkoniyat yaratishi kerak. Shu sababli rivojlanish markazlarini faqat jihozlar joylashtiriladigan xona sifatida emas, balki bolaning mustaqil va hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etuvchi pedagogik muhit sifatida qarash zarur. O‘zbekistonning maktabgacha ta’lim davlat standartida ham davlat o‘quv dasturi bilan bir qatorda MTTlarni o‘yinlar, o‘yinchoqlar, mebel, jihozlar va boshqa vositalar bilan ta’minlash me’yorlari davlat standartining tarkibiy qismlaridan biri sifatida belgilangan.

Innovatsion yondashuvlarning muhim yo‘nalishlaridan biri loyiha faoliyatidir. Maktabgacha ta’limda loyiha faoliyati murakkab ilmiy loyiha shaklida emas, balki

bolalarning yosh imkoniyatlariga mos kichik izlanish va ijodiy faoliyat sifatida tashkil etiladi. Masalan, “Bizning bog‘imiz”, “Urug‘dan o‘simlikkacha”, “Suvni asraymiz”, “Kasblar olami”, “Mening shahrim” kabi mavzularda bolalar kuzatish olib borishi, rasmlar yig‘ishi, savollar tuzishi, oddiy tajribalar o‘tkazishi, maket yoki ijodiy mahsulot yaratishi mumkin. Bunday jarayonda yakuniy mahsulotdan ko‘ra bolaning savol berishi, fikr bildirishi, guruhda ishlashi, muammoni tushunishi va faoliyat davomida yangi xulosaga kelishi pedagogik jihatdan muhim hisoblanadi.

Muammoli ta’lim elementlaridan foydalanish ham transformatsiyaning muhim mexanizmlaridan biridir. Pedagog bolaga tayyor javobni bermasdan, uni fikrlashga undaydigan vaziyat yaratadi. “Nima uchun muz eriydi?”, “Nima uchun ayrim buyumlar suvda suzadi?”, “O‘simlikka suv berilmasa nima bo‘ladi?”, “Qanday qilib kubiklardan balandroq minora qurish mumkin?” kabi savollar bolani sabab-oqibat munosabatlarini izlashga yo‘naltiradi. Bunday savollar bolaning tabiiy qiziquvchanligini pedagogik faoliyatga aylantirish imkonini beradi.

Tadqiqotchilikka asoslangan yondashuv ham maktabgacha ta’limda innovatsion pedagogikaning muhim tarkibiy qismidir. Bunda bola kichik tadqiqotchi sifatida qaraladi. Tadqiqot jarayoni kuzatish, savol qo‘yish, taxmin qilish, tajriba o‘tkazish, natijani kuzatish va sodda xulosa chiqarish bosqichlarida tashkil qilinishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ilmiy tafakkurning boshlang‘ich elementlari aynan shunday amaliy faoliyat orqali shakllanadi. Bunda tajriba murakkab laboratoriya faoliyati emas, balki bolaning kundalik hayoti va atrof-muhitni o‘rganishiga mos sodda, xavfsiz va pedagogik maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat bo‘lishi kerak.

STEAM yondashuvi ham maktabgacha ta’lim mazmunini integratsiyalash uchun qo‘llanishi mumkin. Uning mazmuni fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika elementlarini o‘zaro bog‘lashga asoslanadi. Maktabgacha yoshda STEAM alohida fan sifatida emas, balki integratsiyalashgan faoliyatni tashkil etish usuli sifatida talqin qilinishi maqsadga muvofiq. Masalan, bolalarga “qog‘ozdan ko‘prik qurish” topshirig‘i berilganda ular materialni tanlaydi, konstruksiya yaratadi, uning mustahkamligini tekshiradi, predmetlarni sanaydi va o‘z ishini tasviriy vositalar orqali bezatadi. Shu tarzda muhandislik fikrlashi, matematik tasavvur, ijodkorlik va muammoli vaziyatni hal qilish ko‘nikmalari birgalikda rivojlanadi.

Transformatsiyaning yana bir muhim jihati pedagog rolini o‘zgartirishdir. An’anaviy modelda pedagog ko‘proq axborot beruvchi va faoliyatni boshqaruvchi sifatida namoyon bo‘lsa, zamonaviy pedagogik modelda u tashkilotchi, kuzatuvchi, fasilitator va bolaning individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi subyekt sifatida faoliyat yuritadi. “Ilk qadam” dasturining takomillashtirilgan nashrida ham

pedagog va bola o‘rtasidagi hamkorlik, bolaning “ovozi”ni eshitish, uning fikrini hurmat qilish va ta’lim jarayonidagi ishtirokini kengaytirishga alohida e’tibor berilgan.

“Ilk qadam” dasturida bolalarning rivojlanish markazini tanlashi va individual yoki kichik guruhlarda ishlash imkoniyatlarini kengaytirish aynan shu yo‘nalish bilan bog‘langan. Innovatsion pedagogik yondashuvlar baholash mazmunining o‘zgarishini ham talab qiladi. Maktabgacha ta’limda baholashning asosiy maqsadi bolalarni bir-biri bilan taqqoslash emas, balki bolaning individual rivojlanish dinamikasini aniqlash va keyingi pedagogik faoliyatni rejalashtirishdir. Shu sababli pedagogning kundalik kuzatuvlari, bolaning faoliyat mahsulotlari, suhbatlari, amaliy topshiriqlarni bajarishi va rivojlanishidagi o‘zgarishlar muhim pedagogik ma’lumot manbai bo‘lib xizmat qiladi. Davlat standarti va “Ilk qadam” dasturining mazmuni ham ta’lim-tarbiya jarayonini bolaning rivojlanish xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etishga yo‘naltirilgan.

Ota-onalar bilan pedagogik hamkorlik ham transformatsiyalashgan maktabgacha ta’limning muhim komponentidir. Zamonaviy yondashuvda ota-ona faqat bolaning davomatini yoki kundalik xulqini kuzatuvchi emas, balki bolaning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi ta’limiy hamkor sifatida qaraladi. Pedagog ota-onaga bolaning qiziqishlari, erishgan natijalari va keyingi rivojlanish imkoniyatlari haqida ma’lumot berishi, uy sharoitida bajarish mumkin bo‘lgan oddiy rivojlantiruvchi faoliyatlarni tavsiya qilishi mumkin. Raqamli aloqa vositalari bunday hamkorlikni muntazamlashtirish imkonini beradi, biroq bunda bolaning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish va raqamli xavfsizlik talablariga rioya qilish zarur. O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimida bunday transformatsiya uchun me’yoriy asos mavjud. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-son qarori bilan maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti tasdiqlangan bo‘lib, uning tarkibida davlat talablari, davlat o‘quv dasturi hamda MTTlarni jihozlash me’yorlari kabi tarkibiy qismlar belgilangan. 2022-yilgi takomillashtirilgan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi esa maktabgacha ta’limning maqsad va vazifalari, tamoyillari, kutilayotgan natijalari, mazmuni va tashkil etilishini belgilovchi tayanch hujjat sifatida ishlab chiqilgan.

Xulosa. Maktabgacha ta’lim jarayonini transformatsiyalash zamonaviy ta’lim ehtiyojlariga mos ravishda pedagogik maqsad, mazmun, metod, vosita, rivojlantiruvchi muhit va pedagog-bola munosabatlarini tizimli ravishda yangilashni nazarda tutadi. Transformatsiya jarayonining asosiy mohiyati ta’lim jarayoniga alohida innovatsion vositalarni kiritish bilangina cheklanmay, bolaning ta’limdagi faol ishtirokini ta’minlaydigan yaxlit pedagogik tizimni shakllantirishdan iborat. Bunda bola tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki kuzatuvchi, izlanuvchi, savol

beruvchi, tajriba qiluvchi, muloqot qiluvchi va ijodiy mahsulot yaratuvchi faol subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot tahlillari shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’limni transformatsiyalashning metodologik asosini shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan, kompetensiyaviy, integrativ, konstruktivistik va inklyuziv yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligi tashkil etadi. Mazkur yondashuvlarni loyiha faoliyati, muammoli ta’lim, tadqiqotchilik faoliyati, STEAM elementlari, o‘yin texnologiyalari, rivojlantiruvchi markazlar va maqsadli raqamli vositalar bilan integratsiyalash maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish faolligi, ijodkorligi, mustaqilligi, muloqot kompetensiyasi va muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun pedagogik imkoniyatlarni kengaytiradi.

O‘zbekiston maktabgacha ta’lim tizimining amaldagi me’yoriy-metodik asoslari, xususan, maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti hamda 2022-yilgi takomillashtirilgan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi mazmunida bolaning individual rivojlanishi, kompetensiyalarni shakllantirish, pedagog va bolaning hamkorligi, bolalar tashabbusini qo‘llab-quvvatlash hamda rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishga alohida e’tibor qaratilgan. Shu jihatdan innovatsion pedagogik yondashuvlarni maktabgacha ta’lim amaliyotiga joriy etish mavjud me’yoriy asoslar bilan uyg‘un holda olib borilishi va bolaning yosh hamda individual xususiyatlariga moslashtirilishi lozim.

Shuningdek, innovatsion texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi ularning yangiligi yoki texnik imkoniyatlari bilan emas, balki aniq pedagogik maqsadga xizmat qilishi bilan belgilanadi. Raqamli vositalar real predmetlar bilan ishlash, o‘yin, tajriba, harakat, jonli muloqot va ijodiy faoliyatni almashtirmasligi, aksincha, ularni boyituvchi vosita sifatida qo‘llanishi zarur. Shu sababli zamonaviy pedagogdan texnologiyani shunchaki qo‘llash emas, balki uni bolaning rivojlanish ehtiyojlariga mos ravishda tanlash, pedagogik vaziyatga integratsiya qilish va natijasini kuzatib borish kompetensiyasi talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q., Kayumova N.M., A’zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. — Toshkent: Tafakkur, 2019. — 684 b.
2.Ishmuhamedov R.J. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2025. — 108 b.
3.Usmonboyeva M., Nishonova Z. Ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018. — 100 b.
4.Avliyoqulov N.H. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2015. — 128 b.
5.Quchqorova N.M., Nuraddinova R.S. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi namunasida o‘tkaziladigan mavzuli faoliyatlarni tashkil etish. — Toshkent: Bookmany Print, 2022. — 202 b.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA LOGOPEDIYA MASHG‘ULOTLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARINI TURKUMLASH VA ULARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Dilnoza Jo‘rayeva O‘ktam qizi
BuxDPI Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
Tolamurodova Sarvara To‘qin qizi
BuxDPI maktabgacha ta’lim talabasi

Annotatsiya. *Inson psixologiyasi shunday tuzilganki, har qanday yangi ma"lumot qaysidir ma’noda endilikda ma’lumini tegib o‘tadi ya’ni assotsiatsiya kelib chiqadi. Yangi ma"lumot har qanday narsa to‘g‘risida eslatishi mumkin. Bu bu bilimlari, malakasi, yoshi, intiluvchanligi, intellektual rivojlanish darajasi, aktual psixik holati va boshqalarga bog‘liq bo‘ladi.*

Kalit so‘zlar: *bolalar logopediyasi,o‘g‘zaki o‘yinlar,xotira,hayol,mashg‘ulot jarayonlari.*

Аннотация. *Психология человека устроена таким образом, что любая новая информация так или иначе затрагивает уже известное, то есть возникает ассоциация. Новая информация может напомнить о чем угодно. Это зависит от знаний, навыков, возраста, стремлений, уровня интеллектуального развития ребенка, текущего психического состояния и т. д.*

Ключевые слова: *логопедия детей, вербальные игры, память, воображение, тренировочные процессы.*

Abstract. *Human psychology is structured in such a way that any new information somehow influences what is already known, creating an association. New information can remind one of anything. This depends on the child’s knowledge, skills, age, aspirations, level of intellectual development, current mental state, etc.*

Keywords: *speech therapy for children, verbal games, memory, imagination, training processes.*

Har bir bola indivudial bir olam uning o‘zini psixologiyasi dunyo qarashi va olami bor har bir pedagog buni to‘liq anglab yetgan holatda bola bilan jamoada ham indivudial ham ishlay olish lozim. Mashg‘ulotlar jarayonida bolalar xotirani rivojlantirish maqsadida bu xususiyatlardan foydalanish uchun bolaga savol berish yetarli bo‘ladi:

- Bu rasm senga nimani eslatayapdi, bu so‘z?
- Bu rasm nimaga o‘xshaydi, dog‘lar, tasvirlar?

Shuning uchun bola aytayotgan assotsiatsiyalarni o‘xshamasa, qoniqarli yoki qiyin bo‘lgan holda ham u taklif qilganlarini rad etish, tanqid qilish va inkor qilish darkor bo‘ladi.

Shakllantiruvchi eksperimentda ishtirok etgan barcha bolalar uchun assotsiativ og‘zaki o‘yinlar tanlangan bo‘lib, ular uzoq muddatli xotiradan so‘zlarni tanlab olishni faollashtirishga va bolalar lug‘atini tizimlashga yo‘naltirilgan. Bunday o‘yinlar xotirani hamda nutqni rivojlantirish vazifalarini hal etishga imkon berdi. Bunday o‘yinlarni logopedik amaliyotga kiritishning

dolzarbligi, lug‘atni to‘plashning o‘zi yetarli emasligini ko‘rsatuvchi faoliyat sifatida qurilganligi haqidagi zamonaviy tasavvurlar bilan tushuntiriladi. Lug‘at

ustidagi ish sohasidagi eng muhim muammo bolada mavjud semantik guruhlar bo‘yicha so‘zlarni guruhlashdadir. Aynan ma’no va vaziyatli bog‘liqliklar bo‘yicha xotirada lug‘atni to‘g‘ri tashkil etish faol nutqda uning faol qo‘llanilishini ta’minlaydi.

Qiyinchilik tug‘ilgan holatlarda bolalarga rasmlarni yoki harakatlarni namoyish etish ko‘rinishidagi yordam ko‘rsatilishi mumkin. Har qanday ma‟lumot hamisha yodda olib qolish uchun tayanch bo‘lishi mumkin bo‘lgan axborotni saqlaydi. Bu sana, odatdan tashqari so‘z birikmalari, tanish yoki notanish so‘zlar, voqealarning kutilmagan rivoji, metaforalar, ismlar, rasmlar, formulalar, sxemalar bo‘lishi mumkin. So‘zlarni yoki matnlarni eslab qolish uchun bir nechta tayanch vositalarni qo‘llash zarur. Maktabgacha yoshdagi bola uchun bu predmetli yoki syujetli rasmlar bo‘lishi mumkin. Bu qaysidir ma‟noda yodga tushirish uchun reja bo‘ladi.

Qayta hikoyada xatolarning oldini olish uchun analogiya usulidan foydalanish mumkin. Bunda predmet, hodisalar o‘rtasidagi o‘xshashlik, umumiylik o‘rnatiladi. Bunday usul nutq-tafakkur faoliyati rivojlanishining ma’lum bosqichida bola uchun tushunarli bo‘ladi. Yangi so‘zlarni ularni birlashtirgan, biron-bir bog‘lanishlarni o‘ylab topgan holda yodda olib qolish osonroq. Bunday usul materialni qurib bitkazish deb nomlanadi.

Materialni strukturalash va tizimlash murakkab usullardan hisoblanadi. Strukturalash usuli yodda olib qolinayotgan ma’lumotning ichki shaklini, tuzilishini aniqlashni anglatadi. Tizimlash usuli material ichidagi aloqani o„‘natishga qaratilgan bo‘lib, buning natijasida u butun sifatida idrok etiladi. Tizimlash va strukturalash usullari insonga har qanday ma‟lumotlarni yaxshi yodda olib qolish, saqlash va taqdim etish imkonini beradi. Qayta kodlash usuli ma’lumotni obrazli shakldan verbal va noverbal shaklga aylantirishni bildiradi. Har qanday verbal ma‟lumotni rasm ko‘rinishida, obrazlar ko‘rinishida taqdim etish mumkin. O‘z navbatida har qanday obrazli ma‟lumotni so‘z bilan tasvirlash mumkin. Ketma-ketlikni o‘rnatish usuli – turli belgilarga ko‘ra predmet va hodisalar qatorini, ketma-ketligini qurishni anglatadi. Masalan, soddadan murakkabga, kichikdan kattaga, yengildan qiyinga va hakozo.

Psixologik adabiyotlarda quyidagi mnemotexnik usullar ajratiladi: assotsiatsiyalar; guruhlash; tasniflash; analogiyalar; sxemalashtirish; strukturalash; tizimlash; mnemo reja; qayta kodlash; ketma-ketlikni o‘rnatish.

Mazkur usullar bolalar bilan olib borilgan korreksion ishlarda qo‘llanilgan Rinolaliya nutq kamchiligiga ega bo‘lgan bolalar uchun yodda olib qolishning barcha usullari tushunarli emas. Shuning uchun xotirani rivojlantirish jarayoni – bir necha bosqichlardan iborat bo‘lgan uzoq muddatli jarayondir.

1. Birinchi bosqichda bola xotirasining boshlang‘ich rivojlanish darajasini aniqlash kerak.
2. Bola usulning mazmunini bilishi, mazkur usulni yodda olib qolish uchun qo‘llashni bilishi kerak. Masalan, materialni qismlarga bo‘lish nima ekanligi, buni qanday amalga oshirish mumkinligini, materialni qismlarga bo‘lib yodda olib qolish osonroq ekanligini bilishi kerak.
3. Bolani aniq ma’lumotni eslab qolish va taqdim etishning u yoki bu usullarini qo‘llashga o‘rgatish.

Doimiy mashqlar xotira imkoniyatlaridan maksimal foydalanish imkonini beradi. Korreksion ish mnestik xotirani rivojlantirish yo‘llarini tinmay izlashni nazarda tutadi.

Boshqa psixik jarayonlarni amalga oshirilishidagi xotiraning integrativ roli shundan iboratki, ko‘pgina korreksion-rivojlantiruvchi mashqlar va didaktik o‘yinlar xotirani rivojlanishga to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. Biroq rinolaliya nutq kamchiligiga ega bo‘lgan bolalar mnestik xotirasining inertligi, mnestik faoliyatning nofaolligi (perseveratsiya, kontaminatsiya, proaktiv tormozlanish) zo‘riqqanligi, bir maromda emasligi, mnestik faoliyatning impulsivligi; mnestik faoliyatni boshqarish va nazorat etishning buzilganligi (zo‘riqish miqdoriga ko‘ra xatolar sonining ortishi) singari sifat xususiyatlarini hisobga olgan holda eshituv nutqiy va ko‘ruv xotirasining hajmi va mustahkamligini oshirishga maxsus yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarga didaktik o‘yinlarni qo‘shish zarur.

Bir nechta misollar keltiramiz.

“Shakllar” o‘yini

Maqsad – semantik ifodalash yordamida ko‘ruv xotirasining hajmini kengaytirish.

Qo‘laniladigan material: qog‘oz varoqlari va sanoq cho‘plari.

Pedagog boladan ko‘zini yumishini so‘raydi va cho‘plardan shakl hosil qiladi, so‘ng 30 soniya davomida uni bolaga ko‘rsatadi, shundan so‘ng uni ro‘molcha bilan yopadi va bolaga qog‘oz varag‘ining ustida shaklni yasashni so‘raydi, so‘ngra natija bilan namuna solishtiriladi.

Maqsad – eshituv nutqiy xotiraning hajmini ko’paytirish.

Pedagog sozlarni talaffuz qiladi (3 so‘zdan 5 so‘zgacha), bola esa cho‘plardan aytilgan predmetni eslatuvchi shaklni yasaydi. Masalan: archa- uchburchak, kitob-to‘g‘riburchak, bolg‘acha-t harfini eslatuvchi shakl.

“Kvartira” o‘yini

Maqsad – og‘zaki materialni mantiqiy va polisensor ifodalamoq. Material: qo‘g‘irchoq xonasining maketi va o‘yinchoq mebel jihozlari.

a) Pedagog mebel jihozlarini aytadi, bola so‘zlarni eslab qolishi va mebel jihozlarini o‘z joyiga qo‘yishi kerak.
b) Bolaga bir nechta geometrik shakllar beriladi va qaysi shakl qanday mebel jihozini bildirishi haqida oldindan kelishib olinadi. Bundan so‘ng pedagog so‘zlarni aytadi, bola esa qog‘oz varag‘iga shakllarni joylashtirib, “mebellarni qo‘yib chiqadi”.

Vazifa bajarib bo‘lingach, bola so‘zlarni qayta takrorlashi muhim bo‘lib, shuningdek ularni 30 daqiqadan so‘ng qaytarish taklif etiladi.

Maktabgacha yoshda bola o‘zining aqliy faolligini boshqarishdan ko‘ra tashqi stimullar va tashqi regulyatorlarga ko‘proq quloq soladi. Intellektual faollikning ichki boshqaruv mexanizmlarini – o‘z-o‘zini boshqarishni rivojlantirish zarur. Eslab qolish va qayta takrorlash jarayonlarini boshqarish qobiliyatlarini eslab qolinayotgan axborotni qayta ishlashni boshqarish deb ta’riflash mumkin. Xotirani boshqarish asosida analiz va sintez, taqqoslash, umumlashtirish, abstraksiya singari aqliy operatsiyalar yotadi. Xotirani fikrlash operatsiyalari va nutq nisbatan rivojlangan holatda mnestik jarayonlar tizimida eslab qolinayotgan ma‘lumotlarni qayta ishlash usullari paydo bo‘lgan hollarda boshqarish mumkin. Shuni alohida ta’kidlash joizki, eslab qolish maqsadida materialni qayta ishlashning mazkur yo‘llari va usullari avval tashqi va undan so‘ng esa ichki tomondan amalga oshirilishi kerak.

Demak, eslab qolinayotgan materialni qayta ishlash usullarining mavjudligi, bolaning xotirasini boshqarish qobiliyatining asosini tashkil etadi. Biroq, eslab qolinayotgan materialni qayta ishlash usullari ishga tushirish mexanizmiga muhtoj bo‘ladi. Nutq jarayonlarini boshqarish uchun taxminan bunday funksiyani quyidagi harakatlar bajaradi: maqsad qo‘yish mahorati; harakatlarni rejalashtirish mahorati; qaror qabul qilish mahorati; eslab qolish va qayta takrorlash jarayonini nazorat qilish mahorati; olingan natijani baholash mahorati; kelgusida bo‘lishi mumkin bo‘lgan voqealarni oldindan ko‘ra bilish mahorati.

Mazkur harakatlar o‘zaro birlikda xotiraning boshqaruvchilik mexanizmlarini tashkil etadi. Nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalarda o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati yetarlicha rivojlanmagan, ko‘pincha bu rejalashtirilgan nutqning boshqaruvchi, rejalashtiruvchi funksiyasining rivojlanmaganligi natijasida kuzatiladi. Amaliy, produktiv va tajriba-sinov tayanch faoliyati o‘z-o‘zini boshqarish samaradorligini oshiruvchi sharoitni ta’minlaydi.

Biz nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar xotirasini rivojlantirish maqsadida logopedik mashg‘ulotlarda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan ba’zi o‘yin va mashqlarni tanlab oldik. Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarda o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati

ko‘pincha nutqning boshqaruvchi, rejalashtiruvchi funksiyasining rivojlanmaganligi bois, yetarlicha shakllanmagan bo‘ladi.

Bola nutqi va xotirasini rivojlantirish uchun predmet-amaliy faoliyatni og‘zaki ifodalashning ahamiyati. Amaliy faoliyatni og‘zaki ifodalashning roli ko‘pgina tadqiqotlarda ko‘rib chiqilgan (L.S.Vigotskiy, N.I.Jinkin, R.YE.Levina, V.I.Lubovskiy, A.R.Luriya, D.B.Elkonin). Ularda idrok, diqqat, xotira va umumlashtirish jarayoniga og‘zaki ifodalashning ijobiy ta’siri o‘rnatilgan.

Shu tariqa korreksion ishda didaktik o‘yinlar va nutqiy mashqlar bilan bir qatorda predmet-amaliy faoliyatni qo‘llagan holda leksik va ko‘rgazmali materialni samarali shakllantirish, rivojlantirish va kelajakda yodda olib qolish ko‘nikmasini takomillashtirish mumkin.

Bola faoliyat ko‘rsatadigan va u tomonidan produktiv faoliyat natijasida yaratiladigan barcha predmetlar xotira va nutqiy mashqlar uchun ko‘rgazmali tayanch rolini bajaradi. Mnemojadval yodda olib qolish va gap yoki hikoyani qurilishini ko‘rgazmali-grafik rejasi sifatida xizmat qilishi mumkin. Shuni ham unitish kerak emaski, predmet-amaliy faoliyatda bola bir vaqtning o‘zida bir necha analizatorlarga (ko‘ruv, eshituv, teri-taktil) tayanadi, bu esa nutq rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O’zbekiston Respublikasining «Ta’lim to’g‘risida»gi Qonuni //O’RQ-637-son 23.09.2020.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g‘risida»gi PF–60-son Farmoni https://lex.uz/pdfs/5841063
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 30-sentabrdagi PQ-3955-son qarori.
4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi PQ-2707-son “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g‘risida”gi qarori.
5. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi “O’zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to’g‘risida” PF-6108-son Farmoni https://lex.uz/docs/5085999

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNING BILISH FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLARDAN FOYDALANISH

Raxmatova Gulnoz Komilovna
Osiyo Xalqaro Universiteti

Kirish. Zamonaviy maktabgacha ta’lim tizimida bolaning bilimlarni tayyor holda qabul qilishi emas, balki ularni kuzatish, savol berish, tajriba o‘tkazish, taqqoslash va mustaqil xulosa chiqarish orqali egallashi muhim pedagogik vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida bilishga bo‘lgan tabiiy qiziqishni saqlab qolish va uni maqsadli ta’limiy faoliyatga yo‘naltirish kelgusidagi ta’lim muvaffaqiyati uchun muhim zamin yaratadi. Shu nuqtayi nazardan innovatsion yondashuvlardan foydalanish ta’lim jarayonini bolaga yo‘naltirish, uning mustaqilligi va ijodiy faolligini qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash faqat raqamli vositalardan foydalanish bilan cheklanmaydi. Muammoli vaziyatlar, ta’limiy o‘yinlar, kichik loyihalar, STEAM elementlari, tajriba va kuzatishlar, ijodiy topshiriqlar ham innovatsion pedagogik yondashuvning muhim tarkibiy qismlaridir. Ularning umumiy jihati bolani faol harakat qiluvchi, izlanadigan va fikr yuritadigan subyekt sifatida namoyon etishidir.

Maqsad — maktabgacha ta’lim tashkilotlarida innovatsion yondashuvlar yordamida bolalarning bilish faolligini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlash hamda ta’limiy faoliyatni samarali tashkil etish yo‘llarini asoslashdan iborat.

Vazifalar:

— maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish faolligi mazmunini yoritish;

— innovatsion yondashuvlarning ta’limiy imkoniyatlarini aniqlash;

— muammoli vaziyat, ta’limiy o‘yin va loyiha faoliyatining bilish jarayoniga ta’sirini tahlil qilish;

— STEAM va raqamli resurslardan foydalanishning yosh xususiyatlariga mos jihatlarini belgilash;

— tarbiyachilar uchun innovatsion faoliyatni tashkil etishga oid amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Maktabgacha yoshdagi bolaning bilish faolligi, avvalo, uning atrofdagi hodisalarga qiziqishi va ularni anglashga bo‘lgan ichki ehtiyojida namoyon bo‘ladi. Bola “Nima uchun?”, “Qanday?”, “Agar shunday bo‘lsa nima bo‘ladi?” kabi savollar orqali mavjud bilimlarini yangi vaziyat bilan bog‘laydi. Demak, ta’lim jarayonida bunday savollarni cheklash emas, aksincha, ularni pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash zarur.

INNOVATSION YONDASHUVLARNING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILISH FAOLLIGIGA TA’SIRI

Innovatsion yondashuvning muhim belgisi ta’lim jarayonida bolaning faol ishtirokini ta’minlashdir. Bunda tarbiyachi tayyor bilimni yetkazib beruvchi emas,

balki bolaning bilish jarayonini tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi pedagog sifatida faoliyat olib boradi. Bola esa kuzatuvchi, savol beruvchi, tajriba qiluvchi va xulosa chiqaruvchi subyektga aylanadi.

Bilish faolligini rivojlantirishda muammoli vaziyatlardan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Masalan, tarbiyachi bolalarga turli materiallardan tayyorlangan buyumlarni ko‘rsatib, “Qaysi buyum suv yuzida qoladi va nima uchun?” degan savolni beradi. Bolalar avval taxmin qiladilar, keyin tajriba orqali o‘z fikrlarini tekshiradilar. Bunda kuzatish, taqqoslash, taxmin qilish, tekshirish va xulosa chiqarish jarayonlari izchil amalga oshadi.

Ta’limiy o‘yinlar ham innovatsion faoliyatning samarali vositalaridan biridir. O‘yin jarayonida bolaning tabiiy qiziqishi pedagogik maqsad bilan birlashtiriladi. “Sirli quti”, “Ortiqchasini top”, “Nimani o‘zgartirdim?”, “Qaysi yo‘l to‘g‘ri?” kabi o‘yinlar orqali bolalarning diqqat, xotira, tasavvur, mantiqiy fikrlash va nutqiy faolligi rivojlantirilishi mumkin.

INNOVATSION YONDASHUVLARNING ASOSIY TURLARI VA VAZIFALARI

Yondashuv turi	Asosiy pedagogik vazifasi
Muammoli ta’lim	Savol va muammoli vaziyat orqali mustaqil fikrlashni faollashtirish
Ta’limiy o‘yin	Bilim va ko‘nikmalarni qiziqarli, faol hamda tabiiy faoliyat orqali shakllantirish
Loyiha faoliyati	Kuzatish, rejalashtirish, hamkorlik va amaliy natija yaratishni rivojlantirish
STEAM elementlari	Fanlararo bog‘liqlik, konstruktiv fikrlash va ijodkorlikni qo‘llab-quvvatlash
Raqamli resurslar	Vizual va interaktiv materiallar orqali qiziqish hamda idrokni kuchaytirish

Jadvaldan ko‘rinadiki, innovatsion yondashuvlarning har biri alohida pedagogik vazifani bajaradi. Shu sababli tarbiyachi biror texnologiyani uning nomi yoki yangiligi uchun emas, balki aniq ta’limiy maqsadga erishish imkoniyatiga qarab tanlashi lozim.

BOLALARNING IZLANISH VA IJODIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISH

Maktabgacha ta’limda innovatsion yondashuvlardan foydalanishning samaradorligi ko‘p jihatdan bolaga mustaqil harakat qilish imkoniyati berilishiga bog‘liq. Agar bola faqat tarbiyachi ko‘rsatmasini bajaruvchi sifatida ishtirok etsa, uning faoliyati reproduktiv xarakterda qolishi mumkin. Aksincha, tanlash, sinab ko‘rish va natijani baholash imkoniyati berilganda bilish faolligi kuchayadi.

Loyiha faoliyati ana shunday imkoniyatni yaratadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun loyiha murakkab ilmiy izlanish emas, balki qisqa muddatli, amaliy va

yoshga mos faoliyat shaklida tashkil etiladi. Masalan, “Bizning kichik bog‘imiz” loyihasida bolalar urug‘ ekish, uni kuzatish, suv berish, o‘sish jarayonini rasm orqali qayd etish va o‘zgarishlar haqida suhbatlashish orqali yagona faoliyatni amalga oshiradilar.

STEAM elementlari ham bolalarning amaliy va ijodiy fikrlashini rivojlantirish uchun qulay imkoniyat yaratadi. Masalan, “Qog‘ozdan mustahkam ko‘prik quramiz” topshirig‘ida bola qog‘ozning xususiyatini kuzatadi, turli konstruksiyalarni sinab ko‘radi, buyumlarni taqqoslaydi, natijani tekshiradi va o‘z yechimini tushuntiradi. Mazkur faoliyatda matematik tasavvurlar, konstruktiv qobiliyat, tasavvur va muammoli fikrlash o‘zaro bog‘lanadi.

Innovatsion faoliyatda raqamli vositalardan foydalanish ham maqsadga muvofiq bo‘lishi mumkin. Biroq raqamli texnologiya bolaning amaliy faoliyatini almashtirmasligi kerak. Masalan, tabiat haqidagi qisqa videolavha namoyish etilgach, bolalarga “Nimani ko‘rdingiz?”, “Qanday o‘zgarish yuz berdi?”, “Buning sababi nimada?” kabi savollar berilishi mumkin. Shunda raqamli material kuzatish va fikrlashni faollashtiruvchi vositaga aylanadi.

INNOVATSION FAOLIYATNI TASHKIL ETISH BOSQICHLARI

— Maqsadni belgilash — bolalarda qanday bilim, ko‘nikma yoki faoliyat tajribasi shakllanishini aniqlash.

— Muammoli vaziyat yaratish — bolaning qiziqishi va savol berish ehtiyojini uyg‘otadigan vazifani taklif qilish.

— Mustaqil izlanishni tashkil etish — kuzatish, tajriba, o‘yin yoki ijodiy faoliyat orqali yechim izlash.

— Natijani muhokama qilish — bolalarning taxminlari va amaliy natijalarini taqqoslash.

— Refleksiya — “Men nimani bildim?”, “Nimani sinab ko‘rdim?”, “Menga nima qiziq bo‘ldi?” kabi savollar orqali faoliyatni anglash.

Mazkur bosqichlarning izchil tashkil etilishi bolaning nafaqat bilimini, balki bilish jarayonining o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Innovatsion texnologiyalarning samaradorligi ularning o‘z-o‘zidan qo‘llanishi bilan emas, balki muayyan pedagogik shart-sharoitlar yaratilishi bilan belgilanadi. Birinchi navbatda, ta’lim muhiti bolaning mustaqil tanlovi va faol harakatiga moslashtirilishi kerak. Guruh xonasida tadqiqot, konstruktorlik, ijodiy faoliyat va kitob bilan ishlash uchun kichik markazlarning mavjudligi bolalarning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlaydi.

Ikkinchi shart — topshiriqlarning bolaning yosh va individual imkoniyatlariga mosligi. Bir xil vazifani barcha bolalarga aynan bir shaklda berish o‘rniga, turli murakkablik darajasidagi topshiriqlarni taklif qilish maqsadga muvofiq. Bu usul faol bolaga qo‘shimcha izlanish, qiynalayotgan bolaga esa bosqichma-bosqich yordam berish imkonini yaratadi.

Uchinchi shart — tarbiyachining metodik kompetentligidir. Innovatsion texnologiyani bilish uning nomini yod olish bilan chegaralanmaydi. Tarbiyachi texnologiyaning maqsadini, qaysi vaziyatda samarali bo‘lishini, bolalar faoliyatini qanday tashkil etishni va natijani qanday kuzatishni bilishi zarur.

To‘rtinchi shart — erkin fikrlash muhitini yaratish. Bola noto‘g‘ri javob berishdan qo‘rqmasligi kerak. Tarbiyachi bolaning xatosini darhol rad etish o‘rniga “Nima uchun shunday deb o‘ylaysan?”, “Buni qanday tekshirishimiz mumkin?” kabi savollar orqali uni qayta fikrlashga yo‘naltirishi maqsadga muvofiq.

TARBIYACHINING INNOVATSION FAOLIYATDAGI ROLI

— bolalarning savol va taxminlarini qo‘llab-quvvatlash;
— mustaqil tanlov va tajriba qilish uchun sharoit yaratish;
— har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish;
— kichik guruhlarda hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish;
— raqamli vositalardan maqsadli va yoshga mos foydalanish;
— bolalar faoliyatini kuzatish va natijalarni tahlil qilish;
— faoliyat yakunida refleksiv suhbatni tashkil etish.

Shunday qilib, innovatsion pedagogik texnologiyalar tarbiyachining an’anaviy rolini ham boyitadi. U pedagogik jarayonni boshqaruvchi, bolaning izlanishiga yo‘l ko‘rsatuvchi, kuzatuvchi va maslahat beruvchi sifatida faoliyat olib boradi. Bunday yondashuv bolalarning tashabbuskorligi va o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

BILISH FAOLLIGINI KUZATISH MEZONLARI

Mezon	Kuzatiladigan ko‘rsatkich
Qiziqish	Yangi vazifaga ixtiyoriy va faol kirishishi
Savol berish	Mazmunli savollar berishi va javob izlashga urinishi
Mustaqillik	Vazifani yordamni kamaytirgan holda bajarishi
Tadqiqotchilik	Taxmin qilishi, tekshirishi va natijani taqqoslashi
Ijodkorlik	Bir vazifaga turli yechim taklif qilishi
Hamkorlik	Tengdoshlar bilan fikr almashishi va umumiy natijaga hissa qo‘shishi

NATIJALAR, XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

Innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilgan ta’limiy faoliyatni pedagogik jihatdan tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, bolalarning bilish faolligi, avvalo, faoliyatning mazmuni va tashkil etilish usuliga bog‘liq. Tayyor javobni kutishdan ko‘ra, javobni izlashga undovchi vazifalar bolada yuqori darajadagi qiziqish va tashabbusni yuzaga keltiradi.

Muammoli vaziyatlar bolani fikrlashga, ta’limiy o‘yinlar faol ishtirok etishga, loyiha faoliyati uzoqroq muddatli kuzatishga, STEAM topshiriqlari esa turli faoliyatlarni birlashtirishga undaydi. Shu bilan birga, raqamli vositalar vizual materialni boyitishi mumkin, ammo ular bolaning real predmetlar bilan amaliy harakatini to‘liq almashtirmasligi lozim.

Innovatsion yondashuvlardan foydalanish natijasida bolalarda savol berish, taqqoslash, kuzatish, taxmin qilish, mustaqil qaror qabul qilish va o‘z fikrini tushuntirish kabi faoliyatlar kuchayadi. Bunday ko‘nikmalar 197eying ta’lim bosqichida bolaning o‘quv faoliyatiga moslashishi uchun muhim tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

Amaliy jihatdan tarbiyachilarga har bir mashg‘ulotda kamida bitta izlanishga yo‘naltirilgan savol yoki topshiriqdan foydalanish, bolalarga bir nechta yechimni sinab ko‘rish imkonini berish, natijani tayyor aytmaslik va faoliyat yakunida qisqa refleksiya tashkil etish tavsiya etiladi.

Xulosa. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish bolalarning bilish faolligini rivojlantirishning muhim vositalaridan biridir. Ularning samaradorligi texnologiyaning yangiligidan ko‘ra, uning pedagogik maqsadga muvofiq tanlanishi, bolaning yosh va individual xususiyatlariga moslashtirilishi hamda faoliyat jarayonida mustaqil izlanish uchun sharoit yaratilishi bilan belgilanadi.

Innovatsion yondashuvlarni muammoli vaziyatlar, ta’limiy o‘yinlar, loyiha faoliyati, STEAM elementlari, tajriba-kuzatish va maqsadli raqamli resurslar bilan uyg‘unlashtirish bolalarning qiziqishi, ijodkorligi va tadqiqotchilik faolligini kuchaytiradi. Shuning uchun maktabgacha ta’lim tashkilotida innovatsion pedagogik jarayonni tashkil etishda “texnologiya markazda” emas, balki “bola markazda” tamoyiliga amal qilish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi O‘RQ-595-son Qonun. — Toshkent, 2019.
2. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. — Toshkent, 2022.
3. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.K., Kayumova N.M. Maktabgacha pedagogika.
4. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. — Toshkent.
5. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.

6. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste’dod, 2008.
7. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
8. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Harvard University Press, 1978.
9. Поддьяков Н.Н. Мышление дошкольника. — Москва: Педагогика.
10. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. — Москва: Просвещение.

NEYROLINGVISTIK YONDASHUV ASOSIDA O‘QUV TOPSHIRIQLARINI ISHLAB CHIQISHNING DIDAKTIK TAMOYILLARI

Tog‘ayeva Umida Shavqi qizi,
Osiyo xalqaro universiteti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim
kafedrasi dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: *Maqolada boshlang‘ich ta’limda, xususan, ona tili darslarida o‘quv topshiriqlarini neyrolingvistik yondashuv asosida ishlab chiqishning didaktik tamoyillari ilmiy-metodik jihatdan yoritilgan. O‘quv topshirig‘ining mazmuni, bajarish usuli va kutiladigan natijasini o‘quvchining nutqiy-kognitiv faoliyati bilan uyg‘unlashtirish zarurati asoslangan. Miyaning tabiiy o‘rganish mexanizmlariga moslik, multimodallik, assotsiativlik, bosqichlilik, individuallashtirish, faol nutqiy faoliyat va refleksiv teskari aloqa tamoyillari o‘zaro bog‘liq didaktik tizim sifatida tavsiflangan. Mazkur tamoyillar til birliklarini yodlashdan ko‘ra ularni anglash, semantik tarmoqlarga joylashtirish, turli nutqiy vaziyatlarda qo‘llash va mustaqil nutq mahsulini yaratishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *neyrolingvistik yondashuv, o‘quv topshirig‘i, didaktik tamoyil, ona tili ta’limi, multimodal ta’lim, assotsiativ o‘rganish, individuallashtirish, kognitiv jarayon, nutqiy faoliyat, refleksiya.*

Аннотация: *В статье раскрываются научно-методические основы разработки учебных заданий для начального образования на основе нейролингвистического подхода. Обоснована необходимость согласования содержания задания, способа его выполнения и ожидаемого результата с речевой и когнитивной деятельностью ученика. Принципы соответствия естественным механизмам обучения мозга, мультимодальности, ассоциативности, поэтапности, индивидуализации, активной речевой деятельности и рефлексивной обратной связи рассматриваются как взаимосвязанная дидактическая система. Показано, что такие задания обеспечивают осмысленное усвоение языковых единиц, формирование устойчивых смысловых связей и перенос знаний в новые речевые ситуации.*

Ключевые слова: *нейролингвистический подход, учебное задание, дидактический принцип, начальное образование, обучение родному языку, мультимодальность, ассоциативное обучение, индивидуализация, речевая деятельность.*

Abstract: *The article examines the scientific and methodological foundations for designing learning tasks in primary education through a neurolinguistic approach. It substantiates the need to align task content, modes of performance and expected outcomes with pupils’ speech and cognitive activity. The principles of compatibility with natural learning mechanisms, multimodality, association, gradual progression, individualization, active speech production and reflective feedback are described as an integrated didactic system. The proposed approach shifts language learning from mechanical reproduction toward meaningful processing, semantic networking and flexible application in communicative contexts.*

Keywords: *neurolinguistic approach, learning task, didactic principle, primary education, native language teaching, multimodality, association, individualization, speech activity.*

Boshlang‘ich ta’limda o‘quv topshirig‘i ta’lim mazmunini o‘quvchi faoliyatiga aylantiruvchi asosiy didaktik birliklardan biridir. Ona tili darsida topshiriq o‘quvchini tovush, so‘z, gap va matn ustida amal bajarishga, til hodisalari o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlashga, fikrni ifodalashga hamda nutqiy vaziyatga mos birliklarni tanlashga yo‘naltiradi. Shu sababli topshiriqning sifati uning grammatik jihatdan to‘g‘riligi bilangina emas, balki o‘quvchida qanday kognitiv va nutqiy operatsiyalarni faollashtirishi bilan ham belgilanadi.

An’anaviy metodikada ko‘plab mashqlar namunani takrorlash, tayyor qoida asosida so‘zlarni ajratish, gapni ko‘chirish yoki berilgan shaklni reproduktiv qo‘llashga yo‘naltiriladi. Bunday mashqlar ko‘nikmani avtomatlashtirishda zarur bo‘lsa-da, har doim ham ma’no hosil qilish, semantik bog‘lanish o‘rnatish, tanlov qilish va mustaqil nutq yaratish jarayonlarini yetarli darajada faollashtirmaydi. Neyrolingvistik yondashuv esa til o‘zlashtirishni eshitish, ko‘rish, harakat, xotira, diqqat, emotsiya va nutqiy rejalashtirishning o‘zaro hamkorligi sifatida ko‘rib chiqadi.

Neyrolingvistik nuqtayi nazardan o‘quv topshirig‘i o‘quvchining til materialini qabul qilishi, qayta ishlashi, saqlashi, tiklashi va nutqiy vaziyatga ko‘chirishiga xizmat qiluvchi kognitiv-nutqiy harakatlar zanjirini yaratishi kerak. Demak, topshiriq yaratishda “nima o‘rgatiladi?” bilan birga “o‘quvchi bu bilimni qanday idrok etadi?”, “qaysi sezgi va tafakkur kanallari jalb etiladi?”, “qanday assotsiativ bog‘lanish hosil bo‘ladi?” va “o‘zlashtirilgan birlik yangi vaziyatda qanday qo‘llanadi?” savollari ham metodik mezon bo‘lishi lozim.

Neyrolingvistik yondashuv asosida o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqish didaktik tamoyillari quyidagilar:

1. Miyaning tabiiy o‘rganish mexanizmlariga moslik tamoyili.

O‘quv materialining hajmi, murakkabligi, takrorlanish chastotasi va taqdim etilish ketma-ketligi bolaning yosh va kognitiv imkoniyatlariga mos bo‘lishi kerak. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi yangi til birliklarini ma’no, obraz va faoliyat bilan bog‘langan holatda yaxshiroq o‘zlashtiradi. Shuning uchun topshiriq qisqa, aniq instruktsiyaga ega, bitta asosiy kognitiv maqsadga yo‘naltirilgan va ortiqcha axborotdan xoli bo‘lishi lozim. Masalan, “Sifatlarni toping” o‘rniga rasmli vaziyat asosida predmet belgisini aniqlash, uni rasm bilan bog‘lash va ikki yangi gap tuzish taklif etiladi.

2. Multimodallik tamoyili.

Ko‘rish, eshitish va harakat komponentlarini uyg‘unlashtirish axborotni bir necha kodda qayta ishlash imkonini beradi. Bu har bir topshiriqqa sun’iy ravishda rasm yoki harakat qo‘shish emas, balki til hodisasiga mos sezgi kanalini maqsadli tanlashdir. Fonetik topshiriqlarda eshitish va artikulyatsiya, leksik topshiriqlarda

obraz va kontekst, imloda ko‘rish-harakat koordinatsiyasi, matn tuzishda esa vizual reja, kalit so‘z va og‘zaki tayyorgarlik uyg‘unlashadi.

3. Assotsiativlik va semantik tarmoqlash tamoyili.

Yangi birlik avvalgi bilimlar bilan bog‘langanda xotirada mustahkamroq saqlanadi. Shu sababli topshiriqlar so‘z va tushunchalar o‘rtasidagi ma’no aloqalarini ochishga xizmat qilishi kerak. “So‘zlar zanjiri”, “ma’no xaritasi”, “bir so‘z – bir necha vaziyat”, “sinonimlar zinapoyasi”, “so‘zdan obrazga, obrazdan gapga” kabi topshiriqlar semantik tarmoq hosil qiladi. Masalan, “bahor” atrofida rang, tovush, harakat, holat va hissiyot bildiruvchi birliklarni jamlash keyingi matn uchun leksik baza yaratadi.

4. Bosqichlilik va kognitiv yuklamani me’yorlash tamoyili.

O‘quv topshirig‘i sodda tanishdan murakkab mustaqil qo‘llashga qarab rivojlanishi kerak. “Idrok etish – farqlash – bog‘lash – qo‘llash – yaratish” ketma-ketligi samarali. Bir vaqtning o‘zida ko‘p yangi qoida va murakkab instruktsiya ishchi xotirani ortiqcha yuklaydi. Shuning uchun murakkab topshiriq kichik operatsiyalarga ajratiladi, yakunda esa yagona nutqiy vazifada birlashtiriladi.

5. Individuallashtirish va variativlik tamoyili.

Bir sinfdagi o‘quvchilar til materialini qayta ishlash tezligi, lug‘at zaxirasi, nutqiy faolligi, ishchi xotirasi va yordamga ehtiyoji bilan farqlanadi. Shu sababli bir didaktik maqsad turli tayanch darajalarida taklif qilinadi: rasm va kalit so‘zlar, faqat reja yoki erkin vaziyat. Maqsad bir xil, pedagogik tayanch miqdori esa turlicha bo‘ladi. Individuallashtirish o‘quvchini qat’iy guruhlarga ajratish emas, ayni vazifadagi ehtiyojiga qarab yordamni moslashtirishdir.

6. Faol nutqiy faoliyat va funksionallik tamoyili.

Ona tili ta’limidagi topshiriq til birligini real kommunikativ vazifaga olib chiqishi kerak. O‘quvchi ot, sifat, fe’l yoki gap bo‘laklarini aniqlash bilangina cheklanmay, ulardan maqsadli nutqiy mahsul yaratishi zarur. Shu bois “toping”, “tagiga chizing”, “ko‘chiring” kabi reproduktiv amallardan keyin “izohlang”, “o‘zgartiring”, “tanlang”, “asoslang”, “vaziyatga mos gap tuzing”, “suhbatni davom ettiring” kabi produktiv amallar beriladi.

7. Refleksiv teskari aloqa tamoyili.

Natijani baholash faqat to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri javobni qayd etish bilan tugamasligi kerak. O‘quvchi qaysi usul yordam berganini, qayerda qiyinchilik yuzaga kelganini va javobini qanday yaxshilashi mumkinligini anglab boradi. “Men qanday topdim?”, “Qaysi belgi yordam berdi?”, “Boshqa usul bilan yechish mumkinmi?” kabi savollar metakognitiv nazoratni shakllantiradi. O‘qituvchi uchun

bunday teskari aloqa keyingi topshiriqning murakkabligi va yordam turini belgilashga xizmat qiladi.

Mazkur tamoyillar topshiriqning tashqi shaklidan ko‘ra uning ichki kognitiv arxitekturasini belgilaydi. Topshiriq rang-barang yoki o‘yin ko‘rinishida bo‘lishi o‘z-o‘zidan neyrolingvistik xususiyat bermaydi. Asosiy mezon — idrok, xotira, semantik bog‘lanish, tanlov va nutqiy ijro jarayonlarining o‘zaro bog‘langan holda faollashishidir.

Tamoyillarning topshiriqdagi ifodasi va kutiladigan natija

Tamoyil	Topshiriqdagi ifodasi	Faollashadigan jarayon	Kutiladigan natija
Moslik	Qisqa, aniq, yoshga mos vazifa	Diqqat, ishchi xotira	Barqaror idrok
Multimodallik	Ko‘rish, eshitish, harakatni uyg‘unlashtirish	Ko‘p kanalli kodlash	Mustahkam eslab qolish
Assotsiativlik	Ma’no xaritasi, bog‘lash, guruhlash	Semantik tarmoqlash	Tezkor faollashtirish
Bosqichlilik	Idrokdan mustaqil yaratishga o‘tish	Kognitiv yukni boshqarish	Izchil o‘zlashtirish
Individuallashtirish	Bir maqsad – turli pedagogik tayanch	Shaxsiy o‘rganish strategiyasi	Optimal qiyinchilik
Faol nutq	Real vaziyatda gap va matn yaratish	Nutqiy rejalashtirish	Funksional qo‘llash
Refleksiya	O‘z usulini izohlash va tekshirish	Metakognitiv nazorat	O‘zini boshqarish

Jadvaldan ko‘rinadiki, tamoyillar alohida qoidalar emas. Masalan, multimodal topshiriq kognitiv yuk me’yorlanmasa samarasiz bo‘lishi, individuallashtirish esa refleksiv teskari aloqasiz keyingi bosqichga moslashtirilmasligi mumkin. Shuning uchun o‘quv topshirig‘ini loyihalashda tamoyillar kompleks qo‘llanadi.

Neyrolingvistik yondashuv asosida topshiriq ishlab chiqishning amaliy algoritmi quyidagicha: 1) o‘quv natijasini aniqlash; 2) natijaga olib keladigan kognitiv va nutqiy operatsiyani belgilash; 3) mazmunga mos stimulus va sezgi kanalini tanlash; 4) qiyinchilik darajasini me’yorlash; 5) zarur pedagogik tayanchni belgilash; 6) nutqiy mahsul yaratishga olib chiqish; 7) refleksiv teskari aloqani tashkil etish. Bu algoritm mashqni shunchaki “qiziqarli” qilishdan ko‘ra uning psixodidaktik asosini ongli loyihalash imkonini beradi.

3-sinfda sinonimlarni o‘rganishda avval vaziyat tasviri va hissiy holatni ifodalovchi so‘zlar beriladi; “xursand – shod – quvnoq” birliklari ohang va vaziyat bilan taqqoslanadi, ma’no kuchiga ko‘ra joylashtiriladi va har biri boshqa gapda

qo‘llanadi. Yakunda “Qaysi so‘zni nima uchun tanlading?” savoli bilan refleksiya qilinadi. Bunda multimodallik, assotsiativlik, bosqichlilik, faol nutq va refleksiya birlashadi.

4-sinfda “Uch tayanchli qayta hikoyalash” topshirig‘ida voqealar ketma-ketligini bildiruvchi 3–4 kalit so‘z, rasm yoki sxema va asosiy fikrni aniqlovchi savol beriladi. Keyingi mashqlarda tayanchlar bosqichma-bosqich kamaytiriladi. Shu orqali bosqichlilik, individuallashtirish va kognitiv yuklamani me’yorlash birgalikda amalga oshadi.

Mazkur misollar neyrolingvistik yondashuv topshiriqlarni tashqi jihatdan rang-barang qilish bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi. Uning didaktik qiymati sezgi kanallarining maqsadli tanlanishi, kognitiv operatsiyalarning ketma-ketligi, ma’no aloqalarining shakllantirilishi, yordam darajasining moslashtirilishi va yakuniy nutqiy mahsulning yaratilishida namoyon bo‘ladi.

Neyrolingvistik yondashuv asosida o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqish didaktik topshiriq mazmunini bola miyasining axborotni qabul qilish va qayta ishlash xususiyatlari bilan uyg‘unlashtirishni talab etadi. Mazkur yondashuv topshiriqni oddiy mashqdan kognitiv-nutqiy faoliyatni boshqaruvchi metodik vositaga aylantiradi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, miyaning tabiiy o‘rganish mexanizmlariga moslik, multimodallik, assotsiativlik, bosqichlilik, individuallashtirish, faol nutqiy faoliyat va refleksiv teskari aloqa o‘zaro bog‘liq tayanch tamoyillardir.

Boshlang‘ich sinf ona tili darsliklari va metodik qo‘llanmalaridagi topshiriqlarni ishlab chiqishda har bir mashqning qaysi kognitiv operatsiyani faollashtirishi ko‘rsatilishi, reproduktiv topshiriqlardan produktiv nutqiy vazifalarga bosqichma-bosqich o‘tish ta’minlanishi, vizual, auditor va harakat komponentlari mazmunga mos qo‘llanishi hamda bir xil o‘quv natijasiga turli tayanchlar orqali erishish imkonini beruvchi variativ topshiriqlar yaratilishi maqsadga muvofiq. Qisqa refleksiv savollar o‘quvchining o‘z o‘rganish strategiyasini anglashiga yordam beradi.

Shunday qilib, neyrolingvistik tamoyillarga tayangan topshiriqlar tizimi boshlang‘ich ona tili ta’limida til materialini anglab o‘zlashtirish, xotirada semantik jihatdan tizimlashtirish va yangi kommunikativ vaziyatlarga ko‘chirish imkoniyatini kengaytiradi. Kelgusida mazkur tamoyillar asosida sinflar va til bo‘limlari kesimida topshiriqlar bankini yaratish, ularning didaktik samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali aniqlash hamda diagnostik ko‘rsatkichlar bilan bog‘lash muhim ilmiy-metodik yo‘nalishlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Nosir, 2009. – 352 b.
2. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 261 b.
3. Mavlonova R., Rahmonqulova N., Matnazarova K. Umumiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi tizimi. Ona tili fanidan Milliy o‘quv dasturi. – Toshkent, 2021.
5. Luria A. R. Language and Cognition. – New York: Wiley, 1982.
6. Viygotsky L. S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986.
7. Jensen E. Brain-Based Learning: The New Paradigm of Teaching. – Thousand Oaks: Corwin Press, 2008.
8. Dehaene S. How We Learn: Why Brains Learn Better Than Any Machine… for Now. – New York: Viking, 2020.

IVEN TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH TAMOYILLARI VA ULARNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Turayeva Oygul Siroj qizi
Osiyo xalqaro universiteti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada zamonaviy 203edagogic texnologiyalardan biri bo‘lgan IVEN texnologiyasining mohiyati, uni ta’lim jarayonida qo‘llashning asosiy tamoyillari va didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. IVEN texnologiyasining negizida yotgan faol va mustaqil o‘rganish g‘oyasi, uning bosqichma-bosqich tashkil etilishi, o‘quvchi-talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdagi o‘rni, shuningdek ushbu texnologiyani o‘quv jarayoniga tatbiq etishning metodik shart-sharoitlari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *IVEN texnologiyasi, faol o‘rganish, mustaqil ta’lim, 203edagogic texnologiya, didaktik imkoniyat, o‘quv faoliyati, tamoyil, kompetensiya.*

Аннотация. *В данной статье анализируется сущность технологии IVEN, одной из современных педагогических технологий, основные принципы ее применения в образовательном процессе и дидактические возможности. Выделена идея активного и самостоятельного обучения, лежащая в основе технологии IVEN, ее поэтапная организация, роль в формировании знаний, навыков и компетенций учащихся, а также методические условия применения данной технологии в образовательном процессе.*

Ключевые слова: *технология IVEN, активное обучение, самостоятельное обучение, педагогическая технология, дидактическая возможность, образовательная деятельность, принцип, компетенция.*

Abstract. *This article analyzes the essence of IVEN technology, a modern pedagogical technology, the basic principles of its application in the educational process, and its didactic potential. It highlights the concept of active and independent learning underlying IVEN technology, its step-by-step organization, its role in developing students’ knowledge, skills, and competencies, and the methodological conditions for its application in the educational process.*

Keywords: *IVEN technology, active learning, independent learning, pedagogical technology, didactic potential, educational activity, principle, competence.*

KIRISH. Ta’lim sifatini tubdan yaxshilash, o‘quvchi va talabalarda mustaqil fikrlash, bilim olish jarayonini o‘zi boshqara olish, o‘z faoliyatini rejalashtirish va natijasini baholay olish kabi kompetensiyalarni shakllantirish bugungi kunning eng dolzarb pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. An’anaviy, ma’ruza-tushuntirish xarakteridagi ta’lim usullari o‘quvchini bilim olishning passiv ishtirokchisiga aylantirib qo‘yishi mumkin, bu esa zamonaviy jamiyat talab qilayotgan mustaqil, tashabbuskor va ijodkor shaxsni tarbiyalash vazifasiga zid keladi. Shu sababli so‘nggi yillarda pedagogika fanida o‘quvchi-talabaning faolligini, mustaqilligini va shaxsiy tajribasini markazga qo‘yuvchi texnologiyalarga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda.

Ana shunday yondashuvlardan biri IVEN texnologiyasi bo‘lib, uning asosiy g‘oyasi — o‘quvchi-talabaning bilimni tayyor holda qabul qilishi emas, balki uni faol va mustaqil izlanish, vazifani bosqichma-bosqich bajarish, erkin fikr yuritish va olingan natijani tahlil qilish jarayonida o‘zlashtirishidan iboratdir. Ushbu texnologiya o‘quv jarayonini o‘quvchi-talaba shaxsiga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan tizim sifatida tashkil etishga xizmat qiladi va shu bilan birga pedagogning vazifasini bilim uzatuvchidan o‘quv jarayonini yo‘naltiruvchi va tashkil etuvchi shaxsga aylantiradi.

Mazkur maqolada IVEN texnologiyasining mazmun-mohiyati, undan foydalanishning asosiy tamoyillari hamda ushbu texnologiyaning turli ta’lim bosqichlarida qo‘llanilishi natijasida yuzaga keladigan didaktik imkoniyatlar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

IVEN texnologiyasi pedagogik adabiyotlarda faol va mustaqil o‘rganishga asoslangan ta’lim metodikasi sifatida ta’riflanadi. Ushbu texnologiyaning markazida o‘quvchi-talabaning bilim olish jarayonidagi subyektiv pozitsiyasi turadi: u nafaqat tayyor ma’lumotni eslab qoladi, balki uni izlaydi, tahlil qiladi, qayta ishlaydi va amaliy vaziyatlarga tatbiq etadi. Bunday yondashuv o‘quv jarayonini bir tomonlama axborot uzatishdan ko‘p tomonlama, faol muloqot va izlanishga asoslangan jarayonga aylantiradi.

IVEN texnologiyasining mohiyatini quyidagi uchta o‘zaro bog‘liq jihat orqali izohlash mumkin. Birinchidan, bu texnologiya o‘quv faoliyatini aniq maqsad va kutilayotgan natijadan kelib chiqqan holda loyihalashtirishni talab qiladi — har bir mashg‘ulot yoki topshiriq oldindan belgilangan didaktik natijaga erishishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, texnologiya o‘quvchi-talabaga vazifani bajarishda ma’lum darajada erkinlik beradi — u yechim yo‘lini, ishlash uslubini va vaqt taqsimotini mustaqil tanlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Uchinchidan, texnologiya doimiy fikr-

mulohaza (fikr-mulohaza aloqasi) va natijani tahlil qilish mexanizmini o‘z ichiga oladi, bu esa o‘quv jarayonining sifatini uzluksiz nazorat qilish va yaxshilashga xizmat qiladi.

Shu tariqa, IVEN texnologiyasi an’anaviy tushuntirish-ko‘rgazmali ta’lim bilan taqqoslaganda, o‘quvchi-talabaning bilim olishdagi ichki faolligiga, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatiga va o‘z faoliyati natijasi uchun mas’uliyat hissi shakllanishiga alohida e’tibor qaratadi.

IVEN texnologiyasini o‘quv jarayoniga samarali tatbiq etish quyidagi pedagogik tamoyillarga izchil rioya qilishni taqozo etadi:

- Faollik tamoyili — o‘quvchi-talaba o‘quv jarayonining passiv tinglovchisi emas, balki faol ishtirokchisi va sub’ekti sifatida ishtirok etadi;
- Mustaqillik tamoyili — o‘quvchi-talabaga topshiriqni bajarish yo‘li, usuli va vositalarini o‘zi tanlash imkoniyati beriladi, bu esa mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi;
- Aniq maqsadga yo‘naltirilganlik tamoyili — har bir vazifa oldindan belgilangan, o‘lchanadigan didaktik natijaga qaratilgan bo‘lishi lozim;
- Individuallashtirish tamoyili — topshiriqlar o‘quvchi-talabalarning bilim darajasi, qiziqishi va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda tabaqalashtiriladi;
- Izchillik va bosqichma-bosqichlik tamoyili — vazifalar oddiydan murakkabga, mustaqillik darajasi esa boshlang‘ich yo‘naltirilgandan to to‘liq mustaqil faoliyatga qarab asta-sekin oshib boradi;
- Fikr-mulohaza (aloqa) tamoyili — o‘quv jarayonining har bir bosqichida o‘quvchi-talaba o‘z faoliyati natijasi haqida o‘z vaqtida ma’lumot (baholash, tavsiya, tuzatish) oladi;
- Natijaviylik va refleksiya tamoyili — bajarilgan ish yakunida erishilgan natija tahlil qilinadi, o‘quvchi-talaba o‘z faoliyatiga nisbatan ichki baho (refleksiya) beradi.

Ushbu tamoyillarning barchasi bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda amal qiladi: faollik va mustaqillik tamoyillari o‘quvchi-talabaning ichki motivatsiyasini oshirsa, aniq maqsad va izchillik tamoyillari o‘quv jarayonining tizimliligini ta’minlaydi, fikr-mulohaza va refleksiya tamoyillari esa erishilgan natijaning sifatini nazorat qilish imkonini beradi.

IVEN texnologiyasidan foydalanish o‘quv jarayonida bir qator muhim didaktik imkoniyatlarni yaratadi. Avvalo, ushbu texnologiya o‘quvchi-talabalarda mustaqil bilim olish ko‘nikmasini shakllantiradi — ular ma’lumotni qidirish, tanlash, tizimlashtirish va amaliyotga tatbiq etish jarayonida faol ishtirok etadilar. Bu, o‘z

navbatida, “umrbod ta’lim” (davomli ta’lim) kontseptsiyasi talablariga to‘liq mos keladi.

Ikkinchidan, texnologiya tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish imkonini beradi, chunki o‘quvchi-talaba tayyor javobni emas, balki muammoning muqobil yechimlarini izlashga undaladi. Uchinchidan, IVEN texnologiyasi differensial (tabaqalashtirilgan) yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi — turli bilim darajasidagi o‘quvchi-talabalarga individual topshiriqlar berish orqali har bir shaxsning rivojlanish sur’atini hisobga olish mumkin bo‘ladi.

To‘rtinchidan, texnologiya o‘quv jarayonida doimiy monitoring va o‘z vaqtida tuzatish imkoniyatini yaratadi. Fikr-mulohaza mexanizmi tufayli pedagog o‘quvchi-talabaning qiyinchiliklarini o‘z vaqtida aniqlab, ta’lim traektoriyasini moslashtirishi mumkin. Beshinchidan, IVEN texnologiyasi o‘quvchi-talabalarda o‘z faoliyatini rejalashtirish, vaqtni boshqarish va natijaga erishish uchun mas’uliyatni his qilish kabi shaxsiy-ijtimoiy ko‘nikmalarni tarbiyalaydi, bu esa ularning kelgusi kasbiy faoliyatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Oltinchidan, ushbu texnologiya guruh va jamoa bo‘lib ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi, chunki ko‘pgina IVEN asosidagi topshiriqlar hamkorlikdagi faoliyatni, fikr almashish va birgalikda qaror qabul qilishni taqozo etadi. Bu o‘z navbatida o‘quvchi-talabalarda muloqot madaniyati va jamoaviy ishlash kompetensiyasini shakllantiradi.

IVEN texnologiyasidan samarali foydalanish uchun bir qator metodik shart-sharoitlarning ta’minlanishi zarur. Birinchi navbatda, o‘qituvchi vazifalarni loyihalashtirishda aniq va o‘lchanadigan didaktik maqsadlarni belgilashi, ularni o‘quvchi-talabalarning bilim darajasiga mos ravishda tabaqalashtirishi lozim. Ikkinchidan, o‘quv jarayonida zarur o‘quv-metodik ta’minot — topshiriqlar to‘plami, baholash mezonlari, fikr-mulohaza varaqalari va boshqa didaktik materiallar tayyorlanishi kerak.

Uchinchidan, pedagog o‘quvchi-talabaga vazifani bajarish jarayonida zarur bo‘lgan darajada erkinlik berishi, ammo shu bilan birga jarayonni to‘liq nazoratsiz qoldirmasligi, balki yo‘naltiruvchi maslahatlar orqali qo‘llab-quvvatlashi muhimdir. To‘rtinchidan, baholash tizimida nafaqat yakuniy natija, balki o‘quvchi-talabaning bajargan ishi davomidagi mustaqillik darajasi, ijodiy yondashuvi va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmasi ham hisobga olinishi lozim. Beshinchidan, IVEN texnologiyasini boshqa interfaol va loyihaviy texnologiyalar (keys-stadi, muammoli ta’lim, loyiha metodi) bilan uyg‘unlikda qo‘llash uning didaktik samaradorligini yanada oshiradi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, IVEN texnologiyasi zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchi-talabaning faol va mustaqil o‘rganish faoliyatini tashkil etishga

qaratilgan samarali pedagogik vositalardan biri hisoblanadi. Uning asosida yotgan faollik, mustaqillik, aniq maqsadga yo‘naltirilganlik, individuallashtirish, izchillik, fikr-mulohaza va refleksiya tamoyillari o‘quv jarayonini yaxlit, tizimli va natijaga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etish imkonini beradi.

Ushbu texnologiyadan foydalanishning didaktik imkoniyatlari — mustaqil bilim olish ko‘nikmasini shakllantirish, tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirish, individual yondashuvni ta’minlash, o‘quv jarayonini o‘z vaqtida nazorat qilish hamda shaxsiy-ijtimoiy kompetensiyalarni tarbiyalash — uni turli ta’lim bosqichlarida qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi. Biroq texnologiyaning yuqori samaradorligiga faqat tegishli metodik shart-sharoitlar to‘liq ta’minlangan, o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi yetarli darajada bo‘lgan holatlardagina erishish mumkin. Shu boisdan, IVEN texnologiyasi asoslarini pedagog kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimiga izchil joriy etish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Yo‘ldoshev J. G‘., Usmonov S. A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. Ochilov M. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Fan, 2020.
3. Tolipov O‘. Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2018.
4. Farberman B. L. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Fan, 2017.
5. Muslimov N. A. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish texnologiyalari. — Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2021.

GLOBAL EKOLOGIK MUAMMOLAR SHAROITIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Murotqobilova Mahliyo Anvar qizi
Samarqand viloyati Pedagogik mahorat markazi maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur tezisda global ekologik muammolarning insoniyat taraqqiyotiga ta’siri hamda maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning pedagogik asoslari tahlil qilingan. Ekologik ta’lim va tarbiyaning mazmuni, bolalarning ekologik kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari, shuningdek, ekologik madaniyatni shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ekologik tarbiyani maktabgacha ta’lim davridan boshlab tizimli tashkil etish bolalarda tabiatga ongli munosabat va ekologik mas’uliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: ekologik madaniyat, ekologik tarbiya, ekologik ta’lim, global ekologik muammolar, iqlim o‘zgarishi, maktabgacha ta’lim, ekologik kompetensiya, barqaror rivojlanish.

Аннотация: В данном тезисе проанализированы влияние глобальных экологических проблем на развитие человечества и педагогические основы формирования экологической культуры у детей дошкольного возраста. Освещены содержание экологического

образования и воспитания, возможности развития экологических компетенций детей, а также значение инновационных педагогических технологий в формировании экологической культуры. Результаты исследования показывают, что системная организация экологического воспитания начиная с дошкольного возраста способствует развитию у детей осознанного отношения к природе и экологической ответственности.

Ключевые слова: Экологическая культура, экологическое воспитание, экологическое образование, глобальные экологические проблемы, изменение климата, дошкольное образование, экологическая компетентность, устойчивое развитие.

Abstract: This thesis analyzes the impact of global environmental problems on human development and examines the pedagogical foundations of forming ecological culture in preschool children. The content of environmental education and upbringing, opportunities for developing children's ecological competencies, and the significance of innovative pedagogical technologies in fostering ecological culture are highlighted. The research findings indicate that the systematic organization of environmental education from the preschool stage contributes to the development of children's conscious attitude toward nature and their sense of environmental responsibility.

Keywords: ecological culture, environmental upbringing, environmental education, global environmental problems, climate change, preschool education, ecological competence, sustainable development.

Bugungi kunda dunyo miqyosida yuz berayotgan ekologik muammolar insoniyatning barqaror rivojlanishiga jiddiy xavf tug‘dirmoqda. Global iqlim o‘zgarishi, atmosfera havosining ifloslanishi, tabiiy resurslarning kamayib borishi, o‘rmonlarning qisqarishi, biologik xilma-xillikning yo‘qolishi va maishiy chiqindilar hajmining ortishi kabi muammolar nafaqat ekologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Mazkur muammolarni bartaraf etishning eng samarali yo‘llaridan biri ekologik madaniyatga ega bo‘lgan avlodni tarbiyalash hisoblanadi.

Ekologik madaniyat – bu insonning tabiatga ongli munosabati, ekologik bilimlarga egaligi, atrof-muhitni asrashga qaratilgan amaliy faoliyati hamda ekologik qadriyatlarni hayot tarziga aylantirishidir. Ekologik madaniyatning poydevori esa bolalik davrida shakllanadi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ekologik ta’lim va tarbiyani samarali tashkil etish muhim pedagogik vazifa sifatida qaralmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalar atrof-muhitni faol o‘rganishga intilishi, kuzatuvchanligi va qiziquvchanligi bilan ajralib turadi. Ushbu yosh davrida shakllangan bilim, ko‘nikma va qadriyatlar keyingi bosqichlarda bolaning shaxsiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun bolalarda tabiatga mehr-muhabbat, o‘simlik va hayvonot dunyosiga ehtiyotkorona munosabat, suv va energiya resurslaridan oqilona foydalanish kabi tushunchalarni shakllantirish ekologik tarbiyaning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi zarur. Bunda tabiatni kuzatish, tajribalar o‘tkazish, ekologik o‘yinlar, ekskursiyalar, mehnat faoliyati va loyihaviy ishlar muhim pedagogik vosita sifatida xizmat qiladi. Masalan, bolalarning gullarga suv quyishi, daraxt ko‘chatlarini parvarish qilishi yoki

chiqindilarni saralash bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarda ishtirok etishi ularda ekologik mas’uliyat hissining shakllanishiga yordam beradi. Ekologik ta’lim samaradorligini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar ham muhim ahamiyatga ega. Xususan, interaktiv metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, multimedia vositalari va STEAM yondashuvi asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarda ekologik bilimlarning mustahkam o‘zlashtirilishini ta’minlaydi. STEAM texnologiyasi orqali bolalar tajriba o‘tkazish, muammoni aniqlash va uning yechimini izlash jarayonida ekologik muammolar mohiyatini chuqurroq anglaydilar. Shuningdek, ekologik ta’limni boshqa rivojlanish markazlari faoliyati bilan integratsiyalash muhim pedagogik ahamiyatga ega. Masalan, “Til va nutq” markazida ekologik mavzudagi hikoya va ertaklar bilan ishlash, “Qurish-yasash va matematika” markazida qayta ishlanadigan materiallardan buyumlar yaratish, “San’at” markazida tabiat manzaralarini tasvirlash orqali bolalarda ekologik tasavvurlar boyitiladi. Bunday integrativ yondashuv ekologik ta’limning uzviyligi va samaradorligini ta’minlaydi. Ekologik madaniyatni shakllantirishda pedagog va ota-onalar hamkorligi alohida o‘rin tutadi. Oilada ekologik qadriyatlarning qo‘llab-quvvatlanishi bolalarda ekologik xulq-atvorning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Shu bois ekologik tarbiya jarayonida ota-onalarni ham faol ishtirok etishga jalb qilish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, global ekologik muammolar sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ekologik ta’lim va tarbiyani innovatsion pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish, bolalarning amaliy faoliyatini kengaytirish hamda pedagog va ota-onalar hamkorligini kuchaytirish orqali ekologik jihatdan mas’uliyatli, tabiatga ongli munosabatda bo‘ladigan avlodni tarbiyalash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Nishonova Z.T., Alimuhamedova D.A. *Bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish metodikasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
2. Vinogradova N.F. *Ekologicheskoye vospitaniye doshkolnikov*. – Moskva: Prosveshcheniye, 2019.
3. Yasvin V.A. *Osnovi ekologicheskoy pedagogiki*. – Moskva, 2018.
4. UNESCO. *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. – Paris, 2020.
5. UNICEF. *Early Childhood Development and Environmental Education*. – New York, 2021.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING EKOLOGIK SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA MEXANIZMLARI

Murotqobilova Mahliyo Anvar qizi
Samarqand viloyati Pedagogik mahorat markazi
Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur tezisda maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarining ekologik savodxonligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari va samarali mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, ekologik ta’limning zamonaviy yondashuvlari, tarbiyachilarning ekologik kompetensiyalarini rivojlantirish omillari hamda bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishdagi o‘rni yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *ekologik savodxonlik, ekologik madaniyat, maktabgacha ta’lim, tarbiyachi, ekologik kompetensiya, ekologik ta’lim, innovatsion pedagogika, barqaror rivojlanish.*

Аннотация. *В данном тезисе проанализированы педагогические условия и эффективные механизмы развития экологической грамотности воспитателей дошкольных образовательных организаций. Также освещены современные подходы к экологическому образованию, факторы развития экологических компетенций воспитателей и их роль в формировании экологической культуры у детей.*

Ключевые слова: *экологическая грамотность, экологическая культура, дошкольное образование, воспитатель, экологическая компетентность, экологическое образование, инновационная педагогика, устойчивое развитие.*

Abstract. *This thesis analyzes the pedagogical conditions and effective mechanisms for developing ecological literacy of preschool education institution educators. It also highlights modern approaches to environmental education, factors for developing educators’ ecological competencies, and their role in shaping ecological culture in children.*

Keywords: *ecological literacy, ecological culture, preschool education, educator, ecological competence, environmental education, innovative pedagogy, sustainable development.*

Bugungi kunda insoniyat oldida turgan eng muhim global muammolardan biri ekologik muammolarning tobora kuchayib borayotganidir. Iqlim o‘zgarishi, atmosfera havosining ifloslanishi, tabiiy resurslarning kamayishi, suv tanqisligi va biologik xilma-xillikning qisqarishi kabi holatlar ekologik ta’lim va tarbiyani takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu sababli ekologik madaniyatni shakllantirish uzluksiz ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim bosqichida bolalarda tabiatga ongli munosabatni shakllantirish, ekologik qadriyatlarni singdirish va ekologik mas’uliyat hissini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonning samaradorligi esa ko‘p jihatdan tarbiyachining ekologik savodxonligi darajasiga bog‘liqdir. Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda bola atrof-muhitni faol o‘rganadi, tabiat hodisalariga qiziqadi va o‘zining dastlabki ekologik tasavvurlarini hosil qiladi. Shu bois maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachilar ekologik bilimlar, ko‘nikmalar va kompetensiyalarga ega bo‘lishlari zarur. Ekologik savodxon tarbiyachi bolalarda tabiatga mehr-muhabbat, ekologik madaniyat va

mas’uliyatni shakllantirishga xizmat qiladi.Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ekologik ta’lim va ekologik madaniyat masalalari ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Xususan, N.F. Reimers, V.A. Yasvin, N.N. Moiseyev kabi olimlar ekologik ta’limning nazariy asoslarini ishlab chiqqan bo‘lsa, o‘zbekistonlik tadqiqotchilar tomonidan maktabgacha ta’lim tizimida ekologik tarbiyani tashkil etishning metodik jihatlari o‘rganilgan. Ekologik ta’lim samaradorligi pedagoglarning ekologik kompetensiyalariga bevosita bog‘liq ekanligi aniqlangan. Tarbiyachilar ekologik savodxonligini rivojlantirish uchun avvalo zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratish talab etiladi. Bunday shart-sharoitlarning birinchisi ekologik ta’lim mazmunini zamonaviy ekologik muammolar asosida boyitishdir. Tarbiyachilar iqlim o‘zgarishi, ekologik xavfsizlik, chiqindilarni qayta ishlash, energiya tejamkorligi va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo‘yicha bilimlarga ega bo‘lishlari zarur. Bu bilimlar nafaqat pedagogning kasbiy faoliyatini takomillashtiradi, balki bolalarga ekologik tushunchalarni to‘g‘ri yetkazishga ham xizmat qiladi. Ikkinchi muhim shart innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etishdir. Xususan, STEAM yondashuvi, loyiha metodi, tadqiqotchilik faoliyati, interaktiv usullar va muammoli ta’lim texnologiyalari ekologik ta’lim samaradorligini oshirish imkonini beradi. Mazkur yondashuvlar orqali bolalar ekologik hodisalarni amaliy faoliyat jarayonida o‘rganadilar va ekologik muammolarning sabab-oqibat bog‘liqligini tushunib yetadilar. Uchinchi pedagogik shart ekologik rivojlantiruvchi muhit yaratish hisoblanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tabiat burchaklari, mini laboratoriyalar, tajriba maydonchalari va yashil hududlarning tashkil etilishi ekologik ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bunday muhit tarbiyachilarning ham ekologik faoliyatini faollashtiradi va bolalar bilan birgalikda amaliy ekologik tadbirlarni tashkil etish imkoniyatini yaratadi. Tarbiyachilar ekologik savodxonligini rivojlantirishning asosiy mexanizmlaridan biri malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimi hisoblanadi. Zamonaviy malaka oshirish kurslari ekologik ta’limning yangi metodlari va texnologiyalarini o‘rganishga xizmat qiladi. Seminarlar, treninglar va mahorat darslari orqali pedagoglar o‘z bilimlarini yangilash va tajriba almashish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shu bilan birga, mentorlik tizimi ham ekologik kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida e’tirof etilmoqda. Tajribali pedagoglarning yosh mutaxassislarga amaliy yordam ko‘rsatishi ekologik ta’lim sifatining oshishiga xizmat qiladi. Mustaqil ta’lim ham ekologik savodxonlikni rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, ekologik mavzulardagi vebinar va onlayn kurslarda qatnashish, xalqaro tajribalarni tahlil qilish pedagoglarning ekologik dunyoqarashini kengaytiradi. Ayniqsa, raqamli ta’lim platformalaridan

foydalanish ekologik ta’lim bo‘yicha zamonaviy bilimlarni egallash imkonini bermoqda. Ekologik savodxonligi yuqori bo‘lgan tarbiyachilar faoliyat yuritayotgan maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning ekologik madaniyati yuqori darajada shakllanadi. Bunday bolalar tabiatni asrash, suv va energiya resurslarini tejash, o‘simlik va hayvonlarga g‘amxo‘rlik qilish kabi ekologik xulq-atvor namunalarini namoyon etadilar. Shu bilan birga, ularda ekologik muammolarni anglash va ularni hal etishga nisbatan mas’uliyat hissi ham shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarining ekologik savodxonligini rivojlantirish ekologik madaniyatli avlodni tarbiyalashning muhim omili hisoblanadi. Buning uchun ekologik ta’lim mazmunini boyitish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, ekologik rivojlantiruvchi muhit yaratish va uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini takomillashtirish zarur. Mazkur chora-tadbirlar nafaqat tarbiyachilarning ekologik kompetensiyalarini rivojlantiradi, balki maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik ong, ekologik madaniyat va ekologik mas’uliyatning shakllanishiga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 2019.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2022.
4. Nishonova Z.T., Alimuhamedova D.A. Bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020. – 156 b.
5. Ochilov M. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 320 b.
6. Reimers N.F. Ekologiya. Teoriya, zakony, pravila, printsipy i gipotezy. – Moskva: Rossiya, 2014. – 367 s.
7. Yasvin V.A. Ekologicheskaya pedagogika i psixologiya. – Moskva: Smysl, 2016. – 224 s.
8. Moiseyev N.N. Chelovek i biosfera. – Moskva: Molodaya gvardiya, 2012. – 287 s.
9. Alimuhamedova D.A. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiyani shakllantirishning pedagogik asoslari // Pedagogik ta’lim. – Toshkent, 2021. – №3. – B. 45–50.
10. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO Publishing, 2017. – 63 p.

III SHO‘BA. MAXSUS TA’LIM: INKLYUZIYA, INNOVATSIYA VA SAMARALI AMALIYOT

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA INFORMATIKA O‘QITUVCHILARINING KASBIY-IJODIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Mardankulov Jasur Amirddinovich
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi, p.f.f.d., dotsent.

Annotatsiya. *Maqolada informatika o‘qituvchilarining kasbiy-ijodiy kompetentligini sun’iy intellekt vositalari orqali rivojlantirishning pedagogik tizimi klassik pedagogik tizim nazariyasiga tayangan holda tizimning kirish-jarayon-chiqish mantig‘i, uning bosqichma-bosqichlik, individuallashtirish va integrativlik tamoyillari asoslandi. Yevropa va Sharqiy Osiyo tajribasi qiyosiy tahlil qilinib, texnologik infratuzilmaning o‘zi o‘qituvchi kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan maqsadli tizimsiz yetarli natija bermasligi ko‘rsatildi. Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, tizimning o‘ziga xosligi uning alohida bloklarida emas, balki sun’iy intellektning tizim ichidagi maqomi — oddiy "vosita"dan barcha bosqichlarni kesib o‘tuvchi "tizim quruvchi omil"ga aylanishida namoyon bo‘lishi o‘rganilgan.*

Kalit so‘zlar. *pedagogik tizim; sun’iy intellekt; kasbiy-ijodiy kompetentlik; informatika o‘qituvchisi; kirish-jarayon-chiqish; individuallashtirish; DigCompEdu; xalqaro tajriba; malaka oshirish; tizimli yondashuv.*

Аннотация. *В статье представлена педагогическая система формирования профессионально-творческой компетентности учителей информатики с использованием инструментов искусственного интеллекта. Данная система, опирающаяся на классическую теорию педагогических систем, построена по логике «вход — процесс — выход» и включает принципы поэтапности, индивидуализации и интеграции. Сравнительный анализ опыта стран Европы и Восточной Азии показывает, что наличие одной лишь технологической инфраструктуры — без целенаправленной системы развития компетентности педагогов — не обеспечивает достаточных результатов. Научная новизна статьи заключается в характеристике предлагаемой системы: ее особенность состоит не в отдельных компонентах, а в эволюции роли искусственного интеллекта, который в рамках данной системы переходит от статуса простого «инструмента» к статусу «системообразующего фактора», пронизывающего все этапы процесса.*

Ключевые слова: *педагогическая система; искусственный интеллект; профессионально-творческая компетентность; учитель информатики; «вход — процесс — выход»; индивидуализация; DigCompEdu; международный опыт; профессиональное развитие; системный подход.*

Annotation. *The article presents a pedagogical system for developing the professional-creative competence of informatics teachers through artificial intelligence tools. Grounded in classical pedagogical systems theory, the framework is structured around an input-process-output logic and incorporates principles of gradual progression, individualization, and integration. A comparative analysis of experiences from Europe and East Asia demonstrates that technological infrastructure alone—absent a targeted system designed to foster teacher competence—fails to yield sufficient results. The scientific novelty of the article lies in its characterization of the system: its distinctiveness is found not in its individual components, but in the evolving status of artificial intelligence within the framework—shifting from a mere "tool" to a "system-constituting factor" that permeates every stage of the process.*

Key words: *pedagogical system; artificial intelligence; professional-creative competence; informatics teacher; input-process-output; individualization; DigCompEdu; international experience; professional development; systems approach.*

Kirish. Oldingi tadqiqotlarda informatika o‘qituvchilarining sun’iy intellekt sohasidagi kasbiy-ijodiy kompetentligini rivojlantirish davlat siyosati darajasida dolzarb vazifa sifatida belgilangani, ayniqsa O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 22-oktabrdagi PF-189-son Farmonida informatika o‘qituvchilarini sun’iy intellekt bo‘yicha maqsadli tayyorlash chorasi nazarda tutilgani asoslangan edi [14]. Biroq bu jarayonni tasodifiy, tizimsiz tadbirlar orqali emas, balki ilmiy asoslangan pedagogik tizim orqali amalga oshirish zarur.

Pedagogik tizim tushunchasining klassik ta’rifiga ko‘ra, u o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlarning — maqsad, mazmun, ta’lim jarayoni ishtirokchilari, metod va vositalar, tashkiliy shakllar hamda natijaning — yaxlit birligidan iborat [1]. Muammo shundaki, sun’iy intellekt texnologiyalari ommalashib borayotgan bir paytda bu klassik tizim sxemasida texnologiya odatda faqat "vosita" maqomiga ega bo‘ladi; texnologiyaning tizim mantig‘iga chuqurroq ta’sir etishi masalasi esa yetarlicha o‘rganilmagan.

Maqolaning maqsadi — informatika o‘qituvchilarining kasbiy-ijodiy kompetentligini rivojlantirishning sun’iy intellektga asoslangan pedagogik tizimini loyihalash, uning tamoyillarini asoslash va xalqaro tajriba bilan qiyosiy tahlil qilish orqali ilmiy yangiligini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda quyidagi usullar qo‘llanildi: tizimli tahlil — klassik pedagogik tizim nazariyasi[5] va umumiy tizimlar nazariyasi[6] (L. fon Bertalanfi) asosida tizim modeli loyihalandi; qiyosiy-xalqaro tahlil — Yevropa Komissiyasining DigCompEdu tizimi, Yevropa Ta’lim Fondi tizimi, hamda Janubiy Koreya, Singapur, Yaponiya va Xitoy tajribasi bo‘yicha ochiq manbalar o‘rganildi; modellashtirish — tizimning bosqichlari va tamoyillari tizimlashtirildi; sintez — mavjud xalqaro tizimlarning kuchli va zaif tomonlari asosida taklif etilayotgan tizimning o‘ziga xosligi aniqlandi.

Natijalar. Tizimning ijtimoiy asosi — jamiyatning raqamli transformatsiyasi sharoitida informatika o‘qituvchilaridan sun’iy intellekt texnologiyalarini nafaqat texnik jihatdan bilish, balki ularni pedagogik jihatdan asoslangan holda qo‘llay olishni talab qilishidir. Bu ehtiyoj tizimning bosh maqsadini belgilaydi: informatika o‘qituvchilarida sun’iy intellekt vositalaridan foydalangan holda kasbiy-ijodiy kompetentlikni maqsadli, izchil va o‘lchanadigan tarzda rivojlantirish.

---

[5] Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: Педагогика, 1989.

[6] Bertalanffy L. von. General System Theory: Foundations, Development, Applications. — New York: George Braziller, 1968.

Umumiy tizim nazariyasiga koʻra, pedagogik tizim uch bosqichli mantiqqa ega: kirish, jarayon va chiqish [2]. Taklif etilgan tizimda kirish bosqichi oʻqituvchining boshlangʻich holatini mavjud kompetentlik darajasi, raqamli savodxonligi, SI vositalariga psixologik tayyorligi diagnostika qilishni oʻz ichiga oladi. Jarayon bosqichi ikki oʻzaro bogʻliq blokdan — mazmuniy-texnologik blok SI vositalari bilan ishlashning didaktik asoslangan mazmuni va faoliyat-metodik blokdan loyihaviy topshiriqlar, keйs-vaziyatlar, tajribaga asoslangan amaliy mashgʻulotlar — iborat. Chiqish bosqichi rivojlanish natijasining mezonlar asosida oʻlchanishini ta’minlaydi. Bu uch bosqich chiziqli emas, balki aylanma tarzda faoliyat yuritadi: chiqish natijalari keyingi siklning kirish ma’lumotlariga aylanadi.

Tizimni loyihalashning yetakchi tamoyillari sifatida uchtasi ajratildi: bosqichma-bosqichlik oddiylikdan murakkablikka izchil oʻtish, individuallashtirish har bir oʻqituvchining boshlangʻich holatidan kelib chiqish va integrativlik barcha tarkibiy qismlarning oʻzaro uygʻunligi aniqlashtirilgan [3; 12]. Kompetentlikka yoʻnaltirilgan ta’lim gʻoyasining oʻzi tarixan YuNESKOning "Ta’lim — yashiringan xazina" hisobotida ilgari surilgan va keyinchalik turli mualliflar tomonidan pedagogikaga tatbiq etilgan [4; 13].

Yevropa tajribasi tahlili shuni koʻrsatdiki, eng nufuzli tizim — Yevropa Komissiyasining Qoʻshma Tadqiqot Markazi tomonidan ishlab chiqilgan DigCompEdu — oʻqituvchi raqamli kompetentligini olti yoʻnalish va yigirma ikki kompetentsiya orqali tavsiflaydi va muhimi, statik roʻyxat emas, balki olti bosqichli rivojlanish tizimi (A1–C2 shkalasi) sifatida qurilgan [5]. Yevropa Ta’lim Fondi tizimi esa oʻqituvchi rivojlanishini uch bosqich — oʻrganish, moslashtirish va yetakchilik qilish — orqali tavsiflaydi [6]; Yevropa Ittifoqining 2021–2027-yillarga moʻljallangan Raqamli ta’lim harakat rejasida raqamli kompetentlik barcha oʻqituvchilarning kasbiy rivojlanishining ajralmas qismi sifatida belgilangan [7]. Bu tizimlarning cheklovi shundaki, DigCompEdu 2017-yilda, ya’ni generativ sun’iy intellekt ommalashuvidan oldin yaratilgan va ijodkorlik oʻlchovini alohida ajratmaydi.

Sharqiy Osiyo tajribasi tahlili alohida ibratli xulosa berdi. Janubiy Koreya 2025-yildan boshlab maktablarga sun’iy intellektga asoslangan raqamli darsliklarni joriy etishga qariyb 1,2 trillion von ajratgani, biroq ochiq manbalarda keltirilgan soʻrov ma’lumotlariga koʻra, oʻqituvchilarning mutlaq koʻpchiligi ularga berilgan tayyorgarlikni yetarli emas deb baholagani va bir semestrdan soʻng darsliklar rasmiy maqomidan mahrum qilinib, qoʻshimcha material darajasiga tushirilgani qayd etilgan [8]. Singapur 2026-yilga qadar barcha bosqich oʻqituvchilarini sun’iy intellekt savodxonligi boʻyicha oʻqitishni rejalashtirgan [9]; Yaponiyada esa 2021-yildan matematika, ma’lumotlar fani va sun’iy intellekt yoʻnalishida sertifikatlash

tizimi joriy etilgan bo‘lsa-da, tadqiqotchilar o‘qituvchilarni vakolatli qilish (teacher empowerment) zarurligini ta’kidlaydi [10]; Xitoyda 2025-yilda maktablarda generativ sun’iy intellektdan foydalanish bo‘yicha rasmiy qo‘llanma qabul qilingan [11].

Tadqiqotning markaziy natijasi shundaki, taklif etilayotgan tizimning ilmiy yangiligi uning alohida bloklarida emas — chunki kirish-jarayon-chiqish mantig‘i yoki bosqichma-bosqichlik tamoyilining o‘zi pedagogikada yangilik hisoblanmaydi — balki an’anaviy tizimli mantiqning sun’iy intellekt texnologiyasi bilan ikki tomonlama bog‘lanishida namoyon bo‘ladi: an’anaviy tizimlarda texnologiya odatda faqat jarayon bosqichida vosita sifatida ishtirok etadi, taklif etilayotgan tizimda esa u kirish bosqichidagi diagnostikadan chiqish bosqichidagi natijani baholashgacha — barcha bosqichlarni kesib o‘tuvchi gorizontal element, ya’ni "tizim quruvchi omil" vazifasini bajaradi.

Olingan natijalar xalqaro tajriba kontekstida muhokama qilinganda ikki muhim jihat ajralib turadi. Birinchidan, Yevropa tizimlari bosqichma-bosqich rivojlanish mantig‘i bilan taklif etilgan tizimimizdagi individuallashtirish tamoyiliga yaqin turadi, biroq ular umumiy raqamli kompetentlikka yo‘naltirilgan va pedagogik kreativlikni alohida o‘lchov sifatida ajratmaydi. Taklif etilayotgan tizim bosqichma-bosqich mantiqni saqlagan holda uni aynan generativ sun’iy intellekt va pedagogik ijodkorlik kesimida chuqurlashtiradi.

Ikkinchidan, Janubiy Koreya keйsi shuni ko‘rsatadiki, hatto yirik moliyaviy va texnologik resurslarga ega davlat ham, agar isloh markazida turgan o‘qituvchining tayyorgarligini yetarlicha ta’minlamasa, texnologik islohot muvaffaqiyatsizlikka uchrashi mumkin. Bu holat tadqiqotning bosh g‘oyasini — sun’iy intellektni ta’limga joriy etishda birlamchi e’tibor texnik infratuzilmaga emas, balki o‘qituvchining kasbiy-ijodiy kompetentligini rivojlantirishga qaratilishi kerakligini — amaliy dalil bilan tasdiqlaydi. Shuni ta’kidlash lozimki, xalqaro tajribaga oid ma’lumotlar ochiq jumladan, jurnalistik va tahliliy manbalardan olingan; ularni rasmiy statistik hujjatlar bilan yana bir bor tasdiqlash tavsiya etiladi. Tadqiqotning cheklovi sifatida taklif etilgan tizim hali empirik sinovdan o‘tkazilmagani ham qayd etiladi.

Xulosa. Shunday qilib, informatika o‘qituvchilarining kasbiy-ijodiy kompetentligini rivojlantirishning sun’iy intellektga asoslangan pedagogik tizimi klassik tizim nazariyasiga tayangan holda loyihalandi. Tizim kirish-jarayon-chiqish mantig‘iga, siklik xususiyatga hamda bosqichma-bosqichlik, individuallashtirish va integrativlik tamoyillariga asoslanadi. Yevropa va Sharqiy Osiyo tajribasi bilan qiyosiy tahlil tizimning o‘ziga xosligini — sun’iy intellektning "vosita"dan "tizim quruvchi omil"ga aylanishini — aniqladi va texnologik infratuzilma o‘qituvchi

kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan maqsadli tizimsiz yetarli bo‘lmasligini tasdiqladi. Keyingi tadqiqot bosqichlarida tizimning pedagogik shart-sharoitlari va tarkibiy-mazmunli modeli ishlab chiqiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: Педагогика, 1989.
2. Bertalanffy L. von. General System Theory: Foundations, Development, Applications. — New York: George Braziller, 1968.
3. Мардонқулов Ж. Бўлажак информатика ўқитувчиларининг когнитив компетенциясини ривожлантириш: пед. фан. номз. ... дисс. — Чирчиқ, 2022.
4. Delors J. et al. Learning: The Treasure Within — Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century. — Paris: UNESCO Publishing, 1996.
5. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.
6. Digital Teaching Professional Framework for Teachers. — Turin: European Training Foundation, 2018.
7. Digital Education Action Plan 2021–2027. — Brussels: European Commission, 2020.
8. South Korea’s AI textbook rollout (ochiq jurnalistik va tahliliy manbalar: Rest of World, Korea Times, Freiheit.org), 2024–2025. [Aniq sarlavha, sana va URL ni kiriting.]
9. Center on Reinventing Public Education (CRPE). How nations worldwide are approaching AI in education (Singapore), 2025.
10. UNESCO-ICHEI. Integrating Generative AI into Japanese Higher Education: Policy Responses, Pedagogical Practices, and Future Directions. [Aniq nashr ma’lumotini tekshiring.]
11. Мавлонова Р.А. Умумий педагогика. — Тошкент: Фан ва технология, 2018.
12. Зеер Э.Ф. Психология профессий. — Екатеринбург, 2003.

OILA MADANIYATI – BIZNING MILLIY XUSUSIYATLARIMIZ VA MA’NAVIY DUNYOQARASHIMIZNI O‘ZIDA MUJASSAM ETGAN HILQAT

Xusanov G‘olib Elmurodovich
Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi
Ijtimoiy va amaliy fanlar o‘qitish metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi
Melikulov Zarifboy Kurbonkulovich
Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti akademik litseyi
Ona tili va adabiyot fani katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. An’anaviy o‘zbek oilaviy madaniyatining paydo bo‘lishi urug‘

tizimiga asoslangan, oilaviy odob-axloq qoidalari ham paydo bo‘ldi, Ona qiziga saboq berar ekan, ‘‘mehr ipi bilan tikilgan ko‘rpa, onalarning dil qo‘shig‘i bo‘lib yangragan so‘zana .

Kalit so‘zlar: *Oilaviy muhit va an’analardan tashqari, Shaxsiy hayotlarini rivojlantirgandan so‘ng, sog‘lom, Ona qiziga saboq berar ekan, O‘n yildan so‘ng, Oila ichida ko‘plab nizolar hal qilindi.*

Annotation. *The emergence of traditional Uzbek family culture was closely connected with the clan-based social system. Along with the development of family life, moral and ethical norms regulating relationships within the family were also formed. When a mother teaches her daughter, she passes on not only practical skills but also spiritual values and life experience. A quilt sewn with the thread of love and a* suzani *embroidered by mothers symbolize family warmth, care, and cultural heritage. In addition to the family environment and traditions, personal development plays an important role in shaping a healthy and harmonious society. Over time, many conflicts within families are resolved through mutual understanding, respect, and strong family values.*

Keywords: *family environment, traditions, personal development, healthy lifestyle, mother-daughter education, family values, suzani, cultural heritage, conflict resolution, harmony.*

Аннотация. *Формирование традиционной узбекской семейной культуры тесно связано с родоплеменной системой общества. Вместе с развитием семейного уклада сформировались нравственные и этические нормы, регулирующие взаимоотношения в семье. Передавая жизненный опыт своей дочери, мать обучает её не только практическим навыкам, но и духовным ценностям. Одеяло, сшитое нитью любви, и сюзане, вышитое руками матерей, являются символами семейного тепла, заботы и культурного наследия. Наряду с семейной средой и традициями важную роль играет личностное развитие человека, способствующее формированию здорового общества. Со временем многие семейные конфликты разрешаются благодаря взаимопониманию, уважению и сохранению семейных ценностей.*

Ключевые слова: *семейная среда, традиции, личностное развитие, здоровый образ жизни, воспитание дочери матерью, семейные ценности, сюзане, культурное наследие, разрешение конфликтов, гармония.*

Bu o‘zbek xalqi tarixining ming yilliklar davomida shakllangan va rivojlangan oilaviy madaniyatdir. Shunga ko‘ra, aksariyat mualliflar turli ijtimoiy sub’ektlarning sog‘lom turmush tarzi amal qilishini ta’minlash uchun ijtimoiy, oilaviy qadriyatlar va g‘oyalarni o‘zlashtirish zaruriyati haqida fikr bildiradilar[7]. Bu avlodlar davomida doimiy ravishda to‘planib va takomillashtirilib, o‘ziga xos oilaviy madaniyatlarni shakllantirdi.

An’anaviy o‘zbek oilaviy madaniyatining paydo bo‘lishi urug‘ tizimiga asoslangan. Qon rishtalari oila va davlat strukturaviy jihatdan o‘xshash bo‘lgan jamiyatning asosidir. Bu rishtalar oilalar va urug‘larni qonunlar asosida ma’muriy boshqaruvning majburlashiga tayanmasdan bog‘laydi. Bunday urug‘lar paydo bo‘lgandan so‘ng, urug‘ a’zolarining normal hayotini saqlab qolish va nasl-nasabni davom ettirish uchun oilani boshqarish muhim sanaladi. Bu oilani tarbiyalash va boshqarish uchun oilaviy qoidalar, urug‘-aymoq qadriyatlarini o‘rnatilishiga olib keldi. Oilaviy muhit va an’analardan tashqari, natijada oilaviy madaniyatning boshqa jihatlari, masalan, oilaviy odob-axloq qoidalari ham paydo bo‘ldi.

[7]Исмоилов Ў. Ўзбек тўйлари. -Тошкент: Ўзбекистон, 1992. - Б. 54.

An’anaviy o‘zbek madaniyatida oilaviy madaniyatning o‘rni qanday? Bu o‘zbekning ijtimoiy tuzilishi bilan birgalikda tushunish kerakligi quydagicha.

Birinchidan, oila va davlatning izomorfik tuzilishi oilaviy madaniyatni milliy madaniyatning poydevoriga va yadrosiga aylantiradi. Ehtimol, dunyoda boshqa hech bir millat oilaviy madaniyatni o‘zbeklar kabi qadrlamaydi. Chunki o‘zbek oilasining tuzilishi va madaniyati G‘arb jamiyatlarinikidan tubdan farq qiladi. Ma’lumki, oila va davlatning izomorfizmi an’anaviy o‘zbek jamiyatining asosiy xususiyati hisoblanadi. Unda oilaning sir-sinoatlarini farzand tarbiyasida ifodalanish muhim jarayon sanaladi. Oiladagi tarbiyada qizlarning onaga, o‘g‘illarning otaga taqlidi mavjud. Ona qiziga saboq berar ekan, “mehr ipi bilan tikilgan ko‘rpa, onalarning dil qo‘shig‘i bo‘lib yangragan so‘zana, ona quchog‘iday iliq beshik, qizaloqning jon dili bo‘lgan qo‘g‘irchoq, bola boshidagi “ipaklari tillodan” do‘ppi, tokchadagi patnis, laganlar, taxmondagi quticha, sandiq, qoziqdagi beqasam to‘n, uy peshtoqini bezagan gullar-bularning hammasi turmushimizning bezagidir”[8], deb o‘rgatadi. Shuning uchun, ming yillar davomida ushbu ijtimoiy poydevorda paydo bo‘lgan va rivojlangan o‘zbek madaniyati oila va davlatning integratsiyasi madaniyatidir.

Ikkinchidan, oilaviy madaniyatda falsafiy dunyoqarash uyg‘unlikni milliylikdagi tartib va tamoyillar modeliga monand namoyon etadi. Qadimgi davrlarda o‘z fazilatlarini dunyoga namoyon qilishni istaganlar avval o‘z davlatlarini boshqarganlar. Davlatlarini boshqarishni istaganlar avval oilalarini tartibga solganlar. Oilalarni boshqarishni istaganlar avval shaxsiy hayotlarini rivojlantirganlar. Shaxsiy hayotlarini rivojlantirgandan so‘ng, oilalar tartibga solinadi. Oilalarni tartibga solgandan so‘ng, davlatlar boshqariladi. davlatlarni boshqargandan so‘ng, dunyoda tinchlik bo‘ladi. Ushbu fkir an’anaviy o‘zbek madaniyatida shaxsiy tarbiya va oilaviy uyg‘unlik, davlatni boshqarishda organik birlik borligini ko‘rsatadi. U qadimgi donishmandlarning yaqindan uzoqqa va o‘zlaridan boshqalarga qadar bo‘lgan ichki mantig‘ini o‘zida mujassam etgan. Shuning uchun, oila madaniyati milliy madaniyatning poydevorini tashkil qiladi. Dunyoning poydevori davlatda, davlatning poydevori esa oilada bo‘lgani uchun davlatning strukturaviy jihatdan o‘xshashligi an’anaviy o‘zbek ijtimoiy naqshlari umumiyligini belgilaydi. Bu umumiylik patriarxal an’analarning cheklovlariga ega bo‘lsa-da, u odamлар o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarga ham chuqur ta’sir ko‘rsatdi.

Uchinchidan, oilaviy madaniyatdagi ko‘zga ko‘rinmas, lekin muhim holat ta’lim sanaladi. O‘zbek madaniyati jamiyatdagi axloqiy me’yorlar, tarbiya va xulq-atvorga ko‘proq e’tibor qaratadi. Oila mamlakat va jamiyatning poydevori bo‘lgani

[8]Махмудов Т. Гўзаллик ва ҳаёт. -Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977. - Б. 100.

uchun ta’lim tushunchasi oiladan boshlanadi. Shu bois, “ota-onalardan farzandlar, el-yurt oldidagi ma’naviy burchini to‘g‘ri anglash, oilaviy munosabatlar doirasida milliy urf-odat va an’analarimizni turmushga singdirish orqali bolalarda milliy g‘oyaga muhabbatni uyg‘otish, ularni mustaqil fikrlaydigan kishilar qilib tarbiyalashni taqozo etadi”[9]. Bunday falsafiy-axloqiy tafakkur o‘zbek xalqi ma’naviy makoni mahallada keng rivojlangan.

Ta’lim keng joriy etilgan oilaga u shon-sharaf keltiradi va kelajak avlodlarga foydali bo‘ladi. O‘n yildan so‘ng, bu oiladan halol shaxslar, fazilatli odamlar va komil insonlar paydo bo‘ladi. Iste’dodlar kundan-kunga gullab-yashnashi va avlodlar tinchlikka erishish uchun birgalikda kurashish kerak. U Yangi O‘zbekiston millati va sivilizatsiyasining rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Ko‘plab olimlar ham avlodlarga ta’lim berish uchun shaxsan oilaviy talim tarbiyaga tegishli asarlar yozgan va hatto ularni butun dunyo bo‘ylab nashr etganlar.

Birinchidan, oilaviy ta’lim qadimdan sharq madaniyati keng tarqalishiga yordam bergan va “Avesto” tafakkurining sekulyarizatsiyasi va ijtimoiylashuvini rivojlantirgan. Ayniqsa, zardushtiylikdan beri ko‘plab oilalar o‘zlarining oilaviy madaniyatlari va tarix davomida mashhur shaxslarning qarashlarini kelajak avlodlarga qoldirganlar. Bundan tashqari, ba’zi oilaviy madaniyatlar xususiy maktablarda bolalar ta’limi uchun kirish matnlari sifatida ishlatilgan, bu ham ma’lum darajada sharq madaniyatining ijtimoiylashuviga hissa qo‘shgan.

Ikkinchidan, oilaviy madaniyat ijtimoiy hayotning barqarorligini saqlab qoladi. Yangi O‘zbekiston jamiyatining madaniyat taraqqiyotini rag‘batlantirishga keng imkoniyatlar eshigini ochadi. Bu quyidagi jihatlarda aks etadi: Birinchidan, ota-onalarning oilaviy qarashlarini ta’siri bolalar tomonidan maktab ta’limiga qaraganda osonroq qabul qilinadi. Bu esa oilaviy odob-axloq madaniyatini jamiyatda ta’lim va tizim nuqtai nazaridan oila hamda urug‘-aymoq hayoti bilan bog‘liqligini samarali kafolatlaydi. Ikkinchidan, bu urug‘-aymoq jamoasining barqarorligi va rivojlanishiga yordam berdi. Demokratik tizim bugun urug‘-aymoq jamoasi orqali jamiyatning boshqaruvida oddiy qatlamlarga kirib bordi. “Bugun hayotning o‘zi bizdan professional, tezkor va samarali davlat xizmati tizimini shakllantirish, yangicha fikrlaydigan, tashabbuskor, el-yurtga sadokatli kadrlarga keng yul ochish buyicha samarali tizim ishlab chikishni talab etmoqda”[1], deydi Sh.M.Mirziyoyev. Oila ichida ko‘plab nizolar hal qilindi. Bularning barchasi demokratik jamiyatining ishonchli davom etishini ta’minladi. Uchinchidan, an’anaviy oilaviy madaniyat asosan urug‘-aymoq a’zolariga yordam berish, qishloq

[9] Ғуломова С. Обод турмушни шакллантиришда оила ва маҳалланинг муштарак масалалари // Обод турмуш – жамият тараққиётининг гарови. Республика илмий-назарий конференцияси. –Бухоро, 2013.-Б. 124.

[1] Мирзиёев Ш.М.Халқимизнинг розилиги-бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд, -Т.: Ўзбекистон, 2018.- Б. 90.

aholisiga yaxshi munosabatda bo‘lish va kambag‘allarga yordam berishni targ‘ib qilmoqda. Bu, o‘z navbatida, urf-odatlar va ijtimoiy muhitga ta’sir ko‘rsatadi. Odamlarning his-tuyg‘ulari va mentalitetiga chuqur ta’sir ko‘rsatib, yaxshi urf-odatlarni rivojlantirish va yomon odatlarni tuzatish maqsadiga erishadi. Albatta, oilaviy madaniyat jamiyatda o‘sib va rivojlangan axloqiy madaniyat sifatida, ko‘p jihatdan insonlar qarashlarining oilaviylashuvidir va shuning uchun keng jamoatchilikka doimo o‘z ta’sirini ko‘rsatadi.

FOYDALANGAN ADABIYOT

1. Исмоилов Ў. Ўзбек тўйлари. -Тошкент: Ўзбекистон, 1992. - Б. 54.
2. Махмудов Т. Гўзаллик ва ҳаёт. -Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977. - Б. 100.
3. Ғуломова С. Обод турмушни шакллантиришда оила ва маҳалланинг муштарак масалалари // Обод турмуш – жамият тараққиётининг гарови. Республика илмий-назарий конференцияси – Бухоро, 2013.-Б. 124.
4. Мирзиёев Ш.М.Халқимизнинг розилиги-бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд, -Т.: Ўзбекистон, 2018.- Б. 90.

INKLYIZIV TA’LIMDA OTA- ONALAR BILAN HAMKORLIK

Gadoyeva Maqsuda Ibodovna
Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi
Gadoyeva Zebiniso Ibodovna
Vobkent tumani 5-umumiy o‘rta ta’lim maktabi, tarix fani o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim jarayonida ota-onalar bilan samarali hamkorlikni tashkil etishning pedagogik va ijtimoiy-psixologik jihatlari yoritilgan. Shuningdek, ota-onalarni ta’lim-tarbiya jarayoniga faol jalb etish, oilaviy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish, individual ta’lim ehtiyojlarini hisobga olish va hamkorlikdagi muammolarni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqolada inklyuziv muhitni shakllantirishda oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi uzviy aloqaning ahamiyatiga alohida e’tibor qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, individual yondashuv, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy moslashuv, ta’lim-tarbiya, oila va maktab hamkorligi.*

Annotatsiya. *В данной статье освещаются педагогические и социально-психологические аспекты организации эффективного сотрудничества с родителями в процессе инклюзивного образования. Также разработаны рекомендации по активному вовлечению родителей в образовательный и воспитательный процесс, усилению семейной поддержки, учёту индивидуальных образовательных потребностей и преодолению проблем, возникающих в процессе сотрудничества. Особое внимание в статье уделяется значению тесного взаимодействия между семьёй и образовательным учреждением в формировании инклюзивной образовательной среды.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, особые образовательные потребности, индивидуальный подход, педагогическая поддержка, социальная адаптация, обучение и воспитание, сотрудничество семьи и школы.*

Abstract. *This article explores the pedagogical and socio-psychological aspects of establishing effective collaboration with parents in inclusive education. It also provides recommendations for actively*

involving parents in the educational process, strengthening family support, taking individual educational needs into account, and addressing challenges that arise during collaboration. Particular attention is paid to the importance of close cooperation between families and educational institutions in creating an inclusive learning environment.

Keywords: *inclusive education, special educational needs, individualized approach, pedagogical support, social adaptation, teaching and upbringing, family–school collaboration.*

Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri har bir bolaning individual imkoniyatlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda sifatli ta’lim olishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv ta’lim zamonaviy pedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta’lim barcha bolalarning, jumladan, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning ham teng huquq va imkoniyatlar asosida ta’lim olishini ta’minlashga qaratilgan.

Inklyuziv ta’limning samaradorligi faqat ta’lim muassasasining moddiy-texnik imkoniyatlari yoki pedagoglarning kasbiy mahorati bilan belgilanmaydi. Bunda oilaning ishtiroki, ota-onalarning farzandiga munosabati, pedagoglar bilan o‘zaro aloqasi va bolaning rivojlanishiga ko‘rsatadigan yordami ham muhim ahamiyatga ega. Chunki bola shaxsining shakllanishi, ijtimoiy ko‘nikmalarining rivojlanishi va bilimlarni o‘zlashtirishi oiladagi tarbiya hamda ta’lim muassasasidagi pedagogik jarayonning o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liq.

Ota-onalar bolaning qiziqishlari, kundalik odatlari, hissiy holati, kuchli tomonlari va qiyinchiliklarini yaxshi biladilar. Pedagoglar esa uning o‘quv faoliyati, tengdoshlari bilan munosabati va ta’lim jarayonidagi rivojlanishini kuzatadilar. Ushbu ma’lumotlarning o‘zaro almashilishi bolaga individual yondashish, mavjud qiyinchiliklarni o‘z vaqtida aniqlash va samarali pedagogik yordam ko‘rsatish imkonini beradi.

Shu sababli inklyuziv ta’limda ota-onalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, uni muntazam va maqsadli tashkil etish hamda oilani ta’lim jarayonining teng huquqli ishtirokchisi sifatida e’tirof etish dolzarb pedagogik vazifalardan biridir.

Inklyuziv ta’limda ota-onalar bilan hamkorlikning mazmuni va ahamiyati *Inklyuziv ta’lim* — bu faqat alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni umumiy ta’lim muassasasiga qabul qilish emas, balki ularning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishi, o‘z imkoniyatlarini namoyon qilishi va jamiyat hayotiga moslashishi uchun qulay muhit yaratishdir. Bunda bolaning ehtiyojlarini aniqlash, ta’lim mazmunini moslashtirish, zarur pedagogik yordamni tashkil etish va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish muhim hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunining 20-moddasida inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan ta’lim shakli sifatida belgilangan. Mazkur yondashuv har bir bolaning ta’lim olish huquqini ta’minlash, uning shaxsiy imkoniyatlarini rivojlantirish va ta’lim jarayonidagi to‘siqlarni kamaytirishni nazarda tutadi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida ota-onalar bilan hamkorlik quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

- Axborot almashinuvi. Ota-onalar va pedagoglar bolaning rivojlanishi, qiziqishlari, o‘quvdagi yutuqlari hamda qiyinchiliklari haqida muntazam ma’lumot almashadilar.
- Individual yondashuvni tashkil etish. Bolaning ehtiyojlari va imkoniyatlaridan kelib chiqib, ta’lim maqsadlari, mashg‘ulotlar va qo‘llab-quvvatlash usullari belgilanadi.
- Psixologik qo‘llab-quvvatlash. Ota-onalarga farzandining imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, uning mustaqilligini rivojlantirish va hissiy ehtiyojlarini tushunishda ko‘mak beriladi.
- Ijtimoiy moslashuv. Oila va ta’lim muassasasi hamkorligida bolaning tengdoshlari bilan muloqoti, jamoaviy faoliyatdagi ishtiroki va ijtimoiy ko‘nikmalari rivojlantiriladi.
- Ta’lim natijalarini kuzatish. Bolaning rivojlanishidagi o‘zgarishlar birgalikda tahlil qilinib, zarur hollarda pedagogik yondashuvlar takomillashtiriladi.

Demak, ota-onalar bilan hamkorlik bir tomonlama axborot berishdan iborat emas. U o‘zaro ishonch, hurmat, mas’uliyat va umumiy maqsadlar asosida shakllanadigan uzluksiz pedagogik jarayondir.

Ota-onalar bilan hamkorlikni tashkil etishning samarali shakllari

Inklyuziv ta’lim jarayonida ota-onalar bilan hamkorlikning samaradorligi uning qanday shakllarda tashkil etilishiga ham bog‘liq. Har bir oilaning ijtimoiy sharoiti, farzandining ehtiyojlari, ota-onalarning bilim va tajribasi turlicha bo‘lgani sababli hamkorlik shakllarini moslashuvchan tarzda tanlash lozim.

- individual suhbatlar va maslahatlar muhim ahamiyatga ega. Bunday suhbatlarda pedagog ota-onaga bolaning o‘quv faoliyati, xulq-atvori, tengdoshlari bilan munosabati va rivojlanishidagi ijobiy o‘zgarishlar haqida ma’lumot beradi. Suhbat davomida ota-onaning fikri ham tinglanib, mavjud muammolarni birgalikda hal etish yo‘llari belgilanadi. Bunda bolaning kamchiliklarini sanab o‘tishdan ko‘ra, uning imkoniyatlari va erishgan yutuqlariga e’tibor qaratish;

- ota-onalar yig‘ilishlari va seminar-treninglar orqali inklyuziv ta’limning mazmuni, individual yondashuv, bolalarda mustaqillikni rivojlantirish, tengdoshlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish va oilada qulay psixologik muhit yaratish masalalari muhokama qilinadi. Bunday tadbirlarda ota-onalarning savollariga javob berish, amaliy vaziyatlarni tahlil qilish va tajriba almashish uchun imkoniyat yaratish;

- uy va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi uzviy aloqani ta’minlash muhimdir. Bola ta’lim muassasasida o‘rgangan ko‘nikmalarini uy sharoitida ham mustahkamlashi kerak. Masalan, mustaqil kiyinish, buyumlarini tartibga solish, topshiriqlarni bajarish, o‘z ehtiyojlarini ifodalash va kundalik vazifalarni bajarishga oid ko‘nikmalar oilada muntazam rivojlantirilishi mumkin. Bunda ota-onalarga bolaning imkoniyatlariga mos, sodda va tushunarli tavsiyalar berish;

- mutaxassislar bilan hamkorlik yo‘lga qo‘yilishi kerak. Zaruratga qarab, pedagog, psixolog, maxsus pedagog, logoped va boshqa tegishli mutaxassislar ota-onalar bilan birgalikda bolaning rivojlanish ehtiyojlarini muhokama qiladilar. Bunda

har bir mutaxassisning tavsiyalarini o‘zaro muvofiqlashtirish, ota-onaga tushunarli tarzda yetkazish;

- raqamli aloqa vositalaridan foydalanish hamkorlikni yengillashtiradi. Elektron kundaliklar, telefon orqali suhbatlar, xabar almashish guruhlari va masofaviy maslahatlar orqali ota-onalar bolaning ta’lim jarayonidan xabardor bo‘lib boradilar. Shu bilan birga, bolaning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, uning tashxisi yoki oilaviy holatiga oid ma’lumotlarni ruxsatsiz tarqatmaslik zarur.

UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan inklyuziv ta’lim bo‘yicha metodik tavsiyalarda ham oilalar bilan hamkorlik, o‘zaro hurmat va ishonchga asoslangan muloqot inklyuziv ta’lim muhitini rivojlantirishning muhim omillari sifatida ko‘rsatiladi.

Ota-onalar bilan hamkorlikdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari

Inklyuziv ta’lim jarayonida ota-onalar bilan hamkorlikni tashkil etishda ayrim muammolar uchrashi mumkin. Jumladan, ota-onalarning inklyuziv ta’lim mazmuni haqida yetarli ma’lumotga ega emasligi, farzandining kelajagiga nisbatan xavotiri, jamiyatdagi noto‘g‘ri qarashlar, pedagoglarning maxsus tayyorgarligi yetarli bo‘lmasligi va oila bilan ta’lim muassasasi o‘rtasida muntazam muloqotning yo‘lga qo‘yilmaganligi shular jumlasidandir. Ba’zi ota-onalar farzandining imkoniyatlariga ishonmasligi yoki uning mustaqil faoliyat yuritishiga yetarlicha sharoit yaratmasligi mumkin. Boshqa hollarda esa ota-onalar ta’lim muassasasida farzandiga nisbatan noto‘g‘ri munosabatda bo‘lishlaridan xavotirlanadilar. Bunday vaziyatlarda pedagoglarning vazifasi ota-onalarni ayblash emas, balki ularni tinglash, tushunish va zarur yordam bilan ta’minlashdan iborat.

Muammolarni bartaraf etishda quyidagi tavsiyalarga amal qilish maqsadga muvofiq:

1. Ishonchli muloqot muhitini yaratish. Ota-onalarning fikrlarini hurmat qilish, ularni diqqat bilan tinglash va savollariga aniq javob berish zarur.
2. Pedagogik ma’rifatni oshirish. Seminarlar, suhbatlar va amaliy mashg‘ulotlar orqali ota-onalarga inklyuziv ta’limning maqsadi va tamoyillarini tushuntirish lozim.
3. Bolaning imkoniyatlariga tayanish. Uning qiyinchiliklari bilan bir qatorda qobiliyatlari, qiziqishlari va kichik yutuqlarini ham e’tirof etish muhim.
4. Hamkorlik rejasini ishlab chiqish. Ota-onalar va pedagoglar bolaning rivojlanishiga oid umumiy maqsadlarni belgilab, vazifalarni o‘zaro kelishib olishlari kerak.
5. Psixologik yordam ko‘rsatish. Zarur hollarda ota-onalarga psixologik maslahatlar berish va o‘zaro tajriba almashish guruhlarini tashkil etish foydali.
6. Tengdoshlarda bag‘rikenglikni rivojlantirish. Barcha o‘quvchilarda o‘zaro hurmat, hamdardlik, hamkorlik va farqlarni tabiiy qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish lozim.

Shuni ta’kidlash kerakki, hamkorlik jarayonida ota-onalarning imkoniyatlari va oilaviy sharoitlari hisobga olinishi zarur. Barcha ota-onalardan bir xil vaqt, mablag‘ yoki ishtirok darajasini talab qilish to‘g‘ri emas. Muhimi, har bir oila uchun

qulay aloqa usulini topish va bolaning manfaatlarini birinchi o‘ringa qo‘yishdir.

Hamkorlikning bola rivojlanishiga ta’siri

Oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi samarali hamkorlik bolaning ta’limiy, ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ota-onalar pedagoglar bilan muntazam aloqada bo‘lsalar, bolaning ehtiyojlarini yaxshiroq tushunadilar, uy sharoitida tegishli yordamni tashkil etadilar va ta’lim jarayonidagi o‘zgarishlarga o‘z vaqtida munosabat bildiradilar.

Birinchidan, bunday hamkorlik bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishga yordam beradi. Uning yutuqlari e’tirof etilishi, fikriga quloq solinishi va qobiliyatlariga mos topshiriqlar berilishi o‘quv motivatsiyasini mustahkamlaydi.

Ikkinchidan, uy va ta’lim muassasasidagi talablarning o‘zaro muvofiqligi bolaning o‘rgangan ko‘nikmalarini turli vaziyatlarda qo‘llashiga imkon yaratadi. Masalan, navbat kutish, muloqotga kirishish, mustaqil qaror qabul qilish va o‘z ehtiyojlarini ifodalash ko‘nikmalari muntazam mashq orqali rivojlanadi.

Uchinchidan, ota-onalarning faol ishtiroki ta’lim muassasasida bolaning ehtiyojlariga mos muhit yaratishga ko‘maklashadi. Pedagog ota-onadan olingan ma’lumotlar asosida topshiriqlarni moslashtirishi, qo‘shimcha tushuntirish berishi yoki zarur mutaxassis bilan maslahatlashishi mumkin.

To‘rtinchidan, hamkorlik inklyuziv qadriyatlarning butun jamoada shakllanishiga xizmat qiladi. Ota-onalar, pedagoglar va o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat va tenglik tamoyillari mustahkamlanganda, bolalarning bir-birini qabul qilishi, hamkorlikda ishlashi va ijtimoiy munosabatlarga kirishishi uchun qulay sharoit yaratiladi.

Shu bilan birga, hamkorlik natijalari bolaning individual xususiyatlari, ta’lim muhitining sifati va ko‘rsatilayotgan yordamning muntazamligiga bog‘liq. Shu sababli natijalarni faqat baholar bilan emas, balki bolaning faolligi, mustaqilligi, muloqot ko‘nikmalari va shaxsiy rivojlanishidagi o‘zgarishlar orqali ham baholash lozim.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’lim jarayonida ota-onalar bilan hamkorlikni samarali tashkil etish har bir bolaning ta’lim olish huquqini ro‘yobga chiqarish, individual imkoniyatlarini rivojlantirish va jamiyatga muvaffaqiyatli moslashishida muhim o‘rin tutadi. Oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik o‘zaro ishonch, hurmat, ochiq muloqot va umumiy mas’uliyat tamoyillariga asoslanishi zarur.

Ota-onalarni ta’lim-tarbiya jarayoniga faol jalb etish, pedagogik va psixologik maslahatlar berish, individual rivojlanish maqsadlarini birgalikda belgilash hamda bolaning yutuqlarini muntazam kuzatib borish hamkorlik samaradorligini oshiradi. Bunda pedagoglar ota-onalarni faqat yordam oluvchi tomon sifatida emas, balki bolaning rivojlanishi haqida muhim bilim va tajribaga ega bo‘lgan hamkor sifatida qabul qilishlari lozim. Shuningdek, inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirish uchun pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish, mutaxassislar o‘rtasida uzviy hamkorlikni ta’minlash va ta’lim muassasalarida bag‘rikeng muhitni shakllantirish muhimdir.

Demak, oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi izchil hamkorlik inklyuziv

ta’limning muhim sharti bo‘lib, har bir bolaning imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, mustaqilligini rivojlantirish va jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. — Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — https://lex.uz/docs/-5013007
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori. “Umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to‘g‘risida”gi nizom.
4. UNESCO. Inclusion in Education: What You Need to Know. — https://www.unesco.org/en/inclusion-education/need-know

MAKTABGACHA TA’LIM PEDAGOGLARINING INNOVATSION FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARINI AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK AMALIYOT

Xamrayeva Diyora Burxon qizi
Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi, maktabgacha, boshlang‘ich ta’lim va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Maqolada maktabgacha ta’lim pedagoglarining innovatsion faoliyatini rivojlantirish texnologiyalarini akmeologik yondashuv asosida takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Zamonaviy yondashuvlar (kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, o‘yin va loyihaviy texnologiyalar, raqamli vositalar) tahlil qilinib, ularni pedagogik amaliyotga joriy etishda tarbiyachining kasbiy yetukligi (akme) hal qiluvchi omil ekanligi asoslab berilgan. Tadqiqot malaka oshirish kurslari misolida pedagogik tajriba-sinov shaklida o‘tkazildi. Natijalar akmeologik diagnostika, refleksiv amaliyot va individual rivojlanish traektoriyasiga asoslangan texnologiya tarbiyachilarning innovatsion faoliyat ko‘rsatkichlarini oshirishini ko‘rsatdi.*

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, tarbiyachi, innovatsion faoliyat, akmeologik yondashuv, kasbiy yetuklik, malaka oshirish, pedagogik texnologiya, refleksiya.*

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования технологий развития инновационной деятельности воспитателей дошкольных учреждений на основе акмеологического подхода. Анализируются современные подходы (компетенционно-ориентированный, личностно-ориентированный, игровые и проектные технологии, цифровые инструменты) и обосновывается, что профессиональная зрелость (акме) воспитателя является решающим фактором их внедрения в педагогическую практику. Исследование проводилось в форме педагогического эксперимента-теста на примере курсов повышения квалификации. Результаты показали, что технология, основанная на акмеологической диагностике, рефлексивной практике и траектории индивидуального развития, повышает показатели инновационной деятельности воспитателей.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, воспитатель, инновационная деятельность, акмеологический подход, профессиональная зрелость, повышение квалификации, педагогическая технология, рефлексия.*

Abstract. *The article discusses theoretical and practical aspects of improving technologies for developing the innovative activity of preschool educators on the basis of the acmeological approach. Modern approaches (competence-based, learner-centred, play and project technologies, digital tools) are analysed, and the educator’s professional maturity (acme) is substantiated as a decisive factor in putting them into practice. The study was conducted as a pedagogical experiment within in-service training*

courses. The results show that a technology based on acmeological diagnostics, reflective practice and an individual development trajectory raises educators' innovative activity indicators.
Keywords: *preschool education, educator, innovative activity, acmeological approach, professional maturity, in-service training, pedagogical technology, reflection.*

Kirish. Maktabgacha ta'lim — uzluksiz ta'lim tizimining birinchi bo‘g‘ini bo‘lib, bolaning shaxsiy, ijtimoiy, nutqiy, kognitiv va jismoniy rivojlanishining poydevorini yaratadi. So‘nggi yillarda sohada olib borilayotgan islohotlar, jumladan "Ilk qadam" davlat o‘quv dasturining joriy etilishi va maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog‘ining kengayishi tarbiyachidan yangicha kasbiy yondashuvni talab etmoqda: u endi bilimni yetkazuvchi emas, balki bola rivojlanishini kuzatuvchi, muhit yaratuvchi va o‘z faoliyatini doimiy tahlil qiluvchi mutaxassisdir. Biroq amaliyotda quyidagi muammolar kuzatiladi: innovatsion texnologiyalar ko‘pincha mexanik ravishda, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olmay qo‘llanadi; tarbiyachilarning o‘z faoliyatini tahlil qilish va natijasini baholash ko‘nikmalari yetarli rivojlanmagan; malaka oshirish kurslarida yangi yondashuvlar nazariy tarzda beriladi, ularni amaliyotda mustahkamlash va kuzatib borish mexanizmi esa sust. Akmeologik yondashuv bu muammolarni hal etishda samarali imkoniyat yaratadi. Akmeologiya (yunoncha *akme* — cho‘qqi) inson va mutaxassisning kamolot cho‘qqisiga erishish qonuniyatlarini o‘rganadi; fanning rivojlanishiga A.A. Bodalev, A.A. Derkach va boshqa olimlar sezilarli hissa qo‘shgan. Pedagogik faoliyatga nisbatan bu yondashuv tarbiyachining uzluksiz kasbiy o‘sishi, o‘z-o‘zini anglashi, o‘z-o‘zini rivojlantirishi va ijodiy yetukligiga e'tibor qaratadi. Shunga ko‘ra, pedagoglarning innovatsion faoliyatini rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish akmeologik tamoyillar asosida amalga oshirilsa, yangi yondashuvlar amaliyotda barqaror o‘rin egallaydi.

Tadqiqot aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlaridan iborat pedagogik tajriba-sinov shaklida tashkil etildi. Nazariy bosqichda ilmiy-pedagogik adabiyotlar, me'yoriy hujjatlar va "Ilk qadam" o‘quv dasturi tahlil qilindi; empirik bosqichda anketa, test, kuzatuv, mashg‘ulot tahlili, suhbat va portfolio tahlili usullaridan foydalanildi.

Takomillashtirilgan texnologiyaning mazmuni. Texnologiya to‘rt bosqichdan iborat:

1. Diagnostik bosqich. Tarbiyachining kasbiy yetukligi darajasi aniqlanadi, shaxsiy akmeogramma (kasbiy rivojlanish xaritasi) tuziladi, kuchli tomonlar va rivojlanish zonalari belgilanadi.
2. Mazmuniy-texnologik bosqich. Zamonaviy yondashuvlar o‘zlashtiriladi: o‘yin va loyihaviy texnologiyalar, tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirish usullari, STEAM elementlari, inklyuziv muhit yaratish, raqamli vositalardan me'yorida foydalanish. Mashg‘ulotlar amaliy mashqlar, mikro-mashg‘ulot, keys-stadi va hamkasblar bilan o‘zaro kuzatuv shaklida o‘tkaziladi.

3. Amaliy-refleksiv bosqich. Tarbiyachi o‘rganganlarini o‘z guruhida sinovdan o‘tkazadi, kuzatuv varaqalari va refleksiv kundalik yuritadi, hamkasblar bilan tahliliy muloqotda qatnashadi.
4. Natijani baholash va rivojlanishni rejalashtirish bosqichi. Portfolio, metodik mahsulotlar va bolalar rivojlanishi dinamikasi mezonlar asosida baholanadi, individual rivojlanish traektoriyasi yangilanadi.

Texnologiyaning an’anaviy kurslardan farqi shundaki, u tinglovchini passiv qabul qiluvchi emas, o‘z kasbiy o‘sishining faol sub’ekti sifatida qaraydi va jarayonni tsiklik (diagnostika → amaliyot → tahlil → yangi maqsad) tashkil etadi.
Mezonlar va darajalar. Tarbiyachining innovatsion faoliyati to‘rt mezon bo‘yicha baholandi: motivatsion-qadriyatli (innovatsiyalarga ehtiyoj, kasbiy o‘sishga intilish); kognitiv (zamonaviy yondashuvlar va akmeologik asoslarni bilish); faoliyatga oid (texnologiyalarni bolalar yoshiga mos tarzda qo‘llash va moslashtirish); refleksiv (o‘z faoliyatini tahlil qilish va natijani baholash). Har bir mezon bo‘yicha uch daraja: boshlang‘ich, o‘rta va yuqori (akmeologik yetuklik). Natijalar foiz ko‘rsatkichlari va o‘rtacha qiymatlar orqali tahlil qilindi, guruhlararo farqlarning ishonchliligi matematik-statistik usullar (masalan, χ^2 yoki Styudent t-mezoni) bilan tekshirildi. Diagnostika natijalariga ko‘ra, tarbiyachilarning aksariyati zamonaviy yondashuvlar haqida umumiy bilimga ega bo‘lsa-da, ularni amaliyotda moslashtirish (faoliyatga oid mezon) va o‘z ishini tahlil qilish (refleksiv mezon) bo‘yicha ko‘rsatkichlar pastroq bo‘ldi. Bu bilimlar va amaliyot o‘rtasidagi bo‘shliqni ko‘rsatadi. Tajriba guruhida o‘quv jarayoni takomillashtirilgan texnologiya asosida, nazorat guruhida an’anaviy malaka oshirish dasturi bo‘yicha tashkil etildi. Tajriba guruhi tarbiyachilari shaxsiy akmeogramma yuritdilar, o‘z guruhlarida innovatsion mashg‘ulot loyihalarini sinovdan o‘tkazdilar, refleksiv seminarlarda ishtirok etdilar va yakunda metodik mahsulot (mashg‘ulot ishlanmasi yoki didaktik resurs) tayyorladilar.

Muhokama

Olingan natijalar akmeologik yondashuvga asoslangan texnologiyaning maktabgacha ta’lim pedagoglarini malaka oshirishdagi afzalliklarini ko‘rsatadi. Birinchidan, diagnostika va shaxsiy akmeogramma har bir tarbiyachining boshlang‘ich holatini hisobga olib, o‘qitishni individuallashtirish imkonini beradi. Ikkinchidan, bosqichlarning tsiklik tuzilishi yangi yondashuvlarni faqat o‘rganish bilan cheklanmay, ularni guruh amaliyotida sinash va natijasini tahlil qilishni ta’minlaydi. Uchinchidan, refleksiv muloqot va o‘zaro kuzatuv tarbiyachilar o‘rtasida kasbiy hamjamiyat muhitini yaratib, tajriba almashinuvini kuchaytiradi. Maktabgacha ta’lim uchun muhim jihat shundaki, innovatsiya o‘z-o‘zicha maqsad emas. Har bir yangi usul bolaning yoshi, rivojlanish xususiyatlari va ehtiyojlariga

mosligi bilan baholanishi kerak. Akmeologik yondashuv tarbiyachini aynan shunday ongli tanlovga o‘rgatadi: u qaysi texnologiyani, nima uchun va qanday natija uchun qo‘llayotganini tushunadi.

Tadqiqotning cheklovlari: ishtirokchilar soni va tajriba muddatining chegaralanganligi, natijalarning asosan malaka oshirish kontekstida baholanganligi. Kelgusida texnologiyaning uzoq muddatli ta’sirini va uning bolalar rivojlanishi ko‘rsatkichlari bilan bog‘liqligini chuqurroq o‘rganish maqsadga muvofiq.

Xulosa

1. Zamonaviy maktabgacha ta’lim tarbiyachidan innovatsion faoliyat ko‘rsatishni talab etadi; bu faoliyat motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatga oid va refleksiv tarkibiy qismlardan iborat.
2. Akmeologik yondashuv pedagogning kasbiy yetuklikka erishish traektoriyasini ta’minlab, innovatsion texnologiyalarni barqaror va ongli qo‘llash uchun asos yaratadi.
3. Diagnostika, mazmuniy-texnologik tayyorgarlik, amaliy-refleksiv faoliyat va natijani baholashni birlashtirgan takomillashtirilgan texnologiya tarbiyachilarning innovatsion faoliyat ko‘rsatkichlarini an’anaviy shaklga nisbatan yuqori darajada oshirdi.
4. Malaka oshirish muassasalariga shaxsiy akmeogramma, refleksiv kundalik, o‘zaro kuzatuv va portfolio vositalarini o‘quv dasturlariga kiritish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida"gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son.
3. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasalarining davlat o‘quv dasturi. Toshkent.
4. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. — М.: Флинта, Наука, 1998.
5. Деркач А.А., Зазыкин В.Г. Акмеология: учебное пособие. — СПб.: Питер, 2003.

NOGIRONLIGI BO‘LGAN O‘SMIRLARDA EGOISTIK XUSUSIYATLARNING OILAVIY-PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI: INKLYUZIV YONDASHUV

Gadayeva Munira Muxamedovna
BVPMM, pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada nogironligi bo‘lgan o‘smirlarda egoistik xususiyatlarning shakllanishiga ta’sir etuvchi oilaviy-psixologik omillar inklyuziv ta’lim paradigmasi nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida oilaviy tarbiya uslublari, ota-onalarning bolaga munosabati, hissiy-ijtimoiy muhit va bolaning nogironlik holatiga bog‘liq maxsus ehtiyojlari o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, ortiqcha g‘amxo‘rlik (giperoproteksiya), tarbiyada nizolilik va ijtimoiy tajriba doirasining torligi egoistik xatti-harakatlarning shakllanishida yetakchi determinantlar hisoblanadi. Maqolada shuningdek, inklyuziv ta’lim muhitida ushbu muammoning oldini olish va korreksiya qilishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, o‘smirlik davri, egoizm, oilaviy tarbiya, nogironligi bo‘lgan bolalar, ijtimoiy-psixologik determinantlar, giperoproteksiya.*

Аннотация. *В данной статье с позиции парадигмы инклюзивного образования проанализированы семейно-психологические факторы, влияющие на формирование эгоистических черт у подростков с ограниченными возможностями здоровья. В рамках исследования изучена взаимосвязь между стилями семейного воспитания, отношением родителей к ребёнку, эмоционально-социальной средой и особыми потребностями ребёнка, обусловленными его состоянием здоровья. Полученные результаты показывают, что гиперопека, конфликтность в воспитании и ограниченность круга социального опыта являются ведущими детерминантами формирования эгоистического поведения. В статье также разработаны практические рекомендации, направленные на профилактику и коррекцию данной проблемы в условиях инклюзивной образовательной среды.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, подростковый возраст, эгоизм, семейное воспитание, дети с ограниченными возможностями здоровья, социально-психологические детерминанты, гиперопека.*

Abstract. *This article analyzes, from the perspective of the inclusive education paradigm, the family-psychological factors influencing the formation of egoistic traits in adolescents with disabilities. The study examined the relationship between family upbringing styles, parental attitudes toward the child, the emotional-social environment, and the child’s special needs related to their disability. The findings show that overprotection (hyperprotection), conflict within upbringing, and a narrow scope of social experience are the leading determinants in the formation of egoistic behavior. The article also develops practical recommendations aimed at preventing and correcting this problem within an inclusive educational environment.*

Keywords: *inclusive education, adolescence, egoism, family upbringing, children with disabilities, socio-psychological determinants, overprotection.*

KIRISH. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat ta’lim siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning ta’lim va ijtimoiy himoya masalalariga bag‘ishlangan nutqlarida imkoniyati cheklangan va nogironligi bo‘lgan bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta’minlash hamda inklyuziv muhitni rivojlantirish zarurligi izchil ta’kidlangan. Xususan, Prezident 2022-yilda ta’lim tizimiga oid murojaatida “imkoniyati cheklangan bolalar uchun inklyuziv ta’limni har tomonlama rivojlantirish” vazifasini belgilagan.

Mazkur yondashuv 2025-yilda YUNESKO Bosh konferensiyasi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqda yanada xalqaro mazmun kasb etdi. Unda inklyuziv ta’limni rivojlantirish dolzarb vazifa ekani, jismoniy va ijtimoiy xususiyatlaridan qat’i nazar, har bir bolaga ta’lim olish uchun teng imkoniyat yaratish muhimligi qayd etildi.

Shu nuqtayi nazardan, nogironligi bo‘lgan o‘smirlarda shaxsiy va ijtimoiy xulq xususiyatlarini tadqiq etishda ularni faqat individual-psixologik jihatdan emas, balki oila, maktab va ijtimoiy muhitning o‘zaro ta’siri doirasida o‘rganish muhimdir. Inklyuziv yondashuv o‘smirning mavjud cheklovlariga emas, uning rivojlanish imkoniyatlari, mustaqilligi, ijtimoiy faolligi va ta’lim olish huquqini ta’minlashga yo‘naltirilgan psixologik-pedagogik muhitni shakllantirishni nazarda tutadi.

Zamonaviy jamiyatda inklyuziv ta’lim g‘oyalarining rivojlanishi nogironligi bo‘lgan bolalar va o‘smirlarning shaxsiy rivojlanishi masalalariga bo‘lgan ilmiy qiziqishni yanada kuchaytirmoqda. O‘smirlik davri - shaxsning ijtimoiy-psixologik jihatdan eng nozik va shu bilan birga eng muhim shakllanish bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda o‘zlikni anglash, boshqalar bilan munosabat qurish ko‘nikmalari va axloqiy-irodaviy sifatlar faol tarzda rivojlanadi. Nogironligi bo‘lgan o‘smirlar uchun ushbu jarayon qo‘shimcha qiyinchiliklar bilan kechadi, chunki ularning ijtimoiy tajribasi ko‘pincha cheklangan bo‘lib, oila muhiti ularning shaxsiy shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Egoizm - shaxsning faqat o‘z manfaatlarini ustuvor qo‘yib, boshqalar ehtiyojlarini e’tiborsiz qoldirish tendensiyasi sifatida ta’riflanadi. Nogironligi bo‘lgan o‘smirlarda bu xususiyatning shakllanishi ko‘pincha ota-onalarning haddan tashqari g‘amxo‘rligi, bolani ijtimoiy muhitdan izolyatsiya qilish yoki, aksincha, e’tiborsizlik ko‘rsatish natijasida yuzaga keladi. Shu sababli, ushbu muammoning ijtimoiy-psixologik determinantlarini chuqur o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega -bu inklyuziv ta’lim muassasalarida samarali korreksion-tarbiyaviy ishlarni tashkil etish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi - nogironligi bo‘lgan o‘smirlarda egoistik xususiyatlarning shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy oilaviy-psixologik omillarni aniqlash va inklyuziv ta’lim sharoitida ularni bartaraf etishning samarali yo‘llarini ishlab chiqishdan iborat.

MUAMMONING NAZARIY TAHLILI

Oilaviy tarbiya uslublarini o‘rganish sohasidagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolaning shaxsiy xususiyatlari, jumladan egoistik xatti-harakatlari, ko‘p jihatdan ota-onaning tarbiyaviy pozitsiyasi bilan bog‘liq. Nogironligi bo‘lgan bolalar oilasida ko‘pincha kuzatiladigan giperoproteksiya (haddan tashqari himoya qilish) uslubi bolada mustaqillikning yetishmasligi, o‘z ehtiyojlarini avtomatik tarzda

qondirilishiga o‘rganib qolish va natijada o‘zgalar manfaatlarini hisobga olmaslik kabi xususiyatlarning shakllanishiga olib keladi.

Ikkinchi muhim determinant - oilada emotsional muhitning sifati. Ota-onalar o‘rtasidagi nizolar, tarbiyada izchillikning yo‘qligi, shuningdek boshqa farzandlarga nisbatan qiyoslash yoki kamsitish holatlari o‘smirda ichki himoya mexanizmi sifatida egotsentrik xatti-harakatlarning kuchayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Uchinchi omil sifatida ijtimoiy tajriba doirasining torligini ko‘rsatish mumkin — nogironligi bo‘lgan o‘smirlar ko‘pincha tengdoshlari bilan yetarlicha muloqot qilish imkoniyatiga ega bo‘lmaydi, bu esa empatiya va hamkorlik ko‘nikmalarining rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi.

Inklyuziv ta’lim kontseptsiyasi nuqtai nazaridan qaraganda, ushbu muammoni faqat individual (bolaga xos) emas, balki tizimli - oila, ta’lim muassasasi va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir natijasi sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: ilmiy-nazariy adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish, so‘rovnoma o‘tkazish (ota-onalar va mutaxassislar ishtirokida) hamda o‘smirlarning shaxsiy xususiyatlarini o‘rganishga qaratilgan psixodiagnostik metodikalar (masalan, oilaviy munosabatlarni tahlil qilish so‘rovnomasi va shaxslararo munosabatlar diagnostikasi). Tadqiqotga maxsus ta’lim ehtiyojiga ega [N nafar] o‘smir hamda ularning ota-onalari jalb etildi. Olingan ma’lumotlar statistik tahlil qilinib, oilaviy tarbiya uslublari bilan o‘smirlardagi egotsentrik ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi korrelyatsion bog‘liqlik aniqlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari giperoproteksiya uslubidagi oilalarda o‘sayotgan o‘smirlarda egotsentrik ko‘rsatkichlarning boshqa tarbiya uslubidagi oilalarga nisbatan sezilarli darajada yuqori ekanligini ko‘rsatdi. Bundan tashqari, oilada emotsional iliqlik va izchil tarbiya mavjud bo‘lgan holatlarda o‘smirlarning ijtimoiy moslashuvchanligi va empatiya darajasi ancha yuqori bo‘lgani kuzatildi.
Bu natijalar shuni tasdiqlaydiki, egoistik xususiyatlarning oldini olish va korreksiya qilish uchun faqat bolaning o‘ziga emas, balki butun oilaviy tizimga qaratilgan kompleks yondashuv zarur. Inklyuziv ta’lim muassasalari ushbu jarayonda ota-onalarni psixologik-pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash, oilaviy maslahat xizmatlarini yo‘lga qo‘yish hamda o‘smirlarning tengdoshlari bilan hamkorlikdagi faoliyatini kengaytirish orqali muhim rol o‘ynashi mumkin.

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin: ota-onalar uchun tarbiyaviy kompetentlikni oshirishga qaratilgan trening dasturlarini joriy etish; o‘smirlarning ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi guruh

mashg‘ulotlarini tashkil etish; inklyuziv sinf va guruhlarda hamkorlikka asoslangan loyihaviy faoliyatni kengaytirish; maktab psixologi, ijtimoiy pedagog va oila o‘rtasida uzluksiz hamkorlik tizimini yo‘lga qo‘yish.

XULOSA

Nogironligi bo‘lgan o‘smirlarda egoistik xususiyatlarning shakllanishi ko‘p qirrali ijtimoiy-psixologik jarayon bo‘lib, uning asosida oilaviy tarbiya uslubi, emotsional muhit va ijtimoiy tajriba doirasi kabi omillar yotadi. Inklyuziv yondashuv ushbu muammoni faqat bolaning shaxsiy xususiyati sifatida emas, balki oila-ta’lim muassasasi-jamiyat o‘zaro ta’siri natijasi sifatida ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu determinantlarning yosh va nogironlik turiga bog‘liq xususiyatlarini chuqurroq o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Mirziyoyev, Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning YUNESKO Bosh konferensiyasi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqi. — Samarqand, 30.10.2025. — O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti.
2. Mirziyoyev, Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston o‘qituvchi va murabbiylariga yo‘llagan tabrigi va nutqi. — Toshkent, 30.09.2022. — O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti.
3. Mirziyoyev, Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. — Toshkent, 29.12.2020. — O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. Mazkur nutqda imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish masalalari ham ko‘tarilgan.
4. Mirziyoyev, Sh.M. Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar ta’lim-tarbiyasi bo‘yicha yangi tizim joriy etiladi: videoselektor yig‘ilishi materiallari. — Toshkent, 28.07.2021. — O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti.
5. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Harvard University Press.
6. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry, 11*(4), 227–268.
7. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. W. W. Norton & Company.
8. Piaget, J. (1969). *The Mechanisms of Perception*. Basic Books.
9. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
10. UNICEF. (2021). *Seen, Counted, Included: Using Data to Shed Light on the Well-Being of Children with Disabilities*. UNICEF.
11. World Health Organization & World Bank. (2011). *World Report on Disability*. World Health Organization.
12. UNESCO. (2020). *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All*. UNESCO.

TA’LIMNING UNIVERSAL DIZAYNI – INKLYUZIYANI QO‘LLAB-QUVVATLOVCHI YANGI YONDASHUV

Usmonova Dilnoza Komildjonovna
Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi
boshlang‘ich ta’lim metodisti,

Annotatsiya. *Maqolada ta’limning universal dizayni (TUD, ingl. Universal Design for Learning – UDL) inklyuziv ta’limni ta’minlashning proaktiv yondashuvi sifatida tahlil qilinadi. Yondashuvning neyropedagogik asoslari, CAST tashkiloti ishlab chiqqan uch tamoyil va ularning 2024-yilda yangilangan talqini yoritilgan. Muallif tomonidan boshlang‘ich va maxsus ta’lim amaliyoti uchun «To‘siq – Tanlov – Tahlil» (3T) metodik modeli, «to‘siqlar auditi», «tanlov taxtasi», «moslashuvchan baholash portfeli» kabi usullar taklif etiladi va dars namunasi asosida ko‘rsatib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *ta’limning universal dizayni, inklyuziv ta’lim, alohida ta’lim ehtiyojlari, o‘quvchilar xilma-xilligi, ko‘p vositali taqdimot, tanlov taxtasi, to‘siqlar auditi, moslashuvchan baholash, 3T modeli.*

Аннотация. *В статье универсальный дизайн обучения (UDL) рассматривается как проактивный подход к обеспечению инклюзивного образования. Раскрыты нейропедагогические основы подхода, три принципа CAST и их обновлённая в 2024 году трактовка. Автор предлагает методическую модель «Барьер – Выбор – Анализ» (3T), а также приёмы «аудит барьеров», «доска выбора» и «гибкое оценочное портфолио» для начального и специального образования, иллюстрируя их образцом урока.*

Ключевые слова: *универсальный дизайн обучения, инклюзивное образование, особые образовательные потребности, вариативность учащихся, множественные средства представления, доска выбора, аудит барьеров, гибкое оценивание, модель 3T.*

Abstract. *The article examines Universal Design for Learning (UDL) as a proactive approach to inclusive education. It outlines the neuroeducational foundations of the framework, the three CAST principles and their 2024 revision. The author proposes the «Barrier – Choice – Analysis» (3T) methodological model and techniques such as a barrier audit, choice boards and a flexible assessment portfolio for primary and special education, illustrated with a sample lesson.*

Keywords: *universal design for learning, inclusive education, special educational needs, learner variability, multiple means of representation, choice board, barrier audit, flexible assessment, 3T model.*

KIRISH. Bugungi sinf – bir xil o‘quvchilar jamoasi emas. Bir xonada tez o‘qiydigan bola bilan disleksiyasi bor bola, nutqida kamchiligi bor o‘quvchi bilan iqtidorli o‘quvchi, ko‘rishi zaif bola bilan diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi (DYeGS) bor bola birga ta’lim oladi. An’anaviy dars esa ko‘pincha «o‘rtacha o‘quvchi»ga mo‘ljallanadi: bitta matn, bitta tushuntirish usuli, bitta topshiriq, bitta baholash shakli. Natijada ushbu «o‘rtacha» qolipga tushmagan har bir bola uchun dars to‘siqqa aylanadi.

O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni (2020) inklyuziv ta’limni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilagan [1]. Prezidentning 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni umumta’lim muassasalarida o‘qitish ko‘lamini kengaytirishni nazarda tutadi [2]. Biroq amaliyotda inklyuziya ko‘pincha «moslashtirish» darajasida qolib ketmoqda: dars avval hammaga bir xil tayyorlanadi, so‘ng alohida bolalar uchun «yamoq» qo‘shiladi. Bu usul o‘qituvchidan ortiqcha vaqt talab qiladi, bolani esa boshqalardan ajratib qo‘yadi.

Ta’limning universal dizayni (TUD) bu muammoga boshqa tomondan yondashadi: o‘quv jarayoni boshidanoq har xil o‘quvchilar uchun mo‘ljallab

loyihalanadi. Shu bois TUD inklyuziyani tashqaridan qo‘shiladigan xizmat emas, darsning ichki xususiyatiga aylantiradi. Maqolaning maqsadi – TUD ning nazariy asoslarini yoritish va uni O‘zbekistondagi boshlang‘ich hamda maxsus ta’lim amaliyotiga tatbiq etish uchun aniq metodik vositalarni taklif qilish.

TA’LIMNING UNIVERSAL DIZAYNI: NAZARIY ASOSLAR VA TAMOYILLAR

«Universal dizayn» tushunchasi dastlab arxitekturada paydo bo‘lgan. Me’mor R. Meys 1980-yillarda binolarni keyinchalik qayta jihozlash o‘rniga, ularni boshidanoq barcha foydalanuvchilar uchun qulay loyihalash g‘oyasini ilgari surgan. Pandus nogironlar aravachasidagi inson uchun qurilgan, ammo undan bolalar aravachasi, chamadon yoki velosiped bilan yurganlar ham foydalanadi. Bu hodisa «pandus samarasi» deb ataladi: bir guruh uchun yaratilgan qulaylik hammaga foyda keltiradi.

1990-yillarda AQShdagi CAST (Center for Applied Special Technology) tashkiloti olimlari D. Rouz va A. Meyer ushbu g‘oyani ta’limga ko‘chirdilar [9]. Ularning asosiy xulosasi: muammo o‘quvchida emas, balki moslashuvchan bo‘lmagan o‘quv dasturida. Neyrotasvirlash tadqiqotlariga tayanib, ular o‘rganish jarayonida miyaning uch tarmog‘i ishtirok etishini ko‘rsatdilar [6]:

1. **Affektiv tarmoq** – o‘rganishning «nima uchun»i: qiziqish, motivatsiya, his-tuyg‘ular.
2. **Tanib olish tarmog‘i** – o‘rganishning «nima»si: axborotni qabul qilish va tushunish.
3. **Strategik tarmoq** – o‘rganishning «qanday»i: rejalashtirish, bajarish, bilimni ifodalash.

Har bir tarmoq har bir o‘quvchida turlicha ishlaydi. Shundan TUD ning uch tamoyili kelib chiqadi (1-jadval).

1-jadval. TUD tamoyillari va ularning amaliy ifodasi

Tamoyil	Miya tarmog‘i	O‘qituvchi o‘ziga beradigan savol	Amaliy misol
Ishtirok etishning ko‘p vositalari	Affektiv	O‘quvchini nima qiziqtiradi va darsda ushlab turadi?	Topshiriq mavzusini tanlash, hayotiy vaziyat, o‘yin elementi
Taqdim etishning ko‘p vositalari	Tanib olish	Mavzuni qanday turli kanallar orqali yetkazaman?	Matn + rasm + audio + jonli predmet + imo-ishora
Harakat va ifodalashning ko‘p vositalari	Strategik	O‘quvchi bilganini qanday turli yo‘llar bilan ko‘rsata oladi?	Yozish, gapirib berish, chizish, modellash, planshetda yozib olish

CAST 2024-yilda «TUD yo‘riqnomalari 3.0» versiyasini e’lon qildi [4]. Unda ikki muhim urg‘u paydo bo‘ldi. Birinchidan, o‘quvchilarning madaniy, til va ijtimoiy xilma-xilligi ham to‘siq manbai sifatida e’tirof etildi. Ikkinchidan, yakuniy

maqsad sifatida «ekspert o‘quvchi» o‘rniga «maqsadga yo‘naltirilgan, o‘z o‘qishini boshqaruvchi o‘quvchi» g‘oyasi kuchaytirildi. Bu yangilanish O‘zbekiston kabi ko‘p tilli muhit uchun ayniqsa ahamiyatli: rus yoki qoraqalpoq tilida so‘zlashuvchi oiladan kelgan bola uchun ham dars tili to‘siq bo‘lishi mumkin.

TUDni tabaqalashtirilgan (differensial) ta’limdan farqlash lozim [10]. Tabaqalashtirish odatda dars jarayonida muayyan o‘quvchiga moslashishni anglatadi. TUD esa dars rejalashtirilayotgan bosqichdayoq to‘siqlarni oldindan ko‘radi va tanlovlarni darsning o‘ziga joylaydi. Ikkala yondashuv bir-birini to‘ldiradi: TUD poydevor, tabaqalashtirish va individual yordam esa uning ustiga quriladigan qavatlar. Bu fikr L.S. Vigotskiyning nuqson bolaning o‘zida emas, uning ijtimoiy muhit bilan munosabatida namoyon bo‘lishi haqidagi qarashlariga ham hamohang [3].

Xalqaro tadqiqotlar yondashuv samaradorligini tasdiqlaydi. M. Kapp (2017) 2013–2016-yillardagi tadqiqotlar meta-tahlilida TUD barcha o‘quvchilar, jumladan alohida ehtiyojli bolalar o‘quv natijalarini yaxshilashini qayd etgan [5]. Shu bilan birga, muallif natijalarni o‘lchash metodikasini takomillashtirish zarurligini ham ta’kidlaydi. Ta’lim modellarining tahliliga bag‘ishlangan boshqa sharhlarda ham TUD eng ko‘p o‘rganilgan va amaliyotda qo‘llanilayotgan yondashuv sifatida qayd etiladi [8].

TUD ga oid g‘oyalar mahalliy pedagogika uchun ham begona emas. Defektologiyada uzoq vaqtdan beri qo‘llanib kelinayotgan ko‘rgazmalilik, tizimlilik, faoliyat orqali o‘qitish va polisensor yondashuv tamoyillari aslida «taqdim etishning ko‘p vositalari» g‘oyasiga yaqin turadi. TUD ning yangiligi shundaki, u bu usullarni faqat maxsus maktab yoki alohida bola bilan cheklamaydi, balki ularni umumiy sinfdagi har bir darsning standart qismiga aylantiradi.

TUD ga murojaat qilishda ayrim keng tarqalgan xato tushunchalardan ham ogoh bo‘lish kerak. Birinchidan, TUD «har bir bola uchun alohida dars tayyorlash» degani emas: dars bitta, ammo unga kirish yo‘llari bir nechta. Ikkinchidan, TUD faqat texnologiyaga bog‘liq emas: ko‘plab tanlovlar kartochka, plastilin yoki sanoq cho‘plari kabi oddiy vositalar bilan ham amalga oshadi. Uchinchidan, tanlov berish talablarni pasaytirish degani emas: o‘quv maqsadi va baholash mezonlari hamma uchun bir xil saqlanadi, faqat ularga erishish yo‘li moslashuvchan bo‘ladi.

«TO‘SIQ – TANLOV – TAHLIL» (3T) MODELI VA YANGI METODIK USULLAR

TUD tamoyillarini amaliyotga ko‘chirishda o‘qituvchilar ko‘pincha «qayerdan boshlash kerak?» degan savolga duch keladi. Shu maqsadda muallif tomonidan uch bosqichli **3T modeli** ishlab chiqildi. U o‘qituvchining dars rejalashtirishdagi fikrlash tartibini belgilaydi:

1. **To‘siq** (rejalashtirishdan oldin). O‘qituvchi dars maqsadini aniqlaydi va unga yetishda sinfdagi har xil bolalar duch kelishi mumkin bo‘lgan to‘siqlarni ro‘yxatga oladi.
2. **Tanlov** (dars loyihasi). Har bir aniqlangan to‘siq uchun darsga kamida ikki-uch muqobil yo‘l kiritiladi: materialni qabul qilish, topshiriqni bajarish va natijani ko‘rsatish usullari.
3. **Tahlil** (darsdan keyin). O‘qituvchi qaysi tanlovlar ishlaganini, qaysi bola qaysi yo‘lni tanlaganini qayd etadi va keyingi darsni shunga ko‘ra o‘zgartiradi.

Model davriy xususiyatga ega: har bir «Tahlil» keyingi darsning «To‘siq» bosqichiga kirish ma’lumotini beradi. Quyida modelning har bosqichida qo‘llaniladigan usullar keltiriladi.

1. To‘siqlar auditi. Bu – dars rejasini «to‘siq ko‘zoynagi» orqali tekshirish usuli. O‘qituvchi oddiy jadvalda dars bosqichlarini qatorlarga, to‘siq turlarini (sensor, til, diqqat, motorika, hissiy) ustunlarga yozadi va har bir kesishmada «Bu yerda kim qiynaladi?» deb so‘raydi. Masalan, doskadan ko‘chirib yozish bosqichi ko‘rishi zaif va qo‘l motorikasi sust bola uchun ikki tomonlama to‘siq. Audit 10–15 daqiqa vaqt oladi, ammo dars davomidagi kutilmagan qiyinchiliklarni sezilarli kamaytiradi.

To‘siqlar auditini qanday o‘tkazish 3-jadvalda «Atrofimizdagi olam» darsining bir bo‘lagi misolida ko‘rsatilgan.

3-jadval. To‘siqlar auditi namunasi («Fasllar» mavzusi)

Dars bosqichi	To‘siq turi	Kim qiynalishi mumkin	Oldindan rejalashtirilgan tanlov
Mavzu bo‘yicha matnni o‘qish	Til, sensor	Disleksiyasi bor, ko‘rishi zaif, dars tilini yaxshi bilmaydigan bola	Audio variant, yirik shrift, rasmli izoh, sherik bilan o‘qish
Daftarga jadval chizish	Motorika	Qo‘l motorikasi sust bola	Tayyor jadval varag‘i, yopishtiriladigan kartochkalar
Guruhda muhokama	Hissiy, nutq	Uyatchan bola, nutqi kechikkan bola	Javobni kartochka bilan ko‘rsatish, avval juftlikda gaplashish
Mustaqil topshiriq	Diqqat	DYeGS belgilari bor bola	Topshiriqni 3 qismga bo‘lish, qum soati, harakatli tanaffus

2. Tanlov taxtasi. Doskada yoki kartochkada bir mavzu bo‘yicha 6–9 ta topshiriq katakchalar shaklida beriladi. O‘quvchi ulardan, masalan, ikkitasini tanlaydi. Katakchalar turli ifoda shakllarini qamrab oladi: «rasm chiz va izohla», «sinfdoshingga og‘zaki tushuntir», «plastilindan yasa», «uchta gap yoz».

Boshlang‘ich sinflar uchun taxta rasmli belgilar bilan to‘ldiriladi. Muhim shart: barcha katakchalar bitta o‘quv maqsadiga xizmat qiladi, faqat yo‘li farq qiladi [7].

3. Ko‘p kanalli yo‘riqnoma. Topshiriq sharti bir vaqtda uch shaklda beriladi: og‘zaki, yozma (yirik shriftda) va piktogramma ketma-ketligida. Bu usul eshitishida, o‘qishida va diqqatida muammosi bor bolalarga birdek yordam beradi, qolganlar uchun ham shartni tushunishni tezlashtiradi.

4. Qo‘llab-quvvatlash savati. Sinfda har kim erkin foydalanadigan vositalar burchagi tashkil etiladi: harflar va raqamlar tasmasi, kattalashtiruvchi lupa, shovqinni pasaytiruvchi quloqchinlar, qum soati, sanoq cho‘plari, so‘z banki kartochkalari. Vositalar «zaif o‘quvchilar uchun» deb belgilanmaydi. Bu stigmatizatsiyaning oldini oladi va bolada o‘ziga kerakli yordamni o‘zi tanlash ko‘nikmasini shakllantiradi.

5. Moslashuvchan baholash portfeli. Natija bitta yozma ish bilan emas, o‘quvchi tanlagan shakldagi dalillar to‘plami bilan baholanadi: rasm, audio yozuv, fotosurat, model, qisqa matn. Baholash mezonlari (rubrika) esa hamma uchun bir xil va o‘quv maqsadiga bog‘langan bo‘ladi. Shu tarzda «nimani bildi?» savoli «qanday yoza oladi?» savolidan ajratiladi.

6. Raqamli va assistiv texnologiyalar. Matnni ovozga aylantirish, ovozli yozish, ekranni kattalashtirish funksiyalari oddiy planshet va smartfonlarda mavjud. Muqobil kommunikatsiya (AAC) kartochkalari nutqi rivojlanmagan bolalarga darsda ishtirok etish imkonini beradi. Sun’iy intellekt vositalari matnni soddalashtirish va bir mavzuni turli murakkablik darajasida tayyorlashda o‘qituvchi vaqtini tejaydi. Ammo bunday materiallar o‘qituvchi tomonidan albatta tekshirilishi lozim.

7. O‘z-o‘zini kuzatish varag‘i. Dars oxirida bola uchta piktogramma orqali o‘zini baholaydi: «qaysi yo‘lni tanladim», «qiyin bo‘ldimi», «keyingi safar nimani sinab ko‘raman». Bu usul TUD 3.0 dagi o‘z o‘qishini boshqarish g‘oyasini boshlang‘ich yoshga moslashtiradi va «Tahlil» bosqichi uchun qimmatli ma’lumot beradi.

AMALIY NAMUNA: 2-SINF MATEMATIKA DARSI

Mavzu: «Ikki xonali sonlarni qo‘shish (o‘nlikdan o‘tmasdan)». Sinfda 26 nafar o‘quvchi, ulardan biri ko‘rishi zaif, biri DYeGS belgilari bilan, biri nutqi kechikkan va ikki nafari oilada rus tilida so‘zlashadi. Darsning yagona maqsadi: o‘quvchi ikki xonali sonlarni o‘nlik va birliklarga ajratib qo‘sha oladi. Darsning 3T modeli asosidagi loyihasi 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval. Dars loyihasida to‘siqlar va tanlovlar

3T bosqichi	Aniqlangan to‘siq	Darsga kiritilgan tanlov
To‘siq → Tanlov	Abstrakt yozuvni tushunish qiyin	Sanoq cho‘plari dastasi (o‘nlik) va alohida cho‘plar (birlik), o‘nlik bloklari, raqamli interaktiv model
To‘siq → Tanlov	Ko‘rish qiyinligi	Yirik shriftli kartochkalar, bo‘rtma raqamlar, taktil sanoq vositasi
To‘siq → Tanlov	Uzoq o‘tira olmaslik	«Sonlar yo‘lagi»: polga chizilgan son o‘qi bo‘ylab yurib qo‘shish; 7–8 daqiqalik bloklar
To‘siq → Tanlov	Til va nutq	Piktogrammali yo‘riqnoma, «o‘nlik», «birlik» so‘zlari ikki tilda yozilgan so‘z banki; javobni kartochka ko‘rsatib berish
Ifodalash	Yozma javob qiyin	Tanlov taxtasi: misolni yechib yozish, cho‘plar bilan yig‘ib ko‘rsatish, rasmda tasvirlash yoki sherigiga gapirib berish
Tahlil	–	O‘z-o‘zini kuzatish varag‘i; o‘qituvchining 3 ustunli qaydnomasi: tanlov – kim tanladi – natija

Dars uch bosqichda o‘tadi. Avval o‘qituvchi mavzuni hayotiy vaziyat orqali kiritadi: «Sinfimiz kutubxonasida 23 ta kitob bor edi, 14 tasini sovg‘a qilishdi». Shart bir vaqtda gapiriladi, rasmda ko‘rsatiladi va cho‘plar bilan modellanadi. Keyin o‘quvchilar «Qo‘llab-quvvatlash savati»dan o‘zlariga qulay vositani olib, kichik guruhlarda ishlaydi. Yakunda har bir bola tanlov taxtasidan ikki topshiriqni bajaradi va natijasini portfeliga qo‘shadi.

E’tibor qilish kerakki, bu darsda alohida «inklyuziv o‘quvchilar uchun» topshiriq yo‘q. Barcha tanlovlar butun sinfga ochiq. Amaliyotda sanoq cho‘plari va son yo‘lagidan ko‘pincha alohida ehtiyoji bo‘lmagan bolalar ham foydalanadi, bu esa ta’lim sohasidagi «pandus samarasi»ni yaqqol ko‘rsatadi.

MAXSUS TA’LIMDA QO‘LLASH: LOGOPEDIK MASHG‘ULOT NAMUNASI

3T modelini maxsus ta’lim muassasalari, logopedik guruhlar va inklyuziv sinflardagi korreksion mashg‘ulotlarda ham qo‘llash mumkin. Bu holda «To‘siq» bosqichida psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasi va bolaning individual ta’lim dasturi asos qilib olinadi. «Tanlov» bosqichida esa muqobil kommunikatsiya vositalari, sensor faoliyat va harakatli o‘yinlar ko‘proq o‘rin egallaydi.

Misol tariqasida nutqi umumiy rivojlanmagan (NUR, III daraja) 6–7 yoshli bolalar guruhi bilan o‘tkaziladigan «[S] tovushini avtomatlashtirish» mashg‘ulotini ko‘rib chiqamiz. Guruhda 5 nafar bola bor: ulardan biri autizm spektri xususiyatlariga ega, biri esa tez charchaydi va diqqatini uzoq jamlay olmaydi.

1. **Ishtirok etish.** Mashg‘ulot «Sayohat» syujeti asosida quriladi. Har bir bola o‘z «sayohat chiptasi»ni tanlaydi: qaysi ertak qahramoni bilan yo‘lga chiqishini o‘zi belgilaydi. Autizm xususiyatlari bor bola uchun mashg‘ulot

bosqichlari oldindan rasmli jadvalda ko‘rsatiladi, bu esa uning xavotirini kamaytiradi.

2. **Taqdim etish.** Tovush artikulyatsiyasi ko‘zgu oldida, artikulyatsion profil rasmi va taktil sezgi (kaftga havo oqimini his qilish) orqali bir vaqtning o‘zida tushuntiriladi. Shu tarzda bola tovushni ko‘rish, eshitish va his qilish orqali qabul qiladi.
3. **Ifodalash.** Tovushni bo‘g‘in va so‘zlarda mustahkamlash uchun bola uch yo‘ldan birini tanlaydi: rasmli lotodan so‘z topish, «tovush yo‘lakchasi» bo‘ylab qadam tashlab bo‘g‘inlarni aytish yoki planshetda o‘z ovozini yozib olib tinglash. Ovozni yozib tinglash bolaning o‘z nutqini nazorat qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi.
4. **Tahlil.** Mashg‘ulot oxirida bola «quyoshcha – bulutcha» belgisi bilan o‘zini baholaydi. Logoped har bir bolaning tanlovi va tovushni to‘g‘ri talaffuz qilish holatlari sonini qaydnomaga yozadi. Bu ma’lumot keyingi mashg‘ulotni rejalashtirishda ishlatiladi.

Bu namunada korreksion maqsad hamma bolalar uchun bir xil: [S] tovushini so‘zlarda to‘g‘ri talaffuz qilish. Farq faqat bolaning maqsadga qanday yo‘l bilan yetishida. Aynan shu jihat TUD ni an’anaviy individual yondashuvdan ajratib turadi.

PEDAGOGLAR VA OTA-ONALAR HAMKORLIGI

TUD ni bir o‘qituvchining o‘zi amalga oshirishi qiyin. Uning samaradorligi o‘qituvchi, logoped, defektolog, psixolog va tyutor birgalikda ishlaganda oshadi. Shu maqsadda «birgalikda rejalashtirish soati» usulini taklif qilamiz: haftada bir marta mutaxassislar 30–40 daqiqa davomida keyingi haftaning asosiy darslari bo‘yicha to‘siqlar auditini birga o‘tkazadi. Har bir mutaxassis o‘z sohasidagi to‘siqlarni ko‘radi: logoped nutq bilan bog‘liq, psixolog esa hissiy holat va diqqat bilan bog‘liq to‘siqlarni aniqlaydi.

Ota-onalar ham bu jarayonning faol ishtirokchisi bo‘lishi kerak. Ular bolaning uydagi qiziqishlari, unga qaysi usul qulayligi va qaysi vaziyatlar uni qiynashi haqida qimmatli ma’lumot beradi. Buning uchun o‘quv yili boshida ota-onalarga qisqa «Bolam qanday o‘rganadi?» so‘rovnomasi tarqatiladi. Undagi javoblar 3T modelining «To‘siq» bosqichida hisobga olinadi.

SAMARADORLIKNI BAHOLASH MEZONLARI

TUD ni joriy etish natijasini kuzatish uchun maktab yoki muassasa darajasida quyidagi ko‘rsatkichlardan foydalanish tavsiya etiladi (4-jadval). Ular o‘quv yili boshida va oxirida o‘lchanadi.

4-jadval. TUD joriy etilishini baholash ko‘rsatkichlari

Yo‘nalish	Ko‘rsatkich	O‘lchash usuli
Dars loyihasi	To‘siqlar auditidan o‘tgan darslar ulushi; har bir darsdagi tanlovlar soni	Dars ishlanmalarini tahlil qilish
O‘quvchi ishtiroki	Darsda faol ishtirok etgan o‘quvchilar ulushi, jumladan alohida ehtiyojli bolalar	Kuzatuv varag‘i
O‘quv natijalari	O‘quv maqsadiga erishgan o‘quvchilar ulushi	Rubrika asosida portfelni baholash
Mustaqillik	Kerakli vositani o‘zi tanlay oladigan o‘quvchilar soni	O‘z-o‘zini kuzatish varaqlari
Hamkorlik	Birgalikda rejalashtirish soatlari soni; ota-onalar so‘rovnomasi javoblari	Hisobot, so‘rovnoma

XULOSA VA TAVSIYALAR. Ta’limning universal dizayni inklyuziyani «alohida bolalarga qo‘shimcha yordam» tushunchasidan «hamma uchun ochiq dars» tushunchasiga olib chiqadi. Unda to‘siqlar o‘quvchida emas, o‘quv muhitida izlanadi va rejalashtirish bosqichidayoq bartaraf etiladi [11]. Taklif etilgan 3T modeli va unga tegishli usullar TUD ning mavhum tamoyillarini o‘qituvchi har kuni qo‘llay oladigan aniq harakatlarga aylantiradi.

Amaliyotga joriy etish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

- pedagogik mahorat markazlarining malaka oshirish kurslariga «Ta’limning universal dizayni» moduli va «to‘siqlar auditi» bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni kiritish;
- boshlang‘ich sinf darsliklari va ish daftarlari uchun ko‘p kanalli (audio, piktogramma, yirik shrift) qo‘shimcha materiallar ishlab chiqish;
- har bir sinfda «Qo‘llab-quvvatlash savati» uchun minimal jihozlar ro‘yxatini tasdiqlash;
- o‘quvchilar natijasini baholashda moslashuvchan portfel shaklidan foydalanishga ruxsat beruvchi metodik tavsiyalar tayyorlash;
- boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, logoped, defektolog va psixolog o‘rtasida 3T modeli asosida birgalikda dars rejalashtirish tajribasini yo‘lga qo‘yish;
- TUD ning o‘quvchilar natijalariga ta’sirini mahalliy sharoitda o‘rganuvchi tajriba-sinov ishlarini tashkil etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-4860-son qarori. 2020-yil 13-oktabr.
3. Выготский Л.С. Основы дефектологии. – СПб.: Лань, 2003. – 656 с.
4. CAST. Universal Design for Learning Guidelines version 3.0. – Lynnfield, MA: CAST, 2024. – URL: https://udlguidelines.cast.org

5. Capp M.J. The effectiveness of universal design for learning: a meta-analysis of literature between 2013 and 2016 // International Journal of Inclusive Education. – 2017. – Vol. 21, No. 8. – P. 791–807.
6. Meyer A., Rose D.H., Gordon D. Universal Design for Learning: Theory and Practice. – Wakefield, MA: CAST Professional Publishing, 2014. – 234 p.
7. Novak K. UDL Now! A Teacher's Guide to Applying Universal Design for Learning in Today's Classrooms. – Wakefield, MA: CAST Professional Publishing, 2016.
8. Rao K., Ok M.W., Bryant B.R. A review of research on universal design educational models // Remedial and Special Education. – 2014. – Vol. 35, No. 3. – P. 153–166.
9. Rose D.H., Meyer A. Teaching Every Student in the Digital Age: Universal Design for Learning. – Alexandria, VA: ASCD, 2002. – 216 p.
10. Tomlinson C.A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. 2nd ed. – Alexandria, VA: ASCD, 2014.
11. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris: UNESCO, 1994.

3-4- SINF O‘QUVCHILARINI MUSTAQIL FIKRLASHGA O‘RGATISHDA UYGA VAZIFALARNING AHAMIYATI (O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARI MISOLIDA)

Ergasheva Gulshoda Amirovna
Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya*: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarning o‘qish darslaridan tashkil etiladigan uyga vazifalarning turlari va uyga vazifalarni tashkil etishning ilmiy- nazariy jixatlari o‘z aksini topgan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mustaqil fikrlashga o‘rgatishda uyga vazifalarning o‘rni asoslab berilgan. Boshlang’ich sinf o’quvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatini o’stirishda uyda bajariladigan topshiriqlarni tashkil etishning didaktik va metodik jihatlari chuqur tahlil etilgan.*

Kalit so‘zlar: *Boshlang‘ich ta’lim, o‘qish, ta’lim, tarbiya, o‘qituvchi, mustaqil fikr, savol-topshiriq, faoliyat, tizimli yondashuv, samaradorlik.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются типы домашних заданий, преподаваемых в начальной школе, и теоретические аспекты организации домашних заданий. Обосновывается роль домашних заданий в обучении учащихся начальной школы самостоятельному мышлению. Тщательно анализируются дидактические и методические аспекты развития логического мышления учащихся начальной школы.*

Ключевые слова: *Начальное образование, чтение, образование, воспитание, учитель, вопрос-задание, деятельность, системный подход, эффективность.*

Annotation: *This article highlights the types of home-based tasks that are taught in primary school classes and the theoretical aspects of homework management. The role of homework in teaching elementary students to think independently is justified. The didactic and methodological aspects of the development of logical thinking of elementary school students are thoroughly analyzed.*

Key words: *Primary education, reading, education, upbringing, teacher, question-task, activity, systematic approach, effectiveness.*

O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasia xalq ta’limi tizimida o‘quvchilarning bilim darajasini baholashda ta’lim sifatini baholash bo‘yicha halqaro dastur **PIRLS** *(Progress in International*

*Reading Literacy Study - matnni o‘qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot)*da O‘zbekiston Respublikasining doimiy ishtirokini ta’minlash asosiy ustuvor maqsadlardan biri ekanligi takidlangan. O‘quvchilarning matnni o‘qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot (PIRLS) da qatnashishiga va samarali natijaga erishishida boshlang‘ich sinflarning o‘qish darslaridan tashkil etiladigan uyga vazifalarning ham o‘rni beqisyodir.

Uy vazifasini ma’lum reja asosida tayyorlash ham o‘quvchilarning faol fikriy mustaqilligini oshiradi. Uy vazifasini tayyorlashni to‘g‘ri yo‘lga qo‘ya bilgan o‘quvchi undan mustaqil mulohaza talab qiladigan mashg‘ulotlarga o‘ziga ishongan holda qatnashadi. Uy vazifalarini ma’lum reja asosida bajarish bolalardan o‘quv materialiga ongli ravishda yondashishni talab qiladi. Yaxshi tuzilgan reja o‘quvchining faoliyatini tizimga soladi, zarur materialni ajratib olishga o‘rgatadi, muhim jihatlarni ochishga va to‘g‘ri xulosalar chiqarishga undaydi. O‘z fikrini muayyan tizimda bayon etishga o‘rgatadi. Uy vazifalarini og‘zaki tarzda bajarishda o‘quvchilar matn yuzasidan darslikdagi savol-topshiriqlarga murojaat qilmaydilar, ular bilan ishlamaydilar. O‘qituvchilar ham uy vazifasini so‘rashda ko‘pda bunga e’tibor qilmaydilar. O‘quvchilardan uy vazifasini so‘rash jarayonida nafaqat ularning olgan bilimlarini aniqlash, balki bu bilimlarni kengaytirish, chuqurlashtirish va tizimga solish bo‘yicha keyingi ishlar ham tekshirilishi kerak. Bu bilan o‘quvchilarning mustaqil ishlashlari va o‘qiganlari asosida mulohaza yuritishlariga keng imkoniyat yaratiladi.

Uy vazifalarini og‘zaki so‘rashning faqat o‘quvchi xotirasiga tayanib javob berishi talab etiladigan tarzda tashkil qilinishi natijasida vazifa so‘rash o‘qituvchi bilan bitta o‘quvchi orasidagi alohida suhbatga aylanib qolib, sinfdagi boshqa o‘quvchilar unda ishtirok etmaydilar. Uy vazifalarini darsda ko‘tarilgan asosiy savol muhokamasi natijasiga qarab shakllantirish o‘quvchilarni darsda o‘rgangan bilimlarini mustaqil ravishda guruhlashga, undan muhimini ajratishga, o‘qituvchining talablariga mos keladigan dalillar topishga o‘rgata boradi. Ularning oldida mustaqil mulohaza yuritishni talab qiladigan yangi savollar paydo bo‘ladi. Dalillar keltirish uchun nafaqat faktlar izlashga, balki ularni o‘z so‘zlari bilan etkazishga ham harakat qiladilar. Bu holat ham ta’limiy, ham tarbiyaviy jihatidan o‘ta muhim hisoblanadi. O‘quvchilar fikrlarini o‘z so‘zlari bilan ifodalagan joyda tafakkur faoliyati mustaqilligi tarbiyalanmasligi mumkin emas. [2.24]

Agar darslarda uy vazifalarini so‘rash darsning ijodiy qismiga aylantirilsa, ya’ni o‘quvchining hodisa tahlili va u bilan bog‘liq faktlarni umumlashtirishga bo‘lgan qiziqishlari, imkoniyatlari hisobga olinsa, uy vazifasini so‘rash jarayonining samaradorligi ham sezilarli darajada ortadi. Uy vazifasini so‘rash jarayonida o‘quvchilar ko‘pincha u yoki bu hodisani bayon qiladilar, lekin unga baho

bermaydilar. Bu shundan dalolat beradiki, o‘qituvchi ulardan shunday bahoni, munosabatni hech qachon talab qilmagan. Sababi, buni o‘qituvchining o‘zi ham bilmaydi. O‘quvchilarda voqea-hodisani baholash, unga o‘z munosabatini bildirish ko‘nikmasi shakllantirilmagan. Uy vazifalarini so‘rash paytida o‘quvchiga mustaqil mulohaza yuritish talab qilinadigan savollar berilishi uning aqliy faoliyatini tezlashtiradi. Berilgan savollarga o‘quvchilar yaxshi tanlangan dalillar orqali javob berishga erishsa, bunday savollar ularning o‘zlariga ham katta ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich sinflar “O‘qish kitobi” darsliklarida badiiy asar ustida ishlash uchun o‘quvchilarga matn asosida reja tuzish va o‘qilganlarini reja asosida qayta hikoyalash ko‘p taklif qilinadi. Bunda o‘qituvchi o‘quvchilarda reja tuzish ko‘nikmalari shakllanishiga e’tibor qaratishi, ular asar qismlarining mantiqiy aloqasini qanday o‘zlashtirganliklarini aniqlab borishi kerak. [3.42] Odatda, o‘qituvchilar topshiriqning ikkinchi qismiga, reja asosida asar matnini qayta hikoyalatishga ko‘proq urg‘u beradilar. Shuning uchun o‘quvchilar yuqori sinfga borganda ham insho yozish uchun reja tuzishga qiynaladilar. Asar matnini qayta hikoyalash, ayniqsa, yuqori sinflarda, hatto, u ijodiy xarakterda bo‘lsa ham, o‘quvchining ma’naviyati uchun etarli manba bo‘lolmaydi. U boshlang‘ich sinflarda o‘quvchining nutqini o‘stirishi mumkin, xolos. Reja tuzishni o‘rgatishdan maqsad o‘quvchining tasavvuri va tafakkurini uyg‘otish, uni muhimni nomuhimdan ajratishga, bilganlarini tizimga solishga o‘rgatishdir.[2.49]

Adabiy ta’limning boshlang‘ich bosqichida o‘qilgan asarlar yuzasidan uy vazifasi sifatida:

- sinfda o‘tilgan mavzuni uyda qayta o‘qish;
- o‘qiganlarining rejasini tuzish va reja asosida qayta ijodiy hikoyalash;
- asar yuzasidan uning matnini takrorlashga emas, mustaqil mulohaza yuritib, o‘z fikrini aytishga undovchi mantiqli savollar tuzish va ularga javob berish;
- sinfdan tashqari o‘qiladigan asarlar ustida ishlash uchun topshiriqlar berish;
- mustaqil ishlar;
- lug‘at bilan ishlash;
- yozma va og‘zaki insho;
- matnni bo‘laklarga ajratish va ularning mazmuniga mos sarlavha topish;
- asar matni qismlari bo‘yicha sarlavhalar tavsiya etib, mavjud matnni shu sarlavhalarga mos tarzda bo‘laklarga bo‘lishni talab qilish;
- har bir bo‘lakning rejasini tuzish va shu reja asosida gapirishga tayyorlanish;
- ertak, topishmoq, she’r, tush va hikoyalar to‘qish;
- asarlar matni yuzasidan tayyorlangan suratlar ustida ishlash;
- matn yuzasidan berilgan savol-topshiriqlar bo‘yicha og‘zaki va yozma ishlar berish mumkin.

Bunday topshiriqlarni sinfda va uyda almashtirib bajarish ham o‘quvchining tafakkuri hamda faoliyati mustaqilligini ta’minlaydi. Ma’naviyatini boyitadi.[2.43]

Yod olish uchun beriladigan uy vazifalarining nomi va soni o‘qish fani dasturida va darsliklarda aniq ko‘rsatilgan. Pedagogika ilmida bir darsda yod olish uchun beriladigan uy vazifalari 1-sinfda to‘rtdan sakkiz qatorgacha; 2-sinfda sakkizdan o‘ntagacha; 3 – 4-sinflarda 16 misra atrofida bo‘lishi tavsiya etilgan. Biror asarning to‘liq matni yoki asardan parcha yod olishni uy vazifasi sifatida topshirishdan avval uning mazmuni o‘quvchilar tomonidan yaxshilab tushunib olinishiga erishiladi. Asarni yod olishdan oldin u darsda sharhlab o‘rganilishi, she’r matni o‘quvchilar uchun tushunarli bo‘lishi shart. Asarning yoddan, ifodali o‘qilishi darajasi uning qanchalik anglashilganligini ko‘rsatadi. Adabiy ta’lim davlat standarti talabi bo‘yicha yod olinishi lozim bo‘lgan asarlarni barcha o‘quvchilar yod olishlari shart.[3.46] Lekin dasturda ham o‘quvchilar yodlashlari uchun ma’lum miqdorda qo‘shimcha o‘quv materiallari taqdim etilgan. Ularni yod bilish darsliklardagi she’rlar yuzasidan taqdim etilgan savol-topshiriqlar ustida ishlashni osonlashtiradi. Dasturda va darslikda yod olish talab qilingan barcha she’riy asarlarni o‘quvchilarning hammasidan birday talab qilish ham unchalik to‘g‘ri bo‘lmaydi. Bu o‘rinda o‘quvchilarning xohish-istak va imkoniyatlarini inobatga olish kerak.

Suratlar bilan ishlash bo‘yicha uy vazifalari. Boshlang‘ich sinflarda asar matni yuzasidan chizilgan suratlar ustida ishlash topshirig‘i ko‘proq uchraydi. Bunday suratlar o‘quvchilarga asar qahramonlarini tiniqroq tasavvur qilishga ko‘maklashadi. Lekin bugungi ta’lim amaliyotida, o‘qish darslarida rasmlar ustida ishlash juda no‘noqlik bilan tashkil etilgan. O‘qituvchilar rasmlardagi faqat yuzaki jihatlarni ochishni talab qiladilar.

Asar matni yuzasidan ishlangan suratlar ustida ishlash o‘quvchilar ma’naviy kamolotiga katta ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Suratlar bilan ishlash bo‘yicha berilgan uy vazifalarida ranglarning o‘rni, ularning surat uchun umumiy ahamiyati, o‘zaro mutanosibligi, nega aynan shu rangning qo‘llanilganligi, suratda yoritilgan narsalarning o‘rni, ularning umumiy tasvirga ta’siri bilan bog‘liq vazifalar topshiriladi. Sinflar yuqorilab borgan sari suratlar ustida ishlash bilan bog‘lab berigan uy vazifalarida rasmdagi shaxslarning yuz ifodasi, yuzidagi, ko‘zlaridagi, turishi yoki holatidagi ifodalar tahliliga, har birini tasvirlashda qo‘llangan ranglarga o‘quvchilarning e’tibori tortiladi. [2.154]

Bu o‘quvchida rangni his qilish, undan ta’sirlanish, tasvirni, ranglardagi musiqiylikni o‘qish mahoratini shakllantiradi. Uy vazifasini bajarishda suratda ifodalangan har bir predmetni ajratish, uning rasmdagi vazifasini izohlash, rasmda tasvirlangan hodisaning boshi yoki oxirini o‘ylab topish, hikoyalab berish, kabi topshiriqlar hikoya bayonida fikrdan fikrga o‘rinsiz sakrab ketmaslik ko‘nikmasini

shakllantiradi. Olamni, odamni ranglar koʻmagida baholashga oʻrgatadi. Qahramonning koʻzlari, yuz ifodasi, holati tahlili oʻquvchini suvrat va siyratni farqlashga odatlantiradi.

Savol-topshiriqlar bilan ishlash boʻyicha uy ishlari. Boshlangʻich sinflarning "Oʻqish kitobi"da taqdim etilgan adabiy matnlar ustida ishlash uchun ma'lum savol-topshiriqlar berilgan. Boshlangʻich maktabning 3–4-sinflarida oʻquvchilarga uy vazifasi sifatida asar matni yuzasidan beriladigan savol-topshiriqlarning soni toʻrttadan oshmasligi kerakligi ma'lum. Darsliklarda taqdim etilgan ayrim savol-topshiriqlar tavsiflashni talab qilsa, ba'zilari umumlashtiruvchi xarakter kasb etadi. Ayrim savollar avval oʻzlashtirilgan bilimlarni eslashga ehtiyoj uygʻotsa, boshqasi har tomonlama oʻylashni va tahlilni talab qiladi.

Darslikdagi asar matni yuzasidan berilgan savol-topshiriqlarga uyda javob tayyorlashda oʻquvchilar koʻpincha umumiy qonuniyatni toʻgʻri topadilar, biroq buni oʻzlari asardan misollar keltirib asoslab berishga qiynaladilar. Ulardan nega shundayligini tushuntirish yoki aytganlarini isbotlash talab qilinganda, mazkur holatga tegishli koʻpgina faktlarni bilsalar ham, oʻzlarini yoʻqotib qoʻyadilar. Gap shundaki, javob beradigan oʻquvchi oʻzi bilgan dalillarni, bilimlarni yangi tizimga, oʻqituvchi tomonidan belgilangan, uning savoli talab qilayotgan yangi yoʻnalishga solishi kerak boʻladi. Dastlab oʻquvchini aynan shu narsa qiynaydi. Keyinchalik, faktlar aniqlanib, topshiriq aqliy imkoniyati darajasidan uncha uzoq emasligi ma'lum boʻlgach, tafakkuri faollashadi.

Oʻquvchilar faoliyati mustaqilligini uygʻotishga intilgan oʻqituvchi uyga beriladigan savol yoki topshiriqni mavzuga moslagan tarzda shakllantiradi. Bu oʻquvchidan ma'lum hodisa sabablarini tushuntirish, fikrlarini qat'iy ilmiy-mantiqiy asoslarga qurish, voqealarni xolis baholash va kuzatganlarini umumlashtirishni talab qiladi.[2.106] Uy vazifalarini bajarish bilan bogʻliq bunday vaziyatlarda qoʻshimcha savollar juda qoʻl keladi. Qoʻshimcha savollarning kuchi shundaki, ular avval oʻrganilgan bilimlarga tayanganidan oʻquvchilar ishini engillashtiradi. Bu oʻrinda avval oʻzlashtirilganlarni takrorlash emas, balki oʻrganilgan bilimdan yangi yoʻnalishda foydalaniladi. Bu oʻquvchilarni yangilik qidirishga, noma'lumni aniqlashga yoʻnaltiradi.

Oʻquvchilarning uy insholarini tashkil etish. Oʻquvchilarda mustaqil fikrlash koʻnikmalarini tarkib toptirishda uy insholarining ham oʻrni katta. Insholar inson tafakkurini charxlash, dunyoqarashini kengaytirish, fikrlarini, qarashlarini qat'iylashtirish va ma'naviyatni shakllantirish omili hisoblanadi. Oʻquvchining hayotiy tajribasi kattalarnikiga nisbatan ancha kam, atrof-muhitga munosabati ham sodda va joʻnroq. Oʻquvchini ijodkorlikka yoʻnaltirish uning ruhiyatini bezovta qila oladigan, qiziqtiradigan mavzuda yozishga, eng muhimi, tuygʻularini, munosabatini

so‘z bilan ifodalab berishga qiziqish uyg‘otilganda yengil amalga oshadi.[4.72] Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida insho yozish ko‘nikmasini tarkib toptirish va uni muntazam ravishda rivojlantirib borishda o‘qituvchi yuqorida takidlangan masalalarga e’tibor berishi kerak. Insho o‘quvchi ma’naviyati va ma’rifati ko‘zgusidir.

O‘quvchida ijodkorlik tuyg‘usi paydo bo‘lsa, darsda o‘rganganlariga munosabat bildirishga odatlansa, unda insonlik, shaxslik kurtaklari shakllanadi. O‘quvchini faqat o‘zi yaxshi bilgan narsasi haqida yozishga o‘rgatish kerak. Yaxshi bilmagan, tushunmagan mavzu haqida yozishdan azobli narsa yo‘q. Bolaga bunday topshiriq berish unda quruqlik, yuzakilikni tarbiyalash demakdir. O‘quvchi shaxsida ijodkorlikni, bezovta, uyg‘oq qalbni tarbiyalash uchun, avvalo, unda atrof-muhitga, tabiatga, hayvonot va nabotot olamiga, insonga kuchli qiziqish uyg‘otiladi. Bolani o‘zi yaxshi bilmaydigan, yaxshi ko‘rmagan, qiziqmagan mavzuda yozishga majbur qilmagan ma’qul. [4.64] Boshlang‘ich sinflar adabiy ta’limida uyga insho yoki bayon yozishga berilsa, o‘sha kuni o‘quvchi boshqa o‘quv fanlari bo‘yicha oshiqcha yuklamalardan halos etilishi kerak. Chunki insho va bayon yozish aqliy zo‘riqish va ancha vaqtni talab qiladi. Ta’limning yuqori bosqichlarida ham o‘quv fanlari muallimlari bir-birlari bilan doimiy aloqa bog‘lab turishlari, uy vazifalarini berishda bir-birlari bilan kelishishlari o‘quvchining uyga berilgan topshiriqlarni tayyorlashdagi vaqtini nazorat qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, maktabda dars jadvallari ham shundoq tuzilishi kerakki, uy vazifalari bir kunda 3-4 tadan oshmasligi maqsadga muvofiq keladi. Sinflar yuqorilab borgani sari uy vazifalarining soni oshmay mazmuni chuqurlashadi. Talab doirasi kengayadi. Bundan tashqari boshlang‘ich sinflarda rasmlar, kuzatishlar asosida ham insholar yozdirish mumkin.

Dunyo ta’lim tizimidagi barcha jihatlarni ko‘r-ko‘rona ko‘chirish o‘rniga ular erishgan yutuqlarning o‘zbek o‘quvchisi milliy xususiyatlari, ruhiy o‘ziga xosligiga mos keladigan tomonlarini o‘zlashtirish kerak. Aks holda, chet el pedagogikasidagi tashqi jihatlargina o‘zlashtirilib, qilingan harakatlar samarasiz ketadi. Tajriba almashishlar ko‘rsatdiki, chet el ta’lim tizimida har qanday o‘quv fani bo‘yicha esselar yozish etakchilik qiladi. [4.24]

O‘quvchining erkin va mustaqil mulohazasiga asoslanadigan bunday uy insholari o‘quv yilining boshida, badiiy asar tahliliga bir oz o‘rganilgandan keyin, o‘quv yili o‘rtalarida va oxirida olish bolalarning mustaqil fikrlashini o‘stirishga xizmat qiladi. O‘quvchilardagi fikr mustaqilligining o‘sishini nazorat qilishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi. – T.: 2019. – 32 b.

2. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010. 167-b.

3. Qozoqboy Yo‘ldosh, Muhayyo Yo‘ldosh. Badiiy tahlil asoslari. Toshkent, Kamalak, 2016. – 462 b.

4. Husanboeva Q. Adabiyot – ma’naviyat va mustaqil fikr shakllantirish omili. – T.: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 2009. – 368 b.

OILAVIY AN’ANALAR MADANIY HODISA SIFATIDA TARBIYAVIY FAOLIYATDA MADANIYATNING MODDIY KO‘RINISHLARINI QAMRAB OLISH

Xusanov G‘olib Elmurodovich
Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi
Ijtimoiy va amaliy fanlar o‘qitish metodikasi
kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *O‘zbek an’analari mazmun jihatidan juda boy bo‘lsa-da, Jismonan sog‘lom, jamiyatida ildiz otgan madaniy hodisa, Odob-axloq qoidalari – bu darvoza.*

Kalit so‘zlar: *An’analardan tashqari, Oilaviy odob-axloq qoidalari, uning obyektlari, Oilaviy an’ana, shuningdek, oilaviy uslub, oilaviy obro‘, ota uslubi va boshqalar sifatida ham tanilgan.*

Annotation. *Uzbek traditions are distinguished by their rich content and deep spiritual significance. They represent a cultural phenomenon that has taken root in society over many centuries and continues to influence social life today. Family etiquette and moral norms serve as a gateway to the formation of an individual's character, worldview, and behavior. Along with preserving traditions, special attention is given to raising physically healthy and morally mature generations. Family traditions, authority, educational styles, and interpersonal relationships within the family play an important role in maintaining social stability and cultural continuity.*

Keywords: *traditions, family etiquette, moral norms, family traditions, family style, family authority, parenting style, family environment, cultural values, social development.*

Аннотация. *Узбекские традиции отличаются богатым содержанием и глубоким духовным значением. Они представляют собой культурное явление, укоренившееся в обществе на протяжении многих веков и продолжающее оказывать влияние на общественную жизнь. Семейные нормы поведения и нравственные правила являются основой формирования личности, мировоззрения и поведения человека. Наряду с сохранением традиций большое внимание уделяется воспитанию физически здорового и нравственно зрелого поколения. Семейные традиции, авторитет семьи, стили воспитания и взаимоотношения между членами семьи играют важную роль в обеспечении социальной стабильности и преемственности культурных ценностей.*

Ключевые слова: *традиции, семейная этика, нравственные нормы, семейные традиции, семейный стиль, семейный авторитет, стиль воспитания, семейная среда, культурные ценности, общественное развитие.*

Oilaviy odatlar madaniyatining moddiy shakllariga turar-joy arxitekturasi, hovli dizayni, haykallar va tosh o‘ymakorligi, dubletlar va lavhalar va boshqalar kiradi. O‘zbek an’analari mazmun jihatidan juda boy bo‘lsa-da, ularning bazisida xalqning milliy-ma’naviy muhiti yotadi. “Oila va mahallalarda sog‘lom muhit mavjud bo‘lgandagina, ularda har tomonlama sog‘lom barkamol inson shakllanadi.

Jismonan sog‘lom, ma’naviy etuk avlodni tarbiyalashda oila institutining mahalla, ta’lim-tarbiya muassasalari bilan o‘zaro amaliy hamjihatligini mustahkamlash, ularning yaqin va samarali hamkorligini ta’minlash “Oila sog‘lom ekan – jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan – mamlakat barqaror” degan insonparvar tamoyilning to‘laqonli amalga oshirilishiga xizmat qiladi”[10]. Oiladagi falsafiy uyg‘unlik ota va o‘g‘il, er va xotin, aka-uka signari axloqiy tamoyillarga tayanadi. Unda oilaviy qat’iy intizom, mehnatsevarlik, tejamkorlik, yaxshi qo‘shnichilik kabi boshqarish tamoyillari mavjud. Shaxslararo munosabatlarga umuminsoniy sevgi va xayrixohlik ruhi kuchli bo‘ladi. Jamiyatda yaxshi odamlar bilan muloqot qilish va yomon odamlardan qochish orqali do‘stlashish usulini qadrlash hamda narsalarning birligini qadrlashning uyg‘un ongini o‘z ichiga oladi. Bolalarni tarbiyalashga ongiga milily g‘urur, adolat, vatanparvarlikni singdirish maqsad qilinadi. Farzandlarda halollikni tarbiyalash, shon-shuhrat va boylikni emas, o‘ziga ishonishni, halol va to‘g‘rilikni kamol toptirish muhim sanaladi. Oilaning obro‘sini himoya qilish, davlat ishlarida tirishqoq bo‘lish, vatanga xizmat qilish kabi normalar e’zozlanadi.

Har bir oilaning hayotida urf-odatlar va odob-axloq normalari ustun turadi. Bu axloqiy tushunchalar muhokamasi oilaviy odob-axloq adabiyotlarida ham juda keng tarqalgan. Shuning uchun, oilaviy odob-axloq qoidalarini muhokama qilishda biz boshqa oilaviy ta’lim materiallarini ham hisobga olishimiz kerak. Oilaviy odob-axloq qoidalari, uning obyektlari, musiqasi va boshqalardan tashkil topgan jarayonlarga e’tibor qaratishimiz kerak. M.Qahhorova virtual makonning jamiyatdagi ma’naviy-axloqiy muhit va milliy qadriyatlarga salbiy ta’sirlari borasida shunday yozadi: “Ayni paytda, dunyoning hozirgi rivojlanish jarayoni, o‘zga jamiyatlarda ham kuzatilayotganidek, bizning jamiyatimiz axloqiy muhitiga ham ikki jihatdan salbiy ta’sir ko‘rsatish ehtimoli bor: birinchidan, ba’zi oqimlar tomonidan milliy-axloqiy qadriyatlarimizga daxl qilishga doir urinishlar. Bunda “ommaviy madaniyat” niqobi ostida mutaassiblik, behayolik, fahsh kabi ma’naviy va axloqiy tubanlik illatlarini singdirishga urinishmoqda; ikkinchidan, globallashuv bahonasida umuminsoniy qadriyatlarni mutlaqlashtirishga harakat qilishmoqda. Bunda “erkin hayot” niqobi bilan murtadlik (prozelitizm), ayirmachilik (radikalizm), xudbinlik (nigilizm), vatansizlik (kosmopolitizm) kabi illatlarni umumiy axloq g‘oyalari sifatida targ‘ib qilishga urinish bor”[11].

An’anaviy o‘zbek jamiyatida ildiz otgan madaniy hodisa sifatida oilaviy odob-axloq qoidalarini milliy madaniyat deb atash mumkin. Ulardagi an’anaviy qadriyatlar turli marosimlar va qadriyatlarga tayanadi. Aslida, bu oilaviy odob-axloq

[10]Махсудова М. Замонавий намунали оилалар моделини яратишнинг ижтимоий-психологик жиҳатлари // “Ўзбекистонда замонавий оила ривожланишининг долзарб масалалари” республика илмий-амалий анжумани. –Самарқанд, 2019. - Б. 25.

[11] Қаҳҳорова М. Маънавий идеал. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 26.

qoidalari turli tashuvchilar, shakllar va vositalar tufayli turli shakllarda taqdim etiladigan madaniy shakldir. Odob-axloq qoidalari – bu darvoza. Odob-axloq qoidalari an'anaviy o'zbek madaniyatini tushunishning muhim darvozasidir. Olimlar marosimlarni turlicha tasniflaydilar. Jumladan, yoshlarning voyaga yetish yoki nikoh marosimlari alohida nishonlanadi. Har bir oila va mahallada dafn marosimlari, qurbonliklarga doir oilaviy an'analar mavjud. Zardushtiylik dinidan boshlab yurtimizda oilaviy marosimlarga alohida e'tibr berib kelinadi. Bu marosimlarning bevosita maqsadi ajdodlarning yaratgan ma'naviy dunyoqarashini milliy xatti-harakatlar negizida kelajakka yetkazishdir. Oiladagi qonunlarga itoat, oilaviy ahkomlarni milliy madaniyat yutuqlari bilan taqqoslash kabi zamonaviy xususiyatlar mavjud. Urflarni o'rgatish va tuzatish nuqtai nazaridan oilaviy marosimlar axloqiy normalarni ifodalash shaklidir. Axloq va solihlik nuqtai nazaridan oilaviy marosimlar axloqiy fazilatlarni rivojlantirish yo'lidir. Axloqiy normalar oilaviy marosim madaniyatiga xizmat qiladi. Ular ming yillar davomida o'zbek xalqining shakllanishi jarayonida urug'-aymoqchilik tizimi orqali fuqarolarning hayotiga singib, voqelikning ajralmas qismiga aylangan.

Oiladagi axloqiy munosabatlar har bir shaxs hayotida namoyon bo'ladi. Undagi oilaviy fazilatlar madaniy hodisa sifatida oila a'zolari o'rtasidagi axloqiy munosabatlarni tartibga soladi. "Mikro va makro muhitda axloqsiz hodisalarga qarshilik ko'rsatadigan shaxsning ajralmas sifati, jamiyatdagi tez o'zgaruvchan ijtimoiy vaziyatga javob berishning yetarliligi, uning ma'naviy resurslarini safarbar qilish, salbiy axloqiy yo'nalishga olib keladigan moddiy va mafkuraviy vasvasalarni bartaraf etish"[12] bunda aks etadi. Bundan tashqari, farzandlarini sevadigan inson ularga farzandlik taqvodorligi, birodarlik mehr-muhabbati, sadoqat va ishonchlilikni o'rgatishi zarur. Deyarli barcha an'anaviy oilaviy munosabatlar oila a'zolarining axloqiy tarbiyasi va ta'limini kuchaytirishga urg'u beradi.

Oilaviy an'analarni qadrlash o'zbek xalqining go'zal an'anasi bo'lib, bu oilaviy madaniyatning asosiy mazmuni va ko'zga ko'ringan xususiyatini tashkil qiladi. Oilaviy an'ana, shuningdek, oilaviy uslub, oilaviy obro', ota uslubi va boshqalar sifatida ham tanilgan. Bu oila yoki urug'ning muhiti, uslubi va xulq-atvoridir. Bu avlodlar davomida ko'payish jarayonida shakllangan turmush tarzi, axloqiy qiyofa va qadriyatlarga nisbatan barqaror uyg'unligidir. Oilaviy tarbiya va oilaviy an'analar uning oilaviy odob-axloqi va madaniyatiga muhim ta'siri haqida gapirish mumkin. O'zbeklarda har bir oilaning qat'iy an'analari mavjud bo'lib, ularni farzandlarga bolalikdan singdirib boriladi. Ota-onaning salomatligi, ularning so'zlari, har bir xatti-harakatlari farzandlarga o'rnak bo'ladi. Oiladagi yaxshi an'analar farovonlikka

[12] Metelyagin A.S. Moral education of pupils in traditions of Russian culture. Hardcover – January 1, 1971. - S.6.

xizmat qiladi. Yomon illatlar esa avlodlarga zarar yetkazadi. Oiladagi yaxhi an'analar ma'naviy kuch sanaladi. Bu oila a'zolarining bolalarga ijtimoiy hayotda ajdodlar yaratgan go'zal fazilatlarini singdirish uchun xizmat qiladi. O'zbeklarda bu kabi an'analar farzandlarning qalbida chuqur ildiz otishi millat qoniga singib ketgan. Bizga tinch hayot kechirish va dunyoga o'rnak bo'lish uchun qimmatli saboqlar beradi. "Bunday sharoitda har bir ongli fuqaroning vazifasi - o'z millatining raqobotbardoshligini ko'tarish, buning uchun uning faol siyosati tadbirkor iqtisodiyoti, madaniyatida salmoqli yutuqlari uchun kurashishdir"[13]. Yoshlarning oiladagi ma'naviy muhitni an'analar va zamonaviylik bilan bog'lashi yangi O'zbekiston iqtisodiy rivojiga ijobiy xizmat qiladi.

Oilani boshqarishni tartibga soluvchi odob-axloq qoidalari oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi va moslashtiruvchi majburiy institutsional qoidalarni anglatadi. "U nafaqat oila tartibini barqarorlashtiradi, balki oila avtonomiyasini ham rivojlantiradi. Bu oilaviy fazilatlar va an'analarni rivojlantirishni qo'llab-quvvatladi. Milliy qonunlar va qoidalarga muhim qo'shimcha bo'ladi. Hech bir jamiyat o'zining jonli hujayrasi hisoblangan yangi oilaning yaratilishiga befarq bo'lmasdan, unga zo'r mas'uliyat bilan qarab jamoatchilik diqqatini jalb qilgan. Shuning uchun ham, o'zbeklarning nikoh va boshqa oilaviy marosimlari hozirgacha keng jamoatchilik ishtirokida o'tkazilib kelinmoqda"[14]. O'zbek oilaviy madaniyati to'planish va merosxo'rlikka alohida e'tibor beradi. Oilaviy an'analar bolalarga erta madaniy ta'lim olish imkonini beradi. Akademik tadqiqotlar, uning nazariy yutuqlari kelajak avlodlar tomonidan yanada rivojlantiriladi va targ'ib qilinadi. O'zbek madaniyati tarixidagi ko'plab oilalar ajoyib shaxslarni tarbiyalagan. Oilaviy ta'limning to'planishi va merosxo'rligi besh ming yillik o'zbek sivilizatsiyasining davom etishida muhim rol o'ynadi. Oilaviy an'analar va odamlarning oilaviy ta'limi o'rtasidagi bog'liqlikni muhokama qilib kelinadi.

An'anaviy o'zbek oilaviy madaniyatining turli tarkibiy qismlari o'lchamlari va tasniflari jihatidan farq qilsada, ular mazmun jihatidan bir-biriga singib ketadi, shakl jihatidan bir-biridan o'rganadi. "Kishilarning bu kabi birgalikdagi hayoti, ijtimoiy aloqalari va o'zaro aloqadorligi axloqni vujudga keltiradi, holbuki axloq – jamiyat va individ turmushining yetakchi ma'naviy regulyatori, individlarning ezgulik va adolatga intilgan yagona kishilik jamiyatiga birlashtiruvchi negizdir". Oilaviy an'analar madaniyati ta'lim va ta'sir orqali to'plangan oilaviy uslub, odatlarda namoyon bo'ladi.

FOYDALANGAN ADABIYOT

[13] Мустақиллик изоҳли-оммабоп луғат. -Тошкент: Шарқ, 1998. –Б. 71.
[14] Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. – Тошкент: Ўқитувчи. 1994. – Б. 214-215.

1. Махсудова М. Замонавий намунали оилалар моделини яратишнинг ижтимоий-психологик жиҳатлари // “Ўзбекистонда замонавий оила ривожланишининг долзарб масалалари” республика илмий-амалий анжумани. –Самарқанд, 2019. - Б. 25.
2. Қаҳҳорова М. Маънавий идеал. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 26.
3. Metelyagin A.S. Moral education of pupils in traditions of Russian culture. Hardcover – January 1, 1971. - S.6.
4. Мустақиллик изоҳли-оммабоп луғат. -Тошкент: Шарқ, 1998. –Б. 71.
[1] Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. – Тошкент: Ўқитувчи. 1994. – Б. 214-215.

MAXSUS TA’LIM: INKLYUZIYA, INNOVATSIYA VA SAMARALI AMALIYOT

Xakimov Shuxrat Shodiyevich
Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi
Pedagogika va psixologiya, ta’lim texnologiyalari kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Maqolada maxsus ta’limning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari inklyuziya, innovatsiya va samarali amaliyot uyg‘unligi asosida tahlil qilinadi. Inklyuziv ta’limning nazariy asoslari, huquqiy-me’yoriy poydevori hamda pedagogik yondashuvlari yoritilib, maxsus ta’lim metodlarining metodologik tasnifi taklif etiladi. Shuningdek, o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, universal dizayn, differensiatsiyalangan o‘qitish va raqamli texnologiyalarning samaradorligi muhokama qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *maxsus ta’lim, inklyuziv ta’lim, innovatsiya, universal dizayn, differensiatsiyalangan o‘qitish, individual ta’lim rejasi, yordamchi texnologiyalar.*

Abstract. *The article analyzes modern trends in special education through the integration of inclusion, innovation and effective practice. It examines the theoretical and legal foundations of inclusive education, proposes a methodological classification of special education approaches, and discusses universal design, differentiated instruction, assistive technologies and teacher preparation.*

Keywords: *special education, inclusive education, innovation, universal design for learning, differentiated instruction, individualized education plan, assistive technology.*

Аннотация. *В статье анализируются современные тенденции развития специального образования, основанные на интеграции инклюзии, инноваций и эффективных практик. Рассматриваются теоретические основы, нормативно-правовая база и педагогические подходы к инклюзивному образованию, а также предлагается методологическая классификация методов специального образования. Кроме того, в статье обсуждаются вопросы профессиональной подготовки педагогов, универсальный дизайн, дифференцированное обучение и эффективность цифровых технологий.*

Ключевые слова: *специальное образование, инклюзивное образование, инновации, универсальный дизайн, дифференцированное обучение, индивидуальный образовательный маршрут, ассистивные технологии.*

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimining rivojlanish darajasi uning eng zaif ijtimoiy guruhlar, jumladan, ta’limga alohida ehtiyoji bo‘lgan bolalar uchun qanchalik ochiq va adolatli ekanligi bilan baholanadi. Jahon hamjamiyatida «hamma uchun ta’lim» g‘oyasi 1994-yilgi Salamanka bayonoti bilan inklyuziv ta’limning asosiy tamoyili sifatida mustahkamlangan: har bir bola o‘zining qobiliyati va ehtiyojlaridan qat’i

nazar, umumta’lim muhitida o‘qish huquqiga ega.[15] Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risidagi BMT Konvensiyasining 24-moddasi esa inklyuziv ta’limni davlatlarning majburiyati sifatida belgilab berdi.[16]

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda bu yo‘nalishda muhim huquqiy asos yaratildi. «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun ta’limga alohida ehtiyoji bo‘lgan shaxslar uchun inklyuziv ta’limni davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri sifatida e’tirof etadi,[17] «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi Qonun esa ularning sifatli ta’lim olish kafolatlarini belgilaydi.[18] Biroq me’yoriy poydevorning mavjudligi o‘z-o‘zidan sifatli amaliyotni ta’minlamaydi. Muammo asosan o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, moslashtirilgan o‘quv resurslari, ko‘p tomonlama hamkorlik va natijalarni baholash mexanizmlarida namoyon bo‘ladi.

Mazkur maqolaning maqsadi – maxsus ta’limda inklyuziya, innovatsiya va samarali amaliyot o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni nazariy-metodologik jihatdan asoslash hamda amaliyotga tatbiq etish mumkin bo‘lgan yondashuvlarni tizimlashtirishdir. Tadqiqot vazifalari: (1) inklyuziv va maxsus ta’limning tushunchaviy asoslarini aniqlash; (2) zamonaviy pedagogik innovatsiyalarni tahlil qilish; (3) maxsus ta’lim metodlarining metodologik tasnifini taklif etish; (4) samarali amaliyot mezonlarini ko‘rsatish.

ASOSIY QISM

1. Maxsus va inklyuziv ta’limning nazariy asoslari

Maxsus ta’lim tarixan nuqsonlarni tuzatishga yo‘naltirilgan, alohida muassasalarda tashkil etiladigan tizim sifatida shakllangan. L.S. Vigotskiy defektologiya sohasida bolaning nuqsonini faqat biologik kamchilik emas, balki ijtimoiy rivojlanish sharoitlari bilan bog‘liq hodisa sifatida talqin qilgan, kompensatsiya imkoniyatlari va «eng yaqin rivojlanish zonasi» g‘oyasini ilgari surgan.[19] Aynan shu g‘oya bugungi inklyuziv yondashuvning psixologik poydevoridir.

Rus defektologiya maktabida maxsus ta’limning integratsiya bosqichlari tahlil qilinib, ajratilgan ta’limdan integratsiyalashgan va inklyuziv modelga o‘tish qonuniy jarayon ekanligi ko‘rsatilgan.[20] Zamonaviy talqinda inklyuziya bolani mavjud

---

[15]UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris: UNESCO, 1994. – P. 6–9.

[16]Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasi (2006), 24-modda «Ta’lim».

[17]O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

[18]O‘zbekiston Respublikasining «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 15-oktabr, O‘RQ-641-son.

[19]Выготский Л.С. Основы дефектологии // Собрание сочинений: в 6 т. Т. 5. – М.: Педагогика, 1983. – С. 5–30.

[20]Малофеев Н.Н. Специальное образование в России и за рубежом. Ч. 1. – М.: Печатный двор, 1996. – С. 10–35.

tizimga «moslashtirish» emas, balki tizimning o‘zini barcha o‘quvchilarning xilma-xilligiga moslashtirish jarayonidir. T. Butt va M. Eynskou ishlab chiqqan «Inklyuziya indeksi» inklyuziv rivojlanishni uch o‘lchamda – inklyuziv madaniyat yaratish, inklyuziv siyosat ishlab chiqish va inklyuziv amaliyotni rivojlantirishda ko‘radi.[21]

Florian va Blek-Xoukins taklif etgan «inklyuziv pedagogika» konsepsiyasi ham e’tiborga loyiq: unga ko‘ra, o‘qituvchi «ko‘pchilik uchun» umumiy dars o‘tib, «ba’zilar uchun» qo‘shimcha yordam bera olish o‘rniga, hamma o‘quvchining darsda ishtirokini ta’minlovchi yagona, moslashuvchan o‘qitish tizimini yaratishi lozim.[22] Bu yondashuv o‘quvchilarni «oddiy» va «alohida ehtiyojli» deb ajratish mantig‘idan voz kechishni bildiradi.

2. Innovatsion yondashuvlar

Maxsus ta’limdagi innovatsiyalar uchta asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: didaktik, texnologik va tashkiliy. Birinchi yo‘nalishda universal dizayn (UDL) tamoyili muhim o‘rin tutadi. U o‘quv jarayonini dastlabki bosqichdayoq xilma-xil o‘quvchilar uchun ochiq qilib loyihalashni nazarda tutadi va uch tamoyilga tayanadi: axborotni taqdim etishning bir nechta usuli, o‘quvchining faoliyat va ifoda shakllari xilma-xilligi hamda motivatsiyaning turli yo‘llari.[23]

Differensiatsiyalangan o‘qitish mazmun, jarayon va mahsulotni o‘quvchining tayyorgarlik darajasi, qiziqishi va o‘rganish profilini hisobga olib moslashtirishni ko‘zda tutadi.[24] Aralash qobiliyatli sinfda bir xil mavzu bo‘yicha turli darajadagi topshiriqlar, moslashuvchan guruhlar va tanlov imkoniyatlari tavsiya etiladi. Shuningdek, «aralashuvga javob» (RTI) modeli o‘quvchilarning qiyinchiliklarini erta aniqlash va daraja bo‘yicha qo‘llab-quvvatlashga imkon beradi.[25]

Texnologik innovatsiyalar sirasiga ekranni o‘qish dasturlari, matnni ovozga va ovozni matnga aylantiruvchi vositalar, alternativ va augmentativ kommunikatsiya qurilmalari, interaktiv platformalar hamda sun’iy intellektga asoslangan moslashuvchan o‘quv resurslari kiradi. Ularning samaradorligi texnologiyaning o‘ziga emas, balki pedagogik maqsadga mosligi va o‘qituvchining uni ishlatish malakasiga bog‘liq.

---

[21]Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: CSIE, 2011. – P. 20–25.

[22]Florian L., Black-Hawkins K. Exploring inclusive pedagogy // British Educational Research Journal. – 2011. – Vol. 37, No. 5. – P. 813–828.

[23]CAST. Universal Design for Learning Guidelines, version 2.2. – Wakefield, MA: CAST, 2018. – URL: http://udlguidelines.cast.org

[24]Tomlinson C.A. How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms. – 2nd ed. – Alexandria, VA: ASCD, 2001. – P. 1–20.

[25]Fuchs D., Fuchs L.S. Introduction to Response to Intervention: What, Why, and How Valid Is It? // Reading Research Quarterly. – 2006. – Vol. 41, No. 1. – P. 93–99.

3. O‘qituvchi tayyorgarligi va hamkorlik madaniyati

Xalqaro tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, inklyuziyaning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan o‘qituvchilarning munosabati, ishonchi va tayyorgarligiga bog‘liq: bu borada resurslar, vaqt va qo‘shimcha mutaxassislar yordami muhim omillar sifatida qayd etiladi.[26] Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti va Jahon banki hisobotida ham ta’limda qamrovni ta’minlash uchun o‘qituvchilar malakasini oshirish, moslashtirilgan o‘quv materiallari va ko‘p tarmoqli hamkorlik zarurligi ta’kidlanadi.[27]

Samarali amaliyot sinf o‘qituvchisi, maxsus pedagog, logoped, psixolog, ota-onalar va ma’muriyat hamkorligiga asoslanadi. Shu sababli kasbiy rivojlanish tizimida, jumladan, pedagogik mahorat markazlari faoliyatida inklyuziv kompetensiyalarni shakllantirish (individual ta’lim rejasi tuzish, xulq-atvorni qo‘llab-quvvatlash, moslashtirilgan baholash va hamkorlikda dars rejalash) alohida modul sifatida ko‘rib chiqilishi maqsadga muvofiq.

METODOLOGIK TASNIFI

Maxsus ta’limdagi yondashuv va metodlarni tizimlashtirish pedagogik amaliyotda to‘g‘ri tanlov qilish imkonini beradi. Adabiyotlar tahlili asosida ularni quyidagi besh asos bo‘yicha tasniflash taklif etiladi (1-jadval).

1-jadval. Maxsus ta’lim yondashuvlarining metodologik tasnifi

Tasnif asosi	Yo‘nalish	Mazmuni	Amaliy misol
1. Tashkiliy-boshqaruv	Inklyuziv madaniyat va siyosat	Maktab/maktabgacha ta’lim tashkilotida inklyuziv qadriyatlar, resurs xonalari va o‘quv rejalarini moslashtirish	Inklyuziv ta’lim bo‘yicha jamoaviy guruh, individual ta’lim rejasini (IEP) ishlab chiqish
2. Didaktik	Universal dizayn va differensiatsiya	Mazmun, jarayon va natijani o‘quvchi imkoniyatiga mos tashkil etish	Bir mavzuni matn, audio, tasvir ko‘rinishida berish; bosqichli topshiriqlar
3. Texnologik	Yordamchi va raqamli texnologiyalar	Moslashuvchan vosita va platformalar orqali kirish imkoniyatini kengaytirish	Ekranni o‘qish dasturlari, alternativ kommunikatsiya, ovozli matn muharriri
4. Psixologik-pedagogik	Ijtimoiy-emotsional qo‘llab-quvvatlash	Tengdoshlar hamkorligi, motivatsiya, oila bilan hamkorlik, erta aralashuv	Hamkorlikda o‘rganish, «do‘st-yordamchi» tizimi, ota-onalar maslahatxonasi
5. Monitoring	Baholash va natijaviylik	Formativ baholash, aralashuvga javob (RTI) modeli, ma’lumotga asoslangan qarorlar	Portfolio, kuzatuv varaqlari, daraja bo‘yicha qo‘llab-quvvatlash

[26]Avramidis E., Norwich B. Teachers’ attitudes towards integration/inclusion: a review of the literature // European Journal of Special Needs Education. – 2002. – Vol. 17, No. 2. – P. 129–147.

[27]World Health Organization, World Bank. World Report on Disability. – Geneva: WHO, 2011. – P. 204–225.

Tasnifdagi guruhlar bir-birini istisno qilmaydi, aksincha, tizimli ravishda to‘ldiradi. Masalan, universal dizayn (didaktik daraja) yordamchi texnologiyalar (texnologik daraja) va formativ baholash (monitoring darajasi) bilan birga qo‘llanganda eng yuqori samara beradi. Shuningdek, metodlarni o‘quvchi ehtiyojining turiga ko‘ra – ko‘rish, eshitish, nutq, intellektual, tayanch-harakat apparati va autizm spektri buzilishlari bo‘yicha – ixtisoslashtirish mumkin. Bunda tanlov tashxis emas, balki o‘quvchining funksional imkoniyatlari va ta’limdagi ehtiyojlariga asoslanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Nazariy-tahliliy ko‘rib chiqish natijasida inklyuziv ta’lim amaliyotining samaradorligini belgilovchi quyidagi qonuniyatlar aniqlandi:

- Inklyuziya faqat bolaning umumta’lim sinfiga joylashtirilishi bilan cheklanmaydi; u ishtirok, o‘zlashtirish va ijtimoiy qabul qilinishni birgalikda ta’minlaganda to‘liq amalga oshadi.[28]
- Dalillarga asoslangan o‘qitish strategiyalari – aniq va tizimli ko‘rsatma, formativ baholash, hamkorlikda o‘rganish, tengdoshlar yordami – maxsus va inklyuziv sharoitda bir xil darajada samarali bo‘lib, alohida «inklyuziv metodlar»dan ko‘ra yuqori sifatli o‘qitish tamoyillariga tayanadi.[29]
- Erta aniqlash va daraja bo‘yicha qo‘llab-quvvatlash ta’limdagi orqada qolishning oldini oladi hamda keraksiz maxsus yo‘naltirishlar sonini kamaytiradi.[30]
- O‘qituvchining tayyorgarligi va ijobiy munosabati inklyuziya sifatining hal qiluvchi omillaridandir; amaliy mashg‘ulotlar va mentorlik nazariy kurslarga qaraganda ishonchni oshirishga ko‘proq xizmat qiladi.[31]
- Texnologiyalar pedagogik strategiya bilan uyg‘unlashgandagina foyda beradi; ularni alohida «vosita» sifatida joriy etish kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Muhokama shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston sharoitida inklyuziv ta’limni rivojlantirishning asosiy ustuvor yo‘nalishlari quyidagilardir: birinchidan, pedagoglarni qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimida inklyuziv

[28]Ainscow M. Promoting inclusion and equity in education: lessons from international experiences // Nordic Journal of Studies in Educational Policy. – 2020. – Vol. 6, No. 1. – P. 7–16.

[29]Mitchell D. What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies. – 2nd ed. – London: Routledge, 2014. – P. 15–40.

kompetensiyalarni mustahkamlash; ikkinchidan, ta’lim muassasalarida individual ta’lim rejalari va resurs xonalari tizimini yo‘lga qo‘yish; uchinchidan, ota-onalar va mahalla institutlarini jarayonga jalb etish; to‘rtinchidan, natijalarni baholashning aniq mezon va ko‘rsatkichlarini joriy qilish. Shuni ham ta’kidlash lozimki, mazkur natijalar mavjud ilmiy adabiyotlar va me’yoriy hujjatlarni tahlil qilishga asoslangan. Ularning mahalliy sharoitdagi samaradorligini aniqlash uchun pedagoglar o‘rtasida so‘rovnoma, dars kuzatuvi va o‘quvchilarning o‘zlashtirish dinamikasini taqqoslash kabi empirik tadqiqotlar o‘tkazish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Maxsus ta’lim bugungi kunda alohida muassasalar tizimidan barcha bolalar uchun teng imkoniyat yaratuvchi inklyuziv ekotizimga o‘tmoqda. Tahlil quyidagi xulosalarga olib keladi. Birinchidan, inklyuziya – bu huquqiy majburiyat bilangina emas, balki o‘qitishning sifat tamoyili bilan ham bog‘liq bo‘lgan tizimli o‘zgarishdir. Ikkinchidan, innovatsiyalar (universal dizayn, differensiatsiya, yordamchi texnologiyalar, RTI) amaliyotda dalillarga asoslangan va o‘quvchi ehtiyojiga mos qo‘llangandagina samara beradi. Uchinchidan, taklif etilgan besh darajali metodologik tasnif pedagoglarga yondashuvlarni ongli tanlash va uyg‘unlashtirish imkonini beradi. To‘rtinchidan, samarali amaliyotning asosiy sharti – o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi va mutaxassislar, oila hamda jamoatchilik hamkorligidir.

Kelgusida mahalliy sharoitda inklyuziv modellarning samaradorligini baholash, pedagoglar uchun amaliyotga yo‘naltirilgan malaka oshirish modullarini ishlab chiqish hamda raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha metodik tavsiyalar yaratish dolzarb vazifa bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 15-oktabr, O‘RQ-641-son.
3. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. – New York: United Nations, 2006.
4. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris: UNESCO, 1994.
5. Ainscow M. Promoting inclusion and equity in education: lessons from international experiences // Nordic Journal of Studies in Educational Policy. – 2020. – Vol. 6, No. 1. – P. 7–16.
6. Avramidis E., Norwich B. Teachers’ attitudes towards integration/inclusion: a review of the literature // European Journal of Special Needs Education. – 2002. – Vol. 17, No. 2. – P. 129–147.
7. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: CSIE, 2011.

8. CAST. Universal Design for Learning Guidelines, version 2.2. – Wakefield, MA: CAST, 2018.
9. Florian L., Black-Hawkins K. Exploring inclusive pedagogy // British Educational Research Journal. – 2011. – Vol. 37, No. 5. – P. 813–828.
10. Fuchs D., Fuchs L.S. Introduction to Response to Intervention: What, Why, and How Valid Is It? // Reading Research Quarterly. – 2006. – Vol. 41, No. 1. – P. 93–99.
11. Mitchell D. What Really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies. – 2nd ed. – London: Routledge, 2014.
12. Tomlinson C.A. How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms. – 2nd ed. – Alexandria, VA: ASCD, 2001.
13. World Health Organization, World Bank. World Report on Disability. – Geneva: WHO, 2011.
14. Выготский Л.С. Основы дефектологии // Собрание сочинений: в 6 т. Т. 5. – М.: Педагогика, 1983.
15. Малофеев Н.Н. Специальное образование в России и за рубежом. Ч. 1. – М.: Печатный двор, 1996.

MUNDARIJA
BOSHLANG‘ICH TA’LIM: INNOVATSION METODLAR VA AMALIY NATIJALAR

Xamidov Akmal Amrulloyevich	**MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM PEDAGOGLARINING KASBIY VA TRANSVERSAL KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH**	**4**
Aslanova Nozima Xakimovna	**TA’LIMNING UNIVERSAL DIZAYNI TAMOYILLARI: O‘QUVCHI UCHUN PSIXOLOGIK XAVFSIZ MUHITNI TASHKIL ETISH**	**8**
Mansurov Farrux Najmitdinovich	**ZAMONAVIY YONDASHUVLAR ASOSIDA O‘QITUVCHILARNING KASBIY RIVOJLANISHINI STRATEGIK BOSHQARISH USULLARI,**	**15**
Usmonova Dilnoza Komildjonovna	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH DARSLIKLARIDAGI SHE’RLARDA TAKROR SO‘ZLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI**	**20**
Abdullayeva Muxayyo Iskandarovna	**BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA INNOVATSION VA SAMARALI AMALIYOTLARNI QO‘LLASH MASALALARI**	**27**
Gadoyeva Maqsuda Ibodovna	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI**	**29**
Sharopova Gulnoza Shaxoviddin qizi	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING NUTQIY MADANIYATINI DIDAKTIK O‘YINLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH**	**35**
Xaydarov Yuldash Xazratovich	**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA O‘QUVCHILARNI KREATIV FIKRLASHGA O‘RGATISHDA PSIXOLOGIK KATEGORIYALARIDAN FOYDALANISHNING AYRIM MASALALARI**	**45**
Odinayeva Mavluda Kobilovna	**BOSHLANG‘ICH TA’LIM YO‘NALISHIDA UMUMKASBIY FANLARNI RAQAMLI MUHITDA O‘QITISHNING INNOVATSION METODLARI VA AMALIY NATIJALARI**	**50**
Xamrayeva Diyora Burxon qizi	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING INNOVATSION FAOLIYATINI AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH: INNOVATSIYA – TAHLIL – NATIJA MODELI**	**53**
Teshayeva Mohidil Botirovna	PISA VA TIMSS TOPSHIRIQLARINING HAYOTIYLIGI VA XALQARO TADQIQOTLARGA TAYYORGARLIKDA RIVOJLANTIRILADIGAN KO‘NIKMALAR	**56**
Toshtemirova Maftuna Karimovna	**XORIJIY DAVLATLARDA STEAM TA’LIM TEXNOLOGIYASINI RIVOJLANISH TARIXI**	**62**
Melliyeva Dilfuza O‘ralovna	O‘QITUVCHINING KASBIY FAOLIYATINI O‘ZINI TAHLIL QILISH, REJALASHTIRISH VA NATIJADORLIGINI BAHOLASH ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH	**66**
To‘ymurodova Nilufar Ismoil qizi	**BOSHLANG‘ICH SINFLAR UCHUN INNOVATSION METODLAR VA AMALIY NATIJALAR**	**71**
M.I.Gadoyeva M.F.Hamroyeva	**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA O‘QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION METODLARDAN FOYDALANISH VA UNING NATIJALARI**	**79**
Saidova Zebiniso Murtazoyevna	**BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA OILA VA MAKTAB HAMKORLIGI BO‘YICHA PSIXOLOGIK INNOVATSIYALAR BADIIY MATNLAR ASOSIDA**	**86**

O‘ktamova Mehrigiyo A’zamovna	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA VATANPARVARLIK QADRIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI**	**88**
Shokirova Madinabonu Shomurod qizi	**BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA OILA VA MAKTAB HAMKORLIGINING INNOVATSION MODELI: PEDAGOGIK MEXANIZMLAR VA AMALIY NATIJALAR**	**95**
To‘rayeva Sanobar Sulaymonovna	BOSHLANG‘ICH SINF O’QUVCHILARIGA IBORALARNI OBRAZLAR YORDAMIDA O‘RGATISH USULLARI	**99**
M.S.Narziyeva	**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA 5E MODELINI QO‘LLASH ORQALI O‘QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH USULLARI**	**102**
II SHO‘BA. MAKTABGACHA TA’LIM: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK AMALIYOT		
Karimova Gulshod Shavkatovna	**OILA VA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR: PEDAGOGIK AMALIYOT, TAHLIL VA NATIJADORLIK**	**106**
G.O.Ochilova	**MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA BOLA SHAXSIGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIM: INDIVIDUAL RIVOJLANISH, IJODKORLIK VA MUSTAQIL FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI**	**110**
Ismatov Mahmudjon Sobir o‘g‘li	**TEACHING LANGUAGES TO CHILDREN THROUGH PLAY-BASED LEARNING: THEORETICAL FOUNDATIONS AND PRACTICAL APPLICATIONS**	**116**
Masharipova Donoxon Jumanazarovna	**MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING IJTIMOIY-HISSIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNI KUZATUV, MONITORING VA BAHOLASH ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH**	**119**
Turg‘unova Sayyoraxon Muzaffarovna	**TA’LIM JARAYONINI JONLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING ROLI**	**123**
Alimova Shaxlo Bafayevna	**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI**	127
Ziyoyeva Zebo Haqimova	**MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA ERTALABKI GIMNASTIKANI MUSIQA JO’RLIGIDA TASHKIL ETISH**	**133**
Azammuratova Mehrangiz Azamat qizi	**MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA MUSIQALI TEATRLASHTIRILGAN FAOLIYATLARNI TASHKIL ETISH**	**136**
Saidova Dilorom Erkinovna	**MAKTABGACHA TA’LIMDA INTEGRATSIYALASHGAN MUSIQIY MASHG‘ULOTLARNING ZAMONAVIY USULLARI**	**139**
Alimova Shaxlo Bafayevna	**MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA STEAM TEXNOLOGIYASINI JORIY ETISH ORQALI BOLALARNING TADQIQOTCHILIK QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH**	**144**

Alimova Shaxlo Bafayevna	LOYIHAVIY TA’LIM YONDASHUVI O‘QUVCHILARNING MUSTAQIL FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH	147
D.Bekmurotova	MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA 4K MODELI, STEAM VA REGGIO EMILIA YONDASHUVLARINING INTEGRATSION METODOLOGIYASI	151
Z.O.Choriyeva	MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALARDA EVRISTIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH JARAYONINING INNOVATSION SHAKLLARI	155
N. Rahimberdiyeva	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI	158
M.Q. Avezmurodova	BOLALARDA DIALOGIK VA MONOLOGIK NUTQNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI	161
Odinayeva Mavluda Kobilovna	RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA UMUMKASBIY FANLARNI O‘QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI MAKTABGACHA TA’LIM PEDAGOGLARINI TAYYORLASH: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR, INNOVATSION METODLAR VA AMALIY NATIJALAR	166
Xamrayeva Diyora Burxon qizi	MAKTABGACHA TA’LIM PEDAGOGLARINING INNOVATSION FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARINI AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK AMALIYOT	170
Usmonova Mohinur Anvar Qizi	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING BILISH FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI	174
A.S.Nazarova	MAKTABGA TAYYORLOV GURUHLARIDA NUTQ MASHG‘ULOTLARINING AHAMIYATI VA CHET TILLARINI O‘RGANISH	179
Qobilova Shahrizoda Yorqinjon qizi	MAKTABGACHA TA’LIM JARAYONINI TRANSFORMATSIYALASHDA INNOVATSION PEDAGOGIK YONDASHUVLARNING METODOLOGIK ASOSLARI	182
Dilnoza Jo‘rayeva O‘ktam qizi	MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA LOGOPEDIYA MASHG‘ULOTLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARINI TURKUMLASH VA ULARDAN FOYDALANISH METODIKASI	188
Raxmatova Gulnoz Komilovna	MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNING BILISH FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLARDAN FOYDALANISH	192
Tog‘ayeva Umida Shavqi qizi	NEYROLINGVISTIK YONDASHUV ASOSIDA O‘QUV TOPSHIRIQLARINI ISHLAB CHIQISHNING DIDAKTIK TAMOYILLARI	198
Turayeva Oygul Siroj qizi	IVEN TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH TAMOYILLARI VA ULARNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI	203

Murotqobilova Mahliyo Anvar qizi	GLOBAL EKOLOGIK MUAMMOLAR SHAROITIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI	207
Murotqobilova Mahliyo Anvar qizi	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING EKOLOGIK SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA MEXANIZMLARI	210
III SHO'BA. MAXSUS TA'LIM: INKLYUZIYA, INNOVATSIYA VA SAMARALI AMALIYOT		
Mardankulov Jasur Amirddinovich	SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA INFORMATIKA O'QITUVCHILARINING KASBIY-IJODIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH	213
Ergasheva Gulshoda Amirovna	3-4- SINF O'QUVCHILARINI MUSTAQIL FIKRLASHGA O'RGATISHDA UYGA VAZIFALARNING AHAMIYATI (O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARI MISOLIDA)	217
Xusanov G'olib Elmurodovich Melikulov Zarifboy Kurbonkulovich	OILA MADANIYATI – BIZNING MILLIY XUSUSIYATLARIMIZ VA MA'NAVIY DUNYOQARASHIMIZNI O'ZIDA MUJASSAM ETGAN HILQAT	221
Gadoyeva Maqsuda Ibodovna Gadoyeva Zebiniso Ibodovna	INKLYIZIV TA'LIMDA OTA- ONALAR BILAN HAMKORLIK	226
Xamrayeva Diyora Burxon qizi	MAKTABGACHA TA'LIM PEDAGOGLARINING INNOVATSION FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARINI AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK AMALIYOT	230
Gadayeva Munira Muxamedovna	NOGIRONLIGI BO'LGAN O'SMIRLARDA EGOISTIK XUSUSIYATLARNING OILAVIY-PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI: INKLYUZIV YONDASHUV	234
Usmonova Dilnoza Komildjonovna	TA'LIMNING UNIVERSAL DIZAYNI – INKLYUZIYANI QO'LLAB-QUVVATLOVCHI YANGI YONDASHUV	242
Xusanov G'olib Elmurodovich	OILAVIY AN'ANALAR MADANIY HODISA SIFATIDA TARBIYAVIY FAOLIYATDA MADANIYATNING MODDIY KO'RINISHLARINI QAMRAB OLISH	248
Xakimov Shuxrat Shodiyevich	*MAXSUS TA'LIM: INKLYUZIYA, INNOVATSIYA VA SAMARALI AMALIYOT*	252